รวมบทความ
มหาจุฬาวิชาการ

๑๓๙ ปี ครบรอบวันสถาปนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
พิมพ์เผยแพร่

รวมบทความมหาจุฬาวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
จัดพิมพ์เผยแพร่

รวมบทความมหาจุฬาวิชาการ

ที่ปรึกษา : พระพรหมวัชรธีราจารย์, ศ.ดร.
พระเทพวัชรสารบัณฑิต, รศ.ดร. พระวัชรสิทธิบัณฑิต, ผศ.ดร.
พระศรีวัชรสารบัณฑิต, ผศ.ดร. รศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ :
รศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน รศ.ดร.ปิยะธิดา ขจรชัยกุล
ผศ.ดร.มนตรี สิระโรจนานันท์ ผศ.ดนัย ลามคำ

คณะบรรณาธิการ :
พระปัญญาวัชรบัณฑิต, รศ.ดร. รศ.ดร.ธิติวุฒิ หมั่นมี

พิมพ์ครั้งแรก : กันยายน ๒๕๖๙

จำนวนพิมพ์ : ๑๐๐ เล่ม เนื่องในงานครบรอบวันสถาปนา “๑๓๙ ปีมหาจุฬาฯ
วันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๗

ออกแบบปก : นายพิจิตร พรมลี

ประสานขอข้อมูล/จัดรูปเล่ม :
นายสุชญา ศิริธัญภร นางสาวสุจิตรา ชวดรัมย์
นายสมบูรณ์ เพ่งพิศ

ตรวจทาน : คณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการและนิทรรศการ
พระมหาขวัญชัย ปุตฺตวิเสโส นายสุชญา ศิริธัญภร
พระมหากันตพัฒน์ สุเมโธ พระภิญโญ กนฺตธมฺโม
นายสุภฐาน สุดาจันทร์ นายศักดิ์รพี พันพา
นายจิรศักดิ์ ธารสุขกระจ่าง นางสาวฐานิชญาณ์ มัลวัลย์
นางสาวภัคนิจ พิมพา นางสาวสังเวียน ฟูเฟื่อง
นายณัฐวุฒิ วงษ์ภา

ภาพประกอบ กองสื่อสารองค์กร สำนักส่งเสริมฯ

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ผู้เขียนบทความทุกรูป/ทุกท่าน

จัดพิมพ์โดย : คณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการและนิทรรศการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ต. ลำไทร อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ต. ลำไทร อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐๓๕ ๐๐๑๑๒๔ ต่อ ๑, มือถือ ๐๖๖ ๐๖๐๔๑๒๙

สัมโมทนียกถา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัยขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ โดยทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมจากศาลาบอกพระปริยัติธรรมภายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไปตั้งที่วัดมหาธาตุ เพื่อเป็นที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและคฤหัสถ์ โดยโปรดให้เรียกชื่อว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" และมหาธาตุวิทยาลัยได้เปิดทำการเรียนการสอนอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ และมีการดำเนินกิจการมาโดยลำดับ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีลายพระหัตถเลขาถึงพระยาภาสกรวงษ์เสนาบดี กระทรวงธรรมการ ปรารภถึงการที่ทรงจะเปลี่ยนชื่อมหาธาตุวิทยาลัยเป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งสวรรคตเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๗ จึงทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาอาคารขนาดใหญ่สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยและพระราชทานนามใหม่ว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติสัทธรรมและวิชาชั้นสูง และเพื่อเป็นบุญนิธิแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจิตรเจริญ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้บัญชาการการก่อสร้างอาคารสังฆิกเสนาสน์ โดยใช้พื้นที่กุฏิสงฆ์วัดมหาธาตุด้านทิศตะวันออก โดยมีพระราชดำริให้ปลูกเป็นพระที่นั่งทรงธรรมในการพระเมรุ ออกแบบประยุกต์ตามรูปแบบระเบียงปราสาทนครวัด สร้างเป็นตึกถาวรวัตถุ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางศิลาก่อพระฤกษ์ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ และได้พระราชทานเปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็น “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์ ตามประกาศพระราชปรารภในการก่อพระฤกษ์สังฆเสนาสน์ราชวิทยาลัย ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) โดยทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติของพระองค์คู่กับ “มหามกุฎราชวิทยาลัย” ซึ่งทรงสถาปนาไว้ ณ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จบรมชนกนาถของพระองค์สืบไป

ต่อมาเมื่อพระเดชพระคุณพระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทตฺตมหาเถร) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ-ยุวราชรังสฤษฎิ์ องค์ที่ ๑๕ เป็นประธาน ได้ประชุมพระเถรานุเถระคณะมหานิกาย เมื่อวันที่ ๕

มกราคม พุทธศักราช ๒๔๙๐ และมีมติเป็นเอกฉันท์ให้เปิดการศึกษาเล่าเรียนที่มหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย เพื่อสนองพระราชประสงค์ตามพระบรมราชโองการของสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าพระองค์นั้น เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๐ จนถึงศกนี้ ซึ่งเป็นปีที่ครบรอบ ๑๓๙ ปี นับแต่การทรงสถาปนา เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๓๐ ดังกล่าวมา โดยอาศัยมติสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ยึดถือปีที่ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ และให้ยึดเอาวันได้พระราชทานเปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็น "มหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย" ในวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ.๒๔๓๙

ผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีน้ำใจร่วมกันเป็นสมานฉันท์ในอันที่จะจัดงานครบรอบวันสถาปนา "๑๓๙ ปีมหาจุฬาฯ พระพุทธศาสนากับการพัฒนาพุทธนวัตกรรม" เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีที่แต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระองค์นั้น ในโอกาสอันเป็นศุภมงคลนี้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งส่วนกลาง ประกอบด้วย คณะพุทธศาสตร์ คณะครุศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขต วิทยาลัย และหน่วยวิทยบริหาร และผู้บริหาร คณะกรรมการจัดงาน เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ต่างเห็นร่วมกันเป็นสมานฉันท์จัดงานบำเพ็ญมหากุศล เช่น พระพรหมวัชรธีราจารย์ อธิการบดี เปิดนิทรรศการเกี่ยวกับการจัดความรู้ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๙ และบรรยายพิเศษ พร้อมมอบโลรับโล่และเกียรติบัตร KM แล้วจัดให้มีการบำเพ็ญกุศลพิธีทอดผ้าป่าสมทบกองทุนพัฒนามหาวิทยาลัย

ในภาคบ่าย พิธีแถลงนโยบายอธิการบดี และรองอธิการบดีทุกตำแหน่งในส่วนกลาง และประจำวิทยาเขต ในการนี้ คณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการ และนิทรรศการ ได้จัดพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นอนุสรณ์ จำนวน ๒ เล่ม คือ (๑) รวมบทความมหาจุฬาวิชาการ (๒) สูจิบัตร เพื่อเผยแพร่เป็นเล่มหนังสือ มอบแก่ท่านผู้มีอุปการคุณและผู้มาร่วมกิจกรรมดังกล่าว อีกทั้งประชาสัมพันธ์ผ่านระบบออนไลน์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในวาระครบรอบวันสถาปนาครบรอบ "๑๓๙ ปีมหาจุฬาฯ"

ข้าพเจ้าในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ จึงขออนุโมทนาในกุศลเจตนากัลยาณจิต ของคณะกรรมการจัดงานทุกฝ่าย พระเถรานุเถระและท่านสาธุชนทุกท่านที่ได้ร่วมกันประกอบกรณียกิจในครั้งนี้ ด้วยบุญจริยาสัมมาปฏิบัติที่เราท่านได้บำเพ็ญมา ขอให้ท่านทั้งหลายจงปราศจากสรรพภัยพิบัติอุปัททวันตราย บรรลุถึงประโยชน์สุขตามมุ่งหมาย เพียบพร้อมด้วยจตุรพิธพรชัยทั้ง ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ พร้อมทั้งปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล โดยทั่วกันทุกท่านทุกประการเทอญ

สมเด็จพระมหาวชิราธิบดี
นายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำปรารภ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า รัชกาลที่ ๕ ในฐานะองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงมีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงพระปริยัติศาสนาให้วัฒนาสถาพรยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น พ.ศ. ๒๔๓๐ โปรดเกล้าฯให้ย้ายการบอกพระปริยัติธรรมจากเก๋งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไปที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เพื่อเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและคฤหัสถ์ พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯให้เรียกว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" นับเป็นครั้งแรก ที่มีการใช้คำว่า "วิทยาลัย" ในประเทศไทย เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ เพื่อเป็นสถานศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ตั้งไว้ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ต่อมาวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้พระราชทานเปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัย เป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์สืบไป คู่กับมหามกุฏราชวิทยาลัย ของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศของสมเด็จพระบรมชนกนาถพระองค์นั้น

บัดนี้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นับแต่อุบัติมาในนามของมหาธาตุวิทยาลัย เป็นเวลาครบรอบ ๑๓๙ ปี ย่อมเป็นที่ชื่นชนยินดีโสมนัสเป็นล้นพ้นแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เป็นธรรมเนียมที่เมื่อถึงสมัยอันเป็นอุดมมงคลเช่นนี้ จะต้องมีการเฉลิมฉลองตามควรแก่ภาววิสัย วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๙ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ต่างมีมหากุศลจิตเป็นสมานฉันท์จัดงานครบรอบวันสถาปนา "๑๓๙ ปีมหาจุฬาฯ" ประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญอุทิศถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ การจัดนิทรรศการ มอบโล่ประกาศเกียรติคุณ KM และ โล่รางวัลนักวิจัยดีเด่น และบรรยายพิเศษ อีกทั้งพิมพ์หนังสือ ๒ เล่ม เพื่อเป็นอนุสรณ์ ประกอบด้วย (๑) หนังสือรวมบทความมหาจุฬาวิชาการ (๒) สูจิบัตร

ขอขอบคุณคณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการและนิทรรศการ โดยมีพระปัญญาวัชรบัณฑิต, รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ เป็นประธาน ที่ได้ร่วมกันระดมความคิดและสติปัญญาจัดทำจนเป็นผลสำเร็จ ขอขอบคุณผู้บริหาร คณาจารย์ ผู้ทรงคุณวุฒิในฐานะศิษย์เก่า เจ้าของบทความวิชาการ ที่ได้ส่งบทความเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือรวมบทความมหาจุฬาวิชาการในครั้งนี้

งานครบรอบวันสถาปนา"๑๓๙ ปีมหาจุฬาฯ" มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครั้งนี้ จะสำเร็จลุล่วงไปได้ ก็ด้วยอาศัยความเสียสละร่วมแรงร่วมใจของคณะกรรมการจัดงานทุกฝ่าย ทั้งยังได้รับความสนับสนุนอุปถัมภ์เป็นอย่างดีจากศรัทธาสาธุชน ศิษย์เก่า ศิษย์ปัจจุบันและประชาชนทั่วไป

บุญกุศลคุณความดีใด ๆ ที่จะพึงเกิดมีเนื่องในการจัดงานครบรอบวันสถาปนา “๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ” ขอน้อมถวายแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ผู้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัย และขอทำบุญอุทิศให้แก่อดีตอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ในฐานะนายกสภามหาวิทยาลัย ตลอดถึงบุรพาจารย์ ผู้มีอุปการคุณแก่มหาวิทยาลัยทุกถ้วนหน้า ขอได้โปรดรับอนุโมทนาโดยทั่วกัน

(พระพรหมวัชรธีราจารย์,ศ.ดร.)
อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดจัดงานครบรอบวันสถาปนา “๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ” วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๙ ณ อาคาร มวก. ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ต่อมาได้มีคำสั่งมหาวิทยาลัย เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานครบรอบ “๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ” และคณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการและนิทรรศการ เป็นคณะ ๑ ในบรรดาคณะกรรมการ ๙ คณะ คณะกรรมการฝ่ายวิชาการชุดนี้ โดยมีรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการเป็นประธานกรรมการ และผู้อำนวยการกองวิชาการ เป็นเลขานุการ ๒ เล่ม คือ (๑) รวมบทความมหาจุฬาวิชาการ (๒) สูจิบัตร

สำหรับหนังสือรวมบทความมหาวิชาการ เล่มนี้ มีจำนวน ๑๕ บทความเป็นบทความวิชาการล้วน โดยมีขั้นตอนการดำเนินการคือมีบันทึกบันทึกขอบทความต่อผู้บริหาร คณาจารย์ทั่วเทศ แล้วส่งบทความดังกล่าวแก่ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกมหาวิทยาลัยเพื่อประเมิน ส่งผลการประเมินให้ผู้เขียนแก้ไข แล้วจึงดำเนินการจัดพิมพ์ ในการรวบรวมบทความมาลงจัดพิมพ์นั้น แม้จะมีเวลาในการจัดทำและรวบรวมในเวลาน้อย แต่บรรณาธิการต่างก็ได้รับความร่วมมือร่วมใจเป็นอย่างดีจากผู้บริหารคณาจารย์มหาวิทยาลัย ผู้เป็นเจ้าของบทความในหนังสือเล่มนี้เป็นอย่างดียิ่ง และบทความบางส่วนจะได้นำพัฒนาปรับเนื้อหาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นแล้วนำตีพิมพ์ในวารสารมหาจุฬาวิชาการในโอกาสต่อไป

เป็นที่น่าอนุโมทนาว่า สามัคคีธรรมของผู้บริหาร คณาจารย์มหาวิทยาลัย และผู้ทรงคุณวุฒิฐานะศิษย์เก่าเหล่านี้ ได้สร้างสรรค์ผลงานอันเป็นหนังสือจดหมายเหตุสำคัญทางประวัติศาสตร์และเอกสารทางวิชาการที่มีคุณค่ายิ่งเป็นการประกาศเกียรติคุณของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ไพศาล นับเป็นการแสดงออกซึ่งกตัญญูกตเวทิตาธรรมของผู้บริหาร คณาจารย์ และศิษย์เก่าต่อสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์แห่งนี้อีกครั้งหนึ่ง

(พระปัญญาวัชรบัณฑิต,รศ.ดร.)
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

“๑๓๙ ปี มจร”

* * * * *

พระเมตตาองค์ปิยมหาราช
วีรกษัตริย์เปรื่องปราดทัศนวิสัย
ทรงสถาปนามหาวิทยาลัย
คู่ชาติไทยพุทธศาสน์วัฒนา

๑๓ กันยายน ๒๔๓๙
ผุดผ่องพราวพิสุทธิ์พุทธศาสนา
“มหาธาตุวิทยาลัย” อดีตา
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศุภมัสดุพุทธศาสนกาล
จากวันวานสู่วันนี้นิรตีศัย
อดีตาอัตคัดนัตถิปัจจัย
เรื่องอุไรวิวัฒน์ปัจจุบัน

สถาบันอุดมศึกษาคณะสงฆ์
เทิดธำรงพุทธศาสน์ชาติสุขสันต์
อภิรักษ์จักรีวงศ์องค์ราชัน
โรจนานันท์การศึกษาพัฒนาไทย

๑๓ กันยายน ๒๕๖๙
ส่องสกาว ๑๓๙ ปี อภิลักขิตสมัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วันสถาปนาเกริกเกียงไกรอำไพธรรมฯ

พระสิทธิวัชรบัณฑิต
รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ
รก.ผู้อำนวยการศูนย์อินเดียศึกษา
ประพันธ์

สารบัญ

หน้า

สัมโมทนียกถา (๑)

คำปรารภ (๓)

คำนำ (๗)

“๑๓๙ ปี มจร” (๘)

เส้นทางพระไตรปิฎก ๑

พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.

อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การบูรณาการพุทธปัญญาและปัญญาประดิษฐ์ในการจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศ ในยุคเปลี่ยนผ่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๔๐

พระเทพวัชรสารบัณฑิต,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา มจร

พระศรีวัชรสารบัณฑิต,ผศ.ดร. คณบดีคณะครุศาสตร์ รก.ผู้อำนวยการกองแผนงาน มจร

ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น

ผศ.ดร.ไพรัตน์ ฉิมหาด ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไปวิทยาเขตนครศรีธรรมราช

ผศ.สุพจน์ แก้วไพฑูรย์ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิตวิทยาเขตแพร่

อ.ดร.ศตพล ใจสบาย รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครพนมฝ่ายบริหาร

ผศ.ดร.ฐานิดา มั่นคง รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษฝ่ายบริหาร

๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ: พุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาปัญญาและสังคมในยุคดิจิทัล ๖๑

พระวัชรพุทธิบัณฑิต ปรีดา บัวเมือง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

สติ ปัญญาและความไม่ประมาท : หลักป้องกันภัยและส่งเสริมการดำเนินชีวิต อย่างเป็นสุขในโลกปัจจุบัน ๗๖

พระมหาสังคม ชยานนฺโท, พระศรีสัจญาณมุนี,

พระมหาวิทูรย์ สิทฺธิเมธี, พระไพศาล จนฺทธมฺโม,

ผศ.ดร.วินัย ภูมิสุข

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การรับรู้อริยาบถในชีวิตประจำวัน เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ และรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ๙๗
พระภาวนาพิศาลเมธี วิ.,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

สติสัมปชัญญะกับภาวะผู้นำของผู้บริหารมหาวิทยาลัย
ในการกำกับการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ ๑๑๒
พระไพศาล จนฺทธมฺโม (วงศ์ภูงา), พระศรีสัจญาณมุนี
พระมหาวิทูรย์ สิทฺธิเมธี, ผศ.ดร.วินัย ภูมิสุข, ชลธิดา รักยุทธ์
วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ธรรมนิยาม : กฎธรรมชาติที่ควรนำมาเปิดเผยและประยุกต์ใช้ ๑๒๗
พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บริหารการศึกษาด้วยใจ เพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรม ๑๔๔
ดร.สุทิศ สวัสดี, รศ.ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หลักพุทธจิตวิทยากับการเรียนรู้เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิต ๑๖๐
รศ.ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง
ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แนวทางปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานแบบบูรณาการ
ตามแนวพุทธจิตวิทยาเพื่อพัฒนาต่อสมองเชิงคาดการณ์
และการพัฒนาความละเอียดแห่งการรับรู้อารมณ์ของผู้เจริญสติ ๑๗๑
ผศ.ดร.เมธาพันธ์ โพธิธีรโรจน์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ๑๘๖
ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

จิตวิทยากลับด้าน : การบูรณาการหลักอริยสัจจ์ ๔
เพื่อส่งเสริมจิตวิทยาเชิงบวกของเยาวชน **๑๙๖**
ดร.อนันต์ คติยะจันทร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ธรรมนาวา "วัง" จากการระลึกถึงพระรัตนตรัยสู่อริยสัจ ๔ **๒๑๑**
อาจารย์ สุภาภรณ์ โสภา
วิทยาลัยสงฆ์สุราษฎร์ธานี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาจารย์ อาภรณ์รัตน์ เลิศไผ่รอด
คณะศิลปศาสตร์วิทยาลัยเทคโนโลยีพนมวันท์ จังหวัดนครราชสีมา

ธรรมะกับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด :
การรู้เท่าทันข่าวสารในยุคดิจิทัลของวัยรุ่น Generation Z **๒๒๔**
อาจารย์ บรรณวัชร พลคำ
วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลง **๒๔๑**
พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ, ผศ.ดร.
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาวีรเดช อธิปญฺโญ, ดร.
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก
คณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการและนิทรรศการ ๒๕๙
รายนามเจ้าภาพอาหารและเครื่องดื่ม งานครบรอบวันสถาปนา ๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ ๒๖๐

MCU

139

1887 - 2026

139th Anniversary

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

เส้นทางพระไตรปิฎกจากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ*

พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.
อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

* * * * *

เรียนท่านพระเถรานุเถระทุกรูป โดยมีท่านพระมหาสมปอง มุทิโต เป็นต้น เป็นประธาน

ขอเจริญพรญาติโยมสาธุชนผู้สนใจในธรรมทุกท่าน โดยมีคุณล้วนชาย ว่องวานิช นายกยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย เป็นต้น เป็นประธาน

การศึกษาพระไตรปิฎกที่กำลังดำเนินอยู่นี้ เป็นกุศลจริยาที่น่ายกย่องและน่าชื่นชมอย่างยิ่ง อีกทั้งยังเป็นการทำหน้าที่ตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงมอบหมายแก่พุทธบริษัทไว้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ในมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย พระสุตตันตปิฎก ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขาร เพราะทรงเห็นว่าพุทธบริษัทมีความพร้อม และพระองค์พร้อมที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

เหตุที่ทรงเห็นเช่นนั้น เพราะพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา มีความพร้อมใน ๔ ด้านด้วยกัน คือ

๑. **เป็นพหูสูต** ศึกษาธรรมะจนเห็นแจ้ง แทงตลอด และเข้าใจพระธรรมอย่างแจ่มแจ้ง

๒. **ธรรมานุธรรมปฏิบัติ** คือน้อมนำธรรมะที่ได้ศึกษาไปประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้อง

๓. **ทำธรรมะให้ง่าย** คือสามารถอธิบายและประกาศธรรมะให้ผู้อื่นเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง อันเป็นการเผยแผ่พระธรรม

๔. **สามารถชี้แจงทำความเข้าใจแก่ผู้กล่าวจาบจ้วง ว่าร้าย หรือโจมตีพระธรรม** สามารถปกป้องพระธรรมด้วยเหตุผลและความเข้าใจอันถูกต้อง

ในกาลครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าสามารถวางพระภาระในการสืบทอดพระศาสนาไว้กับพุทธบริษัทได้แล้ว เพราะพุทธบริษัท ๔ สามารถทำหน้าที่ทั้ง ๔ ประการได้อย่างดี ได้แก่ ศึกษาธรรมะ ปฏิบัติธรรมะ เผยแผ่ธรรมะ และปกป้องคุ้มครองพระธรรม

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงประกาศว่า นับจากวันมาฆบูชาไปอีก ๓ เดือน คือถึงวันวิสาขบูชา พระตถาคตจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

---

* บรรยายในโครงการอบรมพระไตรปิฎกสัญจร ครั้งที่ ๑ รุ่นที่ ๑๘ ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย กรุงเทพมหานคร ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙

01. (1-39).indd 1 9/12/2026 11:57:09 AM

ในวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธองค์ ตั้งแต่กลางเดือน ๓ จนถึงกลางเดือน ๖ ซึ่งเป็นช่วงก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย และรายละเอียดเหล่านั้นได้รับการบันทึกไว้อย่างละเอียดในพระสูตรที่กล่าวถึงช่วงสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธองค์

จึงกล่าวได้ว่า ชีวิตของพระพุทธองค์จบลงอย่างงดงามและสมบูรณ์อย่างยิ่ง ไม่มีบุคคลอื่นใดในโลกที่ชีวิตได้รับการบันทึกไว้อย่างละเอียดเช่นนี้เท่ากับพระพุทธองค์ ดังที่ปรากฏในมหาปรินิพพาน-สูตร

หากมีโอกาสได้อ่านต้นฉบับ จะเห็นได้ว่ามีความงดงามอย่างยิ่ง

ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธองค์ทรงมีพระดำรัสสั่งเสียไว้อย่างละเอียดว่า หลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ควรถวายพระเพลิงพระบรมศพอย่างไร พระสงฆ์สาวกควรปฏิบัติตนอย่างไร ล้วนตรัสไว้โดยละเอียด เสมือนทรงมอบพินัยกรรมและมรดกไว้แก่พุทธบริษัท

โดยเฉพาะมรดกธรรมที่ทรงมอบไว้แก่พระอานนท์ และพระดำรัสที่ตรัสแก่พระภิกษุทั้งหลาย เป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงสืบมาจนถึงปัจจุบัน และสามารถดำรงต่อไปในอนาคต

สิ่งที่แตกต่างจากศาสนาคู่แข่งในยุคนั้นก็คือ พระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักการสืบทอดพระศาสนาไว้อย่างชัดเจน หากพระพุทธองค์มิได้ทรงดำเนินการดังที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธศาสนาก็คงไม่สามารถดำรงสืบต่อมาจนถึงวันนี้ และคงไม่เป็นศาสนาสำคัญของโลกดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

จุดแตกต่างที่สำคัญก็คือ พระพุทธองค์ได้ตรัสข้อความสำคัญไว้ในมหาปรินิพพานสูตร และข้อความนี้ได้ถูกนำมาอ้างอิงโดยพุทธบริษัทในการรวบรวม เรียบเรียง และรักษาคำสอนของพระพุทธองค์ไว้เป็นพระไตรปิฎก

พระพุทธองค์ตรัสเป็นภาษาบาลีว่า

“โย โว อานนฺท ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา”

แปลว่า

“อานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

แม้พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่เรายังคงบูชาคำสอนของพระพุทธองค์ เสมือนหนึ่งว่าพระองค์ยังทรงพระชนมชีพอยู่ โดยถือธรรมวินัยเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในฐานะศาสดา

ในปัจจุบัน เราเรียกสิ่งนี้ว่า **"ธรรมเจดีย์"**

คำว่า "เจดีย์" ในภาษาบาลี หมายถึง สิ่งที่ควรเคารพบูชาแทนผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

เจดีย์มี ๔ ประเภท ได้แก่

๑. ธาตุเจดีย์

คือ สิ่งที่เราควรเคารพบูชาแทนผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เช่น พระอัฐิธาตุ ซึ่งบรรจุไว้ในโกศหรือสถานที่บรรจุพระอัฐิ แล้วนำมากราบไหว้บูชา เรียกว่า "พระธาตุเจดีย์" สำหรับพระพุทธองค์ เราก็มีพระบรมสารีริกธาตุเป็นที่เคารพบูชา

๒. บริโภคเจดีย์

คือ สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเคยใช้สอยหรือเกี่ยวข้องกับการดำรงพระชนมชีพ ซึ่งเรานำมาเคารพบูชาแทนพระองค์ เช่น พระคันธกุฎีในประเทศอินเดีย หรือต้นศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับนั่งตรัสรู้ สิ่งเหล่านี้จัดเป็นบริโภคเจดีย์

๓. ธรรมเจดีย์

คือ ประมวลคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งเรานำมาเคารพบูชาแทนพระพุทธองค์ ถือเป็นพระศาสดาที่คอยพร่ำสอนพุทธบริษัทสืบต่อมา

๔. อุทเทสิกเจดีย์

คือ สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ เช่น พระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธบาท ซึ่งเรากราบไหว้บูชาเสมือนหนึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์

ข้อความภาษาบาลีที่พระพุทธองค์ตรัสไว้นี้ เป็นการยกฐานะของพระธรรมวินัยให้มีความสำคัญในฐานะศาสดา เป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ที่จะคอยพร่ำสอนพุทธบริษัทสืบต่อไป

ด้วยเหตุนี้ พระเถระจำนวน ๕๐๐ รูป โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน จึงได้จัดทำการสังคายนา เพราะตราบใดที่ยังมีพระธรรมวินัยอยู่ ตราบนั้นพระศาสดาก็ยังดำรงอยู่ จึงได้รวบรวมคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตลอด ๔๕ พรรษา นำมาจัดหมวดหมู่และรวบรวมเป็นระบบ เรียกว่า **"การสังคายนา"**

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องการสังคายนานั้นเกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธ-ปรินิพพาน เพราะในสมัยพุทธกาลยังไม่มีการจารึกคำสอนของพระพุทธองค์เป็นลายลักษณ์อักษร ไม่มีการเขียนบันทึกไว้เป็นระบบ คำสอนจึงอาจสูญหายได้ง่าย และย่อมมีโอกาสเกิดสัทธรรมปฏิรูป มีผู้กล่าวอ้างคำสอนต่าง ๆ ว่าเป็นคำสอนของพระพุทธองค์

หากไม่มีการป้องกันและเก็บรักษาคำสอนไว้อย่างเป็นระบบ ก็อาจมีคำสอนที่ปลอมแปลงหรือคลาดเคลื่อนเข้ามาแทรกเป็นจำนวนมาก และอาจนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกันในหมู่พุทธบริษัทว่าสิ่งใดเป็นคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธองค์ และสิ่งใดเป็นคำสอนที่ไม่ใช่

เรื่องนี้มีตัวอย่างจากศาสนาคู่แข่งของพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ศาสดาของศาสนานั้นสิ้นชีวิตไปก่อนพระพุทธองค์ประมาณ ๑ ปี และหลังจากศาสดาสิ้นชีวิต สาวกก็แตกออกเป็นนิกายทันทีเกิดการทะเลาะวิวาทและแบ่งแยกกัน

ศาสดาผู้นั้นคือ **นิครนถ์นาฏบุตร** หนึ่งในครูทั้ง ๖ นิครนถ์นาฏบุตรมาจากวรรณะกษัตริย์แล้วออกผนวชเป็นสมณะเช่นเดียวกับพระพุทธองค์

เราจะเห็นได้ว่า ในพระไตรปิฎกมีเรื่องราวเกี่ยวกับวิวาทะระหว่างสาวกของนิครนถ์นาฏบุตรกับพระพุทธองค์อยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากมีแนวคำสอนบางประการที่ใกล้เคียงกัน และมีผู้ศรัทธาเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก

แต่เหตุใดศาสนานั้นจึงไม่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน?

เหตุสำคัญประการหนึ่งก็คือ เมื่อศาสดาสิ้นชีวิตแล้ว สาวกเกิดความแตกแยกกันทันที

ผู้ที่เห็นเหตุการณ์ความแตกแยกของศาสนานี้คือพระสารีบุตร พระสารีบุตรจึงได้นำเรื่องที่เกิดความแตกแยกและแก่งแย่งกันว่าอะไรเป็นคำสอนของศาสดานิครนถ์นาฏบุตร มารายงานให้พระพุทธองค์ทรงทราบ

พระสารีบุตรเห็นว่า เหตุการณ์เช่นนี้อาจเกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนาได้เช่นกัน หากไม่มีการร้อยกรอง เรียบเรียง และจัดระบบคำสอนว่า พระพุทธองค์ทรงสอนอะไรไว้บ้าง พระธรรมคำสอนก็อาจแตกแยกไปในลักษณะเดียวกัน

พระสารีบุตรจึงขอพระพุทธานุญาตให้มีการร้อยกรองและเรียบเรียงคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดหมู่ และได้นำเสนอเรื่องนี้ต่อพระพุทธองค์ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงอนุโมทนา

พระสารีบุตรได้กล่าวแก่พระสงฆ์ทั้งหลายว่า เหตุใดตนจึงเป็นห่วงเป็นใยว่าพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์อาจดำรงอยู่ได้ไม่นาน และอาจเกิดความแตกแยกอย่างรุนแรงเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในหมู่นิครนถ์

ในพระไตรปิฎก พระสารีบุตรกล่าวว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตรทำกาละ ท่านทั้งหลายก็ทราบ”

คำว่า “ทำกาละ” เป็นสำนวนบาลี หมายถึง “สิ้นชีวิต” นิครนถ์นาฏบุตรทำกาละแล้วที่นครปาวาไม่นานนัก เมื่อเกิดกาลกิริยา คือการสิ้นชีวิตของนิครนถ์นาฏบุตรแล้ว พวกนิครนถ์จึงแตกกัน แยกออกเป็น ๒ พวก

พระสารีบุตรจึงเสนอว่า “พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา”

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องการสังคายนานั้นถูกกล่าวถึงและนำมาใช้ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ภาษาบาลีคือ **“สงฺคายิตพฺพํ”**

ต่อมา เมื่อพระมหากัสสปะนำพระอรหันต์จำนวน ๕๐๐ รูปมาทำสังคายนา แนวคิดดังกล่าวจึงกลายเป็นการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นแนวคิดที่พระสารีบุตรได้เสนอไว้แก่คณะสงฆ์ก่อนหน้านั้น

อย่างไรก็ตาม พระสารีบุตรได้ปรินิพพานก่อนพระพุทธองค์

พระสารีบุตรกล่าวว่า “พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น”

หมายความว่า ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันว่า พระพุทธองค์ทรงสอนอะไร และไม่ควรปล่อยให้พระธรรมคำสอนแตกแยกเป็นหลายแนวทาง

เพราะการที่พรหมจรรย์ หรือพระศาสนาจะดำรงมั่นคงอยู่ได้นาน และเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากนั้น จำเป็นต้องมีการสังคายนา

นี่คือแนวคิดสำคัญของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรได้ทำเป็นแบบอย่างไว้ในขณะที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ โดยประมวลคำสอนของพระพุทธองค์เฉพาะเป็นหัวข้อ ยังไม่ได้ลงรายละเอียดว่าพระพุทธองค์ทรงสอนอะไรบ้าง เช่น ธรรมะหมวด ๒ ได้แก่ หิริ โอตตัปปะ หมวด ๓ ได้แก่ พระรัตนตรัย หมวด ๔ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ไล่เรียงไปตามลำดับ โดยรวบรวมเฉพาะหัวข้อธรรมะเอาไว้

ผู้ที่เรียนนักธรรมตรีและนวโกวาท จะเห็นว่าหลักธรรมที่นำมาเรียนกันนั้น มีรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากพระสูตรนี้ ซึ่งเรียกว่า **สังคีติสูตร**

สังคีติสูตรมิใช่พระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดง แต่เป็นพระสูตรที่พระสารีบุตรเรียบเรียงขึ้นในช่วงปีสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธองค์ และเป็นช่วงปีสุดท้ายแห่งชีวิตของพระสารีบุตรด้วย

คำว่า **“สังคีติ”** หมายถึง การร้อยกรองและรวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นหมวดหมู่

ในช่วงบั้นปลายชีวิต พระสารีบุตรได้จัดทำผลงานสำคัญไว้ ๒ สูตรด้วยกัน คือ

๑. สังคีติสูตร

หากมีเวลาควรอ่านโดยละเอียด โดยเฉพาะหัวข้อธรรมะต่าง ๆ ที่เรานำมาเทศนาสั่งสอนกันในปัจจุบัน จะพบว่ามีหัวข้อจำนวนมากปรากฏอยู่ในสังคีติสูตร แต่สูตรนี้รวบรวมไว้เฉพาะหัวข้อ ยังไม่มีรายละเอียด หากต้องการศึกษารายละเอียด ก็ต้องไปศึกษาจากพระสูตรต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้

๒. ทสุตตรสูตร

เป็นพระสูตรที่รวบรวมหลักธรรมตั้งแต่หมวด ๑ ไปจนถึงหมวด ๑๐ และเกิน ๑๐ มีการขยายรายละเอียดเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ผลงานเหล่านี้ถือเป็นแบบอย่างสำคัญของการทำให้พระศาสนาดำรงยั่งยืนหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่า **การร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่**

แนวคิดนี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่การสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน และการสังคายนาครั้งนั้นก็เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการรวบรวมพระธรรมวินัยจนพัฒนามาเป็นพระไตรปิฎก

ดังนั้น สังคีติสูตรจึงเป็นแนวคิดพื้นฐานที่พัฒนามาสู่การสังคายนา และการสังคายนาก็เป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดพระไตรปิฎก

ศาสนาที่ไม่มีการสังคายนาหลังจากศาสดานิพพานนั้น เกิดอะไรขึ้น? นิครนถ์นาฏบุตรเป็นชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก แต่ชาวโลกรู้จักกันในนามว่า **มหาวีระ** นิครนถ์นาฏบุตรเป็นที่รู้กันว่าเป็นศาสดามหาวีระของศาสนาเชน

หากเดินทางไปอินเดีย เราจะพบรูปเคารพของมหาวีระ ซึ่งมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูป แต่ไม่ใช่พระพุทธรูป หากสังเกตให้ดีจะเห็นความแตกต่างที่สำคัญ คือศาสนาเชนได้แบ่งออกเป็น ๒ นิกาย ได้แก่ **เศวตัมพร** และ **ทิฆัมพร**

เศวตัมพร คือ ผู้ที่นุ่งขาวห่มขาว ส่วนอีกนิกายหนึ่งเรียกว่า ทิฆัมพร หมายถึง “นุ่งลมห่มฟ้า” หรือที่เราเรียกกันโดยทั่วไปว่า “ชีเปลือย”

ดังนั้น รูปเคารพของมหาวีระบางส่วนที่พบในอินเดียจึงเป็นรูปเปลือยกาย สิ่งเหล่านี้เป็นรูปเคารพของมหาวีระ มิใช่พระพุทธเจ้า

ศาสนาเชนเป็นศาสนาคู่แข่งสำคัญของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล แต่ปัจจุบันศาสนาเชนมีศาสนิกชนอยู่ในอินเดียเป็นหลัก เนื่องจากเกิดความแตกแยกเป็นนิกายตั้งแต่ระยะแรกหลังศาสดาสิ้นชีวิต และไม่ได้มีการสังคายนาเพื่อรวบรวมคำสอนให้เป็นระบบเดียวกันอย่างต่อเนื่อง

ศาสดาของศาสนาเชนออกผนวชก่อนพระพุทธองค์ และสิ้นชีวิตในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน จึงย่อมต้องมีคำสอนจำนวนมาก แต่เมื่อไม่มีระบบในการรวบรวมและรักษาคำสอนอย่างเป็นเอกภาพ คำสอนจำนวนมากจึงไม่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธศาสนามีการสังคายนา โดยเริ่มจากแนวคิดที่พระสารีบุตรได้เสนอไว้ และต่อมาได้รับการดำเนินการโดยพระมหากัสสปะ พระอานนท์ พระอุบาลี และพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

พระสารีบุตรได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า การสังคายนาจะทำให้พรหมจรรย์ หรือพระศาสนาดำรงอยู่ได้นาน และเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกเป็นอันมาก

พระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมวินัยจะเป็นศาสดา แล้วธรรมวินัยจะเป็นศาสดาได้อย่างไร?

คำตอบก็คือ ต้องมีการสังคายนา

การสังคายนาครั้งที่ ๑ จัดขึ้นที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา บริเวณเขาเวภารบรรพต ใกล้เมืองราชคฤห์ ซึ่งเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในการสืบทอดพระธรรมวินัย

ผลของการสังคายนาคือ พระสงฆ์ได้ประชุมปรึกษาหารือกันว่า พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัยไว้อย่างไร

พระมหากัสสปะได้ถามพระอุบาลี และพระอุบาลีก็เป็นผู้ตอบ โดยเล่าพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ให้ที่ประชุมสงฆ์ฟัง เมื่อที่ประชุมเห็นชอบแล้ว พระสงฆ์ก็สวดและท่องจำร่วมกัน

กระบวนการดังกล่าวไม่ใช่เรื่องยาก เพราะเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกันอยู่ในยุคนั้น ภาษาบาลีมีความใกล้เคียงกับภาษาของชาวมคธ พระอรหันต์ทั้งหลายจึงช่วยกันจดจำและท่องจำพระวินัยไว้ทั้งหมด

เมื่อพระวินัยเป็นเช่นนี้แล้ว พระธรรมเป็นอย่างไร?

เพราะพระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมวินัยจะเป็นศาสดา ในเวลานั้นยังไม่มีพระไตรปิฎกเป็นรูปแบบที่เรารู้จักในปัจจุบัน คำสอนนอกเหนือจากพระวินัย ซึ่งเป็นพระธรรมคำสอนหรือพระสูตรต่าง ๆ จึงให้พระอานนท์เป็นผู้ตอบ

พระมหากัสสปะถามพระอานนท์ว่า พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องอะไรบ้าง พระอานนท์ก็เล่าให้ที่ประชุมฟัง เมื่อที่ประชุมรับฟังและเห็นชอบแล้ว พระสงฆ์ก็ช่วยกันจดจำและท่องจำคำสอนทั้งหมด และเมื่อสวดท่องร่วมกันแล้ว ที่ประชุมจึงมีมติรับรองว่า นี่คือคำสอนของพระพุทธองค์

มีข้อสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงฝากไว้แก่พระอานนท์ว่า

“อานนท์ สิกขาบทเล็กน้อย พวกเธอก็สามารถยกเลิกหรือเพิกถอนได้”

เหตุที่พระพุทธองค์ทรงเปิดช่องไว้เช่นนี้ ก็เพราะทรงมองเห็นว่ากาลเวลาและสภาพสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไป สิกขาบางข้ออาจไม่เหมาะสมกับกาลสมัยในอนาคต จึงทรงอนุญาตให้พิจารณาเพิกถอนได้

พระอานนท์จึงนำพระดำรัสนี้แจ้งต่อที่ประชุม

แต่ที่ประชุมก็เกิดคำถามว่า **“สิกขาบทเล็กน้อย” หมายถึงสิกขาบทใด?**

ในเวลานั้น พระอานนท์ไม่ได้ทูลถามพระพุทธองค์ให้ชัดเจนว่า สิกขาบทใดเรียกว่า “เล็กน้อย” เพราะในช่วงนั้นพระอานนท์กำลังเศร้าโศกจากการที่พระพุทธองค์ใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน

ดังนั้น ที่ประชุมจึงไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่า สิกขาบทใดควรถือว่าเป็นสิกขาบทเล็กน้อย จะเป็นทุกกฎ ปาจิตตีย์ สังฆาทิเสส หรือเหลือเพียงปาราชิก ๔ เท่านั้น ก็ไม่อาจกำหนดได้อย่างแน่นอน

ที่ประชุมจึงมีความเห็นแตกต่างกัน และไม่สามารถตกลงกันได้ว่า สิกขาบทใดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย

หากเริ่มถอนสิกขาบทบางข้อแล้ว วันหนึ่งก็อาจถอนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดอาจไม่มีเหลือคำสอนเดิมของพระพุทธองค์

ที่ประชุมจึงมีมติเป็นเอกฉันท์ว่า

"เราจะไม่ถอนสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และจะไม่เพิ่มเติมสิกขาบทใหม่ที่พระพุทธองค์มิได้ทรงบัญญัติไว้ แต่จะสมาทานและศึกษาปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เท่านั้น"

จากนั้นจึงสวดประกาศเป็นสังฆกรรม

มติดังกล่าว ซึ่งเป็นการ **ไม่เพิ่มเติมและไม่เพิกถอน** สิกขาบทที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ กลายเป็นหลักปฏิบัติที่สืบทอดต่อมาในสายพระไตรปิฎกบาลีจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาสายบาลีที่ยึดถือพระไตรปิฎกตามมติของพระเถระในการสังคายนาครั้งที่ ๑ จึงเรียกว่า **"เถรวาท"**

คำว่า "เถรวาท" หมายถึง วาทะหรือมติของพระเถระ โดยมีพระมหากัสสปะและพระเถระทั้งหลายเป็นผู้ทำหน้าที่ในการสังคายนาครั้งที่ ๑

หลังจากการสังคายนาครั้งนั้น มีพระรูปหนึ่งมาถามว่า การสังคายนาทำเรื่องอะไร และมีมติอย่างไร เมื่อได้ฟังว่าที่ประชุมมีมติว่าจะไม่เพิกถอนสิกขาบท พระรูปนั้นก็กล่าวว่า ตนเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้เพิกถอน ตนก็จะเพิกถอน และจะไม่ปฏิบัติตามมติของที่ประชุม

แนวคิดของกลุ่มที่ยึดถือตามคำสอนของครูบาอาจารย์เช่นนี้ เรียกว่า **"อาจริยวาท"** คือถือปฏิบัติตามแนวทางที่อาจารย์ของตนสั่งสอนมา มิได้ยึดตามมติของพระเถระจากการสังคายนาครั้งที่ ๑

ในระยะแรก อาจริยวาทยังมีอยู่ไม่มาก แต่ต่อมาเมื่อแพร่ไปยังเมืองต่าง ๆ พระอุปัชฌาย์และอาจารย์ในแต่ละท้องถิ่นก็อาจสั่งสอนแตกต่างกันออกไป ผู้คนก็ยึดถือปฏิบัติตามแนวทางของอาจารย์แต่ละสาย

ฝ่ายเถรวาทยังคงเป็นกลุ่มใหญ่ในช่วงประมาณ ๑๐๐ ปีหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธ-ปรินิพพาน แต่เมื่อเวลาผ่านไป แนวทางของกลุ่มต่าง ๆ ก็มีความแตกต่างกันมากขึ้น ทั้งในเรื่องสิกขาบทและแนวปฏิบัติต่าง ๆ

ฝ่ายเถรวาทจึงจัดการสังคายนาครั้งที่ ๒ ขึ้น เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๐๐ หรือประมาณ ๑๐๐ ปีหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เพื่อรักษาคำสอนและวินัยตามแนวทางเดิม

อย่างไรก็ตาม การสังคายนาครั้งนั้นไม่สามารถรวมกลุ่มอาจริยวาททั้งหมดกลับเข้ามาอยู่ภายใต้แนวทางเดียวกับเถรวาทได้ จึงเกิดความแตกแยกออกเป็นหลายนิกาย มีบันทึกว่าแตกออกเป็นจำนวนมากถึง ๑๘ นิกาย

เถรวาทยังคงเป็นนิกายสำคัญในสายพระไตรปิฎกบาลี ขณะที่ฝ่ายอาจริยวาทมีกำลังเพิ่มมากขึ้น และในเวลาต่อมาพัฒนาสืบเนื่องไปสู่กลุ่มและนิกายต่าง ๆ ซึ่งต่อมามีมหายานเป็นกลุ่มสำคัญ

ฝ่ายบาลีมีจำนวนลดลงในบางช่วง ก่อนที่จะได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราช และกลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกครั้งประมาณ ๒๐๐ กว่าปีหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตั้งแต่การสังคายนาครั้งที่ ๑ จนถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คำสอนของพระพุทธองค์ยังคงเรียกรวมกันว่า **"ธรรมวินัย"** ซึ่งมี ๒ ส่วน ได้แก่

ส่วนที่เกี่ยวกับศีลและสิกขาบท เรียกว่า **พระวินัย**

ส่วนที่เป็นคำสอนหรือพระสูตรต่าง ๆ เรียกว่า **พระธรรม**

ต่อมาพระธรรมคำสอนจึงได้รับการแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ อย่างที่เรารู้จักในปัจจุบัน

คำว่า **"ปิฎก"** แปลว่า "ตะกร้า" ในระยะแรกยังมีอยู่ ๒ ส่วน คือ พระวินัย และพระธรรม ซึ่งปรากฏในรูปของพระสูตรต่าง ๆ

พระสูตรถูกจัดเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า **"นิกาย"** ซึ่งหมายถึง หมวดหรือกลุ่ม

พระสูตรขนาดยาว เรียกว่า **ทีฆนิกาย**

พระสูตรขนาดกลาง เรียกว่า **มัชฌิมนิกาย**

พระสูตรที่รวบรวมเนื้อหาซึ่งมีความสัมพันธ์หรือคล้ายคลึงกันไว้ในหมวดเดียวกัน เรียกว่า **สังยุตตนิกาย**

พระสูตรที่จัดตามจำนวนหรือหมวดของหลักธรรม เช่น หมวด ๑ หมวด ๒ หมวด ๓ หมวด ๔ เป็นต้น เรียกว่า **อังคุตตรนิกาย**

และยังมี **ขุททกนิกาย** ซึ่งรวบรวมพระธรรมคำสอนเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาหลากหลาย จึงมีจำนวนมากและประกอบด้วยคัมภีร์หลายประเภท

แม้แต่คำสอนของพระสารีบุตรเองก็ปรากฏอยู่ในขุททกนิกาย เช่น **นิเทศ** และ **ปฏิสัมภิทามรรค**

ขุททกนิกายมีคัมภีร์จำนวนมาก รวมถึงธรรมบทและคัมภีร์อื่น ๆ ตามประวัติทางคัมภีร์ถือว่าหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปประมาณ ๒๐๐ ปี ขุททกนิกายได้ขยายเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก จนในที่สุดมีการจัดเนื้อหาส่วนหนึ่งแยกออกมาเป็น **อภิธรรมปิฎก**

นักวิชาการตะวันตกจึงมักอธิบายพัฒนาการของพระพุทธศาสนาออกเป็น ๒ ช่วง คือ ช่วงก่อนที่จะมีพระไตรปิฎกในรูปแบบ ๓ ปิฎก ได้แก่ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

ในระยะแรกมีเพียง **ธรรมกับวินัย** จึงมักเรียกว่า **"พระพุทธศาสนาดั้งเดิม"** (Early Buddhism)

ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาอภิธรรม จึงเกิดโครงสร้างเป็น **พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม**

ในสายเถรวาท พระอภิธรรมมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นการนำหลักธรรมมาจัดระบบและขยายความให้เป็นหมวดหมู่

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีการสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งตามการคำนวณของนักประวัติศาสตร์อยู่ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๗๕ ทั้งนี้ ตัวเลขตามคัมภีร์บาลีและการคำนวณทางประวัติศาสตร์อาจแตกต่างกัน

หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานมาเกือบ ๓๐๐ ปี ตามการคำนวณของนักประวัติศาสตร์ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓

การสังคายนาครั้งที่ ๓ มีความสำคัญต่อพัฒนาการของพระไตรปิฎก ทำให้จากเดิมที่เรียกรวมว่า **ธรรมวินัย** มีโครงสร้างชัดเจนขึ้นเป็น **พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม**

ต่อมา ฝ่ายอาจริยวาทซึ่งมีความเห็นแตกต่างจากฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะในเรื่องอภิธรรม ก็ได้มีการสังคายนาของตนเองขึ้นในเวลาต่อมา

ประมาณ ๓๐๐ ปีหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ในอินเดียตอนเหนือ แคว้นคันธาระ สมัยพระเจ้ากนิษกมหาราช มีการอุปถัมภ์การสังคายนาของฝ่ายสันสกฤต

พระเจ้ากนิษกมหาราชมีบทบาทในลักษณะที่คล้ายกับพระเจ้าอโศกมหาราชในฝ่ายที่พัฒนาต่อมาเป็นมหายาน แต่ในระยะนั้นยังไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นมหายานโดยตรง หากจะเรียกในเชิงนิกายก็เป็นกลุ่มอาจริยวาท โดยเฉพาะสายสรวาสติวาท

พระไตรปิฎกสายสันสกฤตมีลักษณะที่เรียกว่า **ไฮบริด (Hybrid)** กล่าวคือ ไม่ตรงกับเถรวาทอย่างสมบูรณ์ และในระยะแรกก็ยังไม่ใช่มหายานอย่างสมบูรณ์ แต่เป็นพัฒนาการของฝ่ายอาจริยวาทซึ่งต่อมามีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของมหายาน

ในฝ่ายเถรวาท แนวคิดของสรวาสติวาทหรือสัพพัตถิวาทได้รับการโต้แย้งไว้ในคัมภีร์ **กถาวัตถุ** ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในอภิธรรมปิฎก

กถาวัตถุทำหน้าที่อภิปรายและหักล้างแนวคิดของนิกายต่าง ๆ ที่ฝ่ายเถรวาทเห็นว่าไม่สอดคล้องกับพระธรรมคำสอน โดยคัมภีร์นี้มิได้ถือว่าเป็นพุทธพจน์โดยตรง แต่ถือว่าแต่งโดย **พระโมคคลีบุตรติสสเถระ** ผู้เป็นประธานในการสังคายนาครั้งที่ ๓

ต่อมา ฝ่ายสรวาสติวาทก็มีการสังคายนาของตนเอง โดยได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้ากนิษกมหาราช และมีอภิธรรมเป็นของตนเองเช่นกัน

พระสูตรและพระวินัยของแต่ละฝ่ายมีความใกล้เคียงกันอยู่มาก แต่อภิธรรมมีรายละเอียดและการจัดระบบที่แตกต่างกัน

ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาจึงมองว่า หากเปรียบเทียบตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจนถึงสมัยพระเจ้ากนิษกมหาราช จะเห็นว่าพระอภิธรรมของแต่ละฝ่ายมีความแตกต่างกัน แต่สิ่งที่ยังคงเป็นรากฐานร่วมกันอย่างชัดเจนคือ **พระวินัยและพระสูตร** ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของพระพุทธศาสนาดั้งเดิม หรือ Early Buddhism

แล้วคำถามสำคัญก็คือ **พระอภิธรรมของเถรวาทเป็นพุทธพจน์หรือไม่?**

คำตอบตามทัศนะของเถรวาทก็คือ เราไม่ได้เพิ่มคำสอนใหม่เข้าไป

ต้องเข้าใจประเด็นนี้ให้ชัดว่า เราไม่ได้แต่งพระไตรปิฎกขึ้นใหม่แล้วเรียกส่วนหนึ่งว่าอภิธรรม แต่เป็นการนำสาระสำคัญจากพระสูตรมาจัดระบบ ขยายความ และรวบรวมให้เป็นหมวดหมู่จนปรากฏเป็นอภิธรรม

ดังนั้น ในมุมมองของเถรวาท อภิธรรมก็คือการนำสาระจากพระสูตรมาขยายความและจัดระบบ จึงสามารถเชื่อมโยงกลับไปยังพระสูตรได้ แม้จะใช้ภาษาและรูปแบบการเรียบเรียงแตกต่างกันก็ตาม

หลักสำคัญคือ เนื้อหาของอภิธรรมไม่ขัดแย้งกับพระสุตตันตปิฎก และในอภิธรรมก็มีการอ้างอิงหลักธรรมและพุทธพจน์จากพระสูตรประกอบอยู่ด้วย

ในสายคัมภีร์บาลีจึงยืนยันหลักการว่า พระสูตรกับอภิธรรมมีความสอดคล้องและไม่ขัดแย้งกัน ผู้ที่ศึกษาอภิธรรมควบคู่กับพระสูตรก็จะเห็นความสัมพันธ์ดังกล่าว

เรียกว่า **"ความสมนัย"** หรือความสอดคล้องต้องกัน ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Consistency

เพราะฉะนั้น เราจึงถือว่าการสรุปและรวบรวมหลักธรรมจากพระพุทธพจน์มาเป็นอภิธรรม เป็นกระบวนการที่ช่วยให้การศึกษาและทำความเข้าใจธรรมะเป็นระบบและง่ายยิ่งขึ้น

ท้ายที่สุด ไม่ว่าจะเป็น **พระวินัย พระสูตร หรือพระอภิธรรม** ก็ล้วนมุ่งไปสู่สาระสำคัญเดียวกัน คือการศึกษา ทำความเข้าใจ และสืบทอดพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ให้ดำรงอยู่ต่อไป

ทีนี้ เรามาพิจารณาคุณูปการของพระเจ้าอโศกมหาราชกันบ้าง

ภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเปลี่ยนนโยบายจาก **"สงครามวิชัย"** มาเป็น **"ธรรมวิชัย"**

ก่อนที่จะทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศกทรงใช้สงครามเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจ ทรงทำสงครามกับแคว้นต่าง ๆ จนสามารถรวบรวมดินแดนส่วนใหญ่ของอินเดียเข้าไว้ด้วยกัน พระองค์จึงทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรก ๆ ที่สามารถรวมแผ่นดินอินเดียให้เป็นอาณาจักรขนาดใหญ่ได้

หากเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์จีน ก็มีลักษณะคล้ายกับพระเจ้าจิ๋นซีฮ่องเต้ ซึ่งทรงรวบรวมแคว้นต่าง ๆ เข้าเป็นจักรวรรดิเดียวกัน ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

จากเดิมที่ในสมัยพุทธกาลมีอยู่ถึง ๑๖ แคว้น พระเจ้าอโศกทรงขยายพระราชอำนาจจนสามารถรวบรวมดินแดนส่วนใหญ่ของชมพูทวีปไว้ได้ หากพระองค์ยังคงทำสงครามต่อไป ก็อาจสามารถขยายอาณาเขตครอบคลุมแทบทั้งอนุทวีปอินเดีย

แต่เหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นเมื่อพระองค์ทรงทำสงครามกับแคว้นกาลิงคะทางภาคใต้ มีผู้เสียชีวิตมากกว่าหนึ่งแสนคน ตามที่ปรากฏในจารึกของพระเจ้าอโศก

เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นไปบนเชิงเทินหรือกำแพงเมือง และทอดพระเนตรเห็นกองซากศพจำนวนมหาศาล ก็ทรงสลดพระราชหฤทัย และทรงตระหนักว่า ชัยชนะที่ได้มาจากการเข่นฆ่าผู้อื่นนั้นไม่มีคุณค่าอย่างแท้จริง

นับแต่นั้น พระองค์จึงทรงเลิกทำสงคราม และหันมาศึกษาพระพุทธศาสนา รวมทั้งศึกษาศาสนาอื่น ๆ ก่อนที่จะทรงปลงพระทัยศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง

พระองค์ทรงประกาศไว้ในจารึกอโศกอย่างชัดเจนว่า ลาภ ยศ อำนาจ และทรัพย์สินทั้งหลายจะไม่มีความหมาย หากไม่ได้ใช้เพื่อประโยชน์ในการประกาศธรรม

ทรัพย์สิน เงินทอง และอำนาจ จึงมิได้มีไว้เพื่อการขยายพระราชอำนาจด้วยสงครามอีกต่อไป แต่มีไว้เพื่อ **การประกาศธรรม**

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ และเมื่อการสังคายนาเสร็จสิ้นแล้ว ก็ทรงดำเนินนโยบายเผยแผ่พระธรรม

จารึกอโศกซึ่งพบอยู่ทั่วอินเดีย ถือเป็นนวัตกรรมสำคัญของยุคนั้น เปรียบได้กับ “อินเทอร์เน็ต” ในยุคปัจจุบัน เพราะเป็นเครื่องมือใหม่ที่ทำให้พระราชดำริและหลักธรรมสามารถเผยแพร่ไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง

แทนที่จะส่งเพียงเอกอัครราชทูตไปยังบ้านเมืองต่าง ๆ พระองค์ทรงส่ง **พระธรรมทูต** ออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาแห่งสันติ และสร้างความสัมพันธ์กับบ้านเมืองต่าง ๆ ด้วยธรรมะ มิใช่ด้วยสงคราม

มีการส่งพระธรรมทูตออกไปถึง ๙ สาย เพื่อเผยแผ่พระธรรมไปยังดินแดนต่าง ๆ

เราเรียกนโยบายเช่นนี้ว่า **“ธรรมวิชัย”** หรือชัยชนะด้วยธรรม

การที่บุคคลผู้มีอำนาจอย่างมหาศาลจะเปลี่ยนแปลงพระองค์เองจากการใช้สงครามมาเป็นการใช้ธรรมะนั้น เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากอย่างยิ่ง

เอช. จี. เวลส์ (H. G. Wells) จึงยกย่องพระเจ้าอโศกมหาราชว่าเป็นบุคคลผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งในประวัติศาสตร์โลก เหนือกว่าผู้พิชิตอย่างซีซาร์ เพราะพระองค์มิได้ใช้พระราชอำนาจเพียงเพื่อสร้างจักรวรรดิ แต่ทรงเปลี่ยนพระราชอำนาจนั้นให้กลายเป็นพลังในการสร้างอารยธรรมและประโยชน์แก่โลก

นักประวัติศาสตร์จึงมองว่า บุคคลอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชเกิดขึ้นได้ส่วนหนึ่งเพราะอิทธิพลของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนา และพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์

พระธรรมของพระพุทธองค์ได้เปลี่ยน **“จัณฑาโศก”** หรืออโศกผู้ดุร้าย ให้กลายเป็น **“ธรรมาโศก”** หรืออโศกผู้ทรงธรรม และพระองค์ก็ทรงใช้หลักธรรมวิชัยเป็นแนวทางในการเผยแผ่พระธรรมไปยังดินแดนต่าง ๆ ผ่านพระธรรมทูต ๙ สาย

หากไม่มีการส่งพระธรรมทูตในครั้งนั้น พระพุทธศาสนาก็คงไม่ได้แพร่ขยายออกจากอินเดีย และอาจยังคงเป็นเพียงศาสนาหนึ่งของอินเดียเท่านั้น อีกทั้งอาจถูกกลืนหรือกลบด้วยกระแสศาสนาพราหมณ์ในเวลาต่อมา

พระเจ้าอโศกมหาราชจึงมีบทบาทสำคัญในการทำให้พระพุทธศาสนาก้าวออกจากขอบเขตของชมพูทวีป และพัฒนาไปสู่การเป็นศาสนาสากล

พระพุทธองค์ทรงประกาศพระเกียรติคุณของพระองค์เองตั้งแต่วันประสูติ ด้วยพระดำรัสว่า

“อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส”

หมายถึง “เราเป็นเลิศในโลก” หรือ “เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก”

คำว่า “โลก” ในบริบทนั้นมิได้หมายถึงเพียงชมพูทวีป หากแต่สามารถขยายความหมายมาถึงโลกในความเข้าใจของมนุษย์ในปัจจุบัน

ศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูยังคงมีศูนย์กลางอยู่ในอินเดียเป็นสำคัญ ขณะที่พระพุทธ-ศาสนาได้แพร่ขยายออกไปยังนานาประเทศ จนกลายเป็นศาสนาที่มีผู้ศรัทธาอยู่ทั่วโลก และองค์การสหประชาชาติได้ยกย่องวันวิสาขบูชาให้เป็นวันสำคัญสากลของโลก

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งก็คือ การส่งพระธรรมทูต ๙ สายออกไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั้งศรีลังกา สุวรรณภูมิ และดินแดนอื่น ๆ

สุวรรณภูมิ ในบริบททางประวัติศาสตร์ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายถึงดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย เมียนมา และดินแดนของชาวมอญ เป็นต้น

นี่เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของประวัติศาสตร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี เพราะเมื่อพระไตรปิฎกและพระพุทธศาสนาแพร่ขยายออกนอกอินเดีย ก็เริ่มมีเส้นทางการสืบทอดมายังดินแดนต่าง ๆ และเส้นทางสำคัญที่เชื่อมโยงมายังประเทศไทยในเวลาต่อมาคือ **ผ่านศรีลังกา**

อาจมีการเผยแผ่จากอินเดียมายังดินแดนไทยโดยตรงอยู่บ้าง แต่ไม่ได้มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยเท่ากับสายที่ผ่านศรีลังกา

ในช่วงตั้งแต่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานจนถึงการสังคายนาครั้งที่ ๓ พระไตรปิฎกยังไม่ได้ถูกจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ได้รับการสืบทอดด้วยวิธีที่เรียกว่า **"มุขปาฐะ"**

หลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ซึ่งมีพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปร่วมกันรวบรวมพระธรรมวินัย พระสงฆ์ทั้งหลายได้พร้อมใจกันสวดและท่องจำ เพื่อรักษาคำสอนดั้งเดิมไว้

เมื่อท่องจำและสวดจำได้แล้ว ก็ถ่ายทอดต่อไปยังลูกศิษย์ เมื่อมีผู้บวชเข้ามาใหม่ก็เรียนและท่องจำพระวินัย พระสูตร และพระธรรมคำสอนต่าง ๆ

พระภิกษุบางรูปมีความสามารถในการทรงจำพระไตรปิฎกทั้งหมด เรียกว่า **"ติปิฏกธร"** คือผู้ทรงจำพระไตรปิฎก บางรูปอาจทรงจำเฉพาะพระวินัย บางรูปทรงจำเฉพาะพระสูตร หรือบางรูปทรงจำเฉพาะพระอภิธรรม

การศึกษาและการถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีนี้เรียกว่า **"มุขปาฐะ"**

คำว่า "มุข" แปลว่า "ปาก" ส่วน "ปาฐะ" หมายถึง "บทหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกัน" ดังนั้น มุขปาฐะจึงหมายถึงการถ่ายทอดด้วยการบอกเล่าและท่องจำจากปากต่อปาก

ด้วยเหตุนี้ พระสงฆ์ในสมัยโบราณจึงต้องสวดพระธรรมคำสอนอยู่เสมอ

การสวดมนต์ในสมัยแรก ๆ มีวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งคือ **การรักษาพระไตรปิฎก**

ลองนึกภาพว่า หากพระสงฆ์ไม่สวดและท่องจำพระสูตรกันอย่างต่อเนื่อง แล้วใครจะเป็นผู้จดจำพระสูตรเหล่านั้น?

ดังนั้น การทำวัตรสวดมนต์ในอดีตจึงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรักษาพระธรรมวินัย

เมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรในเวลาต่อมา ความจำเป็นที่จะต้องสวดพระไตรปิฎกทั้งหมดเพื่อรักษาคำสอนก็ลดลง พระสงฆ์จึงคัดเลือกบทสวดบางส่วนมาใช้เป็น **พระปริตร** คือบทสวดที่เชื่อกันว่ามีคุณในการคุ้มครอง ป้องกัน และให้พร

จึงพัฒนามาเป็นบทสวดที่เราเรียกกันในประเทศไทยว่า **๗ ตำนาน ๑๒ ตำนาน** ซึ่งเป็นการเลือกพระสูตรหรือบทธรรมบางส่วนมาใช้ในการให้ศีลให้พรและเป็นเครื่องระลึกถึงพระธรรม

แต่วัตถุประสงค์ดั้งเดิมของการสวดและท่องจำนั้น คือ **การรักษาพระไตรปิฎก**

ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชจนกระทั่งพระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ศรีลังกา การสืบทอดพระไตรปิฎกยังคงอาศัยระบบมุขปาฐะเป็นหลัก

จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในศรีลังกาประมาณ พ.ศ. ๔๓๐ หรือกว่า ๔๐๐ ปีหลังพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน

ลองเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ของเราเอง พระนารายณ์มหาราชเพิ่งผ่านมาเพียงประมาณ ๓๐๐ กว่าปี หากเราไปลพบุรี เราก็พบเพียงซากโบราณสถานของเมืองละโว้

ส่วนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ผ่านมาแล้วประมาณ ๔๐๐ ปี เรารู้อะไรเกี่ยวกับเหตุการณ์ในสมัยนั้นมากน้อยเพียงใด?

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ยุทธหัตถีว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีชัยเหนือพระมหาอุปราชา และทรงสร้างเจดีย์ไว้ในบริเวณที่เกิดการรบ แต่เมื่อพยายามค้นหาสถานที่จริงก็ยังเกิดข้อถกเถียงกันว่าอยู่ที่ใด

แม้ผ่านมาเพียง ๓๐๐–๔๐๐ ปี เรายังถกเถียงกันได้ถึงขนาดนี้ แล้วพระพุทธองค์ประสูติที่ไหน ตรัสรู้ที่ไหน และเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ไหน เมื่อเวลาผ่านไปกว่า ๒,๕๐๐ ปี จะไม่เกิดข้อถกเถียงได้อย่างไร?

แต่เรื่องเหล่านี้ยังสามารถสืบค้นได้ เพราะพระเจ้าอโศกมหาราชทรงมีบทบาทสำคัญ

พระองค์เสด็จไปยังพุทธคยาและทรงสร้างหลักฐานไว้ ณ สถานที่สำคัญ อีกทั้งยังมีจารึกอโศกที่ลุมพินี ระบุสถานที่ประสูติของพระพุทธองค์ไว้อย่างชัดเจน

นี่คือคุณูปการสำคัญของจารึกอโศก เพราะช่วยยืนยันว่าพระพุทธองค์เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์

ในยุคนั้นยังไม่มีเอกสารลายลักษณ์อักษรที่บันทึกพระธรรมคำสอนอย่างเป็นระบบ พระไตรปิฎกก็ยังไม่ได้รับการจารึกลงเป็นหนังสือ แต่ได้รับการสืบทอดด้วยการสวดและท่องจำ

จนกระทั่งพระไตรปิฎกเดินทางมาถึงศรีลังกา ก็เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อพระพุทธศาสนา

ศรีลังกามีสงครามกับกลุ่มชาวทมิฬอยู่เป็นระยะ ชาวทมิฬจากอินเดียใต้เข้ามาปกครองพื้นที่ทางภาคเหนือของศรีลังกา และในช่วงที่กษัตริย์ทมิฬมีอำนาจ ก็สามารถยึดครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของเกาะได้

ชาวทมิฬส่วนหนึ่งนับถือศาสนาฮินดู การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจึงส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาในศรีลังกาเสื่อมถอยลงในช่วงเวลาหนึ่ง

ในสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ พระองค์ต้องเสด็จหนีออกจากเมืองเนื่องจากถูกกองกำลังทมิฬยึดครองพระนคร พระองค์เสด็จเข้าไปอยู่ในป่าเป็นเวลาประมาณ ๑๒ ปี ก่อนที่จะสามารถรวบรวมกำลังและยึดเมืองกลับคืนมาได้

ระหว่างที่ประทับอยู่ในป่า พระองค์ได้รับการอุปถัมภ์จากพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระติสสเถระ ซึ่งช่วยดูแลเรื่องบิณฑบาตและให้การสนับสนุนพระองค์

มีเรื่องเล่าในพงศาวดารฝ่ายลังกาว่า เมื่อพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเสด็จหนีออกจากพระราชวังโดยรถม้า และพาพระมเหสีไปด้วย พระองค์เสด็จผ่านวัดของนิครนถ์นาฏบุตร ซึ่งตั้งอยู่ใกล้พระราชวัง

เจ้าสำนักนิครนถ์เห็นพระองค์เสด็จหนี จึงหัวเราะเยาะและตะโกนว่า “กษัตริย์ตาขาวหนีไปแล้ว”

พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยทรงผูกพระทัยเจ็บ และตรัสว่าหากพระองค์ได้กลับคืนพระนครจะกลับมาจัดการเรื่องนี้

เมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปอยู่ในป่า ได้รับการสนับสนุนจากพระสงฆ์ และทรงรวบรวมกำลังอยู่เป็นเวลาหลายปี จนในที่สุดสามารถยึดพระนครกลับคืนมาได้

เมื่อกลับมาครองราชย์แล้ว พระองค์ก็ทรงทำตามพระดำริเดิม โดยรื้อวัดของนิครนถ์และขับไล่กลุ่มนิครนถ์ออกไป

จากบริเวณนั้น พระองค์ได้สร้างวัดขึ้นใหม่ เรียกว่า **อภัยคีรีวิหาร**

อภัยคีรีวิหารต่อมากลายเป็นสำนักสำคัญที่แข่งขันกับ **มหาวิหาร** และมีแนวโน้มทางคำสอนที่แตกต่างกัน โดยอภัยคีรีวิหารมีแนวโน้มเปิดรับแนวคิดจากฝ่ายอาจริยวาทมากกว่า

ในสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเดินทางไปศรีลังกาประมาณ พ.ศ. ๙๐๐ เพื่อแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ พระพุทธโฆษาจารย์อยู่กับฝ่ายมหาวิหาร และมีการกล่าวถึงหรือวิพากษ์แนวคิดของอภัยคีรีวิหารอยู่บ่อยครั้ง

การแข่งขันระหว่างมหาวิหารกับอภัยคีรีวิหารดำเนินต่อมาเป็นเวลานาน จนประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ จึงสามารถรวมศูนย์พระพุทธศาสนาไว้ที่มหาวิหารได้

ต่อมาในสมัยพระเจ้าปรักกรมพาหุ ประมาณ พ.ศ. ๑,๗๐๐ ก็มีการสังคายนาและปฏิรูปคณะสงฆ์ครั้งสำคัญ เมื่อสามารถรวมมหาวิหารกับอภัยคีรีวิหารเข้าด้วยกันได้ พระพุทธศาสนาในศรีลังกาก็กลับมาเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก

จากนั้น ศรีลังกาก็กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญในการเผยแผ่และถ่ายทอดพระไตรปิฎกไปยังดินแดนต่าง ๆ เช่น พม่า ไทย และกัมพูชา และเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางที่ทำให้พระไตรปิฎกสายลังกาเข้ามาสู่ดินแดนสุโขทัยในเวลาต่อมา

แต่ก่อนที่จะพูดถึงการแพร่พระไตรปิฎกมายังประเทศไทย ขอเล่าเรื่องสำคัญเกี่ยวกับพระไตรปิฎกในศรีลังกาก่อน

เมื่อพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยกลับมาครองราชย์ พระองค์ทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์อย่างเต็มที่ พระสงฆ์จึงถวายพระพรและกราบทูลถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามกลางเมือง

ในช่วงสงครามเป็นเวลาประมาณ ๑๐ ปี เกิดความอดอยากและความยากลำบากอย่างหนัก พระภิกษุผู้ทรงจำพระไตรปิฎกจำนวนมากมรณภาพ ขณะที่บางส่วนต้องหลบหนีไปยังดินแดนต่าง ๆ เช่น อินเดีย หรือพื้นที่อื่น ๆ

ในที่สุด พระภิกษุผู้ทรงจำพระไตรปิฎกเหลืออยู่เพียงไม่กี่รูป

หากสถานการณ์ดำเนินต่อไปเช่นนี้ พระไตรปิฎกก็อาจสูญหายไปจากโลกได้ เพราะการสืบทอดพระไตรปิฎกในเวลานั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการทรงจำของบุคคล

จึงเกิดคำถามสำคัญขึ้นว่า เหตุใดเราจึงไม่เปลี่ยน **ความรู้เฉพาะบุคคล** ซึ่งใครรู้ก็ต้องเก็บไว้ในความจำของตน ให้กลายเป็น **ความรู้สาธารณะ** ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้?

แนวคิดนี้ หากใช้ศัพท์สมัยใหม่ เราอาจเรียกว่า **Knowledge Management (KM) หรือการจัดการความรู้**

คือการนำความรู้ที่สืบทอดจากครูบาอาจารย์ ซึ่งเดิมเป็นความรู้แบบ **Subjective หรืออัตวิสัย** ให้กลายเป็น **Objective หรือปรวิสัย** โดยบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้คนรุ่นต่อไปสามารถศึกษาและเข้าถึงได้

ในเวลานั้นศรีลังกามีอักษรและระบบการเขียนอยู่แล้ว แต่พระสงฆ์ยังคงนิยมสวดและท่องจำพระไตรปิฎกเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม วิกฤตการณ์จากสงครามและความอดอยากได้แสดงให้เห็นว่า การฝากพระไตรปิฎกไว้กับความทรงจำของบุคคลเพียงอย่างเดียวนั้นมีความเสี่ยงสูง พระสงฆ์จึงขอให้พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยทรงอุปถัมภ์การบันทึกพระไตรปิฎกโดยเร่งด่วน

วิธีดำเนินการคือ พระภิกษุผู้ทรงจำพระไตรปิฎก เช่น ผู้ทรงจำพระวินัยปิฎก ก่อนที่จะมรณภาพจะมาร่วมสวดและท่องจำต่อหน้าที่ประชุมสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์ในที่ประชุมเห็นตรงกันว่าเนื้อหาถูกต้องจึงจารึกลงบนใบลาน

พระสูตรก็เช่นเดียวกัน พระภิกษุรูปใดทรงจำพระสูตร เช่น ทีฆนิกาย ก็จะนำมาสวดต่อหน้าที่ประชุม พระรูปอื่น ๆ รับฟังและตรวจสอบร่วมกัน เมื่อเห็นว่าถูกต้องตรงกัน จึงจารึกไว้

พระอภิธรรมก็ใช้กระบวนการเดียวกัน

ในความหมายหนึ่ง นี่ก็เป็น **การสังคายนา** เช่นเดียวกัน คือการตรวจสอบ รวบรวม และรับรองพระธรรมคำสอน ก่อนที่จะบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

พระไตรปิฎกถูกจารึกด้วยอักษรพราหมี ซึ่งเป็นอักษรในตระกูลเดียวกับอักษรที่ใช้ในจารึกของพระเจ้าอโศก และการจารึกพระไตรปิฎกครั้งสำคัญนี้เกิดขึ้นในศรีลังกา ณ **อาโลกวิหาร**

ถ้ำและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับอาโลกวิหารยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน ผู้ที่เดินทางไปศรีลังกาสามารถไปเยี่ยมชมได้

เหตุการณ์ครั้งนี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งใหญ่ของประวัติศาสตร์พระไตรปิฎก เพราะเป็นการเปลี่ยนจากการสืบทอดด้วย **มุขปาฐะ** มาเป็นการบันทึกพระธรรมวินัยไว้เป็น **ลายลักษณ์อักษรบนใบลาน**

ตามลำดับเหตุการณ์ในคัมภีร์ฝ่ายลังกา การจารึกพระไตรปิฎกครั้งนี้เกิดขึ้นประมาณ **พ.ศ. ๔๓๐ ในสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย** และกลายเป็นรากฐานสำคัญของพระไตรปิฎกสายบาลีที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน

อย่างที่ได้ทราบกันว่า ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๔๓๐ จนถึง พ.ศ. ๑,๗๐๐ พระพุทธศาสนายังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในลังกา ขณะที่สถานการณ์ในอินเดียนั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก

จากงานนิพนธ์ของพระพุทธโฆษาจารย์ในราว พ.ศ. ๙๐๐ เราทราบว่า แม้แต่คัมภีร์บาลีในบริเวณพุทธคยาก็แทบไม่เหลืออยู่แล้ว เพราะพระพุทธศาสนาในอินเดียเวลานั้นเปลี่ยนไปเป็นมหายานเกือบทั้งหมด พระพุทธโฆษาจารย์จึงต้องเดินทางไปยังลังกา เพื่อแปลอรรถกถาซึ่งเดิมเป็นภาษาสิงหลกลับมาเป็นภาษาบาลี

ก่อนที่จะได้รับอนุญาตให้แปล ฝ่ายมหาวิหารได้ให้ท่านแต่งหนังสือเพื่อทดสอบความรู้เสียก่อน หนังสือเล่มนั้นก็คือ **วิสุทธิมรรค** และพระพุทธโฆษาจารย์ยังได้เดินทางไปกราบพระธาตุเขี้ยวแก้วที่อนุราธปุระ ซึ่งปัจจุบันอัญเชิญมาประดิษฐานอยู่ที่เมืองแคนดี้

เพราะฉะนั้น พระธาตุเขี้ยวแก้วที่เมืองแคนดี้จึงนับได้ว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่มีประวัติยาวนานมาก ตั้งแต่สมัยพระพุทธโฆษาจารย์มาจนถึงปัจจุบันก็เป็นเวลากว่า ๑,๕๐๐ ปี และมีการสืบทอดความศรัทธาต่อเนื่องกันมา

ในช่วงที่พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปแปลคัมภีร์นั้น พระพุทธศาสนาในลังกายังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง แต่ในเวลาต่อมาก็เกิดการแข่งขันและความขัดแย้งระหว่างอภัยคีรีวิหารกับมหาวิหาร ทำให้คณะสงฆ์ในลังกาแบ่งออกเป็นสองนิกายใหญ่

จนกระทั่งถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หรือก่อนประมาณ พ.ศ. ๑,๘๐๐ ก่อนการก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย พระไตรปิฎกก็ได้เข้ามาสู่ดินแดนแห่งนี้แล้ว

เมื่อถามว่า พระไตรปิฎกไม่ได้เดินทางจากอินเดียเข้ามาในประเทศไทยบ้างหรือ คำตอบก็คือมีความเป็นไปได้ และเส้นทางหนึ่งน่าจะเข้ามาทางพม่า ซึ่งในเวลานั้นเป็นดินแดนของอาณาจักรมอญ

อาณาจักรมอญในเวลานั้นมีพื้นที่ครอบคลุมเข้ามาถึงประเทศไทยในปัจจุบันด้วย โดยเฉพาะอาณาจักรทวารวดีซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวมอญ และนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาหลัก

ขณะที่ภาคใต้เป็นพื้นที่ของอาณาจักรศรีวิชัย ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนามหายาน ส่วนทางตะวันออกเป็นอาณาจักรขอม เราทราบกันว่าดินแดนที่เป็นสุโขทัยในเวลาต่อมาเคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของขอมมาก่อน โดยมีทั้งความเชื่อในศาสนาฮินดู และต่อมาก็นับถือพระพุทธศาสนามหายาน ดังนั้นหากมีคัมภีร์อยู่ในพื้นที่ดังกล่าว ก็น่าจะเป็นคัมภีร์ในสายมหายาน

สำหรับภาคกลาง โดยเฉพาะบริเวณนครปฐม ถือเป็นศูนย์กลางสำคัญของอาณาจักรทวารวดีซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวมอญ ไม่ใช่ไทย เพราะในเวลานั้นยังไม่มีอาณาจักรสุโขทัย

อาณาจักรทวารวดีมีพื้นที่กว้างขวาง ตั้งแต่บริเวณเมาะตะมะในพม่าปัจจุบัน ลงมาจนถึงนครปฐม และเชื่อมโยงไปถึงหริภุญชัย แม้แต่เรื่องพระนางจามเทวีซึ่งเดินทางจากละโว้ไปยังลำพูน รวมถึงพื้นที่อย่างเชียงแสน ก็สะท้อนให้เห็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมในดินแดนแถบนี้

บริเวณนครปฐม ซึ่งอยู่ทางตอนล่างของอู่ทอง เป็นพื้นที่สำคัญของทวารวดีมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ โดยมีหลักฐานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาอย่างต่อเนื่อง

ตามประเพณีฝ่ายพม่า เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระธรรมทูตคือพระโสณะและพระอุตตระออกมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในราว พ.ศ. ๓๐๐ เชื่อกันว่าคณะพระธรรมทูตได้เดินทางมายังดินแดนแถบนี้ โดยฝ่ายพม่าระบุว่าเดินทางขึ้นฝั่งที่เมาะตะมะ ขณะที่ฝ่ายไทยก็มีความเชื่อมโยงกับนครปฐม

จะเป็นสถานที่ใดแน่ยังเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่ แต่ในเวลานั้นพื้นที่เหล่านี้ล้วนอยู่ในเครือข่ายของทวารวดีและอาณาจักรมอญเดียวกัน

ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๔๐๐ เศษ จนถึงราว พ.ศ. ๑,๖๐๐ อาณาจักรมอญมีความยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลอย่างมากในดินแดนแถบนี้ นครปฐมมีหลักฐานทางพระพุทธศาสนาจำนวนมาก เช่น ธรรมจักร ตลอดจนจารึกและอักษรโบราณต่าง ๆ ซึ่งล้วนสะท้อนวัฒนธรรมมอญในยุคที่ยังไม่มีอาณาจักรสุโขทัย

ในช่วงเวลานั้นมีทั้งมอญและขอมเป็นอำนาจสำคัญ แต่ต่อมามอญเสียอำนาจให้แก่พม่าก่อนการเกิดขึ้นของสุโขทัยประมาณ ๒๐๐ ปี อาณาจักรมอญมีความรุ่งเรืองมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ หรือประมาณ พ.ศ. ๑,๖๐๐

ดังนั้น พระไตรปิฎกจากอินเดียหรือจากพุทธคยาอาจเดินทางเข้าสู่ดินแดนมอญโดยตรงโดยไม่จำเป็นต้องผ่านลังกา และมาอยู่ในอาณาจักรมอญก่อน

จากอาณาจักรมอญ พระไตรปิฎกก็ถูกนำเข้าสู่พุกาม ซึ่งในเวลานั้นกำลังมีอำนาจขึ้นมาโดยเฉพาะในช่วงประมาณ พ.ศ. ๑,๖๐๐ หรือก่อนการเกิดขึ้นของสุโขทัยประมาณ ๒๐๐ ปี เมื่อพม่าสถาปนาอำนาจขึ้นและสามารถตีอาณาจักรมอญได้ ก็ยึดพระไตรปิฎกไปด้วย นี่คือภาพหนึ่งของเส้นทางประวัติศาสตร์ของพระไตรปิฎกในดินแดนสุวรรณภูมิ

เมื่อกล่าวถึงพระไตรปิฎกสายมอญในพุกาม เราต้องกล่าวถึงพระเจ้าอโนรธามังช่อ หรือพระเจ้าอนุรุทธะของพม่า ซึ่งครองราชย์อยู่ที่พุกาม

ใครที่เคยเดินทางไปพม่าน่าจะเคยเห็นเมืองพุกาม เมืองแห่งเจดีย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในเมืองหลวงสำคัญยุคแรกของพม่า ทั่วทั้งเมืองเต็มไปด้วยเจดีย์จำนวนมาก และส่วนหนึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโนรธา

พระเจ้าอโนรธาทรงเป็นกษัตริย์สำคัญองค์แรกของอาณาจักรพุกาม ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. ๑,๖๐๐ แม้ในเอกสารจะระบุช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. ๑,๕๘๗–๑,๖๒๐ แต่หากจำง่าย ๆ ก็สามารถยึดช่วง พ.ศ. ๑,๖๐๐ เป็นหลักได้

เมื่อพระเจ้าอโนรธาสถาปนาอาณาจักรพุกามขึ้น คำถามก็คือ ในเวลานั้นผู้คนในพุกามมีความเชื่อเรื่องผีและความเชื่อพื้นเมืองอยู่มาก แล้วหากพระองค์ต้องการให้พุกามเป็นอาณาจักรพระพุทธศาสนา จะต้องนำพระพุทธศาสนามาจากที่ใด

บุคคลสำคัญในเรื่องนี้คือ **พระชินอรหันต์** ซึ่งเป็นพระชาวมอญ ท่านเสนอว่า หากต้องการให้พุกามเป็นอาณาจักรพระพุทธศาสนา ก็ควรไปตีเมืองสะเทิม หรือสุธัมมวดี ซึ่งอยู่บริเวณเมาะตะมะ เพราะที่นั่นมีพระไตรปิฎกอยู่

เมื่อได้พระไตรปิฎกมาแล้ว พระเจ้าอโนรธาก็จะสามารถสถาปนาพระพุทธศาสนาในพุกามได้ จึงเกิดสงครามขึ้น และพระไตรปิฎกกลายเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งในการทำสงครามครั้งนั้น

พระชินอรหันต์เองเป็นพระชาวมอญ และด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวจึงถูกมองว่าเป็นผู้มีส่วนในการนำอำนาจของพม่ามายึดครองดินแดนมอญ จึงเกิดคำถามตามมาว่า ท่านเป็นพระอรหันต์ได้อย่างไร ในเมื่อมีส่วนทำให้บ้านเมืองของตนเองตกอยู่ใต้อำนาจของผู้อื่น

อย่างไรก็ตาม หลังจากพุกามยึดเมืองมอญได้ ก็ได้นำพระไตรปิฎก ช่างฝีมือ และสิ่งต่าง ๆ กลับไปยังพุกาม ทำให้อาณาจักรพุกามเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างมาก

พระชินอรหันต์เป็นใคร?

หากเราไปดูประวัติศาสตร์ทวารวดีในเอกสารฝ่ายพม่า จะพบคำอธิบายที่น่าสนใจ โดยมีการกล่าวถึงทวารวดีหรือท่าตอนว่าเป็นท่าเรือสำคัญบริเวณเมาะตะมะ ใช้สำหรับการค้าขายกับอินเดียและศรีลังกา

ตามข้อมูลดังกล่าว พระชินอรหันต์เป็นพระที่เกิดที่ท่าตอนหรือบริเวณเมาะตะมะ เติบโตและได้รับการศึกษาที่นครปฐม

ตรงนี้เป็นประเด็นสำคัญ เพราะในสมัยนั้นนครปฐมเป็นศูนย์กลางสำคัญของอาณาจักรมอญทวารวดี นักประวัติศาสตร์สากลบางส่วนก็อธิบายไว้ในลักษณะนี้ และนครปฐมในปัจจุบันก็ตั้งอยู่ในประเทศไทย

ทวารวดีในเวลานั้นนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท และอยู่ทางด้านเหนือของอาณาจักรพุกาม จึงมีการแข่งขันกันระหว่างทวารวดีและพุกาม

ต่อมาพระเจ้าอโนรธาแห่งพุกามก็เข้ายึดเมืองมอญเป็นเมืองขึ้น และนำพระไตรปิฎกกลับไปยังพุกาม

เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่า อย่างน้อยในราว พ.ศ. ๑,๖๐๐ พระไตรปิฎกมีอยู่ในดินแดนมอญแล้ว

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกที่พ่อขุนรามคำแหงนำเข้ามาในเวลาต่อมาเป็นพระไตรปิฎกอีกสายหนึ่ง คือสายลังกา ซึ่งผ่านการสังคายนาในสมัยพระเจ้าปรักกรมพาหุแห่งลังกาประมาณ พ.ศ. ๑,๗๐๐

ดังนั้น พระไตรปิฎกที่พ่อขุนรามคำแหงรับมาจากลังกาจึงเป็นคนละสายกับพระไตรปิฎกที่พระเจ้าอโนรธาแห่งพุกามนำมาจากดินแดนมอญในราว พ.ศ. ๑,๖๐๐ ซึ่งเกิดขึ้นก่อนประมาณ ๑๐๐ ปี

จึงอาจกล่าวได้ว่า ในดินแดนมอญมีพระไตรปิฎกอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนยุคสุโขทัย และพระไตรปิฎกสายดังกล่าวน่าจะบันทึกด้วยอักษรมอญ ขณะที่พระไตรปิฎกในลังกาก็มีการบันทึกด้วยอักษรของลังกา

หากตีความเส้นทางทางประวัติศาสตร์ก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหง เราอาจมองภาพได้ว่า หากหันหน้าไปทางทิศเหนือ ทางซ้ายมือคือพุกามซึ่งยึดครองดินแดนมอญ และมีพระไตรปิฎกสายมอญของตนเอง ซึ่งบันทึกด้วยอักษรมอญ

ส่วนทางขวามือของสุโขทัยคืออาณาจักรขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งมีนครวัดและนครธมเป็นศูนย์กลาง และนับถือพระพุทธศาสนามหายาน ดังนั้น หากมีคัมภีร์พระพุทธศาสนาอยู่ในดินแดนขอม ก็ย่อมเป็นคัมภีร์ในสายมหายาน

คำถามจึงเกิดขึ้นว่า หากพ่อขุนรามคำแหงต้องการปลดแอกสุโขทัยออกจากอำนาจของขอม พระองค์จะเลือกนำศาสนาของขอมมาเป็นศาสนาของตนเองหรือไม่?

หากมองจากมุมของผู้ปกครอง ก็อาจกล่าวได้ว่าไม่ เพราะพ่อขุนรามคำแหงไม่ได้เลือกรับพระพุทธศาสนามหายานหรือศาสนาฮินดูจากขอม

แล้วจะเลือกพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบมอญหรือพม่าซึ่งพุกามยึดครองไปแล้วหรือไม่ ? ก็ไม่น่าจะเป็นทางเลือก เพราะพุกามเป็นอีกอำนาจหนึ่งที่เป็นคู่แข่งทางการเมือง และการรับรูปแบบเดียวกันอาจไม่ได้สร้างอัตลักษณ์ที่แตกต่างให้แก่สุโขทัย

สุโขทัยจึงเลือกพระพุทธศาสนาเถรวาทอีกสายหนึ่ง คือสายที่สืบทอดมาจากลังกาในสมัยพระเจ้าปรักกรมพาหุ ซึ่งมีการสังคายนาประมาณ พ.ศ. ๑,๗๐๐

พ่อขุนรามคำแหงรับพระพุทธศาสนาเข้ามาในสุโขทัยประมาณ พ.ศ. ๑,๘๒๐ แล้วคำถามก็คือ พระพุทธศาสนาสายนี้มาจากที่ใด?

ไม่ได้มาจากลังกาโดยตรง แต่ผ่านนครศรีธรรมราช

ภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะนครศรีธรรมราช เป็นเมืองท่าที่มีการค้าขายทางทะเลกับศรีลังกาโดยตรง จึงมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างนครศรีธรรมราชกับลังกา พระเถระจากลังกาซึ่งมีความรู้ในพระไตรปิฎกก็เดินทางมาอยู่ที่นครศรีธรรมราช

พ่อขุนรามคำแหงจึงนิมนต์มหาเถระจากลังกาซึ่งพำนักอยู่ที่นครศรีธรรมราชขึ้นมาสอนพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทและศึกษาพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่สุโขทัย

พระพุทธศาสนาสายนี้จึงไม่ใช่สายมอญ และไม่ใช่มหายาน แต่เป็นเถรวาทสายลังกาที่เดินทางผ่านนครศรีธรรมราชขึ้นมาสู่สุโขทัย จนกลายเป็นรากฐานสำคัญของพระพุทธศาสนาแบบไทย ซึ่งเราเรียกว่า **ลังกาวงศ์**

พระเจ้าปรักกรมพาหุทรงครองราชย์ประมาณ พ.ศ. ๑,๖๙๐ หรือราว พ.ศ. ๑,๗๐๐ และทรงมีบทบาทสำคัญในการสังคายนาพระไตรปิฎก

ต่อมาพ่อขุนรามคำแหงทรงครองราชย์ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๑,๘๒๒–๑,๘๔๑ และทรงอาราธนามหาเถรสังฆราชผู้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉานจากนครศรีธรรมราชขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในสุโขทัย

ดังนั้น พระไตรปิฎกสายลังกาซึ่งสืบทอดมาในลำดับตั้งแต่พระเจ้าอโศก พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย และพระเจ้าปรักกรมพาหุ จึงเดินทางผ่านนครศรีธรรมราช แล้วขึ้นมาถึงสุโขทัย

นี่คือเส้นทางที่อ้อมไปทางลังกา ไม่ใช่เส้นทางตรงจากชมพูทวีป ผ่านพม่า ผ่านมอญ มานครปฐม แล้วจึงมาสุโขทัย

เมื่อพระไตรปิฎกเข้ามาสู่สุโขทัยแล้ว เราสามารถดูหลักฐานจากศิลาจารึกหลักที่ ๑ ซึ่งกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงว่า

"พ่อขุนรามคำแหงกระทำโอยทาน ถวายทานแก่มหาเถรสังฆราช ปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร"

พระสงฆ์เหล่านี้เดินทางมาจากนครศรีธรรมราชและขึ้นมาอยู่ที่สุโขทัย ท่านเหล่านี้ก็นำพระไตรปิฎกขึ้นมาด้วย

พระไตรปิฎกในสมัยนั้นอาจบันทึกด้วยอักษรพราหมี อักษรลังกา หรืออักษรในกลุ่มเดียวกัน ยังไม่น่าจะเป็นอักษรขอม และแน่นอนว่ายังไม่ใช่อักษรไทยที่พ่อขุนรามคำแหงกำลังจะประดิษฐ์ขึ้น

เนื่องจากพระไตรปิฎกต้องจารึกลงบนใบลาน พระไตรปิฎกที่เดินทางจากลังกามานครศรีธรรมราชและต่อขึ้นมาสู่สุโขทัยจึงน่าจะเป็นคัมภีร์ที่เขียนด้วยอักษรลังกาหรืออักษรอินเดียในกลุ่มเดียวกัน นี่คือพระไตรปิฎกสายหนึ่งที่เข้ามาสู่สุโขทัย

อีกสายหนึ่งคือพระไตรปิฎกที่มาจากลังกาโดยตรง

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพญาลิไท ประมาณ พ.ศ. ๑,๘๙๐ พระองค์ทรงครองราชย์และมีพระเจ้าอโศกเป็นต้นแบบทางพระพุทธศาสนา ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากลังกาเข้ามาเป็นสังฆราชในสุโขทัย

ครั้งนี้เป็นการนำพระสงฆ์จากลังกาเข้ามาโดยตรง เพื่อทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์และให้การอุปสมบทแก่ผู้ที่ต้องการออกผนวช

การศึกษาพระไตรปิฎกจึงแพร่หลายมากขึ้น พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง จนกระทั่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง **ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งอ้างอิงพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่างละเอียด

นี่คือพัฒนาการของพระไตรปิฎกในสายสุโขทัย

ขณะเดียวกัน ประมาณหนึ่งศตวรรษต่อมา ในราว พ.ศ. ๒,๐๐๐ ก็เกิดเหตุการณ์สำคัญ คือ มีการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทย

พระไตรปิฎกที่เข้ามาในสุโขทัยตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑,๘๐๐ จนถึง พ.ศ. ๒,๐๐๐ ได้รับการสืบทอดและพัฒนาจนกลายเป็นพระไตรปิฎกในแบบของไทย มีการจารึกลงในคัมภีร์ใบลานด้วยอักษรขอม ซึ่งเป็นรูปแบบการเขียนที่ใช้สืบต่อมาในสมัยสุโขทัยและอยุธยา

ในเวลานั้นอยุธยาเริ่มมีอำนาจมากขึ้น ขณะเดียวกันเชียงใหม่ก็เป็นเมืองอิสระ มีพระมหากษัตริย์พระนามว่า **พระเจ้าติโลกราช**

พระเจ้าติโลกราชทรงครองราชย์ในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๐ และทรงอาราธนาพระสงฆ์จากลังกาเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาและพระไตรปิฎกภาษาบาลี ทำให้เชียงใหม่มีพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีจำนวนมาก

พระสงฆ์สำคัญ เช่น **พระสิริมังคลาจารย์** ได้แต่งคัมภีร์มังคลทีปนี ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่นำมาใช้ศึกษาในหลักสูตรบาลี และพระสิริปัญญาเถระก็แต่งคัมภีร์ไว้อีกเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในเชียงใหม่ เช่น **ปัญญาสชาดก**

พระสงฆ์เชียงใหม่จึงมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีเป็นอย่างมาก โดยสายนี้เดินทางมาจากลังกาโดยตรง ไม่ได้ผ่านสุโขทัย

มีการศึกษาพระไตรปิฎกและสังคายนาพระไตรปิฎก จากนั้นจารึกเป็นคัมภีร์ใบลานที่วัดโพธาราม ด้วยอักษรล้านนา ในสมัยพระเจ้าติโลกราช นับเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกของล้านนา และมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในคัมภีร์ใบลานในสมัยของพระองค์

พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนาที่เป็นเอกราช และทรงทำสงครามกับพระเจ้าบรมไตรโลกนาถแห่งอยุธยาอยู่ตลอดเวลา

พระเจ้าบรมไตรโลกนาถทรงยึดสุโขทัยและย้ายศูนย์กลางอำนาจไปอยู่ที่พิษณุโลก จึงเกิดการทำสงครามระหว่างอยุธยากับล้านนาอย่างต่อเนื่อง

กล่าวได้ว่า พระเจ้าบรมไตรโลกนาถเป็นฝ่ายหนึ่ง และพระเจ้าติโลกราชเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง ต่างฝ่ายต่างมีอำนาจของตนเอง และไม่มีฝ่ายใดสามารถเอาชนะอีกฝ่ายได้อย่างเด็ดขาด

ดังนั้น เชียงใหม่จึงไม่ได้รับพระพุทธศาสนาผ่านสุโขทัย แต่รับสายลังกาโดยตรง และพัฒนาจนมีพระไตรปิฎกและระบบการศึกษาของตนเองในแบบล้านนา

ต่อมาเรายังคงใช้พระไตรปิฎกฉบับอักษรขอมที่จารึกลงบนใบลานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยา

จนกระทั่งอยุธยาเสียกรุงให้แก่พม่า

การเผาเมืองในครั้งนั้นไม่ได้หมายถึงการเผาเฉพาะบ้านเรือนของประชาชน แต่รวมถึงวัดวาอารามและสถานที่เก็บพระไตรปิฎกด้วย

หอไตรซึ่งมักสร้างอยู่กลางสระน้ำและเป็นสถานที่เก็บพระไตรปิฎกจึงถูกเผาทำลาย พระไตรปิฎกจำนวนมากสูญหายไปพร้อมกับการเสียกรุง

กองทัพพม่าเผาทำลายพื้นที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และเมื่อยกทัพไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ก็มีการทำลายวัดและคัมภีร์ด้วย

ในเวลานั้นพระเจ้ามังระไม่ได้เสด็จมาทำสงครามด้วยพระองค์เอง แต่ทรงส่งเนเมียวสีหบดีและขุนศึกอีกคนหนึ่งเข้ามาทำศึก การทำลายล้างเป็นไปอย่างรุนแรง จนไม่เปิดโอกาสให้กรุงศรีอยุธยาฟื้นตัวได้ง่าย

เหตุการณ์นี้จึงส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อพระไตรปิฎกของไทย

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เมื่อทรงทำสงครามในพื้นที่ต่าง ๆ ก็ทรงรวบรวมพระไตรปิฎกกลับมาเก็บรักษาไว้

เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับอักษรขอมจำนวนมากสูญหายไปจากอยุธยา จึงมีการเสาะหาพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะนครศรีธรรมราช ซึ่งไม่ได้ถูกทำลายจากสงครามในลักษณะเดียวกับอยุธยา จึงสามารถได้พระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์จากนครศรีธรรมราชกลับมาเก็บรักษาไว้ที่พระราชวังเดิมเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาประมาณ ๑๕ ปีของกรุงธนบุรี ยังไม่ได้มีการดำเนินงานด้านพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบมากนัก ก่อนที่จะสิ้นสุดราชวงศ์

ต่อมาในสมัยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อทรงสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นราชธานี พระองค์ทรงดำเนินการสำคัญสองด้าน

ด้านบ้านเมือง กฎหมายต่าง ๆ จำนวนมากสูญหายหรือถูกเผาทำลาย พระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องรวบรวมและชำระกฎหมายที่ใช้สืบทอดกันมาตั้งแต่สุโขทัยและอยุธยา แล้วจัดทำขึ้นใหม่เป็น **กฎหมายตราสามดวง**

กฎหมายตราสามดวงเป็นคัมภีร์สำคัญสำหรับการปกครองประเทศ โดยมีรากฐานมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกฎหมายสำหรับการปกครองในสมัยก่อน

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ หรือพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ทรงอธิบายคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ในลักษณะว่าเป็นเสมือนธรรมนูญการปกครองของรัฐไทยในอดีต และเมื่อมีการชำระและประกาศใช้ใหม่ในรัชกาลที่ ๑ จึงเรียกว่า **กฎหมายตราสามดวง**

ในฝ่ายพุทธจักรก็เกิดกระบวนการสำคัญเช่นเดียวกัน

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา และหลังจากผ่านสงครามและการเสียกรุงพระไตรปิฎกจำนวนมากก็สูญหายหรือกระจัดกระจายไป

ใน พ.ศ. ๒๓๓๑ รัชกาลที่ ๑ จึงทรงให้พระสงฆ์รวบรวมพระไตรปิฎกที่ยังเหลืออยู่ รวมทั้งฉบับที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรวบรวมไว้ แล้วนำมาเปรียบเทียบกัน

หากพบข้อความที่แตกต่างหรือมีข้อผิดพลาด ก็ให้ตรวจสอบและแก้ไขให้ถูกต้อง กระบวนการนี้เรียกว่า **การสังคายนาพระไตรปิฎก** ซึ่งจัดขึ้นที่วัดมหาธาตุ

เมื่อพระสงฆ์ตรวจสอบและเห็นพ้องต้องกันแล้ว ก็มีการรวบรวมพระไตรปิฎกจากหลายฉบับทั้งฉบับอักษรขอมและฉบับอักษรอื่น ๆ ที่ยังเหลืออยู่และสามารถค้นหาได้จากพื้นที่ต่าง ๆ

จากนั้นจึงมีการจารพระไตรปิฎกขึ้นใหม่ เป็นพระไตรปิฎกภาษาบาลีที่บันทึกด้วยอักษรขอมลงบนคัมภีร์ใบลาน และดำเนินการแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๓๑

ต่อมามีการสร้างหอไตรขนาดใหญ่สำหรับเก็บพระไตรปิฎก เรียกว่า **หอมณเฑียรธรรม** ภายในวัดพระแก้ว

หอมณเฑียรธรรมใช้สำหรับเก็บพระไตรปิฎกโดยเฉพาะ มีพระไตรปิฎกฉบับปิดทองหรือที่เรียกกันว่า “ทองทึบ” “ทองใหญ่” และฉบับอื่น ๆ ในสมัยนั้น

พระไตรปิฎกถูกคัดลอกออกเป็นผูก ๆ โดยพระสูตรหรือคัมภีร์แต่ละเล่มอาจแบ่งเป็นหนึ่งผูกหรือบางครั้งอาจแบ่งเป็นครึ่งผูกตามความเหมาะสม

แต่ปรากฏว่า ในวันฉลองหอไตรหรือหอมณเฑียรธรรม เกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดขึ้น

มีการจุดดอกไม้ไฟเพื่อเฉลิมฉลอง แต่ไฟจากดอกไม้ไฟกระโดดไปติดหลังคา ทำให้หอไตรเกิดไฟไหม้และเสียหายอย่างหนัก

อย่างไรก็ตาม ไม่ต้องเสียใจว่าพระไตรปิฎกจะสูญหายทั้งหมด เพราะพระไตรปิฎกถูกขนย้ายออกมาได้ทัน

หลังจากนั้นรัชกาลที่ ๑ จึงทรงสร้างหอไตรขึ้นใหม่ และมีการสร้างหอมณเฑียรธรรมขึ้นใหม่ด้วย โดยมีการถมสระน้ำเดิมแล้วสร้างอาคารขึ้นบนพื้นที่นั้น

ดังนั้น หอพระไตรปิฎกที่เราเห็นและใช้เป็นสถานที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน จึงมีประวัติความเป็นมาเชื่อมโยงกับกระบวนการฟื้นฟูพระไตรปิฎกครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๑

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ มีการจัดทำและคัดลอกพระไตรปิฎกเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่อง ส่วนในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็มีการจัดทำพระไตรปิฎกไว้หลายฉบับ และโปรดให้หัวเมืองต่าง ๆ ยืมไปคัดลอก

ปรากฏว่า เมื่อยืมไปแล้วบางแห่งก็ไม่ได้ส่งคืน ทำให้พระไตรปิฎกในหอมณเฑียรธรรมไม่ครบชุด ไม่ใช่พระไตรปิฎกทั้งหมดจะสูญหายไปเพราะพม่า แต่ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่เราเองยืมไปแล้วไม่ได้ส่งคืน บางคนที่รับผิดชอบก็เกษียณอายุราชการ บางครั้งก็ลืม ทำให้ต้นฉบับกระจัดกระจายไปตามที่ต่าง ๆ

ดังนั้น พระไตรปิฎกในหอมณเฑียรธรรมจึงมีไม่ครบชุด รัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ จึงทรงจัดทำและคัดลอกเพิ่มเติมขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้พระไตรปิฎกมีความสมบูรณ์มากขึ้น

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ทรงจัดทำหอสมุดพระศาสนาสำหรับพระองค์ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระดำริที่จะจัดตั้งหอสมุดแห่งชาติขึ้น ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่า **"หอสมุดสำหรับพระนคร"** จึงมีการรวบรวมหนังสือและคัมภีร์สำคัญจากแหล่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ทั้งพระไตรปิฎกที่เก็บรักษาอยู่ในหอมณเฑียรธรรม หนังสือธรรมะ และหนังสือสำคัญที่รัชกาลที่ ๔ ทรงรวบรวมไว้ในระหว่างทรงผนวช ซึ่งเรียกว่า **"หอพุทธศาสนสังคหะ"** ตลอดจนหนังสือจาก **"หอพระวชิรญาณ"** แล้วนำมารวมกันเป็น **"หอสมุดสำหรับพระนคร"**

ในวันที่เปิดหอสมุดสำหรับพระนครและทูลเชิญเสด็จรัชกาลที่ ๕ มาทรงเปิดนั้น กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสำรวจพระไตรปิฎกใบลานที่มีอยู่ในหอสมุดสำหรับพระนครว่าเหลืออยู่กี่ฉบับ และได้จัดทำรายงานถวายรัชกาลที่ ๕

รายงานฉบับนี้เป็นพระนิพนธ์ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพในโอกาสเปิดหอสมุดสำหรับพระนคร โดยแสดงให้เห็นว่าได้มีการรวบรวมหนังสือจากหลายแหล่งเข้ามาไว้ด้วยกัน ได้แก่

หอมณเฑียรธรรม หอพระวชิรญาณ และหอพุทธศาสนสังคหะ แล้วจึงจัดตั้งขึ้นเป็น **หอสมุดสำหรับพระนคร**

เพราะฉะนั้น หากปัจจุบันเราไปดูที่หอมณเฑียรธรรม ก็จะไม่พบพระไตรปิฎกครบชุดเหมือนในอดีต เพราะพระไตรปิฎกจำนวนมากถูกย้ายมารวบรวมและเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสำรวจและบันทึกรายละเอียดไว้อย่างดีว่า ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ มีพระไตรปิฎกฉบับจารึกบนคัมภีร์ใบลานเหลืออยู่กี่ฉบับ และฉบับใดถูกนำมารวบรวมไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เฉพาะ **ฉบับหลวง** ซึ่งเดิมรักษาอยู่ในหอมณเฑียรธรรม มีถึง ๑๔ ฉบับ ก่อนที่จะย้ายมารวบรวมไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ

ในจำนวนนี้มี **ฉบับครูเดิม** ซึ่งหมายถึงฉบับต้นแบบที่นำมาใช้ในการสังคายนา นอกจากนี้ยังมีฉบับปิดทองในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น **ฉบับทองใหญ่** และฉบับอื่น ๆ ที่จัดทำขึ้นในเวลาต่อมา

การทำสำเนาพระไตรปิฎกในสมัยนั้นแตกต่างจากการพิมพ์ในปัจจุบัน เพราะหากต้องการทำสำเนา ก็ต้องคัดลอกลงในใบลานใหม่ทั้งหมด เนื้อหาเหมือนเดิม แต่ความประณีตในการตกแต่งและการปิดทองอาจแตกต่างกัน

มีทั้งฉบับ **ทองทึบ** ซึ่งปิดทองอย่างเต็มพื้นที่ ฉบับ **ทองใหญ่** ซึ่งตกแต่งอย่างประณีตทั้งปกและส่วนประกอบต่าง ๆ รวมถึงฉบับรองทรง ฉบับทองชักน้อย ฉบับทองชุบ และรูปแบบอื่น ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีพระไตรปิฎกฉบับใบลานที่ยังคงเหลืออยู่หลายฉบับ

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีการจัดทำพระไตรปิฎกเพิ่มเติม แต่มีจำนวนไม่มาก เมื่อเทียบกับรัชกาลที่ ๑ โดยมีฉบับสำคัญ เช่น **ฉบับทองใหญ่** และฉบับรดน้ำแดง

ส่วนในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการจัดทำเพิ่มขึ้นอีกหลายฉบับ เช่น **ฉบับรดน้ำเอก ฉบับรดน้ำโท ฉบับทองน้อย ฉบับทองเทพชุมนุม และฉบับชุบย่อ** เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ **ฉบับอักษรมอญ** หรืออักษรรามัญ ซึ่งจัดทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓

พระไตรปิฎกฉบับนี้ไม่ได้หมายความว่ารัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างขึ้นจากพระไตรปิฎกมอญโดยตรงทั้งหมด แต่มีความเกี่ยวข้องกับความสนพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนาของชาวมอญ

ในสมัยที่ยังทรงผนวช รัชกาลที่ ๔ เสด็จไปตามหัวเมืองต่าง ๆ และทรงสนพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนาของชาวมอญ จึงมีการศึกษารวบรวมพระไตรปิฎกของมอญและนำมาคัดลอกเก็บรักษาไว้

พระไตรปิฎกฉบับอักษรมอญนี้ยังคงมีหลักฐานเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ พระไตรปิฎกอักษรมอญอาจมีความเชื่อมโยงกับสายพระพุทธศาสนาลังกาด้วย เพราะในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์แห่งหงสาวดี มีการส่งพระสงฆ์ไปอุปสมบทและศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกา จึงมีความเป็นไปได้ว่าพระไตรปิฎกอักษรมอญที่ปรากฏในเวลาต่อมาอาจได้รับอิทธิพลจากสายลังกาด้วย ไม่จำเป็นต้องเป็นสายที่มาจากอินเดียโดยตรง

ในรายการสำรวจของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มี **ฉบับล่องชาดในสมัยรัชกาลที่ ๔** อยู่ด้วย

ส่วนพระไตรปิฎกในสมัยรัชกาลที่ ๕ มี **ฉบับทองทึบ** ซึ่งจัดทำขึ้นเพียงฉบับเดียว

เหตุผลสำคัญก็คือ หลังจากนั้นการจารึกพระไตรปิฎกลงบนคัมภีร์ใบลานก็เริ่มสิ้นสุดลง และเปลี่ยนเข้าสู่ยุคของพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ นี่จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในประวัติศาสตร์การสืบทอดพระไตรปิฎก

รัชกาลที่ ๕ ทรงจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นหนังสือเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกชุดใหญ่ในระดับที่ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์โลก

ในเวลานั้นประเทศอื่น ๆ ก็เริ่มมีการพิมพ์พระไตรปิฎกเช่นกัน โดยเฉพาะในอังกฤษที่มีการจัดพิมพ์คัมภีร์บาลีผ่าน Pali Text Society (PTS) แต่ยังสามารถจัดพิมพ์ได้เพียงบางส่วน เนื่องจากข้อจำกัดด้านทุนและทรัพยากร

ขณะที่รัชกาลที่ ๕ ทรงจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นชุดใหญ่ในคราวเดียว ทำให้สามารถเผยแพร่พระไตรปิฎกในรูปแบบหนังสือได้อย่างกว้างขวาง

คำถามคือ เหตุใดจึงต้องมีการพิมพ์พระไตรปิฎก?

เหตุผลหนึ่งที่สำคัญคือ บรรยากาศของโลกในยุคล่าอาณานิคม ประเทศต่าง ๆ ที่มีอำนาจทางการเมืองและการทหารกำลังขยายอำนาจเข้ายึดครองดินแดนต่าง ๆ และมีความกังวลว่าหากประเทศใดประเทศหนึ่งถูกยึดครอง คัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของพระพุทธศาสนาอาจถูกทำลายหรือสูญหายไป

หากพระไตรปิฎกสูญหาย พระพุทธศาสนาก็อาจได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง เพราะพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานสำคัญในการสืบทอดพระธรรมวินัย

ประเทศเพื่อนบ้านที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมากอย่างพม่าก็มีความกังวลในเรื่องนี้เช่นกัน

ในเวลานั้นพม่าสูญเสียดินแดนส่วนใหญ่ทางตอนล่างให้แก่อังกฤษ บริเวณย่างกุ้งและลุ่มแม่น้ำอิรวดีตกอยู่ภายใต้อำนาจอาณานิคม เหลือพื้นที่สำคัญทางตอนเหนือ โดยมีมัณฑะเลย์เป็นศูนย์กลาง

พระเจ้ามินดงแห่งพม่าจึงทรงมีพระราชดำริที่จะสร้าง **พระไตรปิฎกหินอ่อน** ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๑

พระไตรปิฎกหินอ่อนนี้จารึกด้วยอักษรพม่าและประดิษฐานอยู่ในบริเวณเจดีย์ที่มัณฑะเลย์ ใครที่เดินทางไปมัณฑะเลย์ก็มักไปเยี่ยมชมสถานที่แห่งนี้

พระราชดำริสำคัญคือ ตราบใดที่พระธรรมวินัยยังคงอยู่ในโลก พระพุทธศาสนาก็จะไม่สูญหายไปจากโลก

ในเวลานั้นพระไตรปิฎกส่วนใหญ่ยังคงจารึกลงบนใบลาน เช่นเดียวกับในลังกาและพม่า แต่ใบลานสามารถถูกทำลายได้ง่าย หากเกิดสงครามหรือการเผาทำลายจากอำนาจอาณานิคม

พระเจ้ามินดงจึงทรงสร้างพระไตรปิฎกขึ้นบนแผ่นหินอ่อน ซึ่งมีความคงทนและยากต่อการทำลาย ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑

เหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงพระราชศรัทธาของพระองค์ และแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสำคัญของพระไตรปิฎกต่อการดำรงรักษาพระพุทธศาสนา

ส่วนรัชกาลที่ ๕ ทรงเลือกแนวทางที่แตกต่างออกไป

รัชกาลที่ ๕ เสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่พระเจ้ามินดงทรงเริ่มสร้างพระไตรปิฎกหินอ่อน

เมื่อรัชกาลที่ ๕ ครองราชย์ครบ ๒๕ ปี ก็ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๖ ซึ่งเป็นปีแห่งการเฉลิมฉลองรัชดาภิเษก

หากพระเจ้ามินดงทรงใช้นวัตกรรมด้วยการเปลี่ยนจากใบลานมาเป็นหินอ่อน รัชกาลที่ ๕ ก็ทรงใช้นวัตกรรมอีกแบบหนึ่ง คือการเปลี่ยนจากคัมภีร์ใบลานมาเป็นหนังสือที่พิมพ์บนกระดาษ

ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบันทึกพระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ เกี่ยวกับการจัดทำพระไตรปิฎกไว้ว่า การสร้างพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ใบลานนั้นสามารถเพิ่มพระไตรปิฎกได้เพียงครั้งละหนึ่งชุด เพราะต้องคัดลอกทีละฉบับ

แต่หากพิมพ์พระไตรปิฎกลงบนกระดาษแล้วเย็บเป็นเล่ม แม้จะต้องใช้เงินทุนและแรงงานมากกว่าในระยะแรก แต่จะสามารถเผยแพร่และนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางกว่ามาก

คำว่า “เป็นประโยชน์” ในพระราชดำรินี้จึงไม่ได้หมายถึงเพียงประโยชน์ด้านการศึกษาเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการรักษาพระศาสนาให้มั่นคงและป้องกันไม่ให้พระไตรปิฎกสูญหายหรือถูกทำลาย

แนวคิดนี้สอดคล้องกับความพยายามของพระเจ้ามินดงในการสร้างพระไตรปิฎกหินอ่อน เพียงแต่รัชกาลที่ ๕ ทรงเลือกใช้เทคโนโลยีการพิมพ์แทนการจารึกลงบนหิน

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก และในเวลานั้นยังไม่มีพระมหากษัตริย์องค์ใดสามารถจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นชุดใหญ่ได้ในลักษณะเดียวกัน

รัชกาลที่ ๕ จึงทรงจัดพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้นเป็นชุดจำนวน ๓๙ เล่ม ตามต้นฉบับที่สามารถรวบรวมได้ในเวลานั้น

พระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ ๕ มีพระบรมฉายาลักษณ์ประกอบ และจัดพิมพ์ในโอกาสรัชดาภิเษก พ.ศ. ๒๔๓๖

มีการจัดพิมพ์จำนวน **๑,๐๐๐ ชุด** ชุดละ ๓๙ เล่ม รวมเป็นหนังสือถึง **๓๙,๐๐๐ เล่ม**

ลองคิดดูว่า ในอดีตการคัดลอกพระไตรปิฎกต้องทำทีละชุด ต้องใช้เวลาคัดลงในคัมภีร์ใบลานทีละผูก แต่รัชกาลที่ ๕ ทรงระดมทุนและเทคโนโลยีการพิมพ์เพื่อผลิตพระไตรปิฎกออกมาถึง ๑,๐๐๐ ชุดในคราวเดียว

เมื่อพิมพ์เสร็จแล้ว ได้พระราชทานและจัดส่งไปยังวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย รวมทั้งสถาบันการศึกษา และต่อมาเมื่อมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต่างประเทศทราบข่าว ก็มีการขอพระไตรปิฎกฉบับนี้ไปเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดของประเทศต่าง ๆ

พระไตรปิฎกฉบับนี้จึงเดินทางไปสู่มหาวิทยาลัยหลายแห่งทั่วโลก

เมื่อประมาณ ๔–๕ ปีก่อนช่วงโควิด อาตมาเคยพาคณะจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยไปเยี่ยม **มหาวิทยาลัยโอตานิ** ในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่อาจารย์เสถียร พันธรังษีเคยไปศึกษา

เมื่อไปถึงห้องสมุด ทางมหาวิทยาลัยแจ้งว่ามีสิ่งสำคัญที่จะนำมาให้ชม จากนั้นจึงพาเข้าไปในห้องเก็บเอกสารที่มีตู้เซฟขนาดใหญ่มาก ภายในควบคุมอุณหภูมิอย่างดี

เมื่อเปิดตู้เซฟออกมา สิ่งที่พบก็คือพระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ ๕ ครบชุดทั้ง ๓๙ เล่ม

ถามว่าญี่ปุ่นมีพระไตรปิฎกฉบับนี้หรือไม่ คำตอบก็คือมี และเก็บรักษาไว้อย่างดีราวกับเป็นของมีค่า เพราะควบคุมอุณหภูมิและสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม เพื่อป้องกันไม่ให้กระดาษเสื่อมสภาพ

พระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ ๕ ที่พระราชทานไปยังต่างประเทศจึงยังคงได้รับการเก็บรักษาอย่างดีมาจนถึงปัจจุบัน

พระไตรปิฎกฉบับที่จัดพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีเพียง ๓๙ เล่ม เหตุผลสำคัญคือ ต้นฉบับคัมภีร์ใบลานที่มีอยู่ในเวลานั้นยังไม่ครบถ้วน

ส่วนหนึ่งสูญหายไปเพราะมีการยืมไปคัดลอกแล้วไม่ได้ส่งคืนให้หอสมุดหลวง จึงจำเป็นต้องมีการสำรวจและรวบรวมต้นฉบับเพิ่มเติม

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ มีการดำเนินงานของนักปราชญ์และราชบัณฑิตเพื่อรวบรวมพระไตรปิฎกส่วนที่ยังขาดอยู่ให้ครบ ๔๕ เล่ม มีพระราชดำริที่จะจัดพิมพ์เพิ่มเติม แต่ยังไม่ทันดำเนินการเสร็จ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงมีการจัดพิมพ์เพิ่มเติม โดยอาศัยโอกาสงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากพระไตรปิฎก ๓๙ เล่มในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงมีการชำระและจัดพิมพ์เพิ่มเติมจนสมบูรณ์เป็น **๔๕ เล่ม** และจัดพิมพ์จำนวน **๑,๕๐๐ ชุด** เรียกว่า **"พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ"**

พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐจึงเป็นพระไตรปิฎกที่สืบทอดมาจากต้นฉบับคัมภีร์ใบลานที่เก็บรักษาอยู่ในหอมณเฑียรธรรม และผ่านกระบวนการชำระและจัดพิมพ์ต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๗

กล่าวได้ว่าเป็นพระไตรปิฎกของไทยหรือสยาม และได้รับการเรียกว่า "Official Edition" หรือพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ

หากย้อนดูเส้นทางของพระไตรปิฎกสายนี้ จะเห็นว่าในสมัยสุโขทัยและอยุธยาใช้พระไตรปิฎกที่จารึกด้วยอักษรขอม ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ มีการชำระพระไตรปิฎกฉบับอักษรขอม

เมื่อถึงรัชกาลที่ ๕ จึงมีการปริวรรตจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย และจัดพิมพ์ออกมาเป็น ๓๙ เล่ม

จากนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ จึงมีการรวบรวมและชำระเพิ่มเติมจนสมบูรณ์เป็น ๔๕ เล่ม และจัดพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ เรียกว่า **พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ**

จึงอาจกล่าวได้ว่า หากเราต้องการศึกษาว่าพระไตรปิฎกฉบับใดเป็นผลผลิตจากกระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรมของไทย และมีรากฐานมาจากต้นฉบับโบราณที่ไทยเก็บรักษามาอย่างต่อเนื่อง พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐถือเป็นหลักฐานสำคัญอย่างยิ่ง

ในการชำระพระไตรปิฎกนั้น ไม่ได้หมายความว่าจะต้องแก้ไขข้อความของไทยให้ตรงกับฉบับของประเทศอื่นเสมอไป หากพบว่าข้อความในฉบับไทยแตกต่างจากฉบับอื่น ก็จะบันทึกไว้ในเชิงอรรถหรือฟุตโน้ตว่า ฉบับอื่นมีข้อความอย่างไร

ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์ทั่วโลกจึงให้ความสำคัญกับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เพราะมีเชิงอรรถจำนวนมากที่แสดงความแตกต่างระหว่างฉบับไทยกับฉบับจากประเทศอื่น ๆ เช่น ฉบับพม่า หรือฉบับที่นักปราชญ์ยุโรปจัดทำขึ้น

เราไม่ได้แก้ไขฉบับของเราให้เหมือนฉบับอื่น แต่รักษาหลักฐานเดิมไว้ แล้วบันทึกความแตกต่างเอาไว้ในเชิงอรรถ

ดังนั้น พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐจึงมีคุณค่าอย่างมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์พระไตรปิฎก เพราะช่วยให้เราเห็นว่าในอดีตพระไตรปิฎกแต่ละสายมีข้อความและรายละเอียดแตกต่างกันอย่างไร

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ พระไตรปิฎกฉบับนี้ได้รับการจัดพิมพ์เป็นต้นแบบของพระไตรปิฎกฉบับปกแดงที่รู้จักกันในเวลาต่อมา เรียกว่า **"ฉบับสยามรัฐ"**

บนตัวเล่มมีข้อความภาษาบาลีว่า

"สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฏกํ"

หมายถึง **"พระไตรปิฎกของชาวสยาม"**

นอกจากนี้ยังมีข้อความว่า

"ราชปฺปมุเขน สยามรฏฺฐวาสินา มหาชเนน มุทฺธาปิตา"

มีความหมายโดยรวมว่า พระไตรปิฎกนี้ได้รับการจัดพิมพ์ขึ้นโดยมหาชนชาวสยาม โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

นี่คือพระไตรปิฎกฉบับที่สืบทอดกระบวนการจัดทำมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ และมีรากฐานจากต้นฉบับที่ไทยเก็บรักษาสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและก่อนหน้านั้น

ยุคพระไตรปิฎกภาษาไทย**: ฉบับ ๒๕ พุทธศตวรรษและมหาจุฬาฯ**

ส่วนพระไตรปิฎกฉบับแปลเป็นภาษาไทยนั้น มาสำเร็จเป็นรูปแบบสำคัญในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ แต่กระบวนการแปลมีมาก่อนหน้านั้น

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระสงฆ์เข้าไปเทศน์ในพระราชวัง ก็มีการแปลเนื้อหาจากพระไตรปิฎกเพื่อใช้ในการเทศน์ ภาษาที่ใช้จึงมีลักษณะเป็น **สำนวนเทศนา**

ต่อมาสำนวนเทศนาเหล่านี้ได้รับการรวบรวมและจัดพิมพ์เป็น **"พระไตรปิฎกฉบับเทศนา"** มีประมาณ ๘๐ เล่ม และต่อมาก็มีการปรับปรุงสำนวนให้เป็นการแปลโดยอรรถในสมัยรัชกาลที่ ๗ รัชกาลที่ ๘ และรัชกาลที่ ๙

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ถือเป็นฉบับภาษาไทยสำคัญที่เป็นพื้นฐานของการศึกษาพระไตรปิฎกภาษาไทยในเวลาต่อมา

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและฉบับแปลภาษาไทยอื่น ๆ ก็ต้องอาศัยฉบับเหล่านี้เป็นฐาน แล้วปรับสำนวนให้เหมาะสมกับภาษาไทยร่วมสมัย

คำว่า “ร่วมสมัย” หมายถึงการปรับภาษาให้คนรุ่นใหม่อ่านและเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ตัวอย่างเช่น ในพระไตรปิฎกฉบับเก่าบางแห่งจะใช้สำนวนว่า **“ดูก่อนอานนท์”** หรือ **“ดูกร”** แต่ในฉบับที่จัดทำขึ้นภายหลังอาจตัดคำเหล่านี้ออก เหลือเพียงการเรียกชื่อว่า **“อานนท์...”** เพื่อให้สำนวนอ่านง่ายและเป็นธรรมชาติมากขึ้น

ดังนั้น สำนวนเทศนาและสำนวนแปลในพระไตรปิฎกแต่ละยุคจึงมีความแตกต่างกัน และมีแนวโน้มที่จะปรับให้เหมาะกับภาษาและความเข้าใจของคนในแต่ละสมัย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นปีที่รัชกาลที่ ๙ ทรงครองราชย์ครบ ๕ รอบ พระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ได้มีการจัดทำ **พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา** ซึ่งถือเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ในประเทศไทย

หากนับตามลำดับที่กล่าวถึงกัน คือ ครั้งที่ ๑ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ครั้งที่ ๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และครั้งที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๙

ฉบับนี้เรียกว่า **“ฉบับสังคีติ”** โดยมีข้อความบนปกว่า **“สงฺคีติเตปิฏกํ”** และมีทั้งฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย

ในเวลานั้น อาตมาดำรงตำแหน่งเลขานุการฝ่ายพระสุตตันตปิฎก จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดทำทั้งฉบับบาลีและฉบับภาษาไทย

ฉบับภาษาไทยนี้บางครั้งเรียกว่า **“ฉบับไทยรัฐ”** แต่ชื่อนี้ไม่ค่อยเป็นที่นิยม เพราะไปตรงกับชื่อหนังสือพิมพ์ จึงมักเรียกว่า **“ฉบับสังคีติ”** มากกว่า

ดังนั้น พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงมีฉบับภาษาไทยที่สมบูรณ์ในระดับหนึ่ง ต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๐ ก็มีฉบับภาษาไทยในโครงการสังคายนา และในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีครบ ๔๕ เล่ม ซึ่งเป็นฉบับปกดำที่รู้จักกันในปัจจุบัน

การจัดทำฉบับนี้ใช้เวลายาวนาน เพราะเริ่มปรับปรุงและแก้ไขมาตั้งแต่ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ และดำเนินการต่อเนื่องจนกระทั่งครบ ๔๕ เล่มใน พ.ศ. ๒๕๓๕ รวมเวลาประมาณ ๓๕ ปี

ในเวลานั้น อาตมาดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเป็นประธานในการจัดพิมพ์เล่มสุดท้าย จนโครงการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีครบ ๔๕ เล่มสำเร็จ

เมื่อจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีเสร็จแล้ว จึงเกิดแนวคิดที่จะจัดทำพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทยต่อไป

อาตมาในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และได้รับมอบหมายให้เป็นประธานโครงการแปล โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาล

โครงการดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๒ รวมประมาณ ๖ ปี

ในช่วง ๓ ปีแรก การแปลดำเนินไปตามงบประมาณที่รัฐบาลจัดสรรให้ แต่อาตมาตรวจงานแล้วเห็นว่ายังไม่ได้มาตรฐานเพียงพอ จึงไปกราบเรียนอธิการบดี ซึ่งขณะนั้นคือท่านเจ้าคุณนคร ว่างานแปลยังไม่สมบูรณ์เพียงพอที่จะจัดพิมพ์

ท่านก็ตอบว่า

"แล้วแต่ท่านรองวิชาการ ถ้ายังไม่ถึงขั้นก็ไม่ต้องพิมพ์"

อาตมาจึงตัดสินใจยังไม่ให้จัดพิมพ์ และเรียกผู้แปลทั้งหมดมาประชุมร่วมกัน ชี้แจงว่าจุดใดบ้างที่งานแปลยังไม่ได้มาตรฐาน และอธิบายแนวทางที่จะปรับปรุง

ในฐานะประธานโครงการ อาตมาได้จัดทำตัวอย่างการแปลขึ้นมา ๑ เล่ม เพื่อเป็นต้นแบบ โดยกำหนดมาตรฐานให้ชัดเจน ทั้งสำนวนภาษา การแปล เนื้อหา เชิงอรรถ บทนำ และองค์ประกอบทางวิชาการต่าง ๆ

จากนั้นจึงแจ้งผู้แปลว่า หากสามารถจัดทำงานให้ได้มาตรฐานในระดับเดียวกับตัวอย่างนี้ จึงจะอนุญาตให้จัดพิมพ์

ผู้แปลทุกท่านเห็นด้วยและนำแนวทางดังกล่าวกลับไปปรับปรุงงานของตนเอง จากนั้นจึงใช้เวลาอีกประมาณ ๓ ปีในการแปลและส่งงานกลับมาให้อาตมาตรวจแก้ รวมระยะเวลาทั้งหมดประมาณ ๖ ปี

ในช่วงท้ายของโครงการ อาตมาได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีแล้ว จึงมีคำสั่งให้จัดพิมพ์ผลงานออกมาเป็น **"พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย"**

ฉบับนี้ได้รับความนิยมอย่างมาก เพราะใช้ภาษาอ่านง่าย มีความเป็นระบบ มีเชิงอรรถและคำอธิบายประกอบ และปรับสำนวนให้เป็นภาษาร่วมสมัยมากขึ้น

กล่าวได้ว่าเป็นพระไตรปิฎกฉบับที่พยายามทำให้ **เป็นมิตรต่อผู้ใช้ (user-friendly)** ขณะเดียวกันก็ยังรักษามาตรฐานทางวิชาการไว้

นี่คือพัฒนาการของพระไตรปิฎกภาษาไทย และกระบวนการจัดแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในสมัยรัชกาลที่ ๙

ปัจจุบัน ปัญหาที่ว่า "พระไตรปิฎกจะสูญหายไปจากโลก" แทบจะไม่มีอีกต่อไปแล้ว ประเทศไทยเริ่มต้นนำพระไตรปิฎกเข้าสู่ระบบดิจิทัล โดยจัดทำเป็นซีดีรอม (CD-ROM) ที่มหาวิทยาลัยมหิดล และต่อมาก็พัฒนาสู่ระบบออนไลน์

ตราบใดที่เรายังมีเทคโนโลยีดิจิทัล ระบบออนไลน์ และปัญญาประดิษฐ์ (AI) พระไตรปิฎกก็จะไม่สูญหายไปจากโลกได้ง่าย ๆ อีกต่อไป ต่อให้มีใครคิดจะทำลายด้วยการเผา ก็ไม่สามารถทำให้พระไตรปิฎกสูญหายไปทั้งหมดได้ เพราะองค์ความรู้ได้ถูกบันทึกและเผยแพร่ไปในระบบดิจิทัลแล้ว

เมื่อเราจัดงานวิสาขบูชาโลก ก็น่าจะมีโครงการจัดทำพระไตรปิฎกฉบับสากล หรือ Common Buddhist Text (CBT) โดยเชิญนักปราชญ์จากพระพุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ทั้งฝ่ายเถรวาทที่สืบทอดคัมภีร์บาลี ฝ่ายมหายานที่สืบทอดคัมภีร์จีนและสันสกฤต ตลอดจนฝ่ายวัชรยานที่สืบทอดคัมภีร์ทิเบต มาร่วมกันคัดเลือกคำสอนสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ แล้วจัดเรียงเนื้อหาออกเป็นหมวดหมู่ประมาณ ๑๒ บท

ตัวอย่างเช่น เรื่องพระพุทธเจ้า ฝ่ายมหายานกล่าวไว้อย่างไร ฝ่ายบาลีกล่าวไว้อย่างไร และฝ่ายทิเบตกล่าวไว้อย่างไร ก็สามารถนำมาแปลและเรียบเรียงต่อเนื่องกัน เพื่อให้ผู้ศึกษาเห็นภาพรวมจากทั้งสามสาย

เดิมทีอาจแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาอังกฤษ แล้วนำเนื้อหาจากภาษาจีนและภาษาทิเบตมาเรียบเรียงประกอบกัน เรื่องพระพุทธเจ้าจากทั้งสามสายก็จะรวมอยู่ในบทเดียวกัน

เมื่อกล่าวถึงพระรัตนตรัย ก็อาจนำเสนอเรื่องพระพุทธ เรื่องอริยสัจ ๔ หรือเรื่องกรรมฐาน เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร ฝ่ายบาลีกล่าวไว้อย่างไร ฝ่ายสันสกฤตกล่าวไว้อย่างไร ฝ่ายจีนกล่าวไว้อย่างไร และฝ่ายทิเบตกล่าวไว้อย่างไร แล้วนำมาเรียบเรียงไว้ด้วยกัน โดยระบุให้ชัดเจนว่าเนื้อหาแต่ละส่วนมาจากนิกายหรือคัมภีร์สายใด

ผู้ศึกษาจึงสามารถอ่านเรื่องเดียวกันจากพระพุทธศาสนาหลายสายได้ภายในเล่มเดียว เราเรียกแนวคิดนี้ว่า **"พระไตรปิฎกฉบับสากล"** ซึ่งรวบรวมประเด็นสำคัญประมาณ ๑๒ เรื่อง และอาศัยความร่วมมือจากนักปราชญ์ทั่วโลกในการแปลและเรียบเรียง

โครงการนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย อาตมาเป็นประธานบรรณาธิการ (Editor-in-Chief) อยู่ประมาณ ๗ ปี ต้องประชุมและประสานงานกับนักปราชญ์จากหลายประเทศ หลายครั้งก็มีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ต่างฝ่ายต่างยืนยันความเห็นของตน จนบางครั้งต้องตัดสินใจเพื่อให้โครงการสามารถเดินหน้าต่อไปได้ ไม่เช่นนั้นหนังสือก็ไม่สามารถจัดพิมพ์ออกมาได้

ในที่สุดก็สามารถจัดทำและเผยแพร่ในชื่อ Common Buddhist Text และปัจจุบันได้รับความสนใจจากผู้ศึกษาในหลายประเทศ มีการนำไปแปลเป็นภาษาอื่น ๆ จากต้นฉบับภาษาอังกฤษ เช่น ภาษาไทย ภาษาจีน ภาษาเวียดนาม และขณะนี้กำลังมีการแปลเป็นภาษาสเปนเพิ่มเติม

หากใครยังไม่เคยอ่านหนังสือเล่มนี้ ก็ลองหาอ่านดู จะเห็นว่าเป็นการสรุปคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาจากหลายสายไว้ด้วยกัน ในภาษาไทยมีฉบับที่จัดทำโดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนฉบับภาษาอังกฤษจัดทำภายใต้โครงการวิสาขบูชาโลก

จากจุดนี้ เราก็ต้องคิดต่อไปว่า ในยุคปัจจุบันเราจะทำอะไรต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๕๖๐ จึงเกิดโครงการ **"พระไตรปิฎกฉบับภาษาอังกฤษเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว"** หรือ **Tipitaka English Edition** เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑๐

มหาเถรสมาคมได้ดำเนินโครงการนี้ โดยกระทรวงวัฒนธรรมให้การสนับสนุนงบประมาณทั้งหมด โครงการดำเนินมาแล้วหลายปี แต่ก็ประสบอุปสรรคจากสถานการณ์โควิด-๑๙ และการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล เมื่อมีการเปลี่ยนรัฐบาล คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งโดยคณะรัฐมนตรีก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือแต่งตั้งใหม่ ทำให้การดำเนินงานล่าช้าไปเป็นระยะ

ขณะนี้กำลังดำเนินการเสนอแต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหม่ผ่านมหาเถรสมาคม งบประมาณของโครงการมีอยู่แล้ว แต่การเบิกจ่ายและดำเนินงานต่อจำเป็นต้องรอให้มีคณะกรรมการตามขั้นตอนเสียก่อน

อาตมาหวังว่าโครงการครั้งนี้จะสามารถดำเนินการจนสำเร็จ เพราะเป็นโครงการสำคัญในการจัดทำพระไตรปิฎกภาษาอังกฤษฉบับสมบูรณ์

มีคนถามว่า ในเมื่อมีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอังกฤษอยู่แล้ว ทำไมเราจึงต้องแปลใหม่?

คำตอบประการแรกคือ การแปลที่มีอยู่ในปัจจุบันยังขาดความเป็นเอกภาพ

ตัวอย่างเช่น Pali Text Society หรือ PTS ในกรุงลอนดอน มีการแปลพระไตรปิฎกออกมาเป็นเล่ม ๆ ตลอดระยะเวลากว่าร้อยปี แต่ผู้แปลในแต่ละยุคเป็นคนละคนกัน บางครั้งแปลห่างกันหลายสิบปี ภาษาที่ใช้จึงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ผู้แปลเล่มแรกอาจเสียชีวิตไปแล้ว ก่อนที่ผู้แปลเล่มต่อ ๆ มาจะเข้ามารับช่วงต่อ

ดังนั้น แม้ต้นฉบับจะเป็นภาษาบาลีเหมือนกัน แต่คำศัพท์ สำนวน และหลักการแปลกลับไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ทำให้เกิดความไม่สอดคล้องกันระหว่างเล่ม

ประการที่สอง ภาษาที่ใช้ในฉบับเก่าหลายเล่มค่อนข้างโบราณ ทำให้คนรุ่นใหม่อ่านและทำความเข้าใจได้ยาก

ประการที่สาม มีข้อจำกัดด้านลิขสิทธิ์ หากต้องการนำฉบับเหล่านั้นมาจัดทำเป็นเว็บไซต์หรือเผยแพร่ต่อในวงกว้าง ก็ไม่สามารถทำได้โดยเสรี

อาตมาเห็นว่า พระไตรปิฎกควรเป็น **"ธรรมทาน"** คือควรเปิดโอกาสให้ผู้คนทั่วโลกเข้าถึงได้เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ยังมีผู้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาอังกฤษโดยสมัครใจอีกจำนวนมาก แต่ต่างคนต่างแปล คนหนึ่งแปลพระสูตร อีกคนแปลพระวินัย อีกคนแปลอภิธรรม และไม่มีระบบบรรณาธิการกลางที่ตรวจสอบให้สำนวนและศัพท์มีความสอดคล้องกัน

พระไตรปิฎกที่เผยแพร่อยู่บนอินเทอร์เน็ตจึงมีทั้งฉบับที่ดีและฉบับที่ยังไม่ได้รับการตรวจสอบอย่างเป็นระบบ

การจัดทำพระไตรปิฎกภาษาอังกฤษฉบับสมบูรณ์จึงจำเป็นต้องมีผู้สนับสนุนรายใหญ่ มีงบประมาณเพียงพอ และต้องมีคณะผู้แปลและคณะบรรณาธิการจากทั่วโลกทำงานร่วมกัน

ประเทศไทยจึงพยายามดำเนินโครงการนี้ตามแนวทางเดียวกับที่พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตทรงอุปถัมภ์การจัดทำพระไตรปิฎก โดยครั้งนี้เป็นการก้าวเข้าสู่ยุคสากล

อุปสรรคสำคัญคือ แม้การแปลต้นฉบับจะดำเนินไปได้มากแล้ว แต่ขั้นตอนบรรณาธิการยังต้องอาศัยการประชุมร่วมกัน เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของภาษาและศัพท์ เพราะต่างคนต่างแปล แม้จะทำงานเสร็จแล้ว แต่ยังต้องนำมาเปรียบเทียบและตกลงร่วมกันว่า ศัพท์เดียวกันควรใช้คำเดียวกันอย่างไร

เรื่องนี้เป็นเรื่องยาก เพราะแต่ละคนต่างมีหลักการและเหตุผลของตนเอง

ขณะนี้ยังเหลือส่วนของพระอภิธรรมที่ต้องนำมาพิจารณาร่วมกันอีก เมื่อทุกฝ่ายสามารถตกลงกันได้ ก็จะทำให้พระไตรปิฎกภาษาอังกฤษทั้ง ๔๕ เล่มมีความสอดคล้องกันมากที่สุด

สิ่งที่อาตมาคาดหวังมีอยู่ประการสำคัญ คือ เมื่อพระไตรปิฎกภาษาอังกฤษฉบับนี้จัดทำเสร็จแล้ว จะต้องมีความถูกต้องทางวิชาการ และที่สำคัญกว่านั้นคือ **ต้องเปิดให้คนทั่วโลกเข้าถึงได้โดยเสรี**

พระไตรปิฎกในประเทศไทยทุกวันนี้สามารถเข้าถึงได้ทางออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็นฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และแหล่งอื่น ๆ

พระไตรปิฎกภาษาอังกฤษก็ควรมีลักษณะเช่นเดียวกัน คือผู้คนทั่วโลกสามารถเข้าถึงและศึกษาได้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง

อาตมาได้บอกกับผู้แปลว่า สิ่งที่เรากำลังทำควรถือเป็น **ธรรมทาน** ลิขสิทธิ์ของโครงการเป็นของรัฐบาลไทย ดังนั้น ไม่ควรมีใครนำลิขสิทธิ์ไปกีดกันการเผยแผ่พระธรรม

หากพระไตรปิฎกภาษาอังกฤษสามารถเปิดให้ผู้คนทั่วโลกเข้าถึงได้ ก็จะช่วยให้ผู้สนใจพระพุทธศาสนาสามารถศึกษาพระไตรปิฎกจากต้นฉบับภาษาอังกฤษที่มีมาตรฐาน โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากมาย หรือไปพึ่งพาฉบับแปลที่ไม่มีมาตรฐานหรือไม่ได้รับการตรวจสอบ

ด้วยเจตนาที่ต้องการให้เกิดประโยชน์แก่พระศาสนา โครงการนี้จึงมีความยากอยู่ไม่น้อย เพราะเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ทั้งเรื่องลิขสิทธิ์ การบริหารจัดการ การแปล และการบรรณาธิการ

แต่อาตมาก็หวังว่าโครงการจะสามารถดำเนินการจนสำเร็จ เพื่อให้คนทั่วโลกได้มีโอกาสศึกษาพระไตรปิฎกภาษาอังกฤษอย่างเป็นระบบ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ทำให้เราเห็นว่า เมื่อพระไตรปิฎกเดินทางจากชมพูทวีป ผ่านลังกา มาถึงประเทศไทยแล้ว บรรพบุรุษของเราไม่ได้เพียงแต่รับพระไตรปิฎกมาเก็บรักษาไว้เท่านั้น

เราได้ **สืบทอด ขยายผล จัดการศึกษา จัดทำคัมภีร์ จัดพิมพ์ เผยแผ่ และแปลพระไตรปิฎก** มาอย่างต่อเนื่อง

ที่สำคัญ เรายังได้จัดระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษา รวมทั้งเปิดการศึกษาด้านบาลีแก่ฆราวาส และพัฒนาหลักสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกศึกษา

ต่อไปการศึกษาพระไตรปิฎกก็คงจะพัฒนาต่อไปอีก ทั้งในระบบการศึกษาแบบเดิมและในระบบดิจิทัล

พระไตรปิฎกจึงไม่ใช่เพียงคัมภีร์ที่เรารับมาจากอดีตแล้วเก็บรักษาไว้ แต่เป็น **มรดกทางปัญญาที่มีชีวิต** ซึ่งแต่ละยุคสมัยได้ช่วยกันสืบทอด พัฒนา และส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป

อาตมาขออนุโมทนาและขอมีส่วนร่วมกับทุกท่านในโอกาสนี้ ในการร่วมกันรักษาและเผยแผ่พระธรรมคำสอนให้ดำรงอยู่ต่อไปด้วยธรรมทาน

รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา

ด้วยเดชะบารมีแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และด้วยบุญกุศลที่ทุกท่านได้บำเพ็ญไว้จากการศึกษาพระไตรปิฎก การรักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนา ขอให้บุญกุศลทั้งหลายเหล่านี้จงรวมกันเป็นตบะ เดชะ และพลวปัจจัย อำนวยพรให้ทุกท่านประสบความเจริญ

ขอให้ทุกท่านมีสติปัญญา สามารถเข้าใจและแทงตลอดในพระพุทธธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยง่าย มีความเจริญยิ่งด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธรรมสารสมบัติ และธนสารสมบัติ

ปรารถนาสิ่งใดที่ชอบ ประกอบด้วยธรรม ขอให้สิ่งนั้นจงพลันสำเร็จสมมโนรถและความมุ่งมาดปรารถนาทุกประการ **เทอญ**

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

การบูรณาการพุทธปัญญาและปัญญาประดิษฐ์ ในการจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศในยุคเปลี่ยนผ่านของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Integrated Buddhist Wisdom and Artificial Intelligence in Learning Management towards Excellence of Mahachulalongkornrajavidyalaya University

พระเทพวัชรสารบัณฑิต,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา มจร
พระศรีวัชรสารบัณฑิต,ผศ.ดร. คณบดีคณะครุศาสตร์ รก.ผู้อำนวยการกองแผนงาน มจร
ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น
ผศ.ดร.ไพรัตน์ ฉิมหาด ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไปวิทยาเขตนครศรีธรรมราช
ผศ.สุพจน์ แก้วไพฑูรย์ ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิตวิทยาเขตแพร่
อ.ดร.ศตพล ใจสบาย รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครพนมฝ่ายบริหาร
ผศ.ดร.ฐานิดา มั่นคง รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษฝ่ายบริหาร

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และเสนอแนวทางการบูรณาการพุทธปัญญาเชิงพุทธธรรมร่วมกับวิทยาการปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ของสถาบันมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในยุคเปลี่ยนผ่าน ท่ามกลางภาวะวิกฤตเชิงโครงสร้างประชากรที่ประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยขั้นสุดยอด (Super-aged society) และการจัดกลุ่มอุดมศึกษาตามกฎกระทรวง พ.ศ. ๒๕๖๔ ซึ่งจัดให้มหาวิทยาลัยสงฆ์อยู่ใน กลุ่มที่ ๔ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา บทความนี้ใช้ระเบียบวิธีวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์ข้อมูลเอกสารวิชาการ และคำบรรยายจากผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมปฐมนิเทศคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙ ระหว่างวันที่ ๙-๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๙ ณ หอประชุมอาคาร มวก. ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลการศึกษาพบว่า การขับเคลื่อนอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้บรรลุผลสัมฤทธิ์จำเป็นต้องใช้แนวคิด **ทวิจักขุ หรือ ตา ๒ ข้าง** โดยตาข้างหนึ่งรู้เท่าทันศาสตร์สมัยใหม่และเทคโนโลยีระดับสูง (Advanced Technology) และตาอีกข้างหนึ่งมีพุทธปัญญาและศีลธรรมในการนำทาง การบูรณาการ AI ในฐานะ ผู้ช่วย ไม่ใช่ ผู้แทน การเรียนรู้ ผ่านกรอบ

สมรรถนะคณาจารย์ **๕C + ๔E** ควบคู่กับวิธีแบ่งงานแบบ **Factoring Mindset (Sub-Agent)** จะช่วยยกระดับความสามารถในการจัดการเรียนรู้และการผลิตพุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation) ขณะเดียวกัน สถาบันต้องเตรียมรับมือกับความท้าทายด้านจริยธรรมทางวิชาการ (Academic Integrity) โดยการนำมาตรการ **สอบทานด้วยวาจา** และระบบประเมินผลงานผ่าน **หลักตีเก๊** มาใช้ร่วมกับเกณฑ์มาตรฐานการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการเกณฑ์ใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๙ ตลอดจนการทำสัญญาประชาคมและยึดมั่นในวิถีวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ ๑๑ ประการอย่างเคร่งครัด เพื่อมุ่งผลิตบัณฑิตที่มีคุณลักษณะ เก่ง ดี มีความสามารถในการปรับตัว อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : พุทธปัญญา; ปัญญาประดิษฐ์; มหาจุฬาเปลี่ยนผ่าน; พุทธนวัตกรรม; วัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ

Abstract

This academic article aims to (1) analyze the contextual challenges facing Mahachulalongkornrajavidyalaya University in its transitional era; (2) synthesize a framework for integrating Buddhist wisdom with artificial intelligence in learning management through the Dvicakkhu paradigm and the 5C + 4E competency framework; and (3) propose guidelines for applying AI as a learning assistant while safeguarding academic integrity and a Dhamma-based organizational culture. analyze and propose guidelines for integrating Dhamma-based Buddhist wisdom with Artificial Intelligence (AI) in the learning management process of Mahachulalongkornrajavidyalaya University during a transitional era. This transition is taking place amidst a demographic structural crisis as Thailand enters a super-aged society, and follows the categorization of higher education institutions under the Ministerial Regulation B.E. 2564 (2021), which classifies Buddhist universities into Group 4: Intellectual and Moral Development through Religious Principles. The study employs a synthetic analysis methodology, drawing upon academic documents and expert lectures delivered at the faculty orientation of Mahachulalongkornrajavidyalaya University for the academic year 2026, held on August 9-10, 2026, at the 48th Birthday of the Crown Prince Maha Vajiralongkorn Conference hall.

The results reveal that driving Mahachulalongkornrajavidyalaya University toward its ultimate achievement requires the concept of Dvicakkhu (Two Eyes): one eye keeping pace with modern sciences and advanced technology, and the other guided by Buddhist wisdom and morality. Integrating AI as a learning assistant rather than a replacement—through the 5C + 4E faculty competency framework and the Factoring Mindset (Sub-Agent) task distribution method—will enhance the capacity for learning management and the creation of Buddhist Innovation. Simultaneously, institutions must prepare to address academic integrity challenges by implementing oral verification measures and a work evaluation system based on the counterfeit/fraud detection principle. These measures should be applied in conjunction with the new standard criteria for academic promotion B.E. 2569 (2026), alongside establishing a social contract and strictly adhering to the 11 principles of a Dhamma-based organizational culture. The ultimate goal is to sustainably produce graduates who are characterized as smart, virtuous, and adaptable.

Keywords: Buddhist Wisdom; Artificial Intelligence; Transitional MCU; Buddhist Innovation; Dhamma-based Organizational Culture.

บทนำ

ในคำกล่าวเปิดและโอวาทมอบนโยบายของ พระพรหมวัชรธีราจารย์, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพิธีเปิดการอบรมปฐมนิเทศคณาจารย์ ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙ ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มีเนื้อหาสำคัญที่สามารถสังเคราะห์เชิงวิชาการออกเป็น ๓ ประเด็นหลัก[๑]

๑. คุณค่าของการจัดงานและการเชื่อมประสานประชาคม มจร ทั่วประเทศ

๑.๑ การสร้างขวัญกำลังใจและสัมพันธภาพ อธิการบดีแสดงความขอบคุณและอนุโมทนาบุญต่อคณะผู้จัดงานที่ร่วมกันจัดสรรเวทีและพื้นที่ให้คณาจารย์จากทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคได้มาอยู่ร่วมกันปีละ ๑ ครั้ง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างขวัญกำลังใจและเชื่อมประสานใจของประชาคม มจร เข้าด้วยกัน

---

[๑] คำกล่าวเปิดและโอวาทมอบนโยบายของ พระพรหมวัชรธีราจารย์ ,ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพิธีเปิดการอบรมปฐมนิเทศคณาจารย์ ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙ ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา, ๙ สิงหาคม ๒๕๖๙.

๑.๒ การลดช่องว่างเชิงพื้นที่ การรวมตัวครั้งนี้ช่วยแก้ปัญหาของบุคลากรในส่วนภูมิภาคบางท่าน ที่อาจปฏิบัติงานในพื้นที่ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเกษียณอายุโดยไม่มีโอกาสได้มาเยือนสำนักงานใหญ่ที่ มจร วังน้อยเลย

๒. ทิศทางการขับเคลื่อนตามพันธกิจและประวัติศาสตร์ความสำเร็จ ๑๓๙ ปี

อธิการบดีระบุว่าตลอดระยะเวลา ๑๓๙ ปีที่ผ่านมา มจร ได้ฟันฝ่าอุปสรรคปัญหาจนประสบความสำเร็จในการผลิตบัณฑิตทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เพื่อทำคุณประโยชน์ต่อสังคมและสถาบันต่าง ๆ ของชาติ โดยในอนาคตมหาวิทยาลัยจะมุ่งก้าวเดินต่อใน ๓ ทิศทางหลัก ได้แก่

๒.๑ การสืบสานพระราชปณิธานล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ มุ่งเน้นการจัดการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง โดยสร้างสรรค์ผลงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาในรูปแบบที่หลากหลาย และทำหน้าที่บูรณาการพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๒ การเป็นเสาหลักทางวิชาการและกิจการของคณะสงฆ์ไทย ยืนหยัดทำหน้าที่เป็นเสาหลักทางวิชาการตามประกาศของมหาเถรสมาคมที่รับรองให้การศึกษาของ มจร เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งการสนับสนุนกิจการคณะสงฆ์ โครงการสำคัญทั่วประเทศ และการสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้ความสามารถในการประยุกต์พุทธธรรมเพื่อการบริหารกิจการพระศาสนา

๒.๓ การสร้างสรรค์พุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม บูรณาการการทำงานร่วมกันเพื่อสร้าง พุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation) โดยมีเป้าหมายคือการสร้างสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ให้เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชนทุกเพศทุกวัย ช่วยบรรเทาปัญหาสังคม และหล่อหลอมเยาวชนรุ่นใหม่ให้มีศรัทธาที่มั่นคงในพระรัตนตรัยและสถาบันหลัก โดยมุ่งเน้นสร้างทรัพยากรบุคคลที่มีทั้งความเก่งและความดี

๓. การเผชิญหน้ากับความท้าทายในยุคดิจิทัลและเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI)

๓.๑ โจทย์ใหญ่ในยุคเปลี่ยนผ่าน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงและภัยคุกคามรอบด้าน คณาจารย์ต้องเผชิญกับความท้าทายจากภายนอกและกระแสโลกยุคใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามามีบทบาทสำคัญของเทคโนโลยีสารสนเทศและปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในกระบวนการเรียนการสอน การวิจัย และกิจกรรมวิชาการทั้งหมด

๓.๒ การเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส การเข้ามาของ AI ถือเป็น ทั้งโอกาสและวิกฤต คณาจารย์ มจร ทุกรูปและทุกคนจึงต้องเผชิญหน้ากับโจทย์ร่วมกันในการที่จะต้องปรับตัว ปรับสถานะและบทบาทของตนเองให้สอดคล้องเท่าทันกับสถานการณ์ เพื่อประคับประคองและบริหาร มจร ให้คงความเจริญรุ่งเรือง มั่นคง และก้าวหน้าต่อไปอย่างยั่งยืน

สถาบันอุดมศึกษาในศตวรรษที่ ๒๑ กำลังเผชิญหน้ากับคลื่นพายุแห่งการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและเทคโนโลยีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประเทศไทยกำลังเคลื่อนเข้าสู่สังคมสูงวัยขั้นสุดยอดในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๗๔–๒๕๗๖ โดยคาดว่าประชากรที่มีอายุเกิน ๖๕ ปีขึ้นไปจะมีสัดส่วนสูงกว่าร้อยละ ๒๐ ของประชากรทั้งหมด ซึ่งส่งผลให้กำลังแรงงานในระบบลดลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการเกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี (Disruptive Technology) วิถีชีวิตแบบหลายช่วงวัย (Multistage life) และความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ปัจจัยเหล่านี้กลายเป็นแรงกดดันสำคัญที่บังคับให้สถาบันอุดมศึกษาต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (New Paradigm) ไปสู่รูปแบบใหม่ของการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning)

ภายใต้พระราชบัญญัติการอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๒ และนโยบายการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษาตามกฎกระทรวง พ.ศ. ๒๕๖๔ ได้จำแนกมหาวิทยาลัยออกเป็น ๕ กลุ่มหลัก โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้รับการประกาศจัดให้อยู่ใน **กลุ่มที่ ๔ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา** อย่างเป็นทางการร่วมกับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๖ พันธกิจที่สำคัญของกลุ่มนี้คือการผลิตบัณฑิตให้มีสติปัญญาและคุณธรรมผ่านกระบวนการจัดการเรียนการสอนที่ผสมผสานหลักศาสนากับหลักวิชาการ และมุ่งเน้นการทำวิจัยเพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมโดยใช้หลักศาสนาชี้นำสังคมและแก้ปัญหาร่วมสมัย เป็นทางเลือกคู่ขนานกับศาสตร์ตะวันตก

ความท้าทายที่สำคัญยิ่งในปัจจุบันคือการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ซึ่งเข้ามามีบทบาทอย่างลึกซึ้งทั้งในกระบวนการจัดการเรียนการสอนและการผลิตผลงานวิชาการ คณาจารย์ในมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐจึงไม่อาจทำหน้าที่เพียงแค่ ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้ (Teacher-Centered) แบบเดิมได้อีกต่อไป แต่จะต้องพัฒนาตนเองเป็นผู้นำวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ และ นักออกแบบประสบการณ์การเรียนรู้ (Learning Designer) ที่สามารถบูรณาการพุทธธรรมเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้อย่างลงตัว เพื่อพัฒนาจิตใจและนำพาสังคมไปสู่สันติสุข

วัตถุประสงค์ของบทความ

๑. เพื่อวิเคราะห์บริบทและความท้าทายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในยุคเปลี่ยนผ่าน ทั้งด้านโครงสร้างประชากร นโยบายการจัดกลุ่มอุดมศึกษา และการเข้ามาของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์

๒. เพื่อสังเคราะห์กรอบแนวคิดการบูรณาการพุทธปัญญากับปัญญาประดิษฐ์ในการจัดการเรียนรู้ ผ่านกระบวนทัศน์ทวิจักขุและกรอบสมรรถนะคณาจารย์ ๕C + ๔E

๓. เพื่อเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ในฐานะผู้ช่วยการเรียนรู้ ควบคู่กับการรักษาความซื่อสัตย์ทางวิชาการและวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ

ขอบเขตและวิธีการนำเสนอ

บทความนี้มีขอบเขตการศึกษาเฉพาะบริบทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในฐานะสถาบันอุดมศึกษากลุ่มที่ ๔ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา โดยมุ่งเน้นมิติการจัดการเรียนรู้และการพัฒนาสมรรถนะคณาจารย์ในช่วงปีการศึกษา ๒๕๖๙ มิได้ครอบคลุมพันธกิจด้านอื่นของมหาวิทยาลัย

ในด้านวิธีการนำเสนอ ผู้เขียนใช้การวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์เอกสาร (Documentary Synthesis) จากแหล่งข้อมูล ๓ กลุ่ม ได้แก่ (๑) เอกสารเชิงนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอุดมศึกษาไทย (๒) ปาฐกถาและเอกสารประกอบการบรรยายของผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙ ระหว่างวันที่ ๙–๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๙ ณ อาคาร มวก. ๔๘ พรรษา และ (๓) วรรณกรรมทางวิชาการด้านพุทธบูรณาการและการประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์ในอุดมศึกษา

ข้อมูลทั้งสามกลุ่มถูกนำมาจัดหมวดหมู่ตามประเด็นหลัก แล้วสังเคราะห์ขึ้นเป็นกรอบแนวคิดและข้อเสนอเชิงนโยบาย ทั้งนี้ ข้อเสนอที่ปรากฏในบทความเป็นการนำเสนอเชิงกรอบคิด (Conceptual Proposal) ซึ่งยังมิได้ผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์ จึงควรมีการวิจัยเพื่อประเมินผลการนำไปใช้จริงในลำดับต่อไป

การทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

๑. กระบวนทัศน์การเปลี่ยนแปลงและการจัดกลุ่มอุดมศึกษาไทย

ดร.วันนี นนท์ศิริ หัวหน้าผู้ตรวจราชการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม[๒] ได้ชี้ให้เห็นว่า หัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนกระทรวง อว. คือการใช้ยุทธศาสตร์ TRANSFORMATION CODE to THAILAND ๔.๐ เพื่อเตรียมคนไทยสู่ศตวรรษที่ ๒๑ และนำองค์ความรู้และนวัตกรรมไปพัฒนาประเทศ ท่ามกลางบริบทอุดมศึกษาไทยในปัจจุบันที่มีความยืดหยุ่นทางกฎระเบียบมากขึ้น เช่น การจัดตั้งกองทุนพัฒนาการอุดมศึกษา และกฎกระทรวงมาตรฐานหลักสูตรระดับอุดมศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๕ ที่เปิดโอกาสให้มีระบบคลังหน่วยกิตแห่งชาติ (National Credit Bank) และนวัตกรรมการจัดการศึกษาในพื้นที่ทดลองเรียนรู้ (Higher Education Sandbox)

สำหรับการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษาตามจุดเน้นในกลุ่มที่ ๔ นั้น ตัวชี้วัดศักยภาพของสถาบันอุดมศึกษาไม่ได้วัดกันที่จำนวนงานวิจัยดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับ **สัดส่วนหน่วยกิตของวิชาที่บูรณาการพุทธธรรมกับศาสตร์สมัยใหม่** ความเชี่ยวชาญของบุคลากรในการชี้นำศีลธรรมและการสร้างพุทธนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยสงฆ์จึงต้องเร่งปรับตัวไปสู่การเป็น AI University หรือ Smart Campus โดยมีเทคโนโลยีเป็นผู้ช่วยในงานบริหารจัดการเรียนรู้

๒. ความหมายและความแตกต่างของพุทธนวัตกรรมเชิงบูรณาการ

ในการบรรยายเรื่องแนวคิดเชิงลึกของการบูรณาการ **ศาสตราจารย์ ดร.พระพรหมบัณฑิต** (อุปนายกสภาสถาบัน) ได้ถอดรหัสคำว่า การบูรณาการ (Integration) ว่าหมายถึง การผสมผสานส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันจนเกิดเป็นเนื้อเดียวกัน เป็นองค์รวมใหม่ที่มีชีวิต การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับพุทธธรรมจึงไม่ใช่เพียงการนำแนวคิดมาวางต่อยอดแบบผิวเผิน แต่มรรควิธีในการบูรณาการแบ่งออกเป็น ๒ แนวทางหลัก ได้แก่[๓]

---

[๒] วันนี นนท์ศิริ. *บทบาทคณาจารย์มหาวิทยาลัยในกำกับและการจัดการเรียนการสอนในสังคมที่เปลี่ยนแปลง*. เอกสารประกอบการบรรยาย ปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

[๓] พระพรหมบัณฑิต. *การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับพุทธปัญญา มิติใหม่ของการอุทิศตนเพื่อสังคมของคณาจารย์ใน มจร* ปาฐกถาพิเศษ ในการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

๑) การปรับศาสตร์เข้าหาพุทธศาสนา (Buddhism-Centered Integration) เป็นการใช้พุทธศาสนาเป็นตัวตั้ง แล้วนำศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาสนับสนุนอธิบาย เช่น แนวคิดพุทธจิตวิทยา ตรรกศาสตร์เชิงพุทธ (Buddhist Logic) หรือการทำความเข้าใจกลไกหน้าที่ของจิต (Cognitive Function) เพื่อพัฒนาเทคโนโลยี

๒) การปรับพุทธศาสนาเข้าหาศาสตร์สมัยใหม่ (Science-Centered Integration) เป็นการนำศาสตร์ร่วมสมัยเป็นตัวตั้ง แล้วนำหลักพุทธธรรมและศีลธรรมมาเติมเต็มในส่วนที่ศาสตร์นั้นยังขาดแคลน เช่น เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ (Buddhist Economics) ที่มุ่งควบคุมตัณหาและสร้างความสมดุลด้านการใช้ทรัพยากร หรือการบริหารจัดการเชิงพุทธ (Buddhist Management) ที่ยึดหลักธรรมาธิปไตยแบบทุกคนมีส่วนร่วมและต่างชนะร่วมกัน (Win-Win)

นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ ดร.พระพรหมบัณฑิต ยังได้ชี้แจงความแตกต่างเชิงมโนทัศน์ที่สำคัญระหว่าง **พุทธประดิษฐกรรม (Buddhist Invention)** และ **พุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation)** โดยอ้างอิงคุณลักษณะว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นเสมือน ผู้ประดิษฐ์ (Inventor) องค์ความรู้ธรรมะดั้งเดิมที่ประทานไว้ในพระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไม่มีหน้าที่ประดิษฐ์ธรรมะขึ้นมาใหม่แข่งกับพระพุทธองค์ แต่มีบทบาทเป็น นวัตกร (Innovator) ตามแนวคิดของ Steve Jobs ที่นำสิ่งที่มีอยู่แล้วมาผสมผสานกับเทคโนโลยีและศาสตร์สมัยใหม่เพื่อสร้างบริการ วิธีการเผยแผ่ หรือเครื่องมือใหม่ๆ ที่น่าสนใจและนำไปใช้แก้ปัญหาของสังคมยุคปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม[๔]

๓. แนวคิด Active Learning และการจัดการศึกษาแบบมุ่งผลลัพธ์ (OBE)

การจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างพุทธนวัตกรรมนั้น สอดรับกับแนวคิดระบบการจัดการศึกษาแบบมุ่งผลลัพธ์ (Outcome-Based Education: OBE) และการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ที่บรรยายโดย **พระปัญญาวัชรบัณฑิต, รศ.ดร.** รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ[๕] โดยระบุว่า หนทางสู่เป้าหมายผลลัพธ์การเรียนรู้ (Learning Outcomes) เปรียบได้กับหลักการเรื่อง มรรคและนิโรธในพระพุทธศาสนา การออกแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ต้องเปลี่ยนผ่านจากความคุ้นเคยเดิมที่เป็นแบบตั้งรับ (Passive Learning) ไปสู่การออกแบบหลักสูตรย้อนกลับ (Backward Design)

---

[๔] พระพรหมบัณฑิต. *การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับพุทธปัญญา มิติใหม่ของการอุทิศตนเพื่อสังคมของคณาจารย์ใน มจร* ปาฐกถาพิเศษ ในการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

[๕] พระปัญญาวัชรบัณฑิต. *การเรียนการสอนแบบ Active Learning ที่มุ่งผลลัพธ์การเรียนรู้*. เอกสารประกอบการบรรยาย ปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

โดยกำหนดผลลัพธ์การเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นตัวตั้ง (ผู้เรียนทำได้ ทำเป็น มีสมรรถนะ) แล้วจึงย้อนกลับมาออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้และการประเมินผล หัวใจสำคัญของ Active Learning คือ ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ได้คิดวิเคราะห์ ลงมือปฏิบัติ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง

๔. บทบาทคณาจารย์และวัฒนธรรมองค์กรวิถีพุทธยุคใหม่

จากการแบ่งปันประสบการณ์ของ **ศาสตราจารย์ ดร.ชลวิทย์ เจียรจิตต์** อธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ[๖] ได้สะท้อนภาพว่า บทบาทของอาจารย์ในยุคเปลี่ยนผ่านต้องก้าวพ้นการเป็นผู้ให้คำตอบสำเร็จรูป คณาจารย์ต้องเปลี่ยนจาก ผู้สอน ไปทำหน้าที่เป็น นักออกแบบประสบการณ์เรียนรู้ (Learning Designer) และ ผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator/Coach) ที่คอยสรุปประเด็นดึงศักยภาพของผู้เรียน และกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์ นอกจากนี้ อาจารย์อุดมศึกษาต้องมีชีวิตที่สมดุล (Work-Life Balance) มีความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ (Empathy) มีความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน (Humble behavior) และเป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิต (Role Model) ด้านความซื่อสัตย์สุจริต

เมื่อพิจารณาในส่วนงานของ มจร การขับเคลื่อนบทบาทอาจารย์จะต้องเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบกับ วิถีปฏิบัติวัฒนธรรมองค์กร มจร ซึ่งประกอบด้วยวิถีปฏิบัติ ๑๑ ประการ อาทิ การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่าง (แตกต่างได้ แต่ต้องอยู่ร่วมกันได้) การเคารพสมณสารูปของพระสงฆ์ การรับงานนอกโดยไม่ให้กระทบงานหลัก และการยึดถือธรรมาภิบาลและการสื่อสารด้วยสันติวิธี อาจารย์จึงมีฐานะเป็น ผู้นำวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ ที่จะถ่ายทอดค่านิยมดังกล่าวสู่จิตใจของนิสิตผ่านการประพฤติปฏิบัติจริง

๕. นวัตกรรมปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในงานวิชาการและการจัดการเรียนรู้

คุณชานนท์ เงินทองดี (ผู้เชี่ยวชาญด้านวิศวกรรมตัวแทน AI) ได้อธิบายปรากฏการณ์สำคัญว่า ในอดีตผู้คนมักมองเทคโนโลยี AI ในลักษณะคำสั่งเดี่ยวที่เดาคำตอบเก่ง (Generative AI) แต่ในปัจจุบัน เทคโนโลยีได้ก้าวข้ามไปสู่ระดับการใช้โมเดลผู้ช่วยวิจัยอัจฉริยะ (AI for Researcher หรือ Agentic AI) ที่สามารถตั้งคำถามเชิงลึก ประเมินข้อจำกัด สรุปโครงสร้างเนื้อหา และวางตารางการเรียนรู้ตามบริบทปฏิทินจริงของผู้สอนได้อย่างเป็นระบบ

---

[๖] ชลวิทย์ เจียรจิตต์.. *บทบาทอาจารย์กับการจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศในสถาบันอุดมศึกษาในยุคเปลี่ยนผ่าน*. ใน การสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

นอกจากนี้ นิสิตนักศึกษาในปัจจุบันต่างเริ่มใช้งาน NotebookLM ของ Google และ AI ในการประมวลผลคำตอบจากตำราเล่มโตเพื่อตอบคำถามในการเรียน ส่งผลให้สถาบันอุดมศึกษาเผชิญกับคลื่นท้าทายใหม่ด้านการทำงานวิชาการที่นิสิตหันมาใช้ระบบ AI ช่วยทำงานเขียนรายงานและเปเปอร์ ซึ่งหากขาดการควบคุมตรวจสอบที่ดี อาจเกิดวิกฤตความน่าเชื่อถืออันเนื่องมาจากการใช้ AI อ้างอิงแหล่งข้อมูลเท็จ (Hallucination) คณาจารย์จึงต้องทำงานหนักขึ้นและปรับเปลี่ยนวิธีการประเมินผลงานจากคำตอบสำเร็จรูป ไปสู่การวัดผลที่ กระบวนการคิด(Process) ของนิสิตเป็นสำคัญ[๗]

การวิเคราะห์และสังเคราะห์

๑. ระบบ ทวิจักขุ (ตา ๒ ข้าง) ในมหาจุฬาเปลี่ยนผ่าน

จากการสังเคราะห์วรรณกรรมทั้งหมด โดยเฉพาะคำบรรยายของ พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร. อุปนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการปฐมนิเทศคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙ ณ อาคารหอประชุม มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๐ สิงหาคม ๒๕๖๙ สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ผ่านการสร้างแบบจำลองกระบวนทัศน์การเรียนรู้ใหม่ ที่ผสมผสานเป้าหมายระดับนโยบายของประเทศเข้ากับหลักพุทธธรรมเชิงลึก โดยเปรียบเทียบ มจร ในยุคเปลี่ยนผ่านเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย **ทวิจักขุ (สายตาสองข้าง)**[๘] ดังภาพกรอบแนวคิดจำลองนี้

---

[๗] ชานนท์ เงินทองดี. *ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ตัวช่วยในการจัดการเรียนการสอนและผลิตผลงานทางวิชาการ*. ใน การสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๖๙.**

[๘] พระพรหมบัณฑิต. *การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับพุทธปัญญา มิติใหม่ของการอุทิศตนเพื่อสังคมของคณาจารย์ใน มจร* ปาฐกถาพิเศษ ในการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๖๙.**

Generated ภาพนี้จากองค์ความรู้ด้วย Google Gemini AI

กระบวนทัศน์นี้สอดคล้องกับวาทะของ Albert Einstein ที่ระบุว่า วิทยาศาสตร์ที่ปราศจากศาสนาคือความพิการ และศาสนาที่ไร้วิทยาศาสตร์ย่อมมืดบอด หากมหาวิทยาลัยสงฆ์ขับเคลื่อนด้วยตาซ้ายข้างเดียว (ใช้เพียงเทคโนโลยี AI และมุ่งพัฒนาเฉพาะวัตถุเพื่อเศรษฐกิจ) สังคมจะขาดความกรุณาและเสี่ยงต่อการถูกเทคโนโลยีครอบงำจิตใจ แต่หากใช้เพียงตาขวาข้างเดียว (เก่งธรรมคัมภีร์ดั้งเดิมแต่ละเลยศาสตร์ดิจิทัลและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่) สถาบันก็จะไม่สามารถตอบโจทย์การพัฒนาทักษะแห่งอนาคตและหลุดพ้นวิกฤตจำนวนผู้เรียนได้ ดังนั้น พุทธนวัตกรรมจึงเป็นผลผลิตที่เกิดจากการมองประสานงานร่วมกันของดวงตาทั้งสองข้างอย่างแท้จริง

๒. กรอบสมรรถนะคณาจารย์ยุคดิจิทัล (๕C + ๔E) และวัฒนธรรมองค์กร

การขับเคลื่อนกระบวนทัศน์ ทวิจักขุ ในระดับปฏิบัติการ ต้องอาศัยการยกระดับสมรรถนะของอาจารย์ให้สอดคล้องกับทักษะแห่งอนาคตตามมาตรฐานคุณภาพอาจารย์สากล โดยสามารถบูรณาการเข้ากับทฤษฎีสมรรถนะ **๕C + ๔E** ของคณาจารย์ในสังคมเปลี่ยนผ่าน ดังนี้

๕C (คุณลักษณะผู้สอนคุณภาพ)

๑. *Content Expert:* มีความเชี่ยวชาญในศาสตร์สาขาวิชาของตนอย่างแท้จริง

๒. *Critical Thinker:* มีกระบวนการคิดวิเคราะห์ รู้จักตั้งคำถามเชิงลึก และใช้สติสัมปชัญญะตรวจดูบริบทกาลเทศะ

๓. *Creator:* เป็นผู้สร้างสรรค์พุทธนวัตกรรมการเรียนรู้และผลิตงานวิจัยคุณภาพ

๔. *Coach:* ทำหน้าที่เป็นโค้ชและพี่เลี้ยงเพื่อแนะนำและประคับประคองผู้เรียน

๕. *Collaborator:* มีความสามารถในการทำงานร่วมกับเครือข่ายทุกภาคส่วน

๔E (คุณค่าเชิงจิตวิญญาณอาจารย์):

๖. *Ethics:* มีจรรยาบรรณวิชาชีพและยึดมั่นในความซื่อสัตย์ทางวิชาการ

๗. *Empathy:* มีความเข้าใจ เห็นใจ และเคารพในศักดิ์ศรีและความแตกต่างของผู้เรียน

๘. *Entrepreneurship:* มีความคิดสร้างสรรค์นวัตกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมเชิงประยุกต์

๙. *Evolution:* มีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง พร้อมเรียนรู้สิ่งใหม่และปรับตัวตลอดเวลา

การพัฒนาสมรรถนะอาจารย์ตามกรอบนี้ จะเป็นพลังสำคัญในการผลักดัน วิถีวัฒนธรรมองค์กรมจรโดยเฉพาะเรื่องการทำงานแบบเป็นมิตร (กัลยาณมิตร) การเคารพพระสงฆ์ การไม่อาศัยหน้าที่เพื่อเรียกรับผลประโยชน์ และการไม่ใส่ร้ายป้ายสีกัน ซึ่งอาจารย์จะเป็นผู้สร้างพื้นที่ปลอดภัยในการเรียนรู้พุทธนวัตกรรมที่นิสิตสามารถซึมซับค่านิยมผ่านพฤติกรรมจริงของผู้สอน

๓. กระบวนการประยุกต์ใช้ AI ในการวิจัยและข้อสอบทานวิชาการ

คณาจารย์ในยุคเปลี่ยนผ่านสามารถนำแนวคิด **Factoring Mindset (Division of Labor)** ของ Adam Smith มาประยุกต์ใช้ในการแบ่งบทบาทการทำงานของเทคโนโลยีในฐานะ **ผู้ช่วยวิจัยจำลอง (Sub-Agents)**เพื่อหลีกเลี่ยงข้อจำกัดในการใช้ AI โมเดลเดียวทำงานหลายขั้นตอนที่ซับซ้อนจนเอ๋อหรือทำงานผิดพลาด ตัวอย่างเช่น การแบ่งกลุ่มผู้ช่วยวิจัยจำลองออกเป็น ๑๖ ตัวแทนอัจฉริยะ (เช่น ตัวร่างโครงสร้าง ตัวตรวจสอบเนื้อหาภาษาบาลี ตัวประเมินความสอดคล้องกับพจนานุกรม และตัวช่วยพาดหัววิชาการ) เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและลดค่าบริบทขนาดใหญ่ (Context Window) อย่างไรก็ดี ท่ามกลางปรากฏการณ์ที่นิสิตหันมาใช้ AI ในการทำผลงานวิจัยและการบ้าน คณาจารย์ต้องเผชิญกับภาระงานที่หนักขึ้นในการกลั่นกรองและสอบทานผลงานวิชาการ จากข้อมูลของระบบจำลองนโยบาย AI มจร ที่ใช้การวิเคราะห์การพูดคุยสนทนากว่า ๕๐๐ บทสนทนาของกลุ่มคนจำลอง ได้ชี้ขาดให้จัดประเภทการใช้เทคโนโลยีออกเป็น ๓ ระดับสีตามเกณฑ์ความเสี่ยง ได้แก่ สีเขียว (ใช้ร่างโครงเนื้อหาและเรียบเรียงภาษา), สีเหลือง (ยอมรับได้ภายใต้การตรวจสอบที่มาอย่างเข้มงวด) และสีแดง (ส่วนที่มีผลต่อเกณฑ์ชี้วัดวิชาการขั้นสูงหรือจริยธรรม)

ในการป้องกันและตรวจสอบปัญหานิสิตที่นำข้อมูลเท็จจากการเจนเนื้อหามาแอบอ้าง บทความนี้ขอเสนอให้ใช้วิธี **สอบทานด้วยวาจา** ควบคู่กับวิธีการประเมินความน่าเชื่อถือตามหลัก

การตรวจผลงานเชิงรุกหรือหลักตีเก๊ (Strict Verification Protocol) ซึ่งพัฒนาขึ้นจากการสัมภาษณ์คุณชานนท์ เงินทองดี ดังมีกระบวนการ ๓ ขั้นตอนดังนี้[๙]

๑. **การตรวจสอบ References ย้อนกลับ** นำชื่อเปเปอร์อ้างอิงและเนื้อหาที่นิสิตส่งเข้ามา ป้อนกลับเข้าไปในระบบ AI เพื่อส่งคำสั่งให้ AI สรรหาและยืนยันแหล่งที่มาของเปเปอร์จริงบนอินเทอร์เน็ตว่ามีอยู่จริงหรือไม่

๒. **การใช้ AI สรุปสาระสำคัญเปรียบเทียบ** สั่งให้ระบบ AI ประมวลสรุปใจความหลักของเปเปอร์ที่อ้างอิง (เช่น ในกรณีที่อ้างอิงมา ๒๕ เล่ม) แล้วมาตรวจสอบประเมินเปรียบเทียบความสัมพันธ์กับข้อเขียนของนิสิตว่ามีความสอดคล้องกันเชิงโครงสร้างแท้จริง หรือเป็นการตัดแปะคำตอบ

๓. **การบังคับแนบเอกสารอ้างอิงฉบับเต็ม (ตีเก๊ไว้ก่อน)** หากนิสิตแสดงเพียงชื่อเจ้าของลิขสิทธิ์และ Reference ลอยๆ โดยไม่ระบุรายละเอียดหรือไม่มีเอกสารเปเปอร์ตัวจริงแนบมาให้ตรวจงาน ให้คณาจารย์ตั้งข้อสงสัยเป็นเท็จไว้ก่อน และให้นิสิตส่งเอกสารตัวจริงมาแสดงเพื่อประกอบการพิจารณาในลำดับถัดไป

๔. มาตรฐานจริยธรรมและการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการเกณฑ์ใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๙

การรักษากติกาความถูกต้องและหลักความซื่อสัตย์ทางวิชาการ (Academic Integrity) นี้ถือเป็นมาตรฐานสำคัญในการพิจารณาแต่งตั้งคณาจารย์ให้ดำรงตำแหน่งทางวิชาการ ผศ., รศ., และ ศ. ตามข้อบังคับ มจร ฉบับใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๙ ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๙ เป็นต้นไป โดย **รศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม** รองอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป[๑๐] ได้ย้ำถึงระเบียบข้อบังคับทางจริยธรรมและวิธีการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการใหม่นี้อย่างเคร่งครัด คณาจารย์ต้องตระหนักว่าผลงานที่จะขอกำหนดตำแหน่ง เช่น ตำรา หนังสือ หรืองานวิจัย ผู้ขอต้องมีส่วนร่วมในผลงานไม่น้อยกว่าร้อยละ ๕๐ และต้องทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการหลัก เช่น First Author หรือ Corresponding Author

---

[๙] ชานนท์ เงินทองดี. *ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ตัวช่วยในการจัดการเรียนการสอนและผลิตผลงานทางวิชาการ*. ใน การสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๖๙.

[๑๐] สุรพล สุยะพรหม. การเปิดและปิดหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาและ*การเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการของคณาจารย์ มจร ตามข้อบังคับ พ.ศ. ๒๕๖๙*. เอกสารประกอบการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๖๙.

ที่สำคัญใน **หมวด ๔ การลงโทษ** หากผู้เสนอขอละเมิดจริยธรรมโดยการนำผลงานผู้อื่นมาแอบอ้าง หรือระบุสัดส่วนสิทธิ์อันเป็นเท็จ จะต้องระวางโทษทางวินัยร้ายแรง ถูกถอดถอนตำแหน่ง และงดเว้นการเสนอผลงานเพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการเป็นเวลา ๕ ถึง ๑๐ ปี

๕. การบูรณาการสมรรถนะคณาจารย์กับการผลักดันวิถีวัฒนธรรมองค์กร มจร

การขับเคลื่อนและยกระดับสมรรถนะคณาจารย์ยุคดิจิทัลตามกรอบสมรรถนะเชิงวิชาชีพ (๕C + ๔E) จะไม่สามารถสัมฤทธิผลในทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง หากปราศจากการเชื่อมประสานอย่างเป็นเอกภาพเข้ากับ **วิถีปฏิบัติวัฒนธรรมองค์กร มจร** ซึ่งถือเป็นเบ้าหลอมทางพฤติกรรมและจิตวิญญาณเฉพาะตัวของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ในการนี้ **พระเทพวัชรสารบัณฑิต, รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา**[๑๑] ได้เน้นย้ำเชิงยุทธศาสตร์ว่า คณาจารย์ มจร มิได้ทำหน้าที่เพียงผู้ถ่ายทอดความรู้ในตำราเท่านั้น แต่มีสถานะระดับสูงเป็น **ผู้นำวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ** ที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อนิสิตผ่านการประพฤติปฏิบัติจริง

การมีส่วนร่วมขับเคลื่อนวัฒนธรรมองค์กรเชิงระบบของคณาจารย์ มุ่งเน้นไปที่วิถีปฏิบัติสำคัญเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นิสิตและสังคม ดังนี้

๑. การทำงานร่วมกันด้วยความเป็นกัลยาณมิตร แตกต่างได้ แต่วิถีกัลยาณมิตร การรักษาสัมพันธภาพและพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างในการประชุมทางวิชาการ โดยเคารพในความคิดเห็นที่หลากหลายและเป้าหมายส่วนรวมเป็นหลัก ไม่เปลี่ยนความเห็นต่างทางวิชาการให้กลายเป็นความขัดแย้งส่วนบุคคล

๒. การตระหนักรู้บริบทและสมณสารูปพระสงฆ์ ด้วยบริบทอัตลักษณ์เฉพาะของสถาบันที่เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ คณาจารย์ที่เป็นฆราวาสและพระสงฆ์ต้องเข้าใจและเคารพสมณสารูปของสมณเพศอย่างเหมาะสม รู้กาลเทศะ ปฏิบัติตนและสื่อสารประสานงานโดยให้เกียรติซึ่งกันและกันเสมอ

๓. การไม่อาศัยอำนาจหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ทางมิชอบ คณาจารย์ต้องยึดมั่นในหลักความซื่อสัตย์สุจริตเชิงจรรยาบรรณวิชาชีพ ภายใต้หลักคิดที่ว่า **ตำแหน่งและหน้าที่การงานคือความรับผิดชอบ ไม่ใช่โอกาสในการหาประโยชน์** การพิจารณาผลงานและการประเมินนิสิตต้องดำเนินไปตามเกณฑ์มาตรฐานทางวิชาการ ปราศจากอคติและการรับสิ่งของหรือผลตอบแทนใด ๆ

---

[๑๑] พระเทพวัชรสารบัณฑิต. *วิสัยทัศน์มหาจุฬาและวัฒนธรรมองค์กรใหม่.* เอกสารประกอบการบรรยายปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๖๙.

๔. การรักษาสันติวิธีและจริยธรรมการสื่อสารยามเผชิญข้อพิพาท เมื่อเกิดประเด็นปัญหาความขัดแย้ง คณาจารย์ต้องใช้วิธีไกล่เกลี่ยด้วยการพูดคุย บนฐานความจริงและช่องทางของสถาบัน หลีกเลี่ยงการสร้างข่าวลือ การกล่าวหาผู้อื่นเลื่อนลอยโดยไม่มีข้อเท็จจริง และหลีกเลี่ยงการนำความขัดแย้งไปโพสต์ด่าทอประชดประชันกันในโลกออนไลน์ที่บั่นทอนกำลังใจของบุคลากรและทำลายชื่อเสียงสถาบัน

ดังนั้น การที่คณาจารย์พัฒนาสมรรถนะส่วนตนตามกรอบธรรมะและแสดงออกซึ่งค่านิยมเหล่านี้อย่างสม่ำเสมอ จะกลายเป็นการสร้าง **พื้นที่ปลอดภัย (Safe Space)** ในห้องเรียน เพื่อเปิดโอกาสให้นิสิตซึมซับค่านิยม คตินิยมวิถีพุทธ และระเบียบวินัยทางวิชาการผ่านพฤติกรรมต้นแบบที่จับต้องได้จริงของผู้สอน กระบวนการหล่อหลอมทางอ้อมนี้ จะเป็นพลังขับเคลื่อนอันยั่งยืนในการส่งต่อทักษะการสร้างสรรค์ **พุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation)** ที่เปี่ยมล้นด้วยความดี มีคุณค่า และปลอดภัยจากข้อกังวลด้านจริยธรรมในยุคเปลี่ยนผ่านอย่างแท้จริง

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๑. บทสรุป

การก้าวเข้าสู่ความเป็นเลิศในยุคเปลี่ยนผ่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามมาตรฐานระดับชาติ คณาจารย์ไม่เพียงแต่ต้องเผชิญภาวะกดดันด้านจำนวนนิสิตที่ลดน้อยลงตามธรรมชาติประชากร แต่ยังต้องปรับตัวด้านสมรรถนะความเชี่ยวชาญท่ามกลางพายุเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ การขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยสงฆ์ยุคใหม่จำเป็นต้องอาศัยปรัชญาบูรณาการแบบองค์รวมเชิงลึกเพื่อสร้าง พุทธนวัตกรรม มาชี้นำสังคม โดยพัฒนาคณาจารย์ให้มีสมรรถนะ ๕C + ๔E ควบคู่กับการประยุกต์ใช้เทคโนโลยี AI ในฐานะผู้ช่วยวิจัยและผู้ช่วยสอนอัจฉริยะ อย่างไรก็ดี ความสะดวกสบายของ AI ย่อมตามมาด้วยภาระงานที่อาจารย์ต้องสอบทานอย่างเข้มงวดมากขึ้นตามเกณฑ์มาตรฐานใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๙ เพื่อรักษาจรรยาบรรณวิชาชีพและคุณค่าอันงดงามของสถาบัน

๒. ข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์และนโยบาย

เพื่อนำหลักฐานและข้อค้นพบเชิงวิชาการจากบทความนี้ไปประยุกต์ใช้เป็นรูปธรรม ผู้เขียนใคร่ขอเสนอแนะเชิงรุกในระดับสถาบัน คณะ วิทยาเขต และวิทยาลัยสงฆ์ดังนี้

๑) การจัดทำสัญญาประชาคมและแผนยุทธศาสตร์บุคคล ๕ ปี ให้ส่วนงานต้นสังกัดและคณาจารย์จัดทำแผนปฏิบัติการระยะยาว ๕ ปี และแผนระยะสั้น ๑ ปี โดยระบุรายละเอียดผลงานทางวิชาการที่จะจัดสร้างในแต่ละปี พ.ศ. เช่น เอกสารคำสอน บทความวิจัย ตำรา และทำเป็น สัญญาประชาคม ร่วมกับส่วนงาน เพื่อหลีกเลี่ยงข้อจำกัดทางกฎระเบียบที่คณาจารย์ที่ไม่มีตำแหน่ง ผศ.

ขึ้นไปภายในระยะเวลาที่กำหนด อาจสูญเสียสิทธิ์ในการพิจารณาปรับขึ้นเงินเดือนหรือการทำหน้าที่อาจารย์ประจำหลักสูตร

๒) การพัฒนาเครื่องมือพุทธปัญญาเฉพาะทาง (Custom AI Pali Model) จากจุดค้นพบของวิทยากรว่า ปัจจุบันยังไม่มีการตีพิมพ์โมเดลปัญญาประดิษฐ์ภาษาบาลีเฉพาะทาง (Custom Pali Model) ในระดับสากล มจร และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ควรกำหนดนโยบายสนับสนุนทุนวิจัยเพื่อจัดตั้งทีมพัฒนาโมเดลปัญญาประดิษฐ์เฉพาะด้านพุทธคัมภีร์ โดยต่อยอดจากฐานข้อมูลทักษะวิทยาเศรษฐา (Witthayasetha) เพื่อตรวจชำระ ตรวจสอบคำอ้างอิง และสืบค้นความสอดคล้องเชิงลึกของพระไตรปิฎก ๔ เล่มฉบับร่วมสมัย ซึ่งถือเป็นโอกาสครั้งสำคัญในการเผยแผ่ Soft Power ของพระพุทธศาสนาไทยสู่สากล

๓) การสร้างวัฒนธรรมองค์กรกัลยาณมิตร (Empathy-Centered Campus) คณะผู้บริหารและคณาจารย์ต้องตระหนักถึงโอวาทอันทรงคุณค่าของพระอธิการบดี ที่เตือนสติว่า จุดเด่นที่สุดที่มนุษย์มีแต่ปัญญาประดิษฐ์ไม่มีคือ คุณธรรมความเป็นมนุษย์ ได้แก่ ความเห็นอกเห็นใจ (Empathy, Sympathy) ความเป็นกัลยาณมิตร เมตตา และกรุณา ในกระบวนการเรียนรู้อุดมศึกษา อาจารย์จึงต้องทำหน้าที่เป็นโค้ชตามหลักกัลยาณมิตธรรม (ปิโย ครุ ภาวนีโย) เพื่อถักทอพื้นที่การศึกษาให้เป็นพื้นที่แห่งปัญญา จิตใจ และสร้างความสามัคคีให้เกิดสันติสุขอย่างแท้จริง

องค์ความรู้

องค์ความรู้การบูรณาการพุทธปัญญาและปัญญาประดิษฐ์ในการจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศในยุคเปลี่ยนผ่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. บริบทและความท้าทายในยุคเปลี่ยนผ่านของอุดมศึกษา

๑.๑ วิกฤตเชิงโครงสร้างประชากรและเกณฑ์กระทรวงใหม่ ประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยขั้นสุดยอด (Super-aged society) ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๗๔–๒๕๗๖ ซึ่งส่งผลให้สัดส่วนประชากรวัยเรียนและแรงงานลดลงอย่างรวดเร็ว อีกทั้ง มหาวิทยาลัยสงฆ์อย่างมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ถูกจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษาให้อยู่ใน กลุ่มที่ ๔ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา อย่างเป็นทางการ ซึ่งมีพันธกิจสำคัญในการผสมผสานหลักศาสนากับวิชาการ เพื่อผลิตบัณฑิตและสร้างนวัตกรรมชี้นำสังคม

๑.๒ คลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี (Disruptive Technology) การเกิดขึ้นของปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในกระบวนการศึกษา ทำให้นักวิชาการและคณาจารย์ไม่สามารถเป็นเพียงผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้ (Teacher-Centered) แบบดั้งเดิมได้อีกต่อไป แต่ต้องพัฒนาตนเอง

สู่การเป็น ผู้นำวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ และ นักออกแบบประสบการณ์การเรียนรู้ (Learning Designer)

๒. กระบวนทัศน์ ทวิจักขุ (สายตาสองข้าง) สู่การสร้างสรรค์ พุทธนวัตกรรม

การขับเคลื่อนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในยุคเปลี่ยนผ่านนี้ จำเป็นต้องใช้แนวคิด ทวิจักขุ หรือการประสานสายตาสองข้างอย่างเป็นเอกภาพ

๒.๑ ตาข้างซ้าย (โลกวิชาการสมัยใหม่) ทำหน้าที่รู้เท่าทันศาสตร์สมัยใหม่และเทคโนโลยีระดับสูง (Advanced Technology / AI) ตลอดจนการประเมินผลสัมฤทธิ์ตามแนวคิดการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) และการศึกษาแบบมุ่งผลลัพธ์ (Outcome-Based Education: OBE)

๒.๒ ตาข้างขวา (โลกพุทธปัญญาภายใน) ทำหน้าที่รักษาพุทธปัญญา ศีลธรรม จิตภาวนา และความเป็นกัลยาณมิตรเพื่อเป็นเครื่องนำทางเทคโนโลยี

๒.๓ ผลลัพธ์คือ พุทธนวัตกรรม (Buddhist Innovation) เป็นผลผลิตจากการประสานสายตาทั้งสองข้าง โดยการนำหลักธรรมและศีลธรรมที่มีอยู่แล้วในพระไตรปิฎก มาผสมผสานกับศาสตร์สมัยใหม่และเทคโนโลยี เพื่อสร้างเครื่องมือหรือวิธีการเผยแผ่ธรรมะที่เหมาะสมและตอบโจทย์การแก้ปัญหาของสังคมยุคปัจจุบัน ซึ่งพุทธนวัตกรรมนี้แตกต่างจาก พุทธประดิษฐกรรม (Buddhist Invention) ตรงที่พุทธประดิษฐกรรมคือองค์ความรู้ดั้งเดิมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบและประดิษฐ์ขึ้นไว้แล้ว คณาจารย์จึงไม่ได้ทำหน้าที่ประดิษฐ์ธรรมะขึ้นใหม่ แต่ปฏิบัติหน้าที่เป็น นวัตกร (Innovator) ในการนำธรรมะมาบูรณาการเชิงประยุกต์

๓. กรอบสมรรถนะคณาจารย์ยุคดิจิทัล ๕C + ๔E

เพื่อตอบสนองต่อกระบวนทัศน์ทวิจักขุ คณาจารย์ต้องได้รับการพัฒนาและยกระดับสมรรถนะของตนตามทักษะแห่งอนาคต

๕C (คุณลักษณะผู้สอนคุณภาพ)

๑. *Content Expert*: เชี่ยวชาญในศาสตร์สาขาวิชาของตนอย่างแท้จริง

๒. *Critical Thinker*: มีกระบวนการคิดวิเคราะห์ รู้จักตั้งคำถามเชิงลึก และใช้สติสัมปชัญญะตรวจดูบริบทกาลเทศะ

๓. *Creator*: เป็นผู้สร้างสรรค์พุทธนวัตกรรมการเรียนรู้และผลิตงานวิจัยคุณภาพ

๔. *Coach*: ทำหน้าที่เป็นโค้ชและพี่เลี้ยงเพื่อแนะนำและประคับประคองผู้เรียน

๕. *Collaborator*: มีความสามารถในการทำงานร่วมกับเครือข่ายทุกภาคส่วน

๔E (คุณค่าเชิงจิตวิญญาณอาจารย์)

๖. *Ethics*: มีจรรยาบรรณวิชาชีพและยึดมั่นในความซื่อสัตย์ทางวิชาการ

๗. *Empathy*: มีความเข้าใจ เห็นใจ และเคารพในศักดิ์ศรีและความแตกต่างของผู้เรียน

๘. *Entrepreneurship*: มีความคิดสร้างสรรค์นวัตกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมเชิงประยุกต์

๙. *Evolution*: พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง พร้อมเรียนรู้สิ่งใหม่และปรับตัวตลอดเวลา

๔. ระบบ Factoring Mindset และการป้องกันจริยธรรมทางวิชาการด้วย หลักตีเก๊

๔.๑ การแบ่งงานแบบ Factoring Mindset : ในการนำเทคโนโลยีมาเป็นผู้ช่วยวิจัย คณาจารย์สามารถประยุกต์ใช้โมเดล AI ในฐานะเป็น ผู้ช่วยวิจัยจำลอง (Sub-Agents) โดยแบ่งย่อยบทบาทการทำงานออกเป็นตัวแทนเฉพาะด้าน เช่น ตัวร่างโครงสร้าง, ตัวตรวจสอบภาษาบาลี หรือตัวประเมินความสอดคล้องกับพจนานุกรม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและแก้ปัญหาข้อจำกัดเรื่องข้อมูลขนาดใหญ่ (Context Window) หรือความผิดพลาดจากการใช้ AI เพียงโมเดลเดียวทำงานซับซ้อน

๔.๒ มาตรการ สอบทานด้วยวาจา และ หลักตีเก๊ (Strict Verification Protocol) เพื่อเผชิญความท้าทายจากกรณีนิสิตหันมาใช้ระบบ AI เขียนรายงาน และเพื่อป้องกันปัญหาการอ้างอิงข้อมูลเท็จ (Hallucination) คณาจารย์ต้องตรวจสอบกระบวนการคิดและประเมินความน่าเชื่อถืออย่างเข้มงวด ๓ ขั้นตอน

๑) *การตรวจสอบ References ย้อนกลับ* นำชื่อเปเปอร์อ้างอิงป้อนกลับเข้าระบบ AI เพื่อให้ค้นหายืนยันว่ามีแหล่งที่มาจริงอยู่บนอินเทอร์เน็ตหรือไม่

๒) *การใช้ AI สรุปสาระสำคัญเปรียบเทียบ* ประมวลสรุปเนื้อหาหลักของเอกสารที่อ้างอิง เพื่อตรวจประเมินว่าสอดคล้องกับข้อเขียนของนิสิตจริงหรือไม่ หรือเป็นการตัดแปะข้อมูล

๓) *การบังคับแนบเอกสารอ้างอิงฉบับเต็ม (ตีเก๊ไว้ก่อน)* หากแสดงเพียงชื่ออ้างอิงลอย ๆ โดยไม่มีเอกสารเปเปอร์ตัวจริงแนบมา ให้ตั้งข้อสงสัยเป็นเท็จไว้ก่อน และให้นิสิตส่งเอกสารจริงมาแสดงเพื่อพิจารณาเพิ่มเติม

๔.๓ เกณฑ์เข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการ พ.ศ. ๒๕๖๙ ข้อบังคับใหม่กำหนดว่าผู้ขอตำแหน่งต้องมีส่วนร่วมในผลงานวิจัยหรือตำราไม่น้อยกว่าร้อยละ ๕๐ และต้องเป็นผู้ดำเนินการหลัก (เช่น First Author หรือ Corresponding Author) หากพบการละเมิดจริยธรรมทางวิชาการ จะต้องระวางโทษทางวินัยร้ายแรง ถูกถอดถอนตำแหน่ง และงดเว้นการเสนอผลงานเพื่อกำหนดตำแหน่งเป็นเวลา ๕ ถึง ๑๐ ปี

๕. วัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะและแนวคิดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสู่สากล

๕.๑ วิถีปฏิบัติวัฒนธรรมองค์กร มจร เชิงระบบ คณาจารย์มีบทบาทสำคัญเป็น ผู้นำวัฒนธรรมองค์กรเชิงธรรมะ ผ่านการประพฤติปฏิบัติจริงเพื่อให้นิสิตได้ซึมซับและสร้าง พื้นที่ปลอดภัย (Safe Space)

๑) *การทำงานร่วมกันด้วยความเป็นกัลยาณมิตร* แตกต่างทางวิชาการได้ แต่ไม่เปลี่ยนเป็นความขัดแย้งส่วนบุคคล

๒) *การตระหนักรู้บริบทและสมณสารูปพระสงฆ์* ให้เกียรติซึ่งกันและกันระหว่างฆราวาสและสมณเพศอย่างเหมาะสมตามกาลเทศะ

๓) *การไม่ใช้อำนาจหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ทางมิชอบ* การประเมินและการทำงานวิชาการต้องดำเนินไปตามมาตรฐานเชิงจรรยาบรรณอย่างโปร่งใส

๔) *การรักษาสันติวิธีและจริยธรรมการสื่อสาร* เมื่อมีข้อพิพาทให้ไกล่เกลี่ยด้วยความจริงผ่านช่องทางของสถาบัน หลีกเลี่ยงการสาดอารมณ์หรือโจมตีกันในโลกออนไลน์

๕.๒ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและอนาคต

๑) สัญญาประชาคมและแผน ๕ ปี คณาจารย์และต้นสังกัดควรร่วมทำสัญญาประชาคมและแผนยุทธศาสตร์บุคคล ๕ ปี เพื่อวางแผนการสร้างสรรค์ผลงานทางวิชาการอย่างเป็นระบบ

๒) การพัฒนา Custom AI Pali Model สถาบันควรส่งเสริมการพัฒนาโมเดลปัญญาประดิษฐ์ภาษาบาลีเฉพาะทางเพื่อตรวจชำระคัมภีร์ ตรวจสอบการอ้างอิง และสืบค้นพระไตรปิฎก ซึ่งจะกลายมาเป็น Soft Power ทางพระพุทธศาสนาไทยสู่สากล

๓) การสร้างมหาวิทยาลัยเน้นคุณธรรมความเป็นมนุษย์ (Empathy-Centered Campus) ตระหนักว่าสิ่งสำคัญที่สุดที่มนุษย์มีแต่ AI ไม่มี คือ คุณธรรมความเป็นมนุษย์ ได้แก่ ความเห็นอกเห็นใจ เมตตา กรุณาอาจารย์จึงต้องทำหน้าที่เป็นโค้ชตามหลักกัลยาณมิตรธรรมเพื่อสร้างความสามัคคีและสันติสุข

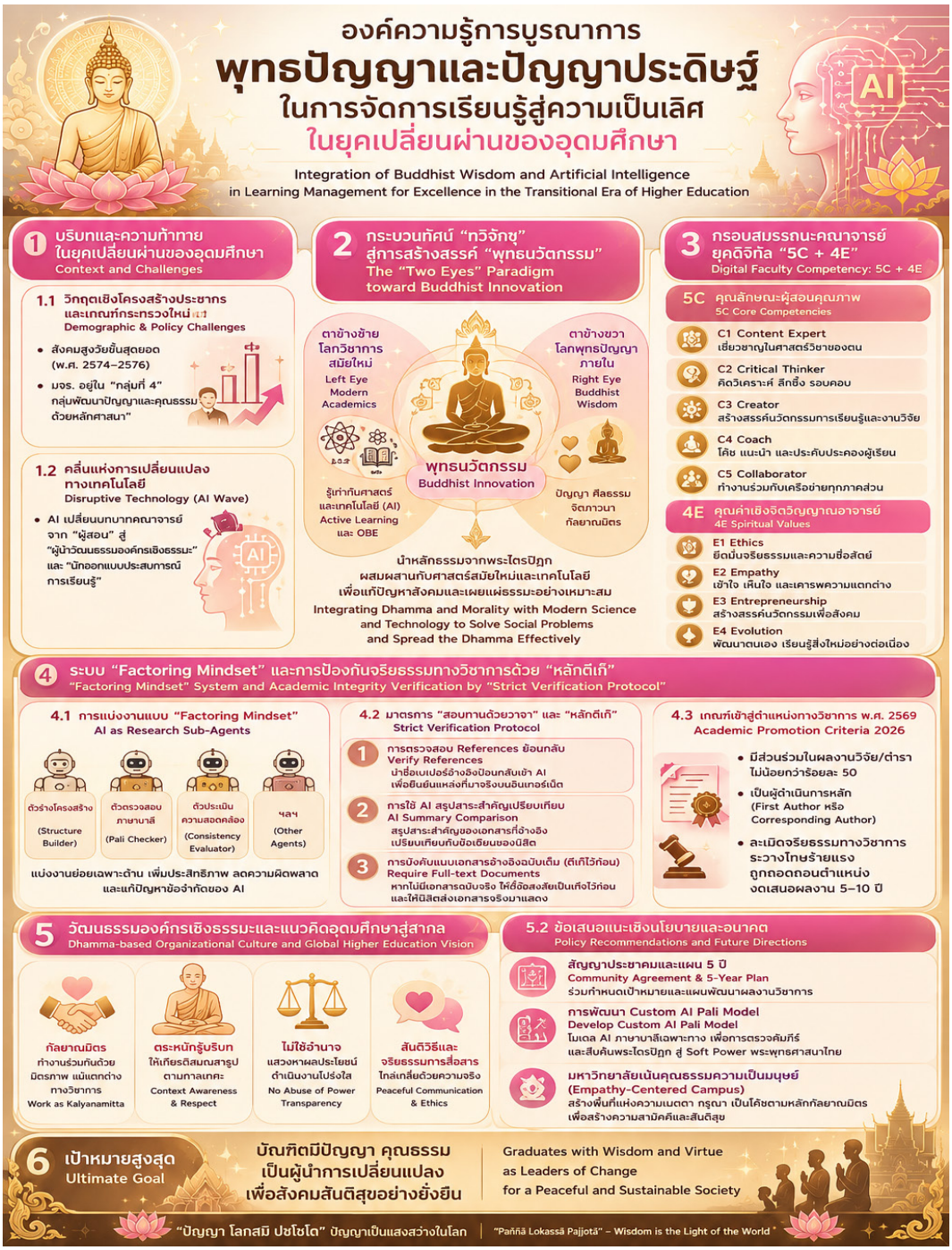

Generated ภาพนี้จากองค์ความรู้ด้วย Chat GPT AI

บรรณานุกรม

ชานนท์ เงินทองดี. **ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ตัวช่วยในการจัดการเรียนการสอนและผลิตผลงานทางวิชาการ.** ใน การสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙.ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

ชลวิทย์ เจียรจิตต์. **บทบาทอาจารย์กับการจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศในสถาบันอุดมศึกษาในยุคเปลี่ยนผ่าน.** ใน การสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙. ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

พระปัญญาวัชรบัณฑิต. **การเรียนการสอนแบบ Active Learning ที่มุ่งผลลัพธ์การเรียนรู้.** เอกสารประกอบการบรรยาย ปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

พระพรหมบัณฑิต. **การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่กับพุทธปัญญา มิติใหม่ของการอุทิศตนเพื่อสังคมของคณาจารย์ใน มจร ปาฐกถาพิเศษ ในการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙.** ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๖๙.

พระพรหมวัชรธีราจารย์. **โอวาทในพิธีปิดการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีการศึกษา ๒๕๖๙.** ณ อาคาร มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

พระเทพวัชรสารบัณฑิต. **วิสัยทัศน์มหาจุฬาและวัฒนธรรมองค์กรใหม่.** เอกสารประกอบการบรรยาย ปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

วันนี นนท์ศิริ.**บทบาทคณาจารย์มหาวิทยาลัยในกำกับและการจัดการเรียนการสอนในสังคมที่เปลี่ยนแปลง.** เอกสารประกอบการบรรยาย ปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

สุรพล สุยะพรหม. **การเปิดและปิดหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาและการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการของคณาจารย์ มจร ตามข้อบังคับ พ.ศ. ๒๕๖๙.** เอกสารประกอบการสัมมนาปฐมนิเทศคณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๙.

๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ: พุทธนวัตกรรม เพื่อพัฒนาปัญญาและสังคมในยุคดิจิทัล
139 Years of Mahachula: Buddhist Innovation for Developing Wisdom and Society in the Digital Age

พระวัชรพุทธิบัณฑิต (ปรีดา บัวเมือง)
Phra Vajrapuddhipandi Preeda Buamuang
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช
นครศรีธรรมราช ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Si Thammarat Campus,
Nakhon Si Thammarat, Thailand
E-mail: Corresponding author

* * * * *

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีดิจิทัลและระบบปัญญาประดิษฐ์ ได้ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งต่อวิถีการดำเนินชีวิต การศึกษา ระบบเศรษฐกิจ โครงสร้างสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ แม้เทคโนโลยีล้ำสมัยเหล่านี้จะทรงประสิทธิภาพในการเข้าถึงข้อมูล การสื่อสาร การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก และการสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ ในขณะเดียวกันกลับก่อให้เกิดข้อท้าทายเชิงจริยธรรมที่สำคัญยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นประเด็นความเป็นส่วนตัว ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ความน่าเชื่อถือของข้อมูล ความรับผิดชอบ และจริยธรรมในการนำเทคโนโลยีไปประยุกต์ใช้ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ที่ให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม ความโปร่งใส การกำกับดูแลโดยมนุษย์ และความยั่งยืน ในมิตินี้ พุทธนวัตกรรมจึงมิได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่พระพุทธ-ศาสนา หากแต่หมายถึงกระบวนการบูรณาการหลักพุทธธรรม องค์ความรู้ และวิธีคิดเชิงปัญญาเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อสร้างสรรค์วิธีการ เครื่องมือ นวัตกรรม และแนวทางการแก้ไขปัญหาที่มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์และสังคมอย่างมีคุณธรรม ในโอกาสครบรอบ ๑๓๙ ปี มหาวิทยาลัยมหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาชั้นนำ การเป็นศูนย์กลางพุทธนวัตกรรมที่เชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ โดยเฉพาะการบูรณาการด้านปัญญาประดิษฐ์ การศึกษา การพัฒนาสังคม และการสร้างสันติภาพ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เป้าหมายสำคัญ

มิใช่การแข่งขันกับเทคโนโลยี หากแต่เป็นการพัฒนาและหล่อหลอมมนุษย์ให้สามารถกำกับดูแลและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีด้วยสติ ปัญญา คุณธรรม ความรับผิดชอบ และความเมตตากรุณา ตลอดจนการสร้างภูมิคุ้มกันทางจริยธรรม อันจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่สมดุล ปลอดภัย และมีความยั่งยืนอย่างแท้จริงในยุคดิจิทัล

คำสำคัญ: พุทธนวัตกรรม; ปัญญาประดิษฐ์; มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

The rapid advancement of digital technology and artificial intelligence (AI) has profoundly impacted human lifestyles, education, economic systems, social structures, culture, and interpersonal relationships; while these cutting-edge tools enhance information access, communication, analytics, and knowledge creation, they simultaneously raise crucial ethical concerns regarding privacy, social inequality, data reliability, accountability, and application ethics. These challenges align directly with UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, which emphasizes human rights, dignity, fairness, transparency, human oversight, and sustainability. Within this context, "Buddhist Innovation" extends far beyond employing modern technology as a mere medium for disseminating Dhamma; it represents the integration of Buddhist principles, wisdom, and cognitive frameworks with contemporary science to foster ethical human and social development. Marking the 139th anniversary of Mahachulalongkornrajavidyalaya University, establishing itself as a hub for Buddhist innovation that bridges Buddhism with modern disciplines particularly through integrating AI, education, social development, and peacebuilding is paramount. Ultimately, the objective is not to compete with technology, but to cultivate individuals capable of governing and applying it with mindfulness, wisdom, virtue, responsibility, and compassion, thereby building ethical resilience toward a balanced, safe, and genuinely sustainable society in the digital era.

Keywords: Buddhist Innovation; Artificial Intelligence; Mahachulalongkorn-rajavidyalaya University

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและก้าวกระโดดของเทคโนโลยีดิจิทัล รวมถึงระบบปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ได้กลายเป็นพลวัตสำคัญในการขับเคลื่อนและยกกระดับโครงสร้างสังคมโลกในยุคปัจจุบัน เทคโนโลยีเหล่านี้ทรงประสิทธิภาพสูงในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร การประมวลผลข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data Analytics) การสื่อสารไร้สายที่รวดเร็ว และการสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ ซึ่งส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งต่อวิถีการดำเนินชีวิต ระบบการศึกษา โครงสร้างทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ตลอดจนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในระดับปฏิสัมพันธ์พื้นฐาน

อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีดังกล่าวกลับเปรียบเสมือน “ดาบสองคม” ที่หากปราศจากการกำกับดูแลอย่างเหมาะสม ก็จะก่อให้เกิดข้อท้าทายเชิงจริยธรรมและผลกระทบเชิงลบอย่างใหญ่หลวง การนำระบบ AI มาประยุกต์ใช้ในวงกว้างได้สร้างความวิตกกังวลในหลายมิติ ทั้งประเด็นอคติของอัลกอริทึม (Algorithmic Bias) ที่อาจนำไปสู่การเลือกปฏิบัติ ความเหลื่อมล้ำทางสังคม การละเมิดสิทธิความเป็นส่วนตัวของข้อมูลส่วนบุคคล (Data Privacy) ความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสาร การแพร่กระจายของข้อมูลบิดเบือน ตลอดจนความคลุมเครือในเรื่องความรับผิดชอบ (Accountability) และความโปร่งใสเมื่อระบบเกิดความผิดพลาด ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อสิทธิมนุษยชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (เศรษฐฐากรณ์ วงษ์อารยะสกุล และ ดาริณี ปันกันสกุล, ๒๕๖๘) สอดคล้องกับข้อห่วงกังวลระดับสากลดังปรากฏใน ข้อเสนอแนะว่าด้วยจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์ ขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO, 2021) ที่เน้นย้ำถึงความจำเป็นในการปกป้องสิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม ความโปร่งใส ตลอดจนการสร้างหลักประกันว่าระบบปัญญาประดิษฐ์จะต้องถูกกำกับดูแลให้อยู่ในกรอบจริยธรรมและความยั่งยืน

ด้วยเหตุนี้ ในระดับการบริหารจัดการและองค์กร ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจด้านทรัพยากรมนุษย์ การบริหารสถานศึกษา หรือการให้บริการสาธารณะ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมี “กรอบจริยธรรม” และกลไกการกำกับดูแลโดยมนุษย์ (Human Oversight) เพื่อควบคุมและรับประกันการใช้งานปัญญาประดิษฐ์อย่างมีความรับผิดชอบ ปลอดภัย และเป็นธรรม (นันทยา รื่นกลิ่น, ๒๕๖๘) ยิ่งไปกว่านั้น ท่ามกลางยุคเปลี่ยนผ่านเทคโนโลยี การมุ่งเน้นเพียงความฉลาดล้ำทางเทคนิคไม่อาจนำไปสู่สันติภาพและการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ หากขาดการพัฒนาจิตใจมนุษย์ ดังนั้น การหล่อหลอมและปลูกฝังจิตสำนึก ความรับผิดชอบ คุณธรรม และสติปัญญาให้แก่ผู้ใช้เทคโนโลยี

โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน จึงเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างคุณค่าที่แท้จริงและปูทางไปสู่การพัฒนาสังคมที่สมดุลในยุคดิจิทัล (พระครูปุญญาพิศาล (วิชาญชัย กตปุญฺโญ) และคณะ, ๒๕๖๘)

ด้วยความเป็นมาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว บทความวิชาการฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ "พุทธนวัตกรรม" ในฐานะเครื่องมือทางปัญญาและจริยธรรมเพื่อแก้ปัญหาความท้าทายในยุคดิจิทัล พร้อมทั้งฉายภาพบทบาทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในโอกาสครบรอบ 139 ปี ในการเป็นศูนย์กลางการขับเคลื่อนพุทธนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ 139 ปี มหาจุฬาฯ จากสถาบันการศึกษาสงฆ์ดั้งเดิมสู่มหาวิทยาลัยแห่งพุทธนวัตกรรม

พัฒนาการทางปัญญาและการศึกษาสงฆ์ของประเทศไทยมีจุดเริ่มต้นสำคัญจากการที่พระบาทสมเด็จ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา "มหาธาตุวิทยาลัย" ขึ้น ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เมื่อ พ.ศ. 2430 โดยมีพระราชประสงค์อันแน่วแน่ในการจัดตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุ สามเณร ให้ได้ศึกษาร่วมกันทั้งในด้านพระปริยัติธรรมและวิทยาการสมัยใหม่ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ พระองค์ได้พระราชทานนามใหม่แก่สถาบันแห่งนี้ว่า "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" เพื่อเป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติยศแห่งพระองค์ ซึ่งนับเป็นการสถาปนารากฐานการอุดมศึกษาพระพุทธศาสนาแห่งแรกของประเทศไทยอย่างเป็นทางการ ซึ่งแสดงถึงภารกิจในยุคเริ่มต้นที่มุ่งเน้นการตรวจชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก การสืบทอดปริยัติธรรมบาลี และการรักษาสืบทอดหลักธรรมคำสอนให้เป็นแกนหลักทางปัญญาของสังคมไทย (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.)

ตลอดระยะเวลากว่าหนึ่งศตวรรษ มหาวิทยาลัยได้ขยายบทบาททางการศึกษาและปรับตัวเพื่อบูรณาการพระพุทธศาสนาเข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทุกยุคสมัย จนกระทั่งบรรลุจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญทางกฎหมายและการบริหารจัดการ ด้วยการประกาศใช้ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งได้รับการบันทึกไว้ในราชกิจจานุเบกษาและคลังสารสนเทศจดหมายเหตุ พระราชบัญญัติดังกล่าวได้รองรับสถานะของมหาวิทยาลัยให้เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐในกำกับ ก่อให้เกิดความเป็นอิสระในการบริหารจัดการองค์กร การพัฒนาหลักสูตรวิชาการ และยุทธศาสตร์วิจัยที่พร้อมตอบสนองการผลิตศาสนบุคลากร ตลอดจนการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก (พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐)

ในวาระครบรอบ ๑๓๙ ปี แห่งการสถาปนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ก้าวข้ามบทบาทจากการเป็นสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบประเพณีดั้งเดิม สู่การเป็นศูนย์กลางพุทธนวัตกรรม ซึ่งขับเคลื่อนผ่านโครงสร้างสำคัญ เช่น ศูนย์นวัตกรรมและการจัดการเรียนรู้ รวมถึงการจัดสร้างคลังความรู้พุทธศาสนาดิจิทัล ที่เปิดโอกาสให้เข้าถึงความรู้ได้ทั่วโลก ยุทธศาสตร์นี้ถือเป็นการแปรเปลี่ยน พุทธธรรมเชิงคำสอนในคัมภีร์ ให้กลายเป็น นวัตกรรมทางปัญญา ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้แก้ไขวิกฤตการณ์ทางสังคม กำกับดูแลเทคโนโลยีดิสรัปชัน และสร้างจริยธรรมดิจิทัลอันนำไปสู่สันติสุขในโลกยุคใหม่ได้อย่างเป็นรูปธรรม (ศูนย์นวัตกรรมและการจัดการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.)

การประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อสร้าง “พุทธนวัตกรรม”

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อสร้างสรรค์พุทธนวัตกรรม ถือเป็นกระบวนการสำคัญในการนำภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนามาปรับใช้ให้สอดรับกับบริบทสังคมร่วมสมัย โดยพุทธนวัตกรรมมิได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงการสร้างสิ่งประดิษฐ์หรือเทคโนโลยีทางวัตถุเท่านั้น หากแต่เน้นการนำหลักธรรมมาบูรณาการเพื่อสร้างคุณค่าใหม่ให้แก่ชีวิต องค์กร และสังคมอย่างเป็นองค์รวม โดยมีหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นฐานรากสำคัญในการพัฒนามนุษย์ผ่าน ๕ องค์ประกอบหลัก ได้แก่ (๑) ฐานพุทธธรรม (๒) การบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่ (๓) การพัฒนาจิตใจภายใน (๔) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมภายนอก (๕) ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม กระบวนการนี้ขับเคลื่อนเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสมดุลท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมและความสับสนในสังคมยุคใหม่ (พระสิริพักตร์ วิสัย, ๒๕๖๙)

การผสานเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ากับหลักธรรมสำคัญ เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท อิทธิบาท ๔ และ กาลามสูตร ไม่เพียงแต่จะช่วยขยายขอบเขตการศึกษานวัตกรรมเชิงพุทธให้เข้าถึงผู้คนได้กว้างขวางยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่ยังมุ่งเน้นการใช้สมาธิและสติเป็นเครื่องมือสร้างความสมดุลระหว่างความรู้ทางโลกและทางธรรมอย่างยั่งยืน (พระครูสุตคุณาลงกรณ์ และ พระมหาธีระชัย สุจิตฺโต, ๒๕๖๘) ยิ่งไปกว่านั้น การนำหลักพุทธนวัตกรรมมาประยุกต์ใช้ในระดับพื้นที่ยังสะท้อนผ่านการพัฒนาชุมชนต้นแบบ เช่น การปลูกฝังจิตสำนึกทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของประชาชนในชุมชนวัดอินทร์ฐาน จังหวัดพะเยา โดยใช้หลักธรรมสำคัญ ได้แก่ สาราณียธรรม ๖ อริยสัจ ๔ พรหมวิหาร ๔ และสัมมาทิฏฐิ เป็นกลไกในการบริหารจัดการและบ่มเพาะคุณธรรมแก่ผู้นำและประชาชน ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบนฐานคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นนวัตกรรมทางสังคมที่ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม (สมยศ ปัญญามาก และคณะ, ๒๕๖๙)

ความท้าทายของมนุษย์ในยุคดิจิทัลและ AI

ความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีเปลี่ยนโลก (Disruptive Technology) ได้ปลดล็อคศักยภาพในการคำนวณและการบริหารจัดการข้อมูลของมนุษย์อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน อย่างไรก็ตาม มนุษย์ในยุคดิจิทัลกลับต้องเผชิญกับ ภาวะวิกฤตทางความหมายและคุณค่าใน ๓ มิติหลัก ได้แก่

๑. ภาวะวิกฤตทางปัญญาและอภิปัญญา การพึ่งพาปัญญาประดิษฐ์ในการคิดวิเคราะห์ สรุปความ และตัดสินใจแทนมนุษย์ ส่งผลให้เกิดภาวะ การโอนถ่ายภาระทางปัญญา ซึ่งอาจลดทอนความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ และการคิดสร้างสรรค์ระดับลึกของมนุษย์ลง

๒. ภาวะวิกฤตทางอารมณ์และจิตสังคม การเชื่อมต่อผ่านโลกเสมือนอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดภาวะความเครียดจากข้อมูลข่าวสารเกินขีดจำกัด ความรู้สึกโดดเดี่ยวทางสังคม และการตกเป็นเหยื่อของการกลั่นแกล้งบนโลกออนไลน์ตลอดจนการถูกปั่นหัวด้วยข้อมูลเท็จ

๓. ภาวะวิกฤตทางจริยธรรมและโครงสร้างอำนาจ อัลกอริทึมของระบบ AI อาจแฝงไว้ด้วยอคติของผู้พัฒนา การละเมิดสิทธิความเป็นส่วนตัว ตลอดจนการขาดความโปร่งใสและความรับผิดชอบเมื่อระบบ AI ทำการตัดสินใจที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินของมนุษย์

ในยุคดิจิทัลที่เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารออนไลน์เข้ามามีบทบาทสำคัญ ความท้าทายสำคัญไม่ได้มีเพียงแค่การเข้าถึงเทคโนโลยี แต่ยังรวมถึงผลกระทบทางจิตวิญญาณ เช่น ภาวะเสพติดสื่อสังคมออนไลน์ และปัญหาการบิดเบือนข้อมูลธรรมะเพื่อความบันเทิงหรือเชิงพาณิชย์ (พระมหากฤษณพงษ์ กิตฺติเวที, ๒๕๖๘) พระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางจิตวิญญาณจำต้องมีการปรับตัวเพื่อรับมือกับความท้าทายดังกล่าว ด้วยการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่คำสอน เช่น การจัดสอนธรรมะออนไลน์ และการผลิตคอนเทนต์ธรรมะผ่านโซเชียลมีเดีย อย่างไรก็ตามการปรับตัวที่มีประสิทธิภาพต้องรักษาแก่นแท้ของพุทธธรรม โดยเน้นการฝึกสติและการใช้ปัญญาในการรับรู้ข่าวสาร เพื่อให้พุทธธรรมยังคงเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจที่ใช้งานได้จริง (กนกวรรณ ปรีดิ์เปรม, ๒๕๖๗)

เทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อสังคมออนไลน์ส่งผลกระทบโดยตรงต่อพฤติกรรม จิตใจ และวิถีชีวิต สภาพสังคมยุคดิจิทัลเต็มไปด้วยความเร่งรีบและแรงกดดันจากกระแสข้อมูล ก่อให้เกิดความเครียดทางจิตใจ จากความท้าทายนี้ การศึกษานวัตกรรมทางปัญญาและการประยุกต์ใช้หลักธรรม มหาสติปัฏฐาน ๔ ถูกนำเสนอขึ้นในฐานะเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเป็นการสร้างสติใน ๔ มิติหลัก ได้แก่ (พระวรพนธ์ วรธมฺโม และคณะ, ๒๕๖๖)

๑. ด้านกาย (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน) สร้างสติรู้เท่าทันพฤติกรรมทางกายขณะใช้เทคโนโลยี เช่น รู้สึกตัวถึงท่านั่ง การเกร็งของกล้ามเนื้อ และการจ้องหน้าจอนานเกินไป

๒. ด้านเวทนา (เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน) พัฒนาการรับรู้ต่ออารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการเสพสื่อ เช่น ความสุข ความทุกข์ หรืออารมณ์พุ่งพล่านเมื่อเห็นข้อความในโลกออนไลน์ เพื่อมองเห็นว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่ใช่ตัวตนและสามารถปล่อยวางได้ง่ายขึ้น

๓. ด้านจิต (จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ฝึกจิตใจให้เข้าใจธรรมชาติของความสับสนหรือกิเลสที่ถูกกระตุ้นโดยเทคโนโลยี ทำให้จิตใจสงบและตั้งมั่น

๔. ด้านธรรม (ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน) ขจัดอวิชชา เข้าใจสภาวะตามความเป็นจริง คัดกรองสิ่งที่เป็นประโยชน์และโทษในยุคดิจิทัลได้อย่างมีเหตุผล

สำหรับกลุ่มวัยทำงาน อุรารัตน์ ไชยรังสี ได้มีการเสนอแนวทางการรู้เท่าทันสื่อสังคมออนไลน์เชิงพุทธบูรณาการผ่านองค์ความรู้ SKYS Model ประกอบด้วยหลักพุทธธรรม ๔ ประการ ได้แก่ (อุรารัตน์ ไชยรังสี, ๒๕๖๗)

S (Sati-Sampajanna) คือ สติสัมปชัญญะ การมีสติระลึกได้และความรู้สึกตัวขณะเปิดใช้งานสื่อออนไลน์ ยับยั้งชั่งใจก่อนที่จะคลิก พิมพ์ โพสต์ หรือแชร์ข้อมูล

K (Kalama Sutta) คือ กาลามสูตร หลักความเชื่อที่ไม่ด่วนเชื่อสิ่งใดง่าย ๆ เพียงเพราะกระแสบนโลกออนไลน์ แต่เน้นการไตร่ตรองพิสูจน์ข้อเท็จจริง

Y (Yonisomanasikara) คือ โยนิโสมนสิการ การพิจารณาข้อมูลข่าวสารอย่างใส่ใจ ใช้ปัญหาวิเคราะห์ตามความเป็นจริงอย่างเป็นระบบและเห็นเหตุและผล

S (Sappurisadhamma) คือ สัปปุริสธรรม หลักธรรมของสัตบุรุษ เช่น การรู้จักตน รู้จักกาลเวลา รู้จักประมาณในการเสพสื่อ และรู้จักชุมชนออนไลน์

ปัญญาประดิษฐ์กับการพัฒนาปัญญามนุษย์

การเติบโตอย่างก้าวกระโดดของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ ถือเป็นนวัตกรรมสำคัญที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความคิด การประมวลผลข้อมูล และวิถีการเรียนรู้ของมนุษย์อย่างไพศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนผ่านจากระบบแชตบอตแบบดั้งเดิม สู่เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์สร้างสรรค์ (Generative AI) อย่าง ChatGPT ซึ่งอาศัยสถาปัตยกรรมแบบ Transformer และการเรียนรู้ผ่านชุดข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) ส่งผลให้ AI มีความสามารถในการสื่อสารและโต้ตอบภาษาธรรมชาติกับมนุษย์ได้อย่างสมจริง (ธนชนันณ์ สุระบัญชาการ และคณะ, ๒๕๖๖) ทั้งนี้ เพื่อให้เข้าใจระดับการทำงานของเทคโนโลยีดังกล่าว ในทางวิชาการได้จำแนกระดับความฉลาดของ AI

ออกเป็น ๓ ระดับหลัก ได้แก่ Weak AI (ปัญญาประดิษฐ์แบบเฉพาะทาง), Strong AI (ปัญญาประดิษฐ์ทั่วไปที่มีความสามารถทัดเทียมมนุษย์) และ Superintelligence AI (ปัญญาประดิษฐ์ขั้นสูงที่มีความรู้ความสามารถเหนือมนุษย์) โดยอาศัยกลไกการเรียนรู้ตั้งแต่ Machine AI, Machine Learning ไปจนถึง Deep Learning

เมื่อพิจารณาในมิติด้านการพัฒนาปัญญามนุษย์ การเกิดขึ้นของ Generative AI ได้ส่งผลกระทบออกเป็นสองด้านอย่างชัดเจน กล่าวคือ ในเชิงบวก AI ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสนับสนุนการเรียนรู้ที่ช่วยค้นคว้า เสนอแนวคิด และขยายขอบเขตการแก้ไขปัญหาเชิงตรรกะให้แก่มนุษย์ได้อย่างรวดเร็วขึ้น ทว่าในเชิงลบ หากมนุษย์พึ่งพาการประมวลผลและคำตอบอัตโนมัติจาก AI โดยขาดการวิเคราะห์ วิจารณ์ หรือละเลยการฝึกกระบวนการคิดขั้นสูงด้วยตนเอง ย่อมนำไปสู่ภาวการณ์ถดถอยของศักยภาพการคิดและปัญญาส่วนบุคคลอย่างน่ากังวล ดังนั้น ผู้ใช้งานจึงต้องตระหนักอยู่เสมอว่าระบบ AI ในปัจจุบันยังเป็นเพียงระบบประมวลผลข้อมูลตามชุดคำสั่ง (Prompts) และข้อแนะนำเท่านั้น มนุษย์จึงยังต้องคงไว้ซึ่งการพัฒนาปัญญาของตนเองในการบริหารจัดการ ตรวจสอบ และชี้นำการใช้ AI ให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างเท่าทัน

ยิ่งไปกว่านั้น ในบริบทของการจัดการเรียนรู้เฉพาะด้าน เช่น การจัดการเรียนการสอนภาษาไทยในโลกยุคใหม่ การนำ AI มาใช้พัฒนาปัญญามนุษย์จำเป็นต้องพิจารณาบริบทเฉพาะของธรรมชาติภาษาที่มีความซับซ้อน ประณีต และยึดโยงกับวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง การพัฒนาปัญญามนุษย์ร่วมกับ AI จึงต้องมุ่งเน้นการสร้าง ความฉลาดรู้ทางปัญญาประดิษฐ์ (AI Literacy) ควบคู่ไปกับการปลูกฝัง “ทักษะมนุษย์” (Human Skills) โดยเป้าหมายการเรียนรู้ในยุค AI ไม่ได้มุ่งเน้นให้มนุษย์แข่งขันด้านความจำหรือการสร้างข้อความแข่งกับเครื่องจักรอีกต่อไป หากแต่เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียนประยุกต์ใช้ AI ในฐานะนวัตกรรมสนับสนุนการสร้างสรรค์ การสืบค้น และการพัฒนาทักษะการสื่อสาร (ปนิตา ไร่สูงเนิน และคณะ, ๒๕๖๘). ในขณะเดียวกัน ผู้เรียนต้องได้รับการฝึกฝนให้มีทักษะการคิดเชิงวิพากษ์เพื่อรับมือกับความเสี่ยงอันเกิดจาก AI เช่น ปัญหาข้อมูลเท็จ (Hallucination/Misinformation) ปัญหาทางจริยธรรม และการคัดลอกผลงาน โดยครูและบุคลากรทางการศึกษาต้องออกแบบการเรียนรู้ที่ตอกย้ำว่า มนุษย์ยังคงเป็นศูนย์กลางและเป็นผู้มีศักยภาพสูงสุดในฐานะ “ผู้สร้างและพัฒนาความรู้” ส่วน AI เป็นเพียงเครื่องมือเสริมสร้างปัญญาและการเรียนรู้เพื่อความยั่งยืนเท่านั้น

เมื่อสังเคราะห์ปรากฏการณ์ของ AI ในระบบการศึกษาผ่านมุมมองวิภาษวิธี (Dialectical Synthesis) พบว่ามีการตั้งคำถามต่อมุมมองสองขั้ว ระหว่างการมอง AI เป็นเพียงเครื่องมือ

เพิ่มประสิทธิภาพ กับการมอง AI เป็นภัยคุกคามทางจริยธรรม (Antithesis) (กฤติน ขันละ, ๒๕๖๙) โดยในมิติญัตติ AI มีศักยภาพในการสนับสนุนการเรียนรู้เฉพาะบุคคลและส่งเสริมการสร้างองค์ความรู้ใหม่ แต่ในมิติปฏิญัตติ กลับพบความเสี่ยงลึกซึ้งต่อปัญญามนุษย์ ได้แก่ ภาวการณ์โอนถ่ายภาระทางปัญญา หรือการที่มนุษย์ปล่อยให้ AI ทำหน้าที่คิดวิเคราะห์แทนทั้งหมด รวมถึงปรากฏการณ์ข้อมูลสมจริงแต่เท็จ

ข้อสรุปเชิงสังเคราะห์ จึงชี้ให้เห็นว่า AI ได้เปลี่ยนบทบาทจากการเป็นเพียงเครื่องมือไปสู่การเป็น "ระบบนิเวศทางปัญญา" อย่างสมบูรณ์ ดังนั้น ทางออกสำคัญในการพัฒนาปัญญามนุษย์ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนี้ คือการยกระดับความฉลาดรู้ทางปัญญาประดิษฐ์ให้กลายเป็น "ภูมิคุ้มกันทางสติปัญญา" ผ่านการฝึกทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การปรับบทบาทของผู้สอนจากการเป็นเพียงผู้ถ่ายทอดความรู้มาเป็นผู้ออกแบบการเรียนรู้ ตลอดจนการยึดมั่นในหลักการมนุษย์นำเทคโนโลยี เพื่อให้ปัญญาประดิษฐ์ทำหน้าที่เพิ่มพูนคุณค่าและความสามารถของมนุษย์ โดยไม่ลดทอนศักยภาพการคิดขั้นสูงและการตัดสินใจของมนุษย์ลงในอนาคต

พันธกิจของมหาจุฬาฯ กับการขับเคลื่อนพุทธนวัตกรรมในทศวรรษใหม่

การเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้พระพุทธศาสนากับเทคโนโลยี

การขับเคลื่อนพันธกิจของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) ในการมุ่งสู่การเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้พระพุทธศาสนากับเทคโนโลยี จำเป็นต้องพิจารณาถึงโครงสร้างการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและปัญญาประดิษฐ์ (AI) ควบคู่ไปกับกรอบจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เทคโนโลยีทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทรงพลังในการรวบรวม จัดเก็บ จัดหมวดหมู่ และเผยแผ่คำสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการเป็นศูนย์กลางดังกล่าวมิได้หมายถึงเพียงการนำเครื่องมือดิจิทัลมาใช้เท่านั้น หากแต่ยังเน้นการสร้างสติและธรรมาภิบาลผ่านการประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการและมรรคมีองค์ ๘ เพื่อกลั่นกรองข้อมูลข่าวสาร สกัดกั้นข่าวปลอม (Fake News) และพัฒนาไปสู่ระบบคลังข้อมูลพุทธศาสนาดิจิทัล ที่สาธารณชนทั่วโลกเข้าถึงได้ ซึ่งการเปลี่ยนผ่านไปสู่การสร้าง "พุทธนวัตกรรมสารสนเทศ" นี้ จะช่วยให้บุคลากรทางพระพุทธศาสนาใช้เทคโนโลยีในการสร้างปัญญาและสันติสุขแก่สังคมได้อย่างเท่าทัน (พระมหาสุธน สุธโน และคณะ, ๒๕๖๗) สอดรับกับการขับเคลื่อน พุทธนวัตกรรมการสื่อสาร เพื่อเชื่อมโยงพุทธธรรมเข้ากับสื่อดิจิทัลสมัยใหม่ เช่น อินโฟกราฟิก สื่อมัลติมีเดียแบบปฏิสัมพันธ์ และแพลตฟอร์มออนไลน์เชิงรุก ซึ่งช่วยแปลงความซับซ้อนในพระไตรปิฎกให้กลายเป็นองค์ความรู้ที่เข้าใจง่ายสำหรับคนรุ่นใหม่ อันเป็นการผลักดันการใช้สื่ออย่างสร้างสรรค์และขยายขอบเขตการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับสากล

อย่างไร้ขอบเขต (ภณสุทธิ์ สุทธิประการ และ วัฒนพันธุ์ ครุฑะเสน, ๒๕๖๗) นอกจากนี้ มิติของการเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้ยังครอบคลุมไปถึงการนำพุทธนวัตกรรมมาประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการองค์กรและการบริการสังคม โดยการนำหลักอริยสัจ 4 และธรรมาภิบาลเชิงพุทธมาเป็นฐานกำกับดูแลการใช้เทคโนโลยี เพื่อให้เกิดความโปร่งใสและลดปัญหาด้านจริยธรรม ส่งผลให้เกิดการพัฒนานวัตกรรมการจัดการความรู้ที่สมดุลและนำไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งในองค์กรคณะสงฆ์ หน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา ซึ่งเป็นการตอกย้ำบทบาทของ มจร. ในฐานะศูนย์กลางปัญญาและพุทธนวัตกรรมเทคโนโลยีเพื่อสังคมอย่างยั่งยืน (ชนาธิป พรมวัน, ๒๕๖๖)

การพัฒนาหลักสูตรพุทธศาสนากับ AI และการสร้าง AI Governance

ด้านการพัฒนาหลักสูตรพระพุทธศาสนาให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี จำเป็นต้องอาศัยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เข้ากับกระบวนทัศน์การเรียนรู้เชิงพุทธ โดยการนำหลักพหูสูต ๕ มาเป็นฐานในการออกแบบรายวิชาและการพัฒนาเนื้อหาที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (พระมหาธีรวัฒน์ สาครปุตฺโต (ขอพูลเฉลา) และคณะ, ๒๕๖๘) ซึ่งมุ่งเน้นการเปลี่ยนผ่านจากการเรียนรู้แบบท่องจำไปสู่อภิปัญญาและการลงมือปฏิบัติจริง ผ่านการใช้ AI เป็นเครื่องมือช่วยจำ เสริมสร้างทักษะการสื่อสาร ประมวลผลข้อมูลเพื่อการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ตลอดจนเป็นนวัตกรรมจำลองสถานการณ์การเรียนรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจสัจธรรมและหลักจริยธรรมได้อย่างลึกซึ้ง แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับการพัฒนาหลักสูตรธรรมศึกษาและการฝึกอบรมบุคลากรทางพระพุทธศาสนายุคดิจิทัล ที่ปรับเปลี่ยนโครงสร้างไปสู่รูปแบบการเรียนรู้แบบผสมผสานและชุมชนการเรียนรู้ดิจิทัล การนำระบบ AI เข้ามาช่วยวิเคราะห์และประเมินเนื้อหาแบบเฉพาะบุคคล รวมถึงการประเมินผลจริยธรรมผ่านแพลตฟอร์มสารสนเทศ ทำให้การส่งเสริมคุณธรรมในสังคมสามารถวัดผลได้จริงและตอบสนองการสืบทอดพระพุทธศาสนาในยุคเทคโนโลยีเปลี่ยนโลก (พระครูสังฆรักษ์นิพิฐพนธ์ จิรวฑฺฒโน และคณะ, ๒๕๖๘). ยิ่งไปกว่านั้น การพัฒนาหลักสูตรพุทธศาสตรในระดับอุดมศึกษายังให้ความสำคัญกับการกำหนดกรอบจริยธรรมกำกับการใช้ Generative AI ในการทำวิจัยผ่านแนวคิดความรู้เท่าทันปัญญาประดิษฐ์ (AI Literacy) การสอดแทรกรายวิชาที่สร้างความรู้เท่าทันเทคโนโลยีควบคู่กับหลักธรรมกำกับจิตใจ จะช่วยสร้างธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ (AI Governance Framework) เพื่อให้นิสิตและนักวิชาการสามารถใช้ AI เป็นเครื่องมือส่งเสริมปัญญาอย่างมีซื่อสัตย์สุจริต และถือเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างพุทธนวัตกรรมทางปัญญาที่สมบูรณ์และโปร่งใสอย่างยั่งยืน (นพรุจ นาคบุรี และ อุ่นเรือน เล็กน้อย, ๒๕๖๘)

พุทธนวัตกรรม จากหลักการเชิงทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติจริงที่จับต้องได้ใน ๔ มิติ ดังนี้

๑. การเป็นศูนย์กลางธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์เชิงพุทธระดับสากล ในเชิงโครงสร้างนโยบายระดับองค์กร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจำเป็นต้องก้าวข้ามบทบาทของการเป็นเพียง "ผู้ใช้" เทคโนโลยี ไปสู่การเป็น "ผู้นำ" ด้านการกำหนดทิศทางจริยธรรมดิจิทัล ข้อเสนอเชิงนโยบายประการสำคัญคือการจัดตั้ง ศูนย์วิจัยพุทธนวัตกรรมและธรรมาภิบาลดิจิทัล (Center for Buddhist Innovation and Digital Governance) ขึ้นเป็นหน่วยงานหลักในการสังเคราะห์ผลกระทบของเทคโนโลยีต่อจิตปัญญาและโครงสร้างสังคม หน่วยงานนี้จะทำหน้าที่ยกร่าง "กรอบจริยธรรมปัญญาประดิษฐ์เชิงพุทธ" (Buddhist AI Ethical Guidelines) ที่เชื่อมประสานแก่นธรรมเรื่องสติ ปัญญา และความเมตตากรุณา เข้ากับสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมตามมาตรฐานสากลของ UNESCO ควบคู่กับการจัดตั้งกองทุนสนับสนุนการวิจัยมุ่งเป้า เพื่อพัฒนาระบบคลังความรู้พุทธศาสนาดิจิทัลแบบเปิด (Open Access) ซึ่งจะช่วยให้ปัญญาประดิษฐ์ในระดับโลกได้รับการฝึกฝนและเรียนรู้จากชุดข้อมูลพุทธธรรมที่ถูกต้อง ไม่บิดเบือน และเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนทั่วโลกอย่างแท้จริง

๒. การปฏิรูปหลักสูตรและการบ่มเพาะความฉลาดรู้ดิจิทัลเชิงพุทธ ด้านการบริหารจัดการศึกษา สถาบันต้องเร่งปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการเรียนรู้แบบถ่ายทอดความจำมาสู่การพัฒนาอภิปัญญาและการควบคุมทิศทางเทคโนโลยีอย่างมีสติ นโยบายเร่งด่วนคือการบรรจุรายวิชา "ความรู้เท่าทันปัญญาประดิษฐ์เชิงพุทธ" (Buddhist AI Literacy) เข้าเป็นหมวดวิชาศึกษาทั่วไปสำหรับนิสิตทุกระดับชั้น โดยบูรณาการกลไกโยนิโสมนสิการและกาลามสูตรเข้ากับทักษะการตรวจสอบข้อเท็จจริง เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางสติปัญญาต่ออคติของอัลกอริทึมและข้อมูลขยะในโลกเสมือนจริง ขณะเดียวกัน ต้องยกระดับศักยภาพของพระสังฆาธิการ พระสอนศีลธรรมและบุคลากรทางการศึกษา ให้สามารถใช้ประโยชน์จากนวัตกรรมการสื่อสารยุคใหม่ในการเผยแผ่พุทธธรรมอย่างสร้างสรรค์ พร้อมทั้งแนวปฏิบัติที่เข้มงวดในการรักษาจริยธรรมการวิจัยยุค Generative AI เพื่อตอกย้ำคุณค่าความซื่อสัตย์ทางวิชาการ และยึดมั่นว่ามนุษย์คือผู้สร้างสรรค์องค์ความรู้ที่แท้จริง

๔. การขับเคลื่อนพุทธนวัตกรรมเพื่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณของชุมชน พันธกิจของมหาจุฬาฯ ในทศวรรษใหม่ ต้องขยายขอบเขตจากสถาบันการศึกษาสู่การเป็นประภาคารทางปัญญาและที่พึ่งทางจิตวิญญาณของสังคมอย่างแท้จริง ในระดับนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยควรจับมือกับภาคีเครือข่ายในการแปรรูปแบบจำลองการพัฒนาจิต ไปสู่แอปพลิเคชันหรือแพลตฟอร์มดิจิทัล

ที่เข้าถึงง่ายสำหรับคนทำงานและเยาวชน เพื่อให้เกิดกลไกการรับมือกับภาวะความเครียด ความโดดเดี่ยว และการกลั่นแกล้งบนโลกออนไลน์ ยิ่งไปกว่านั้น ยุทธศาสตร์สำคัญคือการยกระดับวัดในชุมชนทั่วประเทศให้กลายเป็น "ศูนย์กลางพุทธนวัตกรรมชุมชน" ที่นำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้บริหารจัดการองค์กร การรักษามรดกทางวัฒนธรรม และการบ่มเพาะจิตสำนึกประชาธิปไตยบนฐานพุทธธรรม เพื่อสร้างความเข้มแข็งและสุขภาวะที่ยั่งยืนให้แก่สังคมฐานราก

๔. การหมุนเวียนองค์ความรู้พุทธศาสนาสู่การสร้างสันติภาพสากล ในมิติต่างประเทศ มหาวิทยาลัยต้องเร่งผลักดันนโยบายการทูตทางวัฒนธรรมและปัญญา (Intellectual Diplomacy) โดยใช้พุทธนวัตกรรมเป็นสะพานเชื่อมความร่วมมือข้ามศาสตร์ ผ่านการสร้างเครือข่ายวิจัยร่วมระหว่างนักพุทธศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์คอมพิวเตอร์ นักจริยศาสตร์ และนักนโยบายสาธารณะจากทั่วโลก เพื่อร่วมกันออกแบบเทคโนโลยีที่ไม่เพียงแต่ทรงประสิทธิภาพทางเทคนิค หากแต่ยังเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และตอบสนองเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) การแปรคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทและพรหมวิหารธรรมให้กลายเป็นอัลกอริทึมแห่งความเมตตา จะเป็นหนทางสำคัญในการลดทอนความขัดแย้ง สร้างพื้นที่ปลอดภัยทางดิจิทัล และขับเคลื่อนสันติภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของคนยุคดิจิทัลอย่างเป็นรูปธรรม

สรุป

การเดินทางผ่านห้วงเวลา ๑๓๙ ปี ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) ในฐานะสถาบันอุดมศึกษาพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์แห่งการปรับตัวและการชี้นำสังคมด้วยภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนามาโดยตลอด ในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ (AI) ความท้าทายของมนุษยชาติไม่ได้อยู่ที่การผลิตเทคโนโลยีให้มีความฉลาดล้ำทัดเทียมหรือเหนือกว่ามนุษย์ หากแต่อยู่ที่การรักษาและพัฒนา "คุณค่าความเป็นมนุษย์" ผ่านการกำกับดูแลเทคโนโลยีด้วยสติ ปัญญา และคุณธรรม

"พุทธนวัตกรรม" (Buddhist Innovation) จึงไม่ได้เป็นเพียงการนำเครื่องมือดิจิทัลมาใช้เผยแผ่ศาสนาในเชิงรูปแบบ หากแต่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการบูรณาการแก่นธรรม เช่น ไตรสิกขา มหาสติปัฏฐาน ๔ กาลามสูตร และโยนิโสมนสิการ เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อสร้างองค์ความรู้ นวัตกรรมทางสังคม และกลไกเชิงจริยธรรม (AI Governance) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาสติปัญญาภายในควบคู่ไปกับความเชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีภายนอก

บทบาทของ มจร. ในก้าวสู่ทศวรรษใหม่นี้ จึงเป็นการตอกย้ำพันธกิจในการเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้พุทธศาสนากับเทคโนโลยี การพัฒนาหลักสูตรพุทธศาสนาที่สร้างความฉลาดรู้ทางปัญญาประดิษฐ์ (AI Literacy) ให้แก่นิสิตและสังคม และการขับเคลื่อนพุทธนวัตกรรมเพื่อส่งเสริมสันติภาพและการพัฒนาที่ยั่งยืน อันเป็นการพิสูจน์ให้เห็นว่า "พุทธธรรม" ยังคงเป็นเข็มทิศทางจริยธรรมและปัญญาที่ไม่มีวันล้าสมัย และสามารถประยุกต์ใช้เพื่อนำพาจิตวิญญาณของมนุษย์และสังคมให้รอดพ้นจากวิกฤตในยุคดิจิทัลได้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กนกวรรณ ปรีดิ์เปรม. (๒๕๖๗). **พระพุทธศาสนากับการดำเนินชีวิตในยุคดิจิทัล: การปรับตัวและความท้าทาย.** วารสารพุทธจิตวิทยา, ๙(๔), ๗๑๑-๗๒๒.

กฤติน ขันละ. (๒๕๖๙). **ปรากฏการณ์ปัญญาประดิษฐ์ในระบบการศึกษาไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิภาษวิธี พ.ศ. ๒๕๖๖ – ๒๕๖๘.** วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์, ๔๙(๑), ๑-๑๓.

ชนาธิป พรมวัน. (๒๕๖๖). **หลักพุทธธรรมกับการใช้เทคโนโลยีเพื่อการบริหารจัดการภาครัฐแนวใหม่.** วารสารบัณฑิตศึกษาวิชาการ, ๑(๑), ๓๗–๔๙.

ธนชนันณ์ สุระบัญชาการ และคณะ. (๒๕๖๖). **วิวัฒนาการของปัญญาประดิษฐ์ AI จาก Chatbot สู่ ChatGPT.** วารสารจิตวิทยาพุทธศาสตร์ประยุกต์เพื่อสังคม, ๙(๒), ๓๒๘–๓๓๙.

นพรุจ นาคบุรี และ อุ่นเรือน เล็กน้อย. (๒๕๖๘). **การใช้ปัญญาประดิษฐ์แบบรู้สร้าง (Generative AI) อย่างมีจริยธรรมในการทำวิจัยและการเขียนทางวิชาการเพื่อการตีพิมพ์ของนิสิตนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ในกรุงเทพมหานครตามแนวคิด AI Literacy.** วารสารวิจยวิชาการ, ๘(๕), ๓๑๙–๓๔๐.

นันทยา รื่นกลิ่น. (๒๕๖๘). **จริยธรรมในการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ ในการตัดสินใจด้านทรัพยากรมนุษย์.** วารสารวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์, ๗(๒), ๗๗–๘๘.

ปนิตา ไร่สูงเนิน และคณะ. (๒๕๖๘). **ปัญญาประดิษฐ์กับการเรียนการสอนภาษาไทยในโลกยุคใหม่.** Journal of Inclusive and Innovative Education, ๙(๓), ๗๓–๘๘.

พระครูปุญญาพิศาล (วิชาญชัย กตปุญฺโญ) และคณะ. (๒๕๖๘). **ความรับผิดชอบของเด็กไทยในยุค AI: การปรับตัว เรียนรู้ และสร้างคุณค่าในโลกาภิวัตน์.** Journal of Applied Education, ๓(๕), ๑๐๙-๑๒๒.

พระครูสังฆรักษ์นิพิฐพนธ์ จิรวฑฺฒโน และคณะ. (๒๕๖๘). **การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการฝึกอบรมธรรมศึกษาแก่พระสอนศีลธรรม.** วารสารปัญญาปณิธาน, ๑๐(๑), ๑-๑๔.

พระครูสุตคุณาลงกรณ์ (ชาญณรงค์ กตคุโณ) และ พระมหาธีระชัย สุจิตฺโต. (๒๕๖๘). **พระพุทธศาสนากับการบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่.** วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ, ๘(๑), ๓๒๔–๓๓๗.

พระมหากฤษณพงษ์ กิตฺติเวที. (๒๕๖๘). **การสื่อสารศาสนาในยุคดิจิทัล พุทธศาสนาในสื่อสังคมออนไลน์ไทย.** วารสารพุทธรัตโนบล, ๑(๓), ๒๓-๓๓.

พระมหาธีรวัฒน์ สาครปุตฺโต (ขอพูลเฉลา) และคณะ. (๒๕๖๘). **แนวทางการจัดการเรียนการสอนยุคปัญญาประดิษฐ์ตามหลักพหูสูต ๕ ของกลุ่มโรงเรียนประถมศึกษาเขตบางเขน กรุงเทพมหานคร.** วารสารบวรสหการศึกษาและมนุษยสังคมศาสตร์, ๖(๓), ๑–๑๐.

พระมหาสุธน สุธโน และคณะ. (๒๕๖๗). **พุทธธรรมกับการใช้เทคโนโลยีและการสื่อสารสารสนเทศ.** วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์, ๗(๒), ๓๖๑–๓๗๖.

พระวรพนธ์ วรธมฺโม และคณะ. (๒๕๖๖). **การประยุกต์ใช้มหาสติปัฏฐานเพื่อการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในยุคดิจิทัล.** วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, ๗(๓), ๓๑-๔๕.

พระสิริพักตร์ วิสัย. (๒๕๖๙). **พุทธนวัตกรรมกับการพัฒนามนุษย์ในสังคมร่วมสมัย.** วารสารพุทธรัตโนบล, ๒(๓), ๑๓–๒๓.

ภณสุทธิ์ สุทธิประการ และ วัฒนพันธุ์ ครุฑะเสน. (๒๕๖๗). **พุทธนวัตกรรมการสื่อสารกับการสื่อสารหลักพุทธธรรมในยุคดิจิทัล.** วารสารพุทธศาสตร์ มจร.อุบลราชธานี, ๖(๑), ๑๔๑๓–๑๔๒๖.

เศรษฐฐากรณ์ วงษ์อารยะสกุล และ ดาริณี ปันกันสกุล. (๒๕๖๘). **การใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการบังคับใช้กฎหมาย ขอบเขตของจริยธรรม ผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชน.** วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์, ๙(๒), ๓๗–๔๗.

สมยศ ปัญญามาก และคณะ. (๒๕๖๙). **การพัฒนาชุมชนต้นแบบเพื่อสร้างสรรค์สังคมตามหลักพุทธนวัตกรรม ในการปลูกฝังจิตสำนึกทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของประชาชนในชุมชนวัดอินทร์ฐาน เทศบาลเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา.** วารสารสันติสุขปริทรรศน์, ๗(๑), ๓๐–๔๔.

อุรารัตน์ ไชยรังสี. (๒๕๖๗). **แนวทางการรู้เท่าทันสื่อสังคมออนไลน์ของคนวัยทำงานในเขตกรุงเทพมหานคร เชิงพุทธบูรณาการ.** วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, ๑๐(๒), ๒๒๖-๒๘๓.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). **ประวัติและพัฒนาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** เรียกใช้เมื่อ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๙, จาก https://www.mcu.ac.th/pages/history

ศูนย์นวัตกรรมและการจัดการเรียนรู้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). **ยุทธศาสตร์พุทธนวัตกรรมและคลังความรู้พุทธศาสนาดิจิทัล.** เรียกใช้เมื่อ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๖๙, จาก https://www.mcu.ac.th/

พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐. (๒๕๔๐). **ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๑๔ ตอนที่ ๕๑ ก.** หน้า ๒๔-๔๓. (๑ ตุลาคม ๒๕๔๐).

UNESCO. (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO General Conference. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137

สติ ปัญญา และความไม่ประมาท: หลักป้องกันภัยและส่งเสริมการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขในปัจจุบัน
Mindfulness, Wisdom, and Heedfulness: Principles for Risk Prevention and the Promotion of Safe and Peaceful Living in Contemporary Society

พระมหาสังคม ชยานนฺโท
Phramaha Sangkorn Chayananto
พระศรีสัจญาณมุนี
Phra Si Satchayanmuni
พระมหาวิทูรย์ สิทฺธิเมธี
Phramaha Withun Sitthimethi
พระไพศาล จนฺทธมฺโม
Phra Paisan Candadhammo
ผศ.ดร.วินัย ภูมิสุข
Asst.Prof.Dr.Winai Phumsukh
วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประเทศไทย
Chaiyaphum Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
Email: sangkom5899@gmail.com

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความสุข ความปลอดภัย และคุณภาพชีวิต วิเคราะห์ลักษณะของภัยและความเสี่ยงในโลกปัจจุบัน อธิบายหลักสติ ปัญญา และความไม่ประมาทตามแนวพระพุทธศาสนา และเสนอแนวทางประยุกต์ใช้เพื่อป้องกันภัยและส่งเสริมการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุข โดยใช้การศึกษาเอกสารจากพระไตรปิฎก หนังสือและงานวิชาการ ตลอดจนรายงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ผลการสังเคราะห์ชี้ว่า ภัยร่วมสมัยมีลักษณะซับซ้อน เชื่อมโยง และเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ครอบคลุมภัยธรรมชาติ สุขภาพ อุบัติเหตุ เศรษฐกิจ สังคม ความขัดแย้ง ตลอดจนภัยข้อมูลข่าวสารและอาชญากรรมไซเบอร์ การป้องกันภัยจึงต้องประสานมาตรการภายนอกกับการพัฒนาคุณภาพภายในของบุคคล สติทำหน้าที่ให้รู้ตัวและเห็นสัญญาณก่อนตอบสนอง ปัญญาช่วยวิเคราะห์เหตุปัจจัย หลักฐาน ผลกระทบ และทางเลือก ส่วนความไม่ประมาททำให้เกิดการเตรียมพร้อมและลงมือป้องกันอย่างต่อเนื่อง บทความเสนอกรอบ

"SAFE–๔L" ซึ่งประกอบด้วย S–Sati, A–Analytical Paññā, F–Foresight and Appamāda และ E–Ethical Engagement โดยประยุกต์ใน ๔ ระดับ ได้แก่ Life, Loved Ones, Local Community และ Linked Society เพื่อชี้ว่าความปลอดภัยที่ยั่งยืนมิใช่เพียงการปราศจากภัย แต่คือความสามารถในการรู้เท่าทัน ป้องกัน รับมือ ฟื้นตัว เรียนรู้ และดำเนินชีวิตโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

คำสำคัญ: สติ; ปัญญา; ความไม่ประมาท; การป้องกันภัย; คุณภาพชีวิต

Abstract

This academic article examines and synthesizes the relationship among happiness, safety, and quality of life; analyzes contemporary hazards and risks; explains mindfulness, wisdom, and heedfulness from a Buddhist perspective; and proposes practical applications for risk prevention and peaceful living. Documentary analysis is employed, drawing on the Tipiṭaka, scholarly literature, and reports from relevant institutions. The synthesis indicates that contemporary risks are complex, interconnected, and rapidly changing, ranging from natural hazards, health threats, road injuries, economic and social insecurity, and conflict to misinformation, cybercrime, and irresponsible uses of digital technology. Effective prevention therefore requires not only external regulations and technologies but also the cultivation of inner human qualities. Mindfulness enables awareness of warning signs before reaction; wisdom supports causal analysis, evidence appraisal, impact assessment, and prudent choice; and heedfulness turns understanding into preparation and sustained preventive action. The article proposes the SAFE–4L framework: S–Sati, A–Analytical Paññā, F–Foresight and Appamāda, and E–Ethical Engagement. The framework operates across four levels: Life, Loved Ones, Local Community, and Linked Society. Sustainable safety is thus understood not merely as the absence of danger, but as the capacity to recognize risks, prevent harm, respond effectively, recover, learn, and live without harming oneself or others.

Keywords: Mindfulness; Wisdom; Heedfulness; Risk Prevention; Quality of Life

บทนำ

มนุษย์ทุกคนปรารถนาความสุข ความมั่นคง และความปลอดภัย แต่เงื่อนไขของการดำเนินชีวิตในสังคมร่วมสมัยมีความซับซ้อนมากขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม และโครงสร้างประชากร ภัยจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะอุบัติเหตุ โรคภัย อาชญากรรม หรือภัยธรรมชาติที่มองเห็นได้ หากยังรวมถึงความเสี่ยงที่ซ่อนอยู่ในระบบข้อมูล ข่าวสาร ห่วงโซ่อุปทาน การเงิน ความสัมพันธ์ และกระบวนการตัดสินใจของมนุษย์เอง ภัยบางชนิดเกิดขึ้นฉับพลัน ขณะที่บางชนิดสะสมช้า เช่น หนี้สิน ความเครียดเรื้อรัง พฤติกรรมเนือยนิ่ง การเสพติดสื่อ ความแตกแยกทางสังคม และการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม แนวคิด “สังคมแห่งความเสี่ยง” ช่วยอธิบายว่าความทันสมัยมิได้ผลิตเฉพาะความสะดวกและความมั่งคั่ง แต่ยังสร้างความเสี่ยงใหม่จากวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และระบบการผลิตที่เชื่อมโยงกันในระดับข้ามพรมแดน ความเสี่ยงจึงมิใช่เหตุบังเอิญที่อยู่ภายนอกกระบวนการพัฒนา หากเป็นผลข้างเคียงที่ต้องถูกมองเห็น ประเมิน และจัดการอย่างรับผิดชอบ มุมมองดังกล่าวทำให้การป้องกันภัยต้องพิจารณาทั้งโครงสร้างทางสังคม ระบบเทคนิค และพฤติกรรมของบุคคลไปพร้อมกัน[๑]

ภาพรวมความเสี่ยงโลกใน พ.ศ. ๒๕๖๙ สะท้อนความสัมพันธ์เชิงระบบอย่างเด่นชัด โดยการเผชิญหน้าทางภูมิเศรษฐกิจและความขัดแย้งด้วยอาวุธระหว่างรัฐถูกจัดเป็นความเสี่ยงสำคัญในระยะสั้น และสามารถเชื่อมโยงไปสู่ความผันผวนของพลังงาน อาหาร การค้า การเงิน โครงสร้างพื้นฐาน และความมั่นคงทางไซเบอร์ได้ ข้อเท็จจริงนี้ชี้ว่า “ภัย” ในปัจจุบันมิได้มีเส้นแบ่งชัดระหว่างภัยส่วนบุคคลกับภัยสาธารณะ เพราะเหตุการณ์ในระดับโลกสามารถส่งผลถึงครัวเรือนและการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างรวดเร็ว[๒]

อย่างไรก็ตาม การอธิบายภัยจากปัจจัยภายนอกเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความกลัว การด่วนตัดสิน และความชะล่าใจล้วนเป็นปัจจัยภายในที่เพิ่มทั้งโอกาสและความรุนแรงของความเสียหาย บุคคลอาจมีอุปกรณ์และกฎความปลอดภัยที่ดี แต่หากใช้งานโดยขาดสติหรือไม่ยอมปฏิบัติตามมาตรการ ความปลอดภัยก็เกิดขึ้นได้ยาก ในทางกลับกัน บุคคลที่มีสติและปัญญาสามารถเห็นสัญญาณความเสี่ยงในระยะเริ่มต้น รู้จักหยุดก่อนตอบสนอง และเลือกการกระทำที่ลดโอกาสเกิดความเสียหาย

---

[๑] Ulrich Beck, Risk Society: Towards a New Modernity, trans. Mark Ritter (London: Sage Publications, 1992), pp. 19–23.

[๒] World Economic Forum, The Global Risks Report 2026, “1.1 The World in 2026: on a Precipice,” published 14 January 2026, accessed 3 September 2026, https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2026/in-full/global-risks-report-2026-chapter-1/.

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพภายในควบคู่กับความรับผิดชอบต่อโลกภายนอก คำสอนเรื่อง "อัปปมาทะ" หรือความไม่ประมาทมิได้หมายถึงการหวาดกลัวต่อเหตุร้าย แต่หมายถึงการตื่นรู้ ไม่ปล่อยปละ และเร่งทำกิจที่ควรทำก่อนโอกาสผ่านไป พระไตรปิฎกแสดงทั้งหลักความสุขของคฤหัสถ์ หลักประโยชน์ปัจจุบัน หลักสติปัฏฐาน และคำสอนว่าความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย ซึ่งสามารถนำมาสังเคราะห์เป็นฐานคิดของการดำเนินชีวิตที่ปลอดภัยและมีคุณภาพ[๓]

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ศึกษาความสัมพันธ์ของความสุข ความปลอดภัย และคุณภาพชีวิต (๒) วิเคราะห์ภัยและความเสี่ยงสำคัญในโลกปัจจุบัน (๓) สังเคราะห์หลักสติ ปัญญา และความไม่ประมาทเป็นกระบวนการป้องกันภัย และ (๔) เสนอกรอบประยุกต์ในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมดิจิทัล โดยมุ่งรักษาสาระเชิงพุทธไว้พร้อมเชื่อมกับความรู้ด้านการจัดการความเสี่ยงร่วมสมัย

ในเชิงการวิเคราะห์ ความเสี่ยงร่วมสมัยมีลักษณะอย่างน้อยสามประการ ประการแรกคือความไม่แน่นอน บุคคลอาจทราบว่าภัยมีอยู่แต่ไม่สามารถกำหนดเวลาหรือความรุนแรงได้แน่นอน ประการที่สองคือความเชื่อมโยง เหตุหนึ่งสามารถส่งผลต่ออีกระบบหนึ่ง เช่น ภัยพิบัติทำให้การคมนาคมหยุดชะงักและกระทบรายได้ ครอบครัว และสุขภาพจิต ประการที่สามคือความไม่เท่าเทียมในการรับผลกระทบ ผู้ที่มีทรัพยากรน้อย เด็ก ผู้สูงอายุ หรือผู้ที่เข้าถึงข้อมูลจำกัดมักฟื้นตัวได้ช้ากว่า การป้องกันภัยจึงต้องไม่มุ่งเพียงลดโอกาสเกิดเหตุ แต่ต้องลดความเปราะบางและเพิ่มขีดความสามารถในการฟื้นตัวด้วย เมื่อพิจารณาจากมิติภายใน การรับรู้ความเสี่ยงของมนุษย์มักถูกอารมณ์และความเคยชินกำกับ สิ่งที่เกิดบ่อยอาจถูกมองว่า "ธรรมดา" จนละเลย ส่วนสิ่งที่เพิ่งเป็นข่าวอาจถูกประเมินว่าน่ากลัวเกินจริง หลักสติช่วยให้เห็นสภาพจิตที่กำลังตีความข้อมูล ปัญญาช่วยแยกความรู้สึกออกจากหลักฐาน และความไม่ประมาทช่วยให้เลือกมาตรการที่พอดี ไม่เพิกเฉยต่อความเสี่ยงและไม่ตื่นตระหนกเกินเหตุ ความสมดุลนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของการตัดสินใจที่มีคุณภาพ

---

[๓] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕; องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐–๓๔๔; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑; ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒–๔๐๕/๓๐๑–๓๔๐.

ความสุข ความปลอดภัย และคุณภาพชีวิตในฐานะระบบเดียวกัน

๑. ความสุขที่พัฒนาได้

ในทัศนะพระพุทธศาสนา ความสุขมิใช่เพียงความรู้สึกพึงพอใจชั่วคราวหรือการได้รับสิ่งที่ปรารถนา แต่เป็นภาวะที่มีระดับและพัฒนาได้ ตั้งแต่ความสุขจากปัจจัยดำรงชีวิตที่ได้มาโดยสุจริตไปสู่ความสุขจากคุณธรรม ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล ความสงบของจิต และปัญญาที่ทำให้พึ่งพาสิ่งภายนอกน้อยลง หลักความสุขของคฤหัสถ์ เช่น อัตถิสุข โภคสุข อนณสุข และอนวัชชสุข แสดงว่าเศรษฐกิจและศีลธรรมไม่ควรถูกแยกออกจากกัน เพราะการมีทรัพย์ การใช้ทรัพย์ การไม่เป็นหนี้ และการดำเนินชีวิตที่ไม่มีโทษเป็นเงื่อนไขเกื้อหนุนกัน[๔]

แนวคิดสำคัญคือ “ความสุขนั้นพัฒนาได้” กล่าวคือ มนุษย์สามารถฝึกให้มีความสุขจากการทำสิ่งดีงาม การให้ การสร้างสรรค์ การเรียนรู้ และความสงบ มากกว่าการผูกความสุขไว้กับการบริโภคหรือสิ่งเร้าภายนอกเพียงด้านเดียว สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่าความสุขมีหลายขั้นและควรได้รับการพัฒนาจนบุคคลมีอิสรภาพภายในมากขึ้น เมื่อมองเช่นนี้ ความสุขจึงไม่ใช่รางวัลปลายทางเท่านั้น แต่เป็นสมรรถนะทางใจที่ทำให้บุคคลรับมือกับความไม่แน่นอนได้ดีขึ้น[๕]

๒. ความปลอดภัยในมิติพุทธ

ความปลอดภัยตามแนวพระพุทธศาสนาไม่อาจหมายถึงการทำให้โลกปราศจากความไม่แน่นอน เพราะชีวิตอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลง แต่หมายถึงความสามารถที่จะดำเนินชีวิตด้วยการรู้เท่าทัน ป้องกัน เตรียมพร้อม และไม่สร้างเหตุแห่งภัยขึ้นด้วยตนเอง จึงมีสองด้านพร้อมกัน คือ “การป้องกันตนเองจากภัย” และ “การไม่เป็นต้นเหตุแห่งภัยแก่ผู้อื่น” มาตรการภายนอก เช่น กฎหมาย อุปกรณ์ ระบบเตือนภัย และเทคโนโลยีมีความจำเป็น แต่จะมีประสิทธิผลต่อเมื่อผู้ใช้มีวินัย ความรับผิดชอบ สติ และความเข้าใจ[๖]

ในมิตินี้ ศีลมีความหมายเชิงความปลอดภัยอย่างเด่นชัด การไม่ฆ่าช่วยคุ้มครองชีวิต การไม่ลักทรัพย์คุ้มครองทรัพย์สิน การไม่ละเมิดทางเพศคุ้มครองครอบครัวและศักดิ์ศรี การไม่กล่าวเท็จคุ้มครองความไว้วางใจ และการไม่เสพสิ่งที่ทำให้ขาดสติช่วยลดโอกาสเกิดอุบัติเหตุ ความรุนแรง และการตัดสินใจที่เสียหาย ความปลอดภัยจึงเป็นผลจากทั้งโครงสร้างที่ดีและการกำกับตนเองอย่างมีจริยธรรม[๗]

---

[๔] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕–๑๐๗; องฺ.จตุกฺก.อ. (ไทย) ๒/๖๒/๓๕๔.

[๕] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ความสุขทุกแง่ทุกมุม, ฉบับ PDF วัดญาณเวศกวัน, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (วิสาขบูชา ๒๕๕๔), หน้า ๓–๕, https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/564.

[๖] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐–๓๔๔; องฺ.อฏฺฐก.อ. (ไทย) ๓/๕๔/๒๖๖.

[๗] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๒๖–๒๒๗.

เกณฑ์พิจารณาความสุขตามแนวพุทธจึงควรถามอย่างน้อยสี่ประเด็น คือ ความสุขนั้นเกิดจากเหตุที่สุจริตหรือไม่ มีผลเสียตามมาหรือไม่ ทำให้ต้องพึ่งพาสิ่งภายนอกเพิ่มขึ้นหรือลดลง และส่งเสริมการพัฒนาตนกับความสัมพันธ์ต่อผู้อื่นเพียงใด ความสุขที่เกิดจากการเอาเปรียบ การเสพเกินประมาณ หรือการหลีกหนีปัญหาอาจให้ความพึงพอใจในระยะสั้น แต่เพิ่มความเสี่ยงในระยะยาว ในทางตรงกันข้าม ความสุขจากการมีวินัย การรักษาสุขภาพ การศึกษา การทำงานสุจริต และการสร้างความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลอาจต้องใช้ความเพียรในระยะแรก แต่มีความมั่นคงมากกว่า ความปลอดภัยสามารถจำแนกเพื่อการประยุกต์ได้เป็นหลายมิติ ได้แก่ ความปลอดภัยทางกายจากโรค อุบัติเหตุ และสภาพแวดล้อม ความปลอดภัยทางจิตใจจากการถูกข่มขู่หรือถูกอารมณ์ครอบงำ ความปลอดภัยทางสังคมจากความรุนแรงและการละเมิด ความปลอดภัยทางเศรษฐกิจจากหนี้และความไม่มั่นคง ความปลอดภัยทางข้อมูลจากการหลอกลวงและการโจรกรรมข้อมูล และความปลอดภัยทางศีลธรรมจากการไม่ทำตนให้เป็นเหตุแห่งภัยต่อผู้อื่น การจำแนกดังกล่าวทำให้เห็นว่าเหตุการณ์เดียวอาจกระทบหลายมิติพร้อมกัน เช่น การถูกหลอกออนไลน์อาจสูญเสียเงิน เกิดความเครียด เสียความเชื่อมั่น และกระทบความสัมพันธ์ในครอบครัว

๓. คุณภาพชีวิตแบบองค์รวม

คุณภาพชีวิตในแนวพุทธมิได้วัดจากรายได้ การครอบครอง หรือความสะดวกเพียงอย่างเดียว แต่พิจารณาความสัมพันธ์ของมนุษย์กับร่างกาย สิ่งแวดล้อม สังคม จิตใจ และความจริงของชีวิต หลักภาวนา ๔ ช่วยจัดระบบการพัฒนาเป็นกายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา กล่าวคือ ใช้ปัจจัยและเทคโนโลยีอย่างรู้ประมาณ มีความสัมพันธ์ที่ไม่เบียดเบียน พัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพทางจิต และสร้างความเข้าใจที่เท่าทันเหตุปัจจัย กรอบนี้ทำให้เห็นว่า “คุณภาพของมนุษย์ผู้ใช้ทรัพยากร” มีความสำคัญไม่น้อยกว่า “ปริมาณทรัพยากรที่มนุษย์มี”[๘] งานศึกษาด้านสุขภาวะเชิงพุทธในสังคมไทยยังชี้ว่าการพัฒนาตามหลักภาวนา ๔ เชื่อมมิติของบุคคลกับกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของสังคม กล่าวคือ สุขภาวะมิใช่เรื่องส่วนตัวล้วน ๆ แต่ต้องมีสภาพแวดล้อม องค์กร และชุมชนที่เกื้อหนุนให้บุคคลสามารถพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับความคิดเรื่องความปลอดภัยเชิงระบบ เพราะบุคคลไม่สามารถรับมือความเสี่ยงทุกชนิดได้ด้วยตนเองโดยลำพัง[๙]

---

[๘] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕ (เมษายน ๒๕๖๒), หน้า ๑๔๔–๑๕๑, https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/455.

[๙] พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และสายชล ปัญญชิต, “รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตาม แนวพระพุทธศาสนา,” Veridian E-Journal, Silpakorn University ๘, ฉบับที่ ๑ (มกราคม–เมษายน ๒๕๕๘): ๙๕๘–๙๗๑.

ในระดับนโยบายสุขภาพของไทย แนวคิดสุขภาพก็ขยายพ้นจากการรักษาโรคไปสู่การสร้างเสริมสุขภาวะ การป้องกันปัจจัยคุกคาม และการจัดระบบที่เอื้อต่อชีวิตที่ดี ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๖๕ จึงเป็นตัวอย่างของการมองสุขภาพอย่างเป็นองค์รวมและเชื่อมโยงหลายภาคส่วน เมื่อนำมาเชื่อมกับหลักพุทธ คุณภาพชีวิตจึงควรหมายถึงชีวิตที่พัฒนาได้ ใช้สิ่งที่มีอย่างถูกต้อง มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล และมีปัญญาจัดการความเปลี่ยนแปลงโดยไม่สร้างทุกข์แก่ตนเองและผู้อื่น[๑๐]

๔. ความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัย

ความสุข ความปลอดภัย และคุณภาพชีวิตจึงมิใช่แนวคิดสามชุดที่แยกขาดกัน ความปลอดภัยเป็นฐานให้บุคคลสามารถเรียนรู้ ทำงาน สร้างครอบครัว และพัฒนาศักยภาพ ความสุขเป็นทั้งผลของวิถีชีวิตที่เหมาะสมและพลังทางใจในการพัฒนาตน ส่วนคุณภาพชีวิตเป็นภาพรวมของความเจริญด้านกาย สังคม จิต และปัญญา การแสวงหาความสุขโดยขาดศีลอาจสร้างภัย การแสวงหาความปลอดภัยโดยขาดปัญญาอาจกลายเป็นความหวาดระแวง ส่วนการมีทรัพยากรมากโดยขาดวินัยก็อาจลดคุณภาพชีวิตได้ ดังนั้น จุดร่วมของทั้งสามเรื่องคือการพัฒนาความสามารถของมนุษย์ให้รู้จักเลือกและรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ ตัวอย่างเชิงเปรียบเทียบช่วยให้เห็นความหมายของคุณภาพชีวิตชัดขึ้น บุคคลที่มีรายได้สูงแต่สุขภาพทรุดโทรม จิตใจวิตกกังวล ความสัมพันธ์แตกแยก และใช้ทรัพยากรโดยเบียดเบียนผู้อื่น ไม่อาจถือว่ามีคุณภาพชีวิตสมบูรณ์ ในทางกลับกัน บุคคลที่มีปัจจัยพอเหมาะ มีสุขภาพที่ดูแลได้ มีเครือข่ายเกื้อกูล จิตใจมั่นคง และมีปัญญาจัดการรายได้ เวลา และความต้องการของตน ย่อมมีฐานชีวิตที่พร้อมเผชิญความเปลี่ยนแปลงมากกว่า ดังนั้น คุณภาพชีวิตจึงเป็นความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างถูกสัมพันธ์มากกว่าตัวเลขทรัพย์สินหรือการบริโภค

เมื่อนำความสุข ความปลอดภัย และคุณภาพชีวิตมาวางในกรอบเหตุปัจจัย จะเห็นลำดับที่เกื้อหนุนกันว่า สติทำให้รู้เท่าทันสถานการณ์ ปัญญาทำให้เข้าใจเหตุและผล ความไม่ประมาททำให้เกิดการป้องกัน และศีลทำให้การป้องกันของตนไม่สร้างภัยแก่ผู้อื่น เมื่อความเสียหายลดลงย่อมเอื้อต่อความสงบและความมั่นคง และเมื่อบุคคลใช้ความมั่นคงนั้นพัฒนากาย จิต สังคม และปัญญาต่อไป คุณภาพชีวิตก็เพิ่มขึ้น วงจรนี้ต่างจากการมองความสุขเป็นการเสพหรือมองความปลอดภัยเป็นการควบคุม เพราะมุ่งพัฒนาความสามารถของมนุษย์ให้จัดการชีวิตด้วยตนเองอย่างรับผิดชอบ

---

[๑๐] สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๖๕ (นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, ๒๕๖๖), สืบค้น ๓ กันยายน ๒๕๖๙, https://www.nationalhealth.or. th/ebook/31.

สถานการณ์ภัยและความเสี่ยงในโลกปัจจุบัน

๑. ภัยธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และภัยพิบัติ

น้ำท่วม พายุ ภัยแล้ง ไฟป่า ดินถล่ม คลื่นความร้อน และเหตุฉุกเฉินอื่น ๆ มิใช่เรื่องใหม่ แต่ความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การขยายตัวของเมือง การใช้ที่ดินไม่เหมาะสม และความเหลื่อมล้ำทำให้ประชาชนบางกลุ่มมีความเปราะบางมากขึ้น ภัยธรรมชาติจะกลายเป็นภัยพิบัติรุนแรงเมื่อพื้นที่อยู่อาศัย โครงสร้างพื้นฐาน ระบบเตือนภัย และทรัพยากรในการอพยพหรือฟื้นฟูไม่เพียงพอ ด้วยเหตุนี้ แผนการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๖๔–๒๕๗๐ จึงวางกรอบการจัดการความเสี่ยงเป็นแผนแม่บทที่ต้องเชื่อมหน่วยงานรัฐ ท้องถิ่น เอกชน และภาคส่วนต่าง ๆ[๑๑]

การลงทุนป้องกันล่วงหน้าเป็นประเด็นสำคัญในเชิงเศรษฐศาสตร์ของภัยพิบัติ รายงานการประเมินความเสี่ยงจากภัยพิบัติโลก ค.ศ. ๒๐๒๕ ชี้ว่าความเสียหายโดยตรงจากภัยพิบัติอยู่ในระดับหลายแสนล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี และเมื่อรวมต้นทุนทางอ้อมกับความเสียหายต่อระบบนิเวศ ต้นทุนรวมอาจสูงกว่าสองล้านล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี ข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นว่าแผนอพยพ ระบบเตือนภัย การบำรุงรักษาอาคาร การจัดการน้ำ และการฟื้นฟูระบบนิเวศมิใช่ “ค่าใช้จ่ายที่รอวันเกิดภัย” แต่เป็นการลงทุนเพื่อลดความสูญเสียและเพิ่มความสามารถในการฟื้นตัว[๑๒]

๒. ภัยสุขภาพและอุบัติเหตุ

ภัยสุขภาพจำนวนมากเกิดจากพฤติกรรมที่สะสม เช่น การพักผ่อนไม่เพียงพอ การไม่ออกกำลังกาย การบริโภคที่ไม่เหมาะสม การใช้สารเสพติด และความเครียดเรื้อรัง ปัญหาคือผลเสียมักไม่เกิดทันที จึงทำให้บุคคลประเมินความเสี่ยงต่ำกว่าความเป็นจริง ความไม่ประมาทในด้านสุขภาพจึงหมายถึงการดูแลก่อนเกิดโรครุนแรง สังเกตสัญญาณผิดปกติ และใช้ข้อมูลจากแหล่งที่เชื่อถือได้ สำหรับอุบัติเหตุทางถนน ปัญหามิได้อยู่ที่ “ความผิดพลาดของคน” เพียงมิติเดียว แต่เกี่ยวข้องกับความเร็ว ยานพาหนะ ถนน การบังคับใช้กฎหมาย และการช่วยเหลือหลังเกิดเหตุ การประเมินนโยบายความปลอดภัยทางถนนของไทยภายใต้แผนแม่บทฉบับที่ ๕ ยังคงสะท้อนความท้าทายจากรถจักรยานยนต์ การไม่สวมหมวกนิรภัย การใช้ความเร็ว และความเสี่ยงที่แตกต่างตามวัย ขณะที่

---

[๑๑] กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, แผนการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๖๔–๒๕๗๐ (กรุงเทพมหานคร: กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย), สืบค้น ๓ กันยายน ๒๕๖๙, https://catalog.disaster.go.th/ dataset/dpm-gd007.

[๑๒] United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2025: Resilience Pays: Financing and Investing for Our Future (Geneva: UNDRR, 2025), accessed 3 September 2026, https://www.undrr.org/gar/gar2025.

ข้อมูลระดับโลกระบุว่ามีผู้เสียชีวิตจากอุบัติเหตุทางถนนประมาณ ๑.๑๖ ล้านคนต่อปี และเป็นสาเหตุการเสียชีวิตสำคัญของเด็กและคนหนุ่มสาวอายุ ๕–๒๙ ปี[๑๓]

ประเด็นสำคัญของการจัดการภัยพิบัติคือ “ความเปราะบาง” เพราะภัยระดับเดียวกันอาจสร้างผลกระทบไม่เท่ากัน ชุมชนที่มีข้อมูลเตือนภัย เส้นทางอพยพ บุคลากรช่วยเหลือ และความไว้เนื้อเชื่อใจกันย่อมลดความสูญเสียได้มากกว่าชุมชนที่ขาดการประสานงาน การเตรียมพร้อมจึงต้องสำรวจกลุ่มที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้ป่วยติดเตียง และผู้ที่ไม่มีพาหนะสำหรับอพยพ พร้อมกำหนดผู้รับผิดชอบและช่องทางสื่อสารล่วงหน้า ในด้านอุบัติเหตุการเน้นตำหนิผู้ใช้ถนนเพียงฝ่ายเดียวอาจบดบังปัจจัยเชิงระบบ หลักความไม่ประมาทในระดับบุคคลต้องทำงานคู่กับถนนและยานพาหนะที่ปลอดภัย กฎหมายที่บังคับใช้อย่างสม่ำเสมอ การจัดการความเร็ว และระบบช่วยเหลือหลังเกิดเหตุ จึงอาจกล่าวได้ว่าความรับผิดชอบต่อความปลอดภัยมีทั้งระดับบุคคลและระดับสถาบัน บุคคลมีหน้าที่ไม่เพิ่มความเสี่ยง ขณะที่องค์กรและรัฐมีหน้าที่ออกแบบสภาพแวดล้อมให้ความผิดพลาดของมนุษย์ไม่กลายเป็นความสูญเสียที่รุนแรงเกินจำเป็น

๓. ภัยทางเศรษฐกิจ สังคม และความขัดแย้ง

ความผันผวนทางเศรษฐกิจ ค่าครองชีพ หนี้สิน ความไม่มั่นคงในการทำงาน และความเหลื่อมล้ำสามารถเปลี่ยนเหตุฉุกเฉินขนาดเล็กให้เป็นวิกฤตครอบครัวได้ โดยเฉพาะเมื่อไม่มีเงินสำรองหรือมีภาระหนี้สูง สื่อโฆษณาและแพลตฟอร์มดิจิทัลยังลดระยะเวลาระหว่าง “ความอยาก” กับ “การซื้อ” ทำให้การตัดสินใจตามแรงกระตุ้นเกิดง่ายขึ้น สติจึงมีบทบาทในการหยุด ปัญญาช่วยเห็นต้นทุนระยะยาว และความไม่ประมาททำให้วางแผนก่อนเกิดเหตุ เช่น การรู้รายรับรายจ่าย การไม่ก่อหนี้เกินกำลัง และการมีเงินสำรองตามความเหมาะสม ในด้านสังคม ความรุนแรงในครอบครัว การกลั่นแกล้ง การเลือกปฏิบัติ การใช้วาจาสร้างความเกลียดชัง และความโดดเดี่ยวทำให้บุคคลไม่ปลอดภัยทางจิตใจ แม้ไม่มีอันตรายทางกายโดยตรง ส่วนความขัดแย้งระหว่างรัฐและการแข่งขันทางภูมิเศรษฐกิจสามารถสร้างผลกระทบต่อประชาชนผ่านราคาพลังงาน อาหาร การจ้างงาน ห่วงโซ่อุปทาน และระบบสื่อสาร ดังนั้น ความปลอดภัยจึงต้องมีทั้งมิติของการคุ้มครองจากความรุนแรงและมิติของการสร้างความไว้วางใจ ความร่วมมือ และกลไกช่วยเหลือผู้เปราะบาง

---

[๑๓] สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI), “โครงการการประเมินผลและการขับเคลื่อนนโยบายความปลอด ภัยทางถนน ภายใต้แผนแม่บทฉบับที่ ๕,” ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙, สืบค้น ๓ กันยายน ๒๕๖๙, https://tdri.or.th/2026/02/ road-safty-policy-2025/., World Health Organization, “Road Traffic Injuries,” 20 July 2026, accessed 3 September 2026, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries.

๔. ภัยในสังคมดิจิทัลและภัยภายในจิตใจ

สังคมดิจิทัลสร้างโอกาสมหาศาล แต่ทำให้ภัยเปลี่ยนรูปอย่างรวดเร็ว ทั้งฟิชชิง มัลแวร์ การสวมรอยบัญชี การหลอกให้โอนเงิน การขโมยข้อมูล การสร้างภาพหรือเสียงปลอม และการโจมตีช่องโหว่ของระบบ การแจ้งเตือนของ ThaiCERT ใน พ.ศ. ๒๕๖๙ แสดงให้เห็นว่าช่องโหว่และวิธีโจมตีเกิดขึ้นต่อเนื่องและต้องปรับมาตรการอยู่เสมอ ขณะเดียวกัน สถิติศูนย์ 1212 ETDA ในช่วง ๘ เดือนแรกของ พ.ศ. ๒๕๖๘ มีเรื่องร้องเรียนปัญหาออนไลน์ ๒๗,๓๓๒ เรื่อง เพิ่มขึ้นจากช่วงเดียวกันของปีก่อนอย่างชัดเจน[๑๔] ความเสี่ยงทางดิจิทัลมิได้ขึ้นอยู่กับเทคนิคเท่านั้น แต่สัมพันธ์กับสภาพจิตของผู้ใช้ เนื้อหาที่กระตุ้นความกลัว ความโลภ หรือความโกรธอาจทำให้คนคลิกลิงก์ แชร์ข้อมูล หรือโอนเงินโดยขาดการตรวจสอบ นอกจากนี้ หลักฐานเกี่ยวกับเยาวชนยังชี้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับสุขภาวะทางจิตมีทั้งด้านบวกและลบ และมีลักษณะสองทาง กล่าวคือ ปัญหาสุขภาพจิตอาจทำให้ใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ขณะเดียวกันการใช้บางรูปแบบอาจซ้ำเติมปัญหา ดังนั้น "ภัยภายใน" เช่น โลภะ โทสะ โมหะ ความกลัว และอคติ จึงเป็นตัวเร่งให้ภัยภายนอกมีพลังมากขึ้น[๑๕]

ภัยทางสังคมยังสัมพันธ์กับคุณภาพของการสื่อสารอย่างใกล้ชิด เมื่อบุคคลรับข้อมูลในภาวะโกรธหรือหวาดกลัว มีแนวโน้มลดทอนความซับซ้อนของปัญหาให้เหลือเพียงการแบ่งฝ่าย "เรา–เขา" และอาจเผยแพร่ถ้อยคำหรือข้อมูลที่เพิ่มความขัดแย้ง การมีสติจึงมิใช่เพียงประโยชน์ส่วนตัว แต่เป็นกลไกหยุดการขยายความรุนแรงในพื้นที่สาธารณะ ส่วนปัญญาช่วยตรวจสอบข้อเท็จจริง เข้าใจบริบท และแยกความเห็นออกจากข้อมูลเชิงประจักษ์ ภัยดิจิทัลจำนวนมากใช้จุดอ่อนทางจิตวิทยามากกว่าจุดอ่อนทางเทคนิค เช่น ความอยากได้ผลตอบแทนสูง ความกลัวบัญชีถูกปิด ความเกรงใจผู้ที่อ้างว่าเป็นผู้บังคับบัญชา หรือความตื่นเต้นกับข่าวเร่งด่วน ผู้ใช้จึงควรสร้าง "กิจวัตรชะลอการตัดสินใจ" เช่น ไม่โอนเงินจากคำสั่งในช่องทางเดียว ไม่ให้รหัส OTP ไม่ติดตั้งโปรแกรมจากแหล่งไม่ทราบที่มา และตรวจสอบชื่อโดเมนก่อนกรอกข้อมูล การปฏิบัติเหล่านี้เป็นรูปธรรมของสติและความไม่ประมาท

---

[๑๔] ศูนย์ประสานการรักษาความมั่นคงปลอดภัยระบบคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (ThaiCERT), "เอกสารแจ้งเตือนภัย คุกคามทางไซเบอร์ ปี ๒๕๖๙," สืบค้น ๓ กันยายน ๒๕๖๙, https://www.thaicert.or.th/cyber-alert-th/., สำนักงาน พัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA), "ETDA ชี้ ๘ เดือนแรกปี ๖๘ ร้องเรียนออนไลน์พุ่ง ๒.๗ หมื่น 'สินค้าออนไลน์–เว็บเถื่อน' ครองแชมป์," ๑๗ กันยายน ๒๕๖๘, สืบค้น ๓ กันยายน ๒๕๖๙, https://www.etda.or.th/th/pr-news/1212 _online.aspx.

[๑๕] World Health Organization Regional Office for Europe, Addressing the Digital Determinants of Youth Mental Health and Well-being: Policy Brief (Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2025), published 23 May 2025, accessed 3 September 2026, https://www.who.int/europe/publications/i/item/ WHO-EURO-2025-12187-51959-79685/.

ในโลกดิจิทัล และอคติภายในตัวบุคคลยังทำให้มองข้ามสัญญาณที่ไม่ปลอดภัยว่าไม่ถูกหลอกง่าย จนลดการตรวจสอบ การพัฒนาปัญญาจึงรวมถึงการยอมรับข้อจำกัดของตน การเปิดรับการทักท้วง และการพร้อมเปลี่ยนความเห็นเมื่อพบหลักฐานที่ดีกว่า

หลักสติ ปัญญา และความไม่ประมาท

๑. สติ: การรู้ตัวก่อนตอบสนอง

สติหมายถึงความระลึกได้และความไม่หลงลืมต่อสิ่งที่ควรรู้ ควรทำ และกำลังเกิดขึ้น สติมิใช่เพียงการ "อยู่กับปัจจุบัน" ในความหมายที่แยกขาดจากคุณค่าทางจริยธรรม แต่เป็นความรู้ตัวที่ทำงานร่วมกับสัมปชัญญะ ความเพียร และปัญญา หลักสติปัฏฐานเสนอฐานการรู้ ๔ ด้าน ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งช่วยให้บุคคลสังเกตทั้งสัญญาณทางกาย ความรู้สึก สภาวะจิต และรูปแบบเหตุปัจจัยก่อนที่การตอบสนองแบบอัตโนมัติจะครอบงำ[๑๖] เมื่อประยุกต์กับการป้องกันภัย สติมีบทบาทอย่างน้อยห้าประการ คือ (๑) ตรวจพบสัญญาณเตือน เช่น กลิ่นไหม้ อาการผิดปกติ ข้อความน่าสงสัย หรืออารมณ์โกรธที่เพิ่มขึ้น (๒) สร้างช่องว่างระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง (๓) ประเมินความพร้อมของตน เช่น ความง่วง ความเหนื่อย หรือความเครียด (๔) ระลึกถึงกฎและขั้นตอนความปลอดภัย และ (๕) รู้ว่าตนเองยังไม่รู้หรือไม่แน่ใจ จึงเลือกตรวจสอบหรือถามผู้เชี่ยวชาญแทนการคาดเดา ความสำคัญของสติจึงอยู่ที่การทำให้ "ช่วงเวลาก่อนการตัดสินใจ" มีคุณภาพ

๒. ปัญญา: การเห็นเหตุปัจจัยและผลกระทบ

ปัญญาหมายถึงความเข้าใจที่แยกแยะเหตุและผล คุณและโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ตลอดจนเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัย ปัญญาจึงต่างจากการมีข้อมูลจำนวนมาก เพราะผู้มีข้อมูลอาจยังตัดสินใจผิดได้ หากประเมินความน่าเชื่อถือไม่เป็น มองผลกระทบไม่ครบ หรือใช้ความรู้เพื่อเอาเปรียบผู้อื่น กระบวนการที่สำคัญคือ "โยนิโสมนสิการ" หรือการพิจารณาโดยแยบคาย ซึ่งมุ่งพิจารณาถึงต้นเหตุ องค์ประกอบ ความสัมพันธ์ และผลสืบเนื่อง ไม่หยุดอยู่เพียงภาพที่ปรากฏต่อหน้า[๑๗]

ในบริบทการจัดการความเสี่ยง ปัญญาจึงประกอบด้วยความสามารถในการแยกข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น ตรวจสอบแหล่งข้อมูล วิเคราะห์สาเหตุราก ประเมินความน่าจะเป็นและความรุนแรง เปรียบเทียบทางเลือก คาดการณ์ผลระยะสั้นและระยะยาว คำนึงถึงผลต่อบุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อม และพร้อมปรับความเห็นเมื่อมีหลักฐานใหม่ ปัญญาที่ครบถ้วนจึงเป็นทั้งความสามารถ

---

[๑๖] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑; ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๓๕๙, ๓๖๘; ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๓.

[๑๗] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๗–๑๘; ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๑๕/๗๑.

เชิงวิเคราะห์และความรับผิดชอบเชิงจริยธรรม การฝึกสติในชีวิตประจำวันไม่จำเป็นต้องรอเวลาปฏิบัติธรรมอย่างเป็นทางการเท่านั้น แต่สามารถฝึกในจังหวะที่เกี่ยวข้องกับความเสี่ยงโดยตรง เช่น ก่อนสตาร์ตรถให้สำรวจกายและความง่วง ก่อนตอบข้อความให้สังเกตอารมณ์ ก่อนซื้อสินค้าให้สังเกตแรงกระตุ้น ก่อนเผยแพร่ข่าวให้หยุดอ่านให้ครบ และเมื่อเกิดความขัดแย้งให้รับรู้ความตึงเครียดในกายกับถ้อยคำที่กำลังจะพูด การฝึกเช่นนี้ทำให้สติเป็นทักษะที่เชื่อมการภาวนากับการดำเนินชีวิต ไม่ใช่กิจกรรมที่แยกออกจากการทำงานและความรับผิดชอบ

ปัญญายังพัฒนาได้เป็นลำดับจากการรับฟังและศึกษา การคิดพิจารณา และการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การอ่านคู่มือความปลอดภัยทำให้เกิดความรู้เบื้องต้น การพิจารณาว่าหลักการนั้นสัมพันธ์กับบ้าน ที่ทำงาน หรือชุมชนของตนอย่างไรทำให้ความรู้มีความหมาย และการฝึกซ้อมพร้อมทบทวนผลทำให้เกิดความเข้าใจจากประสบการณ์ การป้องกันภัยจึงควรมีทั้งการให้ข้อมูล การฝึกคิด และการฝึกปฏิบัติ มิใช่คาดหวังว่าการประกาศกฎเพียงครั้งเดียวจะเปลี่ยนพฤติกรรมได้

๓. ความไม่ประมาท: จากความเข้าใจสู่การลงมือ

ความไม่ประมาทหรืออัปปมาทะหมายถึงความไม่ปล่อยปละ ความตื่นตัว และความเพียรในการละสิ่งที่เป็นโทษพร้อมเจริญสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ความไม่ประมาทไม่ใช่ความหวาดระแวง เพราะความหวาดระแวงทำให้จิตถูกความกลัวครอบงำ ขณะที่ความไม่ประมาทตั้งอยู่บนการเห็นความไม่แน่นอนตามความเป็นจริง แล้วลงมือทำสิ่งที่ควรทำด้วยความสงบและมีเหตุผล[๑๘] เมื่อแปลงเป็นพฤติกรรม ความไม่ประมาทมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การยอมรับว่าสุขภาพ ทรัพย์สิน ความสัมพันธ์ และระบบต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงได้ การไม่ผัดวันประกันพรุ่งในเรื่องสำคัญ การเตรียมทรัพยากรและแผนสำรองก่อนเกิดเหตุ และการสร้างความดีหรือความไว้วางใจอย่างต่อเนื่อง ไม่รอให้เกิดวิกฤตจึงเริ่มสร้างเครือข่ายช่วยเหลือ ในเชิงการบริหารความเสี่ยง หลักนี้สอดคล้องกับการป้องกันและเตรียมพร้อม แต่มีมิติทางคุณธรรมเพิ่มขึ้น คือการไม่ผลักความเสี่ยงจากตนไปให้ผู้อื่น

๔. ความสัมพันธ์ของหลักทั้งสาม

สติ ปัญญา และความไม่ประมาททำงานเป็นกระบวนการเดียวกัน สติทำให้รู้ว่า “กำลังเกิดอะไรขึ้น” ปัญญาทำให้เข้าใจว่า “เหตุใดจึงเกิด และควรทำอย่างไร” ส่วนความไม่ประมาททำให้ “ลงมือและทำต่อเนื่อง” หากมีสติแต่ขาดปัญญา บุคคลอาจเห็นสัญญาณแต่ตีความผิด หากมีปัญญาแต่ขาดสติ ความรู้ที่มีก็อาจไม่ถูกนำมาใช้ในเวลาคับขัน และหากมีทั้งสติและปัญญาแต่ขาดความไม่ประมาท ก็อาจรู้ดีแต่ไม่เตรียมพร้อม

---

[๑๘] ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑; ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๖๐–๖๕.

สติ → เห็นสัญญาณ → ปัญญา → วิเคราะห์เหตุและผล → ความไม่ประมาท → เตรียมและลงมือ → ความปลอดภัยและความผาสุก

ตัวอย่างเช่น เมื่อได้รับข้อความเร่งให้โอนเงิน สติทำให้หยุดก่อนกดลิงก์ ปัญญาทำให้ตรวจสอบผู้ส่ง ที่อยู่เว็บไซต์ ภาษา และความสมเหตุสมผลของคำขอ ส่วนความไม่ประมาททำให้ยืนยันตัวตนผ่านช่องทางอื่น เปิดใช้การยืนยันหลายขั้นตอน และรายงานข้อความหลอกลวง ตัวอย่างนี้แสดงว่าหลักธรรมมิได้ทำหน้าที่เพียงปลอบใจหลังเกิดเหตุ แต่สามารถเป็นกลไกเชิงป้องกันตั้งแต่ก่อนความเสียหายเกิดขึ้น ความไม่ประมาทยังมีมิติของเวลา กล่าวคือ การกระทำที่ควรทำจำนวนมากมีคุณค่ามากที่สุดเมื่อทำ "ก่อน" เกิดเหตุ เช่น การตรวจสุขภาพก่อนโรครุนแรง การสำรองข้อมูลก่อนเครื่องเสีย การซ่อมระบบไฟก่อนลัดวงจร การเก็บเงินสำรองก่อนรายได้สะดุด และการสร้างความไว้ใจก่อนเกิดวิกฤต ในแง่นี้อัปปมาทะคือการไม่ปล่อยให้ความรู้ที่มีอยู่ล่าช้าจนหมดโอกาสใช้ประโยชน์[๑๙]

หากมองตามวงจรเหตุการณ์ หลักทั้งสามใช้ได้ทั้งก่อน ระหว่าง และหลังเกิดเหตุ ก่อนเกิดเหตุใช้สติสำรวจสัญญาณ ปัญญาวิเคราะห์ และความไม่ประมาทเตรียมมาตรการ ระหว่างเกิดเหตุใช้สติคงความรู้ตัว ปัญญาจัดลำดับความสำคัญ และความไม่ประมาททำตามแผนโดยไม่ประมาทกับความปลอดภัยของผู้ช่วยเหลือ หลังเกิดเหตุใช้สติรับรู้ผลที่เกิด ปัญญาวิเคราะห์บทเรียน และความไม่ประมาทปรับระบบเพื่อไม่ให้ความผิดพลาดเดิมเกิดซ้ำ กระบวนการนี้ทำให้การฟื้นฟูและเป็นโอกาสพัฒนาความยืดหยุ่นให้สูงขึ้น

หลักป้องกันภัยในการดำเนินชีวิต

๑. รู้ความเสี่ยงและประเมินอย่างมีปัญญา

จุดเริ่มต้นของการป้องกันภัยคือการยอมรับว่าความเสี่ยงมีอยู่จริงโดยไม่ตีความว่าการยอมรับนั้นเป็นการมองโลกในแง่ร้าย บุคคลควรถามอย่างน้อยว่า ภัยที่อาจเกิดคืออะไร ใครหรือสิ่งใดมีความเปราะบาง โอกาสเกิดมากเพียงใด หากเกิดแล้วรุนแรงเพียงใด และมีมาตรการใดช่วยป้องกันหรือลดผลกระทบได้ การประเมินต้องพิจารณาทั้งเหตุการณ์ที่เกิดไม่บ่อยแต่ผลกระทบรุนแรง เช่น อัคคีภัย และเหตุเล็กที่เกิดซ้ำจนสะสมเป็นความเสียหาย เช่น การนอนน้อย การใช้รหัสผ่านซ้ำ หรือการใช้จ่ายตามแรงกระตุ้น

---

[๑๙] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒–๗๓.

๒. สร้างวินัยด้านสุขภาพ ที่อยู่อาศัย และการเดินทาง

สุขภาพเป็นทุนพื้นฐานของความสามารถในการรับมือภัย การกินอย่างเหมาะสม การเคลื่อนไหวร่างกาย การพักผ่อน การหลีกเลี่ยงสิ่งเสพติด การดูแลสุขภาพจิต และการตรวจสุขภาพตามความเหมาะสมควรเป็นกิจวัตร ไม่ใช่การตอบสนองเมื่อเกิดโรครุนแรงแล้ว ในบ้านควรตรวจระบบไฟฟ้า แก๊ส ทางหนีไฟ จุดเสี่ยงลื่นล้ม การเก็บยาและสารเคมี รวมถึงให้สมาชิกทราบตำแหน่งอุปกรณ์ดับเพลิงและปฐมพยาบาล ส่วนการเดินทางควรตรวจสภาพรถ ใช้อุปกรณ์นิรภัย ไม่ใช้โทรศัพท์ขณะขับขี่และเมื่อเมา ง่วงหรือมีอารมณ์รุนแรง

๓. เตรียมพร้อมต่อเหตุฉุกเฉินและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ครอบครัวและองค์กรควรมีแผนฉุกเฉินที่สัมพันธ์กับภัยของพื้นที่ เช่น น้ำท่วม พายุ ไฟไหม้ หรือระบบสื่อสารขัดข้อง โดยกำหนดช่องทางรับข้อมูล จุดนัดพบ เส้นทางอพยพ ผู้ที่ต้องได้รับความช่วยเหลือเป็นพิเศษ หมายเลขติดต่อ และสิ่งของจำเป็น การฝึกซ้อมช่วยลดความสับสนเมื่อเผชิญเหตุจริง และควรมีการทบทวนหลังการฝึกเพื่อเรียนรู้ข้อบกพร่อง ส่วนความมั่นคงทางเศรษฐกิจควรเริ่มจากการรู้รายรับรายจ่าย ไม่ก่อหนี้เกินกำลัง อ่านสัญญาก่อนผูกพัน และมีเงินสำรองตามบริบทของตน

๔. รู้เท่าทันข้อมูลและมีจริยธรรมดิจิทัล

ก่อนเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูลควรตรวจผู้เขียน วันที่ หลักฐาน แหล่งอ้างอิง และเปรียบเทียบกับแหล่งอิสระ เนื้อหาที่เร่งเร้าให้กลัว โกรธ โลภ หรือรีบตัดสินใจควรได้รับการตรวจสอบเป็นพิเศษ มาตรการพื้นฐาน ได้แก่ ใช้รหัสผ่านที่รัดกุมและไม่ซ้ำ เปิดการยืนยันหลายขั้นตอน ปรับปรุงซอฟต์แวร์ สำรองข้อมูล จำกัดข้อมูลที่เปิดเผย และไม่ส่งรหัสยืนยันให้ผู้อื่น ที่สำคัญ ผู้ใช้ต้องไม่สร้างหรือเผยแพร่ข้อมูลเท็จ ไม่กลั่นแกล้ง ไม่ละเมิดข้อมูลส่วนบุคคล และไม่ใช้เทคโนโลยีเพื่อเอาเปรียบผู้อื่น

ในระดับสุขภาพ ควรออกแบบสิ่งแวดล้อมให้สนับสนุนพฤติกรรมที่ดี เช่น จัดเวลาและสถานที่สำหรับการเคลื่อนไหว ลดสิ่งเร้าที่นำไปสู่การบริโภคเกินจำเป็น และสร้างระบบเตือนเรื่องยา การนัดตรวจ หรือการพักผ่อน เพราะการพึ่ง “กำลังใจ” เพียงอย่างเดียวมีข้อจำกัด ส่วนในบ้านการกำหนดตำแหน่งของของมีคม ยา สารเคมี และสายไฟ รวมถึงการจัดแสงสว่างและทางเดินให้เหมาะกับผู้สูงอายุ เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนความไม่ประมาทให้เป็นการออกแบบสภาพแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ การป้องกันภัยควรรวมถึงการอ่านเงื่อนไขสินเชื่อ สัญญา และผลิตภัณฑ์ทางการเงินก่อนตัดสินใจ ไม่ลงทุนในสิ่งที่ไม่เข้าใจ และระวังข้อเสนอที่ใช้ความเร่งด่วนหรือผลตอบแทนผิดปกติเป็นแรงจูงใจ การมีเงินสำรองไม่จำเป็นต้องเริ่มจากจำนวนมาก แต่ควรสร้างวินัยตามศักยภาพ

หลักสันโดษและความพอประมาณช่วยลดแรงกดดันจากการเปรียบเทียบทางสังคม ซึ่งมักเป็นสาเหตุให้ใช้จ่ายเกินกำลัง

การสร้างเครือข่ายช่วยเหลือเป็นหลักป้องกันที่มักถูกมองข้าม ไม่มีบุคคลใดมีความรู้และทรัพยากรเพียงพอสำหรับทุกภัย การรู้ว่าจะติดต่อใครเมื่อเกิดเหตุ การมีเพื่อนบ้านที่ไว้ใจกัน การเข้าถึงผู้เชี่ยวชาญ และการรู้ช่องทางของหน่วยงานรัฐช่วยลดเวลาการตอบสนองได้มาก กัลยาณมิตรจึงอาจแปลเชิงปฏิบัติได้ว่า เครือข่ายที่ให้ข้อมูล เตือนสติ ช่วยตรวจสอบ และสนับสนุนการตัดสินใจที่เป็นประโยชน์[๒๐]

การประยุกต์ใช้ใน ๔ ระดับของชีวิต

๑. ระดับชีวิตส่วนบุคคล

การประยุกต์เริ่มจากกิจวัตรง่าย ๆ ได้แก่ “หยุด–ตรวจ–คิด–ทำ–ทบทวน” หยุดก่อนขับรถ ส่งข้อความ โอนเงิน ซื้อสินค้า หรือโต้ตอบเมื่อโกรธ ตรวจสภาพกาย จิต และข้อมูล คิดถึงเหตุผลและผลกระทบ ทำสิ่งที่ลดความเสี่ยง และทบทวนสิ่งที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน กระบวนการสั้น ๆ นี้ เปลี่ยนสติจากแนวคิดเชิงนามธรรมให้เป็นนิสัยเชิงป้องกัน และเปลี่ยนความผิดพลาดให้เป็นข้อมูลสำหรับการเรียนรู้เพื่อป้องกัน

๒. ระดับครอบครัวและบุคคลใกล้ชิด

ครอบครัวเป็นพื้นที่แรกของวัฒนธรรมความปลอดภัย ผู้ใหญ่ควรเป็นแบบอย่างในการใช้ถนน การจัดการอารมณ์ และการใช้เทคโนโลยี ควรกำหนดกติกาที่สมาชิกเข้าใจร่วมกัน เช่น การใช้เครื่องใช้ไฟฟ้า การเปิดประตูให้คนแปลกหน้า การจัดยา การใช้หน้าจอ และการเก็บข้อมูลส่วนตัว พร้อมสร้างบรรยากาศที่สมาชิกสามารถรายงานความผิดพลาดหรือการถูกหลอกได้โดยไม่ถูกประณาม เพราะการปกปิดจากความกลัวมักทำให้ความเสียหายรุนแรงขึ้น

๓. ระดับชุมชนและองค์กร

ชุมชนที่ปลอดภัยต้องมีทั้งข้อมูล โครงสร้าง และความไว้วางใจ ควรสำรวจจุดเสี่ยงและความเปราะบางร่วมกัน เช่น จุดน้ำท่วม จุดอุบัติเหตุ อาคารไม่มั่นคง พื้นที่มืด ผู้สูงอายุอยู่ลำพัง หรือครัวเรือนที่ต้องพึ่งอุปกรณ์ทางการแพทย์ แล้วใช้ข้อมูลจัดลำดับความสำคัญ จัดระบบเตือนภัย กำหนดผู้ประสานงาน ฝึกซ้อม และสร้างเครือข่ายอาสาสมัคร การมี “กัลยาณมิตร” ในความหมายร่วมสมัยจึงครอบคลุมทั้งผู้ให้คำเตือน ผู้เชี่ยวชาญ และเครือข่ายที่ช่วยกันมองเห็นสิ่งที่คนคนเดียวอาจมองข้าม

---

[๒๐] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐–๓๔๔; องฺ.อฏฺฐก.อ. (ไทย) ๓/๕๔/๒๖๖.

๔. ระดับสังคมเชื่อมโยงและสังคมดิจิทัล

ในสังคมเชื่อมโยง การกระทำของคนหนึ่งสามารถกระจายผลต่อคนจำนวนมากได้อย่างรวดเร็ว การตรวจสอบก่อนแชร์ การคุ้มครองข้อมูล การไม่สร้างเนื้อหาหลอกลวง และการช่วยเตือนผู้เปราะบางจึงเป็นความรับผิดชอบร่วม ความปลอดภัยดิจิทัลที่ยั่งยืนไม่ควรตั้งอยู่บนการกลัวเทคโนโลยี แต่บนความสามารถที่จะใช้เทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทัน ปลอดภัย สร้างสรรค์ และเคารพสิทธิของผู้อื่น การประยุกต์ในครอบครัวควรให้ความสำคัญกับการสื่อสารที่ไม่ทำให้สมาชิกปิดบังปัญหา เด็กที่กดลิงก์ผิด ผู้สูงอายุที่ถูกหลอก หรือสมาชิกที่ตัดสินใจทางการเงินผิดพลาดควรได้รับการช่วยเหลือให้หยุดความเสียหายและเรียนรู้ มากกว่าถูกตำหนิจนไม่กล้าบอกเหตุครั้งต่อไป ครอบครัวอาจกำหนดช่องทางยืนยันคำขอเงินที่ผิดปกติ นัดซ้อมการติดต่อเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน และทบทวนข้อมูลสำคัญร่วมกันเป็นระยะ

ในระดับชุมชน ควรเปลี่ยนข้อมูลความเสี่ยงให้เป็นความรู้ที่ประชาชนใช้ได้ เช่น แผนที่จุดน้ำท่วม จุดเสี่ยงอุบัติเหตุ รายชื่อผู้ต้องการความช่วยเหลือ และช่องทางแจ้งเตือนที่เชื่อถือได้ การมีข้อมูลมากแต่กระจัดกระจายย่อมไม่เท่ากับการมีระบบที่นำข้อมูลไปใช้ตัดสินใจได้ ชุมชนจึงต้องสร้างทั้งฐานข้อมูล ผู้รับผิดชอบ การฝึกซ้อมและการประเมินผลหลังเหตุการณ์ สำหรับสังคมดิจิทัล การป้องกันภัยต้องควบคู่กับการเคารพสิทธิและศักดิ์ศรี ไม่ควรใช้ข้ออ้างเรื่องความปลอดภัยเพื่อเฝ้าระวังหรือละเมิดข้อมูลเกินจำเป็น การเก็บและใช้ข้อมูลควรมีเหตุผล จำกัดเท่าที่จำเป็น และมีความรับผิดชอบเมื่อเกิดการรั่วไหล หลัก Ethical Engagement ในกรอบที่นำเสนอจึงทำหน้าที่ตรวจสอบว่ามาตรการป้องกันภัยไม่ได้สร้างจริยธรรมใหม่ขึ้นมาแทน

องค์ความรู้ใหม่: กรอบ SAFE–๔L

จากการสังเคราะห์หลักพระพุทธศาสนา แนวคิดสุขภาวะ และการจัดการความเสี่ยง บทความเสนอกรอบ “SAFE–๔L” เพื่อแปลงหลักสติ ปัญญา และความไม่ประมาทให้เป็นกระบวนการที่ใช้ได้ในสถานการณ์จริง จุดเด่นของกรอบนี้คือไม่แยก “ความปลอดภัย” ออกจาก “คุณภาพของจิต” และไม่แยก “การป้องกันตนเอง” ออกจาก “ความรับผิดชอบต่อผู้อื่น”

๑.องค์ประกอบ SAFE

องค์ประกอบ	ความหมาย	คำถามกำกับ
S – Sati	หยุดและรู้เท่าทัน	เกิดอะไรขึ้น? เรากำลังรู้สึกหรือถูกเร่งเร้าอย่างไร?
A – Analytical Paññā	วิเคราะห์ด้วยปัญญา	สาเหตุ หลักฐาน ความเปราะบาง ผลกระทบ และทางเลือกคืออะไร?
F – Foresight and Appamāda	คาดการณ์และไม่ประมาท	ต้องเตรียมอะไร ใครรับผิดชอบ และมีแผนสำรองหรือไม่?
E – Ethical Engagement	ลงมืออย่างมีจริยธรรม	การกระทำลดภัยจริงหรือไม่ และสร้างภาระหรือความเสียหายแก่ผู้อื่นหรือไม่?

๒. พื้นที่ประยุกต์ ๔L

๔L หมายถึงพื้นที่ของการนำ SAFE ไปใช้ ได้แก่ (๑) L1: Life – ชีวิตส่วนบุคคล ครอบคลุมสุขภาพ จิตใจ การเดินทาง การเงิน และพฤติกรรมประจำวัน (๒) L2: Loved Ones – ครอบครัวและบุคคลใกล้ชิด ครอบคลุมการสื่อสาร กติกา การดูแลเด็ก ผู้สูงอายุ และผู้เปราะบาง (๓) L3: Local Community – ชุมชนและองค์กร ครอบคลุมการสำรวจความเสี่ยง ระบบเตือนภัย การจัดสรรทรัพยากร การประสานงาน และการฟื้นฟู และ (๔) L4: Linked Society – สังคมเชื่อมโยงและสังคมดิจิทัล ครอบคลุมข้อมูล ความปลอดภัยไซเบอร์ จริยธรรมดิจิทัล และความรับผิดชอบที่ข้ามพรมแดน

การใช้ SAFE–๔L จึงไม่ใช่การเพิ่มศัพท์ใหม่ให้กับคำสอนเดิม แต่เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของหลักธรรมให้สามารถใช้เป็น “คำถามก่อนการกระทำ” และ “วงจรเรียนรู้หลังการกระทำ” ได้อย่างเป็นระบบ

ตัวอย่างการใช้ SAFE–๔L กับการหลอกโอนเงินออนไลน์สามารถอธิบายได้ดังนี้ ระดับ Life ผู้รับข้อความใช้ Sati หยุดก่อนกดลิงก์ ใช้ Analytical Paññā ตรวจชื่อผู้ส่ง โดเมน และเหตุผลของคำขอ ใช้ Foresight and Appamāda ยืนยันผ่านช่องทางอื่นและกำหนดวงเงินหรือการยืนยันหลายขั้นตอน และใช้ Ethical Engagement ด้วยการเก็บหลักฐาน แจ้งเตือนโดยไม่เผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวของผู้อื่น ระดับ Loved Ones ครอบครัวกำหนดกติกาการยืนยันคำขอเงิน ระดับ Local Community องค์กรหรือชุมชนเผยแพร่ช่องทางตรวจสอบและช่วยเหลือผู้เสียหาย และระดับ Linked Society แพลตฟอร์ม หน่วยงาน และผู้ใช้ร่วมกันรายงานบัญชีหรือเนื้อหาที่หลอกลวง

กรณีดังกล่าวแสดงว่า SAFE–๔L ไม่ได้เสนอให้บุคคลรับภาระความปลอดภัยทั้งหมด แต่ช่วยระบุว่าแต่ละระดับควรรับผิดชอบอะไร บุคคลต้องมีทักษะและวินัย ครอบครัวต้องมีการสื่อสาร ชุมชนต้องมีระบบช่วยเหลือ ส่วนสังคมเชื่อมโยงต้องมีกติกา เทคโนโลยี และความรับผิดชอบของผู้ให้บริการ การกระจายความรับผิดชอบเช่นนี้ลดแนวโน้มการกล่าวโทษเหยื่อและทำให้การป้องกันมีลักษณะเชิงระบบมากขึ้น

๓. กระบวนการใช้กรอบ SAFE–๔L

เมื่อต้องเผชิญปัญหา เช่น อุบัติเหตุทางถนน การหลอกลวงออนไลน์ น้ำท่วม หรือความขัดแย้งในครอบครัว สามารถใช้กรอบนี้ตามลำดับ ๖ ขั้น คือ (๑) กำหนดระดับที่เกี่ยวข้องว่าเป็น Life, Loved Ones, Local Community หรือ Linked Society (๒) ใช้ Sati สำรวจสภาพจริงและสัญญาณโดยไม่ด่วนสรุป (๓) ใช้ Analytical Paññā วิเคราะห์สาเหตุราก ความเปราะบาง ผลกระทบ และทางเลือก (๔) ใช้ Foresight and Appamāda กำหนดมาตรการ ผู้รับผิดชอบ ทรัพยากร และแผนสำรอง (๕) ใช้ Ethical Engagement ลงมือโดยไม่เพิ่มความเสียหายแก่ผู้อื่น และ (๖) ทบทวนผล ปรับมาตรการ และถ่ายทอดบทเรียน

SAFE–๔L มีลักษณะเป็นวงจรมากกว่าเส้นตรง เพราะความเสี่ยงเปลี่ยนตามเวลา เมื่อดำเนินมาตรการแล้วต้องกลับมาสังเกตผล เก็บข้อมูล วิเคราะห์ใหม่ และปรับแผนต่อเนื่อง จุดนี้ทำให้ “ความไม่ประมาท” มิใช่เพียงการเตรียมตัวครั้งเดียว แต่เป็นวัฒนธรรมของการเรียนรู้และการปรับตัว

๔. คุณค่าทางวิชาการและเชิงปฏิบัติ

ประการแรก กรอบนี้เชื่อมการฝึกจิตกับการจัดการความเสี่ยง ทำให้เห็นว่าความปลอดภัยต้องอาศัยทั้งระบบภายนอกและสมรรถนะภายใน ประการที่สอง กรอบนี้ไม่แยกความปลอดภัยออกจากจริยธรรม เพราะมาตรการที่ทำให้คนกลุ่มหนึ่งปลอดภัยโดยผลักความเสี่ยงให้คนอีกกลุ่มหนึ่งไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นความปลอดภัยที่ยั่งยืน ประการที่สาม กรอบนี้ครอบคลุมตั้งแต่บุคคลถึงสังคมดิจิทัล จึงรองรับความเสี่ยงที่เชื่อมโยงหลายระดับ ประการที่สี่ กรอบนี้ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และการฟื้นตัว มากกว่าการมุ่งหาผู้ผิดหลังเกิดเหตุ และประการที่ห้า กรอบนี้รักษาเป้าหมายของ “ความสุขที่มีคุณภาพ” คือไม่ใช่การหลีกเลี่ยงภัยจนไม่กล้าดำเนินชีวิต แต่เป็นการมีอิสระจากความประมาทและมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล

สรุป

โลกปัจจุบันมีความก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการสื่อสารอย่างมาก ขณะเดียวกันความเสี่ยงก็ซับซ้อน เชื่อมโยง และเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว การดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขและปลอดภัยจึงต้องมีทั้งมาตรการป้องกันภายนอกและการพัฒนาคุณภาพภายใน สติทำให้เห็นสัญญาณและไม่ตอบสนองตามอารมณ์โดยทันที ปัญญาทำให้เข้าใจเหตุปัจจัย ประเมินข้อมูล และเลือกทางที่เหมาะสม ส่วนความไม่ประมาททำให้เตรียมพร้อม ลงมือ และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

แก่นสำคัญของบทความคือ ความปลอดภัยตามแนวพระพุทธศาสนาไม่ใช่เพียงการทำให้ตนเองพ้นภัย แต่รวมถึงการไม่เป็นต้นเหตุแห่งภัยของผู้อื่น ศีล เมตตา ความรับผิดชอบ และความร่วมมือจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมความปลอดภัย กรอบ SAFE–๔L สรุปความสัมพันธ์ดังกล่าวให้เห็นเป็นกระบวนการตั้งแต่การรู้เท่าทัน วิเคราะห์ คาดการณ์ เตรียมพร้อม ลงมืออย่างมีจริยธรรม และเรียนรู้หลังเหตุการณ์ เมื่อใช้ในระดับชีวิต ครอบครัว ชุมชน และสังคมเชื่อมโยง จะช่วยเปลี่ยนความปลอดภัยจาก “ภาวะที่หวังว่าจะไม่มีเหตุร้าย” ให้เป็น “ความสามารถในการอยู่กับความไม่แน่นอนอย่างมีสติ ปัญญา และความรับผิดชอบ” อันเป็นฐานของสุขภาวะ ความสงบ และคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน

ในเชิงวิชาการ กรอบนี้ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างภาษาธรรมกับภาษาการบริหารความเสี่ยง “สติ” สัมพันธ์กับการตรวจพบและการตระหนักรู้ “ปัญญา” สัมพันธ์กับการประเมินและการตัดสินใจ “ความไม่ประมาท” สัมพันธ์กับการป้องกัน การเตรียมพร้อม และความต่อเนื่อง ส่วน “การลงมืออย่างมีจริยธรรม” ทำให้การลดความเสี่ยงไม่ถูกตัดขาดจากผลกระทบต่อผู้อื่น อย่างไรก็ตาม กรอบ SAFE–๔L เป็นข้อเสนอเชิงแนวคิดที่ควรได้รับการศึกษาต่อด้วยการวิจัยเชิงประจักษ์ เช่น การพัฒนาแบบประเมิน การทดลองใช้ในชุมชน โรงเรียน หรือองค์กร และการเปรียบเทียบผลก่อนและหลังการนำกรอบไปใช้

บรรณานุกรม

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร และสายชล ปัญญชิต. “รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา.” Veridian E-Journal, Silpakorn University ๘, ๑ (๒๕๕๘): ๙๕๘–๙๗๑.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙–๒๕๕๙.

กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. แผนการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๖๔–๒๕๗๐. กรุงเทพมหานคร: กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. https://catalog.disaster.go.th/dataset/ dpm-gd007

ศูนย์ประสานการรักษาความมั่นคงปลอดภัยระบบคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (ThaiCERT). “เอกสารแจ้งเตือนภัยคุกคามทางไซเบอร์ ปี ๒๕๖๙.” https://www.thaicert.or.th/cyber-alert-th/

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI). “โครงการการประเมินผลและการขับเคลื่อนนโยบายความปลอดภัยทางถนน ภายใต้แผนแม่บทฉบับที่ ๕.” ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๙. https://tdri.or.th/2026/ 02/road-safty-policy-2025/

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). ความสุขทุกแง่ทุกมุม. เอกสารออนไลน์ วัดญาณเวศกวัน; ฉบับ PDF ระบุพิมพ์ครั้งที่ ๔ วิสาขบูชา ๒๕๕๔.https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/564

สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. ธรรมนูญว่าด้วยระบบสุขภาพแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๖๕. นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, ๒๕๖๖. https://www.nationalhealth.or.th/ ebook/31

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. เมษายน ๒๕๖๒. วัดญาณเวศกวัน. https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/455

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA). “ETDA ชี้ ๘ เดือนแรกปี ๖๘ ร้องเรียนออนไลน์พุ่ง ๒.๗ หมื่น ‘สินค้าออนไลน์–เว็บเถื่อน’ ครองแชมป์.” ๑๗ กันยายน ๒๕๖๘. https://www.etda.or.th/ th/pr-news/1212_online.aspx

Beck, Ulrich. Risk Society: Towards a New Modernity. Translated by Mark Ritter. London: Sage Publications, 1992.

United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2025: Resilience Pays: Financing and Investing for Our Future. Geneva: UNDRR, 2025.

World Economic Forum. The Global Risks Report 2026. Geneva: World Economic Forum, 2026. https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2026/

World Health Organization. “Road Traffic Injuries.” 20 July 2026. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries

World Health Organization Regional Office for Europe. Addressing the Digital Determinants of Youth Mental Health and Well-being: Policy Brief. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 2025.

การรับรู้อริยาบถในชีวิตประจำวัน เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ และรู้แจ้งอริยสัจ ๔
Awareness of Daily Postures for Developing the Four Foundations of Mindfulness and Realizing the Four Noble Truths

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ.,
*Phra Phrawanapisanmethi Promjan**

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์การรับรู้อริยาบถในชีวิตประจำวันตามหลักกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สืบต่อไปสู่การเจริญสติปัฏฐาน ๔ และเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามแนวทางพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และตำราวิปัสสนาภาวนา ผลการศึกษาพบว่า การเจริญสติปัฏฐานโดยการตั้งสติระลึกรู้อิริยาบถต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน โดยอาศัยโยนิโสมนสิการทำไว้ในใจโดยแยบคาย เป็นบาทฐานสำคัญในการเพิกถอนมิจฉาทิฏฐิในกาย ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถจำแนกสภาวะรูปธรรมและนามธรรมออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด (นามรูปปริจเฉทญาณ) เมื่อสติสัมปชัญญะได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อินทรีย์ ๕ (ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา)สมดุลกัน นำไปสู่การเห็นความสืบต่อแห่งเหตุปัจจัย (ปัจจยปริคคหญาณ) การพิจารณาไตรลักษณ์ (สัมมสนญาณ) และการเกิดปัญญาญาณหยั่งรู้ความเกิดดับแห่งรูปนาม (อุทยัพพยญาณ) จนถึงความดับไปแห่งสังขารธรรมทั้งปวง (ภังคญาณ) แนวทางนี้ทำให้เกิดการแทงตลอดในอริยสัจ ๔ โดยทำหน้าที่สัจจกิจพร้อมกันในขณะจิตเดียว คือ กำหนดรู้ทุกขสัจด้วยการเห็นอุปาทานขันธ์ ๕ ในอริยาบถและการเดินจงกรม ละสมุทยสัจด้วยการไม่เปิดโอกาสให้ตัณหาและอภิชฌาโทมนัสเกิดขึ้น แจ้งนิโรธสัจด้วยการสัมผัสความดับไปแห่งรูปนาม และเจริญมรรคสัจด้วยการประชุมพร้อมแห่งองค์อริยมรรคมีองค์ ๘ อันมีสัมมาสติและสัมมาทิฏฐิเป็นประธาน

---

* อาจารย์และพระวิปัสสนาจารย์ประจำวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต **สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, พ.ศ.๒๕๖๙.

ดังปรากฏหลักฐานในประวัติการบรรลุธรรมของพระอภิญญาและพระอรหันตเถระในอริยาบถต่าง ๆ นำไปสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: การรับรู้อริยาบถ, สติปัฏฐาน ๔, อริยสัจ ๔, วิปัสสนาญาณ, สัมปชัญญะ ๗, ธัมมานุสารี, โยนิโสมนสิการ

Abstract

This academic article aims to analyze the process of posture awareness in daily life according to Kayanupassana Satipatthana and the continuation of wisdom towards the development of the Four Foundations of Mindfulness and the realization of the Four Noble Truths in Theravada Buddhism. The study is conducted through primary scriptures including the Pali Tipiṭaka, Commentaries (Aṭṭhakathā), Sub-commentaries (Ṭīkā), Visuddhimagga, and Vipassana meditation literature of Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

The findings reveal that practicing mindfulness through awareness of major postures (walking, standing, sitting, lying down) and minor postures (Sampajañña 7) in daily life, guided by Yoniso Manasikara (wise attention), serves as a vital foundation for dispelling the four Vipallasa (perversions), Ghanasaññā, and Sakkayadiṭṭhi. This enables meditators to discern physical and mental phenomena separately (Nāmarūpapariccheda-ñāṇa). As mindfulness and clear comprehension are continuously developed, Khanikasamādhi and the Five Spiritual Faculties (Indriya 5) achieve equilibrium, leading to the comprehension of cause-and-effect relationships (Paccayapariggaha-ñāṇa), the contemplation of the Three Characteristics (Sammasana-ñāṇa), and the arising of insight into the arising and passing away of phenomena (Udayabbaya-ñāṇa) up to the dissolution of all formations (Bhaṅga-ñāṇa).

This contemplative process results in the penetration of the Four Noble Truths simultaneously in a single mind-moment (Eka-kkaṇa): fully comprehending Dukkha-sacca through observing the five aggregates of clinging in postures and walking meditation, abandoning Samudaya-sacca by preventing craving and discontent, realizing Nirodha-sacca through experiencing the cessation of nama-rupa,

and developing Magga-sacca through the unification of the Noble Eightfold Path. This spiritual progression is substantiated by historical accounts of Noble Ones attaining Enlightenment across various physical postures, ultimately leading to definitive liberation from Saṃsāra.

Keywords: Posture Awareness, Four Foundations of Mindfulness, Four Noble Truths, Vipassana-ñāṇa, Sampajañña 7, Dhammanusari, Yoniso Manasikara

การรับรู้อริยาบถในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือการบรรลุพระนิพพานและความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในสังสารวัฏ การบรรลุธรรมดังกล่าวมิใช่เรื่องของการอ้อนวอนหรือการอธิษฐานจิต หากแต่เป็นเรื่องของการเจริญปัญญาญาณให้รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะที่เป็นจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนะทางสายเอกสายเดียว (เอกายนมรรค) ไว้ใน มหาสติปัฏฐานสูตร ว่า “เป็นทางไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงพ้นความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส และเพื่อการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ บรรลุพระนิพพาน[๑] ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระพุทธองค์ทรงวางแนวทางการปฏิบัติธรรมที่ตั้งอยู่บนวิถีชีวิตประจำวัน โดยเริ่มต้นจากการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในหมวดอิริยาปถบรรพ และสัมปชัญญะบรรพ พระองค์ทรงชี้แนะว่า “เมื่อเดิน ยืน นั่ง หรือนอน พึงรู้ชัดในอริยาบถนั้นๆ ตามสภาพความเป็นจริงที่กำลังปรากฏ โดยไม่ปล่อยให้จิตลืมเลือนหรือมองข้ามกิริยาอาการแห่งรูปกาย[๒]

ตามนัยแห่งคัมภีร์สัททนีติธาตุมาลาอธิบายว่า “อิริยาบถ มาจากคำบาลีว่า อิริยาปถ” แสดงถึงการเคลื่อนไหว การดำเนินไป และการทรงตัวอยู่ของรูปกายในสภาวะต่าง ๆ[๓] คัมภีร์อภิธานวรรณนาอธิบายขยายความว่า “อริยาบถคือความก้าวไป ความถอยกลับ และการตั้งมั่นแห่งรูปกายในกิริยา ๔ ประการ ได้แก่ เดิน ยืน นั่ง นอน[๔] ซึ่งการตั้งอยู่แห่งรูปกายเหล่านี้มิได้เกิดขึ้น

---

[๑] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๓๓๙.

[๒] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙-๒๙๐/๓๓๙-๓๔๐., ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๑/๑๐๕.

[๓] พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ ธาตุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิต ธมฺมสาโร และจำรูญ ธรรมดา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖, หน้า ๑๘๘.

[๔] พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง). **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗, หน้า ๙๕.

โดยลำพัง หากแต่เป็นไปตามการส่งสัญญาณของจิตตปัจจัยและแรงค้ำพยุงของวาโยธาตุ นอกจากนี้ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้จำแนกไว้ในพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด ว่า "อริยาบถหมายถึง ท่าทาง ท่าที หรือกิริยาอาการของร่างกายที่ทรงอยู่ในภาวะต่าง ๆ"[๕]

ส่วนอริยาบถย่อย มีจำนวนมากสุดแท้แต่รูปกายจะเคลื่อนไหว เช่น การก้าวไปข้างหน้า การถอยหลัง การเหลียวซ้ายแลขวา การคู้แขนขา และการเหยียดออก ผู้ปฏิบัติย่อมต้องเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ และมีความรู้พร้อมในการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้มรส และรู้พร้อมทั่วในขณะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ย่อมรู้ตัวทั่วพร้อมทั้งในขณะเดินอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ ตื่นอยู่ พูดอยู่ หรือนิ่งอยู่ ไม่ว่า "จะอยู่ในอริยาบถใดก็ให้ทำความรู้สึกตัวกำหนดรู้สภาวะตามความเป็นจริงอยู่ตลอดเวลา[๖]

คัมภีร์ฎีกาอธิบายว่า อิริยานํ ปโถ ปวตฺติมคฺโคติ อิริยาปโถ, คมนาทิวเสน ปวตฺตา สรีราวตฺถา.[๗] อากัปกิริยาที่เป็นไปทางกายทั้งหลาย ชื่อว่าอิริยาบถ ซึ่งเป็นการกำหนดรู้ความเป็นไปทางกิริยามีการเดินเป็นต้น ในคัมภีร์สีลักขันธวรรคอภินวฎีกา และสารัตถทีปนีฎีกาได้ขยายความว่า "อิริยนํ ปวตฺตนํ อิริยา, กายปฺปโยโค กายิกกิริยา. ตสฺสา ปวตฺตนุปายภาวโต อิริยาย ปโถติ อิริยาปโถ, ฐานนิสชฺชาทิ."[๘] ความเคลื่อนไหวอันเป็นไปทางกาย เรียกว่า อิริยา การประกอบกิจทางกาย เรียกว่า กายิกกิริยา ที่ชื่อว่า อิริยาบถ เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นไปของอากัปกิริยาทางกายเหล่านั้น อันได้แก่ การยืนและการนั่ง เป็นต้น

ในคัมภีร์อรรถกถา สุมังคลวิลาสินี (อรรถกถาทีฆนิกาย) และปปัญจสูทนี (อรรถกถามัชฌิมนิกาย) ได้อธิบายแนวทางรับรู้อริยาบถไว้ว่า "มิใช่เพียงการระลึกจำด้วยชื่อ หรือการคิดเอาด้วยสัญญาสมมติว่า "นี่คือเราเดิน" หรือนี่คือเรารู้นั่ง" หากแต่เป็นการใช้สติเข้าไปกำหนดรู้สภาวะตามเป็นจริงในขณะปัจจุบัน[๙] การระลึกรู้ในอิริยาปถบรรพและสัมปชัญญะบรรพนั้น เป็นการดึงการปฏิบัติธรรมเข้ามาสู่ผัสสะและการเคลื่อนไหวปกติในชีวิตประจำวัน โดยไม่แยกการเจริญวิปัสสนาออกจากวิถีชีวิตประจำวัน[๑๐]

---

[๕] พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐, หน้า ๑๒๐.

[๖] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๓๔๐.

[๗] ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๗๕/๓๗๙.

[๘] สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๐๓; องฺ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๐๗.

[๙] ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๘๙/๔๑๗; ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๒๘/๑๓๙.

[๑๐] พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). **มหาสติปัฏฐานทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙, หน้า ๑๕.

การเจริญสติปัฏฐานและการจำแนกรูปนามในอริยาบถ

คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แบ่งอริยาบถออกเป็น ๒ ส่วนสำคัญ คือ อริยาบถหลัก ๔ (อิริยาปถบรรพ) และอริยาบถย่อย ๗ (สัมปชัญญบรรพ) สภาวธรรมของการกำหนดรู้อริยาบถหลักทั้ง ๔ ได้แก่ การเดิน การยืน การนั่ง และการนอน ซึ่งเป็นท่าทางพื้นฐานที่รูปกายครองอยู่ตลอดเวลา[๑๑] พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) ได้อธิบายการรู้ชัดในอริยาบถหลัก มิใช่เพียงการท่องจำในใจว่า "เดินหนอ" หรือนั่งหนอ" แต่เป็นการเจาะจงสัมผัสถึงธาตุลม (วาโยธาตุ) ที่พัดไหว และธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ที่รองรับหนักแน่น ในขณะเดิน มีความเจตนาของจิตที่ประสงค์จะเดิน ส่งผลให้วาโยธาตุเกิดการเคร่งตึงและเคลื่อนไหว ย่อยเป็นสภาวะตึง หย่อน ยก ย่าง ลง และสัมผัส[๑๒]

สำหรับอริยาบถย่อย ๗ (สัมปชัญญบรรพ) หรืออริยาบถย่อยตามแนวสัมปชัญญะ ๗ ในสัมปชัญญะบรรพ ประกอบด้วยกิริยาอาการในชีวิตประจำวันอย่างละเอียด ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระสูตร คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า "สัมปชัญญะในการกระทำอริยาบถย่อยประกอบด้วยปัญญา ๔ ประการ ได้แก่ สาตถกสัมปชัญญะ (รู้ประโยชน์), สัปปายสัมปชัญญะ (รู้ความเหมาะสม), โคจรสัมปชัญญะ (ไม่ทิ้งอารมณ์กรรมฐาน), และอสัมโมหสัมปชัญญะ (ความไม่หลงงมงาย รู้ตามสภาวะจริง)[๑๓] ดังตารางแสดงธาตุที่ประกฏชัดในอิริยาบถต่างๆ ดังนี้

ตารางที่ ๑ แสดงธาตุที่ประกฏชัดในอิริยาบถต่างๆ[๑๔]

อริยาบถ	ธาตุหลักที่ปรากฏชัด	นามจิตที่ร่วม	สภาพธรรมที่พึงกำหนดรู้
เดิน	วาโยธาตุ (ตึง ไหว) และ เตโชธาตุ	จิตตเจตนาสั่งให้ เคลื่อนไหว	การยก ย่าง ลง สัมผัส ความตึง หย่อน
ยืน	ปฐวีธาตุ (หนัก แข็ง) และ วาโยธาตุ	จิตตคหณะค้ำพยุงรูปกาย	สภาพตั้งตรง ความกดทับ ลมพยุงกาย
นั่ง	ปฐวีธาตุ และ อโปธาตุ (เอิบเอิบ)	จิตตเจตนาประคอง ท่าทาง	สัมผัสผ้ารองนั่ง ความตึงที่หลัง
นอน	ปฐวีธาตุ (ผ่อนคลาย) และเตโชธาตุ	จิตตน้อมไปสู่ความสงบ	สัมผัสหมอนและเตียง การราบลงแห่งรูป

[๑๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓, หน้า ๑๕๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๗/๕๗.

[๑๒] พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). **มหาสติปัฏฐานทางสู่พระนิพพาน**. ๒๕๔๙, หน้า ๑๓๕, ๘๕.

[๑๓] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๓๔๐., ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๙๐/๔๒๒.

[๑๔] พระโสภณมหาเถระ, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๐, หน้า ๙๐, ๙๕, ๑๓๕, ๑๔๐.

กิน/ดื่ม	วาโยธาตุ และ ปฐวีธาตุ (รสสัมผัส)	ชิวหาอภิชฌา / มนสิการ	การยกมือ อ้าปาก เคี้ยว กลืน ลิ้มรส[๑๕]
คู้/ เหยียด	วาโยธาตุ (เคลื่อนไหวตึงหย่อน)	กายเจตนาในวิญญัติรูป	สภาวะตึงของเส้นเอ็น ความเหยียดออก[๑๖]

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี) ได้ชี้แจงไว้ใน ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี ว่า การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานผ่านอริยาบถ จะต้องจำแนกแยกแยะระหว่างรูปกายที่เคลื่อนไหวกับนามจิตที่เป็นผู้รู้ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด[๑๗] เมื่อผู้ปฏิบัติก้าวเดินไป ไม่ใช่เราเดิน แต่เป็นรูปกายที่กำลังเคลื่อนไปตามกำลังของวาโยธาตุ โดยมีนามจิตเป็นผู้ส่งสัญญาณเจตนาและเป็นผู้ระลึกรู้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาได้ขยายความประเด็นนี้ว่า “นิพผันนรูป ๑๘ เป็นอารมณ์ที่แท้จริงของวิปัสสนา การกำหนดรู้รูปเดิน ยืน นั่ง นอน ช่วยเพิกถอนฆนสัญญา และป้องกันอภิชฌาโทมนัสเข้าครอบงำจิตใจ[๑๘]

กำหนดรู้อิริยาบถ สู่เวทนา จิต และธรรม ขณะทุกขเวทนาครอบงำ

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ มิใช่เรื่องที่แยกขาดเป็นส่วนๆ แต่มีความเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน การกำหนดรู้อริยาบถในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน จะพาจิตเดินทางเข้าสู่การรับรู้เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนาโดยอัตโนมัติ เมื่อรูปกายตั้งอยู่ในอริยาบถใดอริยาบถหนึ่งเป็นเวลานาน ทุกขเวทนาจะปรากฏชัดขึ้น[๑๙] ซึ่งโดยปกติ ปุถุชนจะไม่เห็นทุกข์ในอริยาบถ เพราะมีอริยาบถบังทุกข์”[๒๐] เมื่อนั่งนานจนเกิดความเจ็บปวด ปุถุชนจะรีบเปลี่ยนอริยาบถ ทำให้เสวยสุขเวทนาชั่วคราว จึงหลงเข้าใจผิดว่า “อริยาบถนั่งเป็นสุข แต่สำหรับผู้เจริญสติปัฏฐาน เมื่อกำหนดรู้อริยาบถอย่างต่อเนื่อง จะเห็นสภาวะทุกขเวทนาที่แทรกซึมอยู่ในรูปกายอย่างชัดเจน[๒๑]

---

[๑๕] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๐/๓๔๐.

[๑๖] พระภาวนาพิศาลเมธี วิ., **ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี.** ๒๕๖๔, หน้า ๓๐.

[๑๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

[๑๘] วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๑/๑๒/๑๖๗., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๓๓๙.

[๑๙] สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๕๒/๑๗๔.

[๒๐] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕, หน้า ๑๑๖.

[๒๑] สํ.สฬา.อ. (ไทย) ๓/๒๕๒/๑๗๔.

ในขณะที่ทุกขเวทนาครอบงำ เช่น ปวดฟันหรือปวดร้าว อารมณ์ที่ชัดเจนเวลานั้นคือทุกขเวทนา หากผู้ปฏิบัติตั้งสติเพ่งจ้องอารมณ์ปวดเพียงอย่างเดียว สติอาจกลายเป็นปัจจัยแก่สมาธิแบบเพ่ง ทำให้ทุกขเวทนาชัดขึ้นจนทนไม่ไหว อุบายที่ถูกต้องตามหลักโยนิโสมนสิการคือ ให้ประคองจิตสำเหนียกมาที่นามผู้ดูว่า กำลังกำหนดรู้อารมณ์อะไรอยู่ ไม่พุ่งจิตไปจับแน่นที่อาการปวด การน้อมจิตมารู้เท่าทันนามผู้ดู จะช่วยให้กระสับกระส่ายลดลง และเห็นสภาวะทุกขเวทนาตามความเป็นจริง

สติปัฏฐาน ๔	อารมณ์ในการกำหนดรู้	สภาพธรรมที่ปรากฏ	ผลของการปฏิบัติ
๑. กายานุปัสสนา	อริยาบถหลัก ๔ (อิริยาปถบรรพ) ๔ และสัมปชัญญะ ๗	รูปกาย วาโยธาตุ ปฐวีธาตุ การไหว	ถอนความจำว่า “เป็นก้อน เป็นตัวตน[๒๒]
๒. เวทนานุปัสสนา	ความเสวยอารมณ์ที่เกิดจากอริยาบถ	ทุกขเวทนา (เมื่อนั่งนาน) สุขเวทนา	เปิดเผยสภาพความบีบคั้นที่ถูกปิดบัง[๒๓]
๓. จิตตานุปัสสนา	สภาพจิตในขณะกระทำอริยาบถย่อย	จิตมีราคะ โทสะ ฟุ้งซ่าน หรือสงบ	รู้เท่าทันวิถีจิต ไม่หลงไปตามอารมณ์[๒๔]
๔. ธัมมานุปัสสนา	สภาวธรรมที่เกิดดับร่วมกับอริยาบถ	นิวรณ์ ๕ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒	เห็นความเป็นปัจจยาการและไตรลักษณ์[๒๕]

เมื่อสติมีความแก่ออกรบในฐานกาย สติย่อมขยายวงการรับรู้ไปสู่ความรู้สึก (เวทนา) สภาพของจิต (จิต) และสัจธรรม (ธรรม) ได้อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน[๒๖]

แนวทางพัฒนาวิปัสสนาญาณจากการรับรู้อริยาบถ

การตามรับรู้อริยาบถด้วยสติสัมปชัญญะอย่างสม่ำเสมอในชีวิตประจำวัน ย่อมนำไปสู่การพัฒนาของวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นตอน ๑๖ ขั้น (โสฬสญาณ) คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้จัดลำดับปัญญาญาณที่เกิดจากการกำหนดรู้อริยาบถไว้อย่างละเอียด[๒๗] ขั้นตอนการพัฒนาวิปัสสนาญาณจากการเจริญสติในอริยาบถ มีลำดับ คือ (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาญาณที่สามารถจำแนกแยกแยะรูปธรรมและนามธรรมออกจากกันในอริยาบถ เห็นชัดว่า “รูปเดิน” เป็นสภาพตึงไหว

---

[๒๒] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๓๓๙.พระโสภณมหาเถระ, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** ๒๕๕๐, หน้า ๑๓๕.

[๒๓] สํ.สฬา.อ.(ไทย) ๓/๒๕๒/๑๗๔. พระพรหมคุณาภรณ์,**พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.**๒๕๕๕, หน้า ๑๑๖.

[๒๔] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๒/๓๔๑. พระโสภณมหาเถระ**, วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** ๒๕๕๐, หน้า ๒๖๕

[๒๕] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๔/๓๔๒., ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๔๘/๓๑๐.

[๒๖] พระภาวนาพิศาลเมธี วิ., **ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี.** ๒๕๖๔, หน้า ๗๐.

[๒๗] วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๕๗๘/๑๗๐.

ส่วนนามเดิน” คือจิตที่เป็นผู้สั่งและผู้รู้ ไม่พบสัตว์ บุคคล ตัวตน[๒๘] (๒) ปัจจยปริคคหญาณ ปัญญาญาณที่กำหนดรู้ปัจจัยแห่งรูปนาม เห็นว่า “รูปกายมีจิต อวิชชา ตัณหา กรรม และอาหาร เป็นปัจจัยค้ำพยุงไว้ จัดเป็นจูฬโสดาบัน[๒๙] (๓) สัมมสนญาณ ปัญญาญาณที่ยกรูปนามขึ้นสู่ไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (๔) อุทยัพพยญาณ ปัญญาญาณที่เห็นความเกิดและความดับแห่งรูปนามในอริยาบถอย่างรวดเร็ว[๓๐]

ตารางที่ ๒ แสดงลำดับญาณในสภาวรับรู้อริยาบถต่างๆ

ลำดับวิปัสสนาญาณ	สภาวะการรับรู้ในอริยาบถ	ปริญญา ๓	ระดับปัญญา
๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	จำแนกรูปเดิน นั่ง ยืน กับ นามผู้รู้ออกจากกัน	ญาตปริญญา	ปัญญาขั้นต้น
๒. ปัจจยปริคคหญาณ	รู้ปัจจัยที่ทำให้เกิดอริยาบถ (จิต วาโยธาตุ)	ญาตปริญญา	ปัญญาขั้นต้น
๓. สัมมสนญาณ	เห็นไตรลักษณ์ในอริยาบถทั้ง ๔	ตีรณปริญญา	ปัญญาขั้นกลาง
๔. อุทยัพพยญาณ	เห็นการเกิดดับของรูปนามในทุกกิริยาย่อย	ตีรณปริญญา	ปัญญาขั้นกลาง
๕. ภังคญาณ	เห็นความดับไปซ้ำๆ ของรูปนามในอริยาบถ	ปหานปริญญา	ปัญญาขั้นสูง
๖-๑๑. สสังขารุเปกขาญาณ	วางเฉยต่อสังขารรูปนามในอริยาบถทั้งปวง	ปหานปริญญา	วิปัสสนาแก่กล้า
๑๒-๑๔. มรรคญาณ-ผลญาณ	จิตหยั่งรู้อนุโลมญาณ ตัดขาดจากกิเลส ประจักษ์แจ้งนิพพาน	ปหานปริญญา (เด็ดขาด)	โลกุตตรปัญญา[๓๑]

แนวทางพัฒนาญาณในระดับสูงขึ้นไปเริ่มจากอุทยัพพยญาณ ส่งผ่านไปยังภังคญาณ (เห็นความดับสลาย) ภยตูปัฏฐานญาณ (เห็นรูปนามเป็นภัย) อาทีนวนุสสติญาณ (เห็นโทษ) นิพพิทาญาณ (หน่ายคลาย) มุญจิตุกัมยตาญาณ (ใคร่จะหลุดพ้น) ปฏิสังขาญาณ (พิจารณาทบทวน) สังขารุเปกขาญาณ (วางเฉยต่อสังขาร) อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ และเข้าสู่ มรรคญาณ-ผลญาณ ในที่สุด

---

[๒๘] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๙, พระภาวนาพิศาลเมธี, ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี. ๒๕๖๔, หน้า ๘๐.

[๒๙] วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๕๗๘/๑๗๐.พระโสภณมหาเถระ, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** ๒๕๕๐, หน้า ๑๕๒.

[๓๐] พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **มหาสติปัฏฐานทางสู่พระนิพพาน.** ๒๕๔๙, หน้า ๑๑๐.

[๓๑] ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๓๓/๕๕๕. ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๒/๘๓., พระโสภณมหาเถระ, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** ๒๕๕๐, หน้า ๑๕๒.

การประจักษ์แจ้งอริยสัจ ๔ โดยการพิจารณาอริยาบถ

อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ นำไปสู่การสิ้นทุกข์ และเป็นธรรมอันทำให้เป็นพระอริยะ[๓๒] ในการเดินจงกรมผู้ปฏิบัติย่อมพิจารณาแทงตลอดอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

๑) ทุกขอริยสัจ การมีสติตามกำหนดรู้อาการยก ย่าง เหยียบ ซึ่งปรากฏสภาวะธาตุ ๔ ตึง หย่อน แข็ง อ่อน เป็นรูปธรรม และจิตที่เข้าไปรู้อาการเป็นนามธรรม การเห็นรูปนามเกิดดับบังคับไม่ได้ จัดเป็นทุกขอริยสัจ (ปริญญากิจ)

๒) สมุทยอริยสัจ จิตที่อยากจะเดินหรืออยากได้ความสบาย จัดเป็นสมุทยสัจ การเจริญสติรู้เท่าทันตัณหาและละความยินดียินร้ายในอาการเดิน จัดเป็นสมุทยอริยสัจ (ปหานกิจ)

๓) นิโรธอริยสัจ การมีสติกำหนดรู้อาการยก ย่าง เหยียบ จนเห็นแจ้งอาการดับไปของรูปนามและจิตตัวรู้ เป็นการแจ้งนิโรธสัจ (สัจฉิกิริยากิจ)

๔) มัคคสัจ การตั้งสติกำหนดรู้อาการเดินจนเกิดองค์อริยมรรคมีองค์ ๘ ประชุมพร้อมกันในจิตดวงเดียว จัดเป็นมัคคสัจ (ภาวนากิจ)[๓๓]

ขณะกำหนดรู้อาการเดินจงกรม องค์มรรคทั้ง ๘ ย่อมเกิดขึ้นพร้อม ได้แก่

๑) สัมมาทิฏฐิ ปัญญารู้แจ้งชัดอาการยก ย่าง เหยียบ ว่าเป็นรูปนาม เกิดดับตามเหตุปัจจัย

๒) สัมมาสังกัปปะ การดำริยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กำหนดรู้อาการยก ย่าง เหยียบ

๓) สัมมาวาจา การน้อมจิตบริกรรมสำรวมระวัง

๔) สัมมากัมมันตะ การกำหนดรู้อารมณ์ปัจจุบันทุกๆ กิริยาอย่างถูกต้อง

๕) สัมมาอาชีวะ การบริสุทธิ์แห่งการกำหนดรู้ ปราศจากกิเลสแอบอิง

๖) สัมมาวายามะ ความเพียรประคองจิตให้อยู่กับสภาวะปัจจุบัน

๗) สัมมาสติ การตั้งความระลึกรู้อย่างสืบเนื่องในอารมณ์รูปนาม

๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิตในอารมณ์รูปนามปัจจุบัน[๓๔]

ในขณะแห่งมรรคญาณ อริยสัจทั้ง ๔ จะถูกประจักษ์แจ้งพร้อมกันในวิถีจิตเดียว (เอกักขเณสัจจปฏิเวโธ)[๓๕] เปรียบเสมือนประทีปที่ทำกิจ ๔ อย่างในขณะเดียวกัน คือ ให้แสงสว่าง ทำลายความมืด เผาไส้ และยังน้ำมันให้แห้งไป

---

[๓๒] ขุ.เถร. (ไทย) ๒/๓๖/๑๕๘., อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑๘๙/๕๘.

[๓๓] ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๙๕/๑๐๔., พระโสภณมหาเถระ,**วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** ๒๕๕๐, หน้า ๒๓๒ - ๒๔๐.

[๓๔] พระภาวนาพิศาลเมธี วิ., **ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี.** ๒๕๖๔, หน้า ๓๗๑.

[๓๕] ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๒๘/๑๓๙; ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๔๘/๓๑๐.

ประวัติการบรรลุธรรมในอริยาบถต่างๆ

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ปรากฏประวัติของพระอริยสงฆ์และพระอริยสาวิกาผู้บรรลุพระอรหัตตผลโดยการกำหนดรู้อริยาบถต่างๆ ดังนี้:

๑. การบรรลุธรรมในอริยาบถเดิน พระมหานาคเถระแห่งอุจจุงกวาลิกวิหาร เข้าใจผิดว่าตนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้วตลอดระยะเวลา ๖๐ ปี เมื่อพระธัมมทินนเถระผู้เป็นลูกศิษย์ซึ่งเป็นพระขีณาสพได้มาทดสอบ โดยขอให้ท่านทดลองนิรมิตช้างเผือกให้วิ่งเข้าหา พระมหานาคเถระเกิดความขลาดกลัวจึงรู้แจ้งว่าตนยังคงเป็นปุถุชน เมื่อได้รับคำอธิบายแก้ไขกรรมฐานจากพระธัมมทินนเถระแล้ว ท่านจึงขึ้นสู่ทางจงกรมเพื่อเร่งปรารภความเพียร กำหนดรู้อาการเคลื่อนไหวของรูปกายในขณะก้าวเดิน ย่างเท้าเพียงย่างที่ ๓ จิตของท่านก็ยกขึ้นสู่วิปัสสนาญาณและบรรลุพระอรหัตตผลในอริยาบถเดินนั้นเอง[๓๖]

๒. การบรรลุธรรมในอริยาบถยืน พระสัปปทาสเถระเกิดความเบื่อหน่ายในกามคุณและท้อถอยต่อการปฏิบัติธรรม จนคิดจะฆ่าตัวตายในสมณเพศ ท่านจึงถือมีดโกนจ่อที่คอขณะยืนพาดคอบนกิ่งไม้ ในขณะที่ศัสตราสัมผัสผิวหนัง ท่านตั้งสติพิจารณาตรวจทานศีลของตนเองตั้งแต่บรรพชาและเห็นว่าศีลของตนบริสุทธิ์หมดจดไร้ราคี ท่านข่มปีติที่เกิดขึ้นแล้วยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา พิจารณาความแตกดับแห่งรูปนาม บรรลุพระอรหัตตผลในอริยาบถยืนนั้นเอง[๓๗]

๓. การบรรลุธรรมในอริยาบถนั่ง (พระปัญจวัคคีย์) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี ขณะที่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะและคณะปัญจวัคคีย์นั่งฟังธรรม ได้พิจารณาตามสภาวะแห่งขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ การพิจารณาเห็นรูปนามโดยความเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่เที่ยง และเป็นทุกข์ ทำให้จิตของท่านหลุดพ้นจากอาสวกิเลส ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมกันทั้งหมดในอริยาบถนั่งฟังธรรมนั้น[๓๘]

๔. การบรรลุธรรมในอริยาบถนอน พระโคธิกเถระเสื่อมจากเจโตวิมุตติถึง ๖ ครั้งด้วยอาการป่วยเรื้อรังรบกวนการปฏิบัติธรรม ในครั้งที่ ๗ ท่านเกิดความสังเวชและถือมีดปลงผมเอนกายลงนอนบนเตียงเพื่อตัดก้านคอของตนเอง แต่ขณะที่ศัสตราสัมผัสเนื้อ ท่านตั้งสติอย่างมั่นคง ยกสภาวะความเจ็บปวดและรูปนามขึ้นสู่วิปัสสนา จิตของท่านก็หลุดพ้นจากอาสวะ บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมกับปิโยคจิต (จิตขณะขาดใจ) ในอริยาบถนอนนั้น[๓๙]

---

[๓๖] ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๒๘/๑๓๙. วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๙/๔๕.

[๓๗] ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๘๔/๒๘๖. ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๓๐.

[๓๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘. สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๘.

[๓๙] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๔. สํ.ส.อ. (ไทย) ๑/๔๒๓/๒๒๕.

๕. การบรรลุธรรมโดยพ้นจากอริยาบถ ๔ (พระอานนท์เถระ) ก่อนการทำปฐมสังคายนา พระอานนท์เถระเร่งปรารภความเพียรเดินจงกรมตลอดทั้งคืนแต่ยังไม่บรรลุธรรม ท่านจึงพิจารณาว่าตนใช้ความเพียรมากเกินไปจนเกิดอุทธัจจะ จึงปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ท่านเดินเข้าสู่วิหารเอนกายลงบนเตียง ในขณะที่เท้าพ้นจากพื้นและศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ซึ่งเป็นสภาวะเว้นจากอริยาบถทั้ง ๔ (ไม่ยืน ไม่เดิน ไม่นั่ง ไม่นอน) ท่านกำหนดรู้อริยาบถย่อยผ่านสัมปชัญญบรรพ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมปฏิสัมภิทา ๔ ในช่วงเวลาอันอัศจรรย์นั้น[๔๐]

๖. การบรรลุธรรมในอริยาบถเทน้ำล้างเท้าพระปฏาจาราเถรีเมื่อบวชแล้ว วันหนึ่งขณะเทน้ำล้างเท้า ได้สังเกตเห็นสายน้ำไหลไปแล้วซึมลงดินในระยะทางที่ต่างกัน นางน้อมนำสภาวะนั้นมาพิจารณาเปรียบเทียบกับชีวิตมนุษย์ที่ตายในวัยเด็ก วัยกลางคน และวัยชรา พระพุทธองค์ทรงแผ่พระรังสีมาตรัสเตือนสติ นางจึงยกสภาวะขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมปฏิสัมภิทา ๔ ในขณะเทน้ำล้างเท้านั้นเอง[๔๑]

๗. การบรรลุธรรมในอิริยาบถฉันอาหาร สามเณรสังฆรักขิตได้รับการเตือนจากพระอุปัชฌาย์ขณะกำลังฉันข้าวสาลีว่า อย่าฉันโดยขาดสติ ท่านเกิดความสังเวชใจอย่างยิ่ง ท่านตั้งสติพิจารณาปัจจยสันนิสสิตศีลและอาหาเรปฏิกูลสัญญาในคำข้าว น้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนาญาณ พิจารณาการเกิดดับของธาตุตามธรรมชาติ จิตของท่านหลุดพ้นจากกิเลส บรรลุพระอรหัตตผลบนอาสนะที่ฉันนั้นเอง[๔๒]

๘. การบรรลุธรรมในขณะปลงผม พระสีวลีเถระเมื่อแรกบรรพชา ในขณะที่พระสารีบุตรจรดมีดโกนลงบนศีรษะปลงผมทีละนิด ท่านตั้งสติพิจารณากายคตาสติ พิจารณาตจะปัญจกกรรมฐาน เมื่อมีดโกนจรดลงครั้งที่ ๑ บรรลุโสดาปัตติผล ครั้งที่ ๒ บรรลุสกทาคามิผล ครั้งที่ ๓ บรรลุอนาคามิผล และเมื่อปลงผมเสร็จสิ้น ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลเป็นพระอเสขบุคคล[๔๓]

จากประวัติการบรรลุธรรมของพระอริยสงฆ์และพระอริยสาวิกาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ไม่ได้ขึ้นอยู่กับท่าทางกายภายนอก หากแต่อยู่ที่ความสมบูรณ์ขององค์ธรรม ๓ ประการ ได้แก่ การมีสติสัมปชัญญะตั้งมั่นในอารมณ์ปัจจุบัน การปรับอินทรีย์ ๕ (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) ให้มีความเสมอกัน และการยกสภาวะธรรมขึ้นสู่วิปัสสนาญาณ โดยการมองเห็นไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ดังนั้น ประวัติการบรรลุธรรมในอริยาบถต่าง ๆ จึงเป็นหลักฐานยืนยัน

---

[๔๐] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๔. ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๗/๒๕.

[๔๑] ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๓๐.

[๔๒] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๘๑/๒๘๒.

[๔๓] ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๒๗๙/๑๒๒.

ตามแนวมหาจุฬาฯ ว่า พระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ความสำคัญกับสภาวะจิตภายใน สติ และวิปัสสนาปัญญา ซึ่งสามารถส่งผลให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ในทุกสถานการณ์แห่งชีวิต

สรุปการกำหนดรู้อิริยาบถในชีวิตประจำวันเพื่อความหลุดพ้น

๑) การเจริญสติปัฏฐาน ๔ มิใช่กิจกรรมที่จำกัดอยู่เฉพาะภายในห้องปฏิบัติธรรมหรือการเข้าเงียบพักจิตเป็นครั้งคราว หากแต่เป็นบทเรียนชีวิตที่พึงถักทอเข้ากับทุกๆ ขณะจิตแห่งการดำเนินชีวิต[๔๔]ประจำวัน โดยปกติ ปุถุชนย่อมปล่อยให้จิตน้อมไปตามอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เกิดความยินดี (อภิชฌา) ในอารมณ์ที่น่าปรารถนา และเกิดความยินร้าย (โทมนัส) ในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา นำไปสู่ความยึดมั่นถือมั่นว่า "มีตัวตน มีเรา มีเขา" (สกายทิฏฐิ) การประยุกต์ใช้การเจริญสติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน จึงเป็นการตั้งสติระลึกรู้เท่าทันสภาวะกายและนามจิตที่ปรากฏตามความเป็นจริงในปัจจุบันขณะ เพื่อหยุดยั้งกระแสแห่งกิเลส ตัณหา และอุปาทาน มิให้ไหลซึมเข้ามาประทุษร้ายจิตใจ[๔๕]

๒) การตั้งสติกำหนดรู้ในชีวิตประจำวันเริ่มต้นขึ้นที่ฐานกาย คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยการรู้ชัดในอิริยาปถบรรพและสัมปชัญญะบรรพ[๔๖] ในขณะเดิน ยืน นั่ง หรือนอน ผู้ปฏิบัติพึงสำรวจระลึกรู้สภาวธรรมที่กำลังปรากฏอยู่จริง มิใช่เพียงการท่องชื่ออริยาบถว่า "เดินหนอ" หรือ นั่งหนอ" แต่เป็นการใช้สติสัมผัสสภาวะปรมัตถ์ ได้แก่ ขณะเดินกำหนดรู้สภาวะตึง หย่อน เคลื่อนไหว อันเกิดจากแรงผลักดันของวาโยธาตุ (ธาตุลม) ขณะยืนกำหนดรู้สภาวะตั้งตรง ค้ำพยุง และความตึงแน่นของปฐวีธาตุและวาโยธาตุ ขณะนั่งกำหนดรู้สัมผัสผ้ารองนั่ง อาการพอง-ยุบ หรือความกดทับทางกาย ขณะนอนกำหนดรู้สภาวะผ่อนคลายและการสัมผัสราบลงของรูปกาย

ในอริยาบถย่อยของชีวิตประจำวัน เช่น การก้าวไปข้างหน้า การถอยหลัง การเหลียวซ้ายแลขวา การคู้แขน การเหยียดออก การกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้มรส ตลอดจนการขับถ่าย การพูด หรือการนิ่ง ผู้ปฏิบัติพึงประกอบด้วย สัมปชัญญะ ๔ ประการ ได้แก่: ๑. สาตถกสัมปชัญญะ: รู้ชัดในประโยชน์ของการกระทำว่า "เกื้อกูลต่อความสงบและการเจริญปัญญา ๒. สัปปายสัมปชัญญะ: รู้ชัดในความเหมาะสมแก่กาลบุคคลและสถานที่ ๓. โคจรสัมปชัญญะ: ไม่ทอดทิ้งอารมณ์กรรมฐาน

---

[๔๔] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๓๓๙.

[๔๕] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.** ๒๕๕๕, หน้า ๑๑๖.

[๔๖] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙-๒๙๐/๓๓๙-๓๔๐; พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **มหาสติปัฏฐานทางสู่พระนิพพาน.** ๒๕๔๙, หน้า ๑๕.

รักษาจิตให้อยู่ในฐานสติอยู่เสมอ ๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ: ความไม่หลงงมงาย รู้แจ้งว่า "อาการคู้ เหยียด เคลื่อนไหว เป็นเพียงสภาวะของรูปธรรมและนามธรรม มิใช่ตัวตน บุคคล เรา เขา[๔๗]

๓) การสั่งสมอินทรียสังวรและการถอดถอนวิปลาส ประโยชน์อันใหญ่หลวงของการประยุกต์สติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน คือการสถาปนา อินทรียสังวรศีล (การสำรวมระวังอายตนะ ๖)[๔๘] เมื่อมีสติระลึกรู้เท่าทันสภาวะรูปนามในอริยาบถต่างๆ สติจะทำหน้าที่เป็นเกราะคุ้มกันใจหน้าทวารผัสสะป้องกันมิให้อภิชฌาและโทมนัสแล่นเข้ามาครอบงำ การมีสติสัมปชัญญะในชีวิตประจำวันยังเป็นอุบายเครื่องละ วิปลาส ๔ ประการ คือ: (๑) ละสุภวิปลาส โดยเห็นว่า "กายนี้เป็นเพียงประชุมแห่งธาตุ ๔ ไม่ใช่ของสวยงามบริสุทธิ์ (๒) ละสุขวิปลาส โดยเห็นว่า "การทรงตัวอยู่ในอริยาบถต่างๆ แท้จริงแล้วคือการประคบประคองรูปกายเพื่อแก้ทุกข์ (๓) ละนิจจวิปลาส โดยเห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของรูปนามที่เปลี่ยนแปรอยู่ตลอดเวลา (๔) ละอัตตวิปลาส โดยเห็นว่า "สภาวะทั้งปวงเป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตนของเรา[๔๙]

๔) การปรับสมดุลแห่งอินทรีย์ ๕ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ในการทำงานและการประกอบกิจวัตรประจำวัน จิตมักจะเอนเอียงไปสู่ความฟุ้งซ่าน หรือความเกียจคร้านได้ง่าย ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องคอยประคบประคอง อินทรีย์ ๕ (ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) ให้ทรงกำลังสมดุลกันอยู่เสมอ

สมดุลระหว่างศรัทธาและปัญญา ศรัทธาในพระสัทธรรมช่วยประคองจิตให้ตั้งมั่น ไม่ท้อถอย ส่วนปัญญาช่วยพิจารณาสภาวธรรมตามเป็นจริง ไม่ให้หลงงมงาย

สมดุลระหว่างวิริยะและสมาธิ ความเพียรที่พอเหมาะป้องกันความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) ส่วนขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วขณะที่ตั้งมั่นในอารมณ์ปัจจุบัน) ช่วยป้องกันความซบเซาหดหู่ (ถีนมิทธะ)

สตินทรีย์เป็นผู้กำกับ สติทำหน้าที่คอยตรวจตราและปรับความสมดุลแห่งอินทรีย์ทั้งปวง สติยิ่งมีกำลังสืบเนื่อง (สันตติ) มากเท่าใด จิตก็ยิ่งตั้งมั่นในวิปัสสนาภูมิได้แน่นหนาเท่านั้น[๕๐]

๕. การสืบต่อวิปัสสนาญาณและการแทงตลอดอริยสัจ ๔ เพื่อวิมุตติ เมื่อการระลึกรู้อริยาบถย่อยและใหญ่มิได้ขาดสาย สติและขณิกสมาธิจะรวมกำลังกัน นำจิตเข้าสู่การพัฒนาของ

---

[๔๗] ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๙๐/๔๒๐., พระภาวนาพิศาลเมธี วิ., **ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี.** ๒๕๖๔, หน้า ๓๐.

[๔๘] อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๒/๒๑๒.

[๔๙] ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๘/๕๖๑-๕๖๒., สํ.ส.อ. (ไทย) ๑/๒๙/๘๔-๘๕.,สํ.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๗๑/๒๙๘.

[๕๐] สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๔๑/๓๕๒., พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** ๒๕๕๐, หน้า ๒๓๐.

วิปัสสนาญาณตามลำดับโสฬสญาณ เช่น (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ: ปัญญารู้แจ้งจำแนกแยกแยะรูปเดิน รูปยืน รูปนั่ง กับนามจิตที่เป็นผู้รู้ ออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ทำลายความเข้าใจผิดว่า "เราเดิน หรือเรารู้" (๒) ปัจจยปริคคหญาณ ปัญญารู้แจ้งถึงเหตุและปัจจัยว่า "รูปกายเคลื่อนไหวไปตามเจตนาแห่งนามจิต และมีธาตุ ๔ ค้ำพยุงไว้ (๓) สัมมสนญาณ & อุทยัพพยญาณ: ปัญญาหยั่งรู้ไตรลักษณ์ เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งรูปนามในทุกๆ กิริยาเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว (๔) ภังคญาณ ถึงสังขารุเปกขาญาณ ปัญญาเห็นความดับสลายแห่งสังขารธรรม หน่ายคลาย และวางเฉยต่อรูปนามในทุกอริยาบถ แนวทางนี้ส่งผลให้เกิดการประจักษ์แจ้ง อริยสัจ ๔ ในขณะจิตเดียว (เอกักขเณ สัจจปฏิเวโธ) ได้แก่ กำหนดรู้ทุกขสัจ (ปริญญา)ด้วยการเห็นรูปนามและอุปาทานขันธ์ ๕ ในอริยาบถเป็นสิ่งทนอยู่ได้ยาก ละสมุทยสัจ (ปหานะ)ด้วยการตัดตัณหาและความยินดียินร้ายในอารมณ์ปัจจุบัน แจ้งนิโรธสัจ (สัจฉิกิริยา)ด้วยการสัมผัสความสงบระงับและความดับไปแห่งรูปนามตัณหา เจริญมรรคสัจ ด้วยการประชุมพร้อมกันแห่งองค์อริยมรรคมีองค์ ๘ อันมีสัมมาสติและสัมมาทิฏฐินำ[๕๑]

การประยุกต์ใช้การเจริญสติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน คือสะพานเชื่อมระหว่างการปฏิบัติธรรมกับชีวิตจริง การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท มิใช่การปลีกตัวออกจากหน้าที่การงาน หรือการทอดทิ้งภารกิจทางโลก หากแต่เป็นการปลุกสติและปัญญาให้ตื่นขึ้นมาถักทออยู่ในทุก ๆ การเคลื่อนไหว ลมหายใจ และสัมผัส เมื่อผู้ปฏิบัติตั้งสติระลึกรู้เท่าทันสภาวะรูปนามในอริยาบถชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่อง ย่อมสามารถเพิกถอนสกายทิฏฐิ คลายความกำหนัดยินดีในสังขาร แทงตลอดในอริยสัจธรรม และสัมผัสถึงวิมุตติสุขอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาได้ในชีวิตปัจจุบันนี้อย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก์ ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

---

[๕๑] ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๒๘/๑๓๙., พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. ๒๕๕๕, หน้า ๓๒๕.

_____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕.

พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนฺตเสวี). **ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสารี**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๖๔.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). **มหาสติปัฏฐานทางสู่พระนิพพาน**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง). **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระอัคควังสเถระ. **สัททนีติ ธาตุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิต ธมฺมสาโร และจำรูญ ธรรมดา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

สติสัมปชัญญะกับภาวะผู้นำของผู้บริหารมหาวิทยาลัย ในการกำกับการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ
Mindfulness and Clear Comprehension in the Leadership of University Administrators for the Responsible Governance of Artificial Intelligence

พระไพศาล จนฺทธมฺโม (วงศ์ภูงา)
Phra Paisan Candadhammo (Wongpunga)
พระศรีสัจญาณมุนี
Phra Si Satchayanmuni
พระมหาวิทูรย์ สิทฺธิเมธี
Phramaha Withun sitthimethi
ผศ.ดร.วินัย ภูมิสุข
Winai Phumsukh
ชลธิดา รักยุทธ์
Cholthida Rakyuth
วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Chaiyaphum Buddhist college, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Emali: srinuantemple2018@gmail.com

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์บทบาทของสติสัมปชัญญะในการเสริมสร้างภาวะผู้นำของผู้บริหารมหาวิทยาลัย ให้สามารถกำกับดูแลการใช้ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ในสถาบันอุดมศึกษาได้อย่างมีจริยธรรมและรับผิดชอบ โดยใช้วิธีการทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรมเชิงแนวคิด (conceptual literature synthesis) จากสามสายความรู้ ได้แก่ องค์ความรู้ทางพุทธจิตวิทยาว่าด้วยสติและสัมปชัญญะ องค์ความรู้ด้านภาวะผู้นำทางการศึกษาในบริบทเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ และกรอบธรรมาภิบาลปัญญาประดิษฐ์ในระดับสากล

ผลการสังเคราะห์พบว่า ปัญญาประดิษฐ์แบบรู้สร้าง (Generative AI) ได้สร้างทั้งโอกาสในการยกระดับคุณภาพการจัดการเรียนการสอนและการบริหารสถาบัน ควบคู่ไปกับความเสี่ยงเชิงจริยธรรม เช่น การละเมิดความเป็นส่วนตัว ความลำเอียงเชิงขั้นตอนวิธี และการบั่นทอนความซื่อสัตย์ทางวิชาการ กรอบธรรมาภิบาล AI ระดับสากล อาทิ หลักการด้านปัญญาประดิษฐ์ขององค์การ

เพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา กรอบบริหารความเสี่ยงด้าน AI ของสถาบันมาตรฐานและเทคโนโลยีแห่งชาติสหรัฐอเมริกา กฎหมาย AI Act ของสหภาพยุโรป และแนวทางขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ต่างวางหลักการร่วมกันในเรื่องการกำกับดูแลโดยมนุษย์ ความโปร่งใส และภาระรับผิด ซึ่งล้วนอาศัยวิจารณญาณและคุณภาพการตัดสินใจของผู้บริหารเป็นแกนกลาง

ในทางพุทธจิตวิทยา สติและสัมปชัญญะเป็นองค์ประกอบคู่ที่ทำงานประสานกัน โดยสติทำหน้าที่ระลึกรู้เท่าทันสถานการณ์ปัจจุบัน ส่วนสัมปชัญญะเป็นปัญญาที่รู้ชัดในประโยชน์ ความเหมาะสมแก่บริบท ขอบเขตหน้าที่ และความปราศจากอคติ การสังเคราะห์ในบทความนี้ชี้ให้เห็นความสอดคล้องเชิงโครงสร้างระหว่างองค์ประกอบทั้งสี่ของสัมปชัญญะกับหลักการกำกับดูแล AI สากล และเสนอว่าสติสัมปชัญญะทำหน้าที่เป็นกลไกภายในสามลักษณะ คือ กลไกหยุดคิดก่อนตัดสินใจ ปัญญาที่ประเมินความเหมาะสมของการตัดสินใจ และฐานจิตใจที่หนุนเสริมภาวะผู้นำแบบก่อให้เกิดพลัง (Resonant Leadership) ซึ่งช่วยให้ผู้บริหารรักษาสมดุลระหว่างการขับเคลื่อนนวัตกรรมกับความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

บทความเสนอว่าสถาบันอุดมศึกษาควรบรรจุการพัฒนาสติสัมปชัญญะไว้ในหลักสูตรพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหาร ควบคู่กับความรู้เชิงเทคนิคด้าน AI และควรออกแบบกลไกกำกับดูแลที่เปิดพื้นที่ให้เกิดจุดหยุดไตร่ตรองในกระบวนการตัดสินใจ โดยเฉพาะในบริบทสถาบันอุดมศึกษาไทยที่มีทุนทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาเป็นรากฐาน องค์ความรู้ที่ได้จากบทความนี้เป็นการสังเคราะห์เชิงแนวคิดซึ่งควรได้รับการต่อยอดด้วยการศึกษาเชิงประจักษ์ในระยะต่อไป เพื่อยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างสติสัมปชัญญะของผู้บริหารกับคุณภาพการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ในสถาบันอุดมศึกษาอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: สติสัมปชัญญะ; ภาวะผู้นำ; ผู้บริหารมหาวิทยาลัย; ปัญญาประดิษฐ์; การกำกับดูแลอย่างรับผิดชอบ

Abstract

This academic article aims to analyze and synthesize the role of sati-sampajañña (mindfulness and clear comprehension) in strengthening the leadership of university administrators, so that they can govern the use of Artificial Intelligence (AI) in higher education institutions in an ethical and responsible manner. The study employs

a conceptual literature synthesis method, drawing on three bodies of knowledge: Buddhist psychology concerning sati and sampajañña, educational leadership scholarship in the context of AI, and international AI governance frameworks.

The synthesis finds that generative AI has created substantial opportunities for enhancing the quality of teaching, learning, and institutional administration, while simultaneously introducing ethical risks such as privacy violations, algorithmic bias, and the erosion of academic integrity. International AI governance frameworks—including the AI principles of the Organisation for Economic Co-operation and Development, the AI risk management framework of the United States National Institute of Standards and Technology, the European Union's AI Act, and the guidance issued by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization—converge on shared principles of human oversight, transparency, and accountability, all of which ultimately depend on the judgment and decision-making quality of institutional leaders.

In Buddhist psychology, sati and sampajañña function as an interdependent pair: sati enables recollective awareness of what is unfolding in the present moment, while sampajañña is the wisdom that clearly discerns benefit, contextual appropriateness, scope of duty, and freedom from bias. This article demonstrates a structural correspondence between the four dimensions of sampajañña and the core principles of international AI governance, and proposes that sati-sampajañña operates as an internal mechanism in three interrelated ways: as a reflective pause before decisions are made, as the wisdom that evaluates the appropriateness of a decision, and as the inner foundation that sustains resonant leadership—enabling administrators to balance the drive for innovation with responsibility toward stakeholders.

The article recommends that higher education institutions incorporate the cultivation of sati-sampajañña into leadership development programs for administrators, alongside technical AI literacy, and that institutional AI governance mechanisms be designed to create deliberate reflective pauses within decision-making processes—particularly relevant for Thai higher education institutions, which are grounded in a Buddhist cultural heritage well suited to such an approach. As this

article offers a conceptual synthesis, future empirical research is recommended to verify the relationship between administrators' sati-sampajañña and the quality of AI governance in higher education institutions in a systematic manner.

Keywords: Sati-Sampajañña, Mindfulness, Leadership, University Administrators, Artificial Intelligence, Responsible Bovernance

บทนำ

ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) ได้เข้ามามีบทบาทอย่างลึกซึ้งในระบบอุดมศึกษาทั่วโลก ทั้งในมิติของการจัดการเรียนการสอน การวิจัย และการบริหารสถาบัน องค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ[๑] ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญญาประดิษฐ์แบบรู้สร้าง (Generative AI) สร้างทั้งโอกาสในการยกระดับคุณภาพการศึกษาและความเสี่ยงเชิงจริยธรรม เช่น การละเมิดความเป็นส่วนตัว ความลำเอียงของขั้นตอนวิธี (algorithmic bias) และการบั่นทอนความซื่อสัตย์ทางวิชาการ ในขณะเดียวกัน องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา[๒] ได้ปรับปรุงหลักการด้าน AI โดยเน้นย้ำความสำคัญของการกำกับดูแลโดยมนุษย์ (human oversight) ความโปร่งใส และภาระรับผิด (accountability) ซึ่งล้วนเป็นเงื่อนไขที่ต้องอาศัยวิจารณญาณและการตัดสินใจของผู้นำองค์การเป็นแกนกลาง งานวิจัยด้านภาวะผู้นำทางการศึกษาในระยะหลังสะท้อนแนวโน้มเดียวกัน โดย Obied และ Ali จากการทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบพบว่า มูลค่าที่ยั่งยืนของการนำ AI มาใช้ในสถาบันอุดมศึกษาขึ้นอยู่กับ "ฐานทางจริยธรรมและความสม่ำเสมอของความรับผิดชอบของผู้นำ" มากกว่าระดับความล้ำหน้าของเทคโนโลยีที่นำมาใช้[๓] ในทำนองเดียวกัน Georgieva และ Stuart เสนอว่าภาวะผู้นำเชิงจริยธรรมด้าน AI ในมหาวิทยาลัยต้องเริ่มต้นจาก "หลักการที่ชัดเจน" มิใช่จากกระบวนการจัดซื้อจัดหาเทคโนโลยี ข้อค้นพบเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าคุณภาพภายในของผู้นำ[๔] โดยเฉพาะความสามารถในการตระหนักรู้และไตร่ตรองอย่างรอบด้าน มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าโครงสร้างนโยบายหรือกลไกเชิงเทคนิค

---

[๑] UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. UNESCO. 2023.

[๒] Organisation for Economic Co-operation and Development. The 2024 update to the OECD AI principles. OECD. 2024.

[๓] Obied, A. S., & Ali, A. H. Strategic leadership for ethical AI integration in higher education: A systematic review of challenges and opportunities. Frontiers in Education, 11, Article 1906579. 2026.

[๔] Georgieva, M., & Stuart, J., Ethics is the edge: The future of AI in higher education. EDUCAUSE Review. 2025.

ในพุทธจิตวิทยา “สติ” (Sati) และ “สัมปชัญญะ” (Sampajaññа) ถือเป็นองค์ประกอบคู่ที่ทำงานประสานกัน โดยสติทำหน้าที่กำกับให้จิตตั้งมั่นอยู่กับปัจจุบัน ระลึกรู้เท่าทันสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น ส่วนสัมปชัญญะคือปัญญาที่รู้ชัดในเหตุผล ความเหมาะสม และผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น[๕] การทำงานร่วมกันของสติและสัมปชัญญะจึงเอื้อให้ผู้ปฏิบัติสามารถแยกแยะสิ่งที่ควรและไม่ควรกระทำได้อย่างรอบคอบ แม้ในสถานการณ์ที่มีความซับซ้อนและความไม่แน่นอนสูง แนวคิดนี้สอดคล้องกับองค์ความรู้ด้านภาวะผู้นำแบบตะวันตกที่ให้ความสำคัญกับการฝึกจิตของผู้นำ ดังที่ Boyatzis และ McKee เสนอแนวคิด “ภาวะผู้นำแบบก่อให้เกิดพลัง” (Resonant Leadership) ซึ่งชี้ว่าการฝึกฝนสติช่วยให้ผู้นำฟื้นฟูพลังภายในและตัดสินใจด้วยความเห็นอกเห็นใจและความหวังมากกว่าปฏิกิริยาตอบโต้เฉพาะหน้า[๖] อย่างไรก็ดี วรรณกรรมด้านภาวะผู้นำทางการศึกษาที่กล่าวมายังมีข้อจำกัดในการอธิบายกลไกภายในระดับจิตของผู้บริหารที่ทำให้การกำกับดูแล AI เป็นไปอย่างรับผิดชอบได้จริง โดยเฉพาะในบริบทของสถาบันอุดมศึกษาไทยซึ่งมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมและพุทธศาสนาเป็นทุนเดิม การนำแนวคิดสติสัมปชัญญะมาเชื่อมโยงกับภาวะผู้นำด้าน AI จึงยังเป็นช่องว่างทางวิชาการที่ควรได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์บทบาทของสติสัมปชัญญะในการเสริมสร้างภาวะผู้นำของผู้บริหารมหาวิทยาลัย ให้สามารถกำกับดูแลการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในสถาบันอุดมศึกษาได้อย่างมีจริยธรรมและรับผิดชอบ โดยเชื่อมโยงองค์ความรู้ทางพุทธจิตวิทยาเข้ากับแนวคิดการบริหารและธรรมาภิบาลด้าน AI ในระดับสากล เพื่อเสนอกรอบความคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาผู้นำสถาบันอุดมศึกษาในยุคที่เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์เข้ามามีบทบาทอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

สติสัมปชัญญะ: รากฐานจากพุทธจิตวิทยาและการประยุกต์ในบริบทสมัยใหม่

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา “สติ” (Sati) และ “สัมปชัญญะ” (Sampajaññа) มักปรากฏร่วมกันเป็นคู่ธรรมที่เสริมหนุนกัน มิใช่แยกจากกันโดยเด็ดขาด อนาลโย นักวิชาการด้านพุทธศาสนศึกษาผู้ศึกษาสติปัฏฐานสูตรอย่างเป็นระบบ อธิบายว่าสติทำหน้าที่เป็นการระลึกรู้และตั้งมั่นอยู่กับสิ่งที่กำลังปรากฏในปัจจุบันขณะ โดยไม่ปล่อยให้จิตเลื่อนไหลไปตามอารมณ์หรือปฏิกิริยาอัตโนมัติ[๗]

---

[๕] Vipassana Research Institute. (n.d.). Sampajaññа.

[๖] Boyatzis, R. E., & McKee, A. Resonant leadership: Renewing yourself and connecting with others through mindfulness, hope, and compassion. Harvard Business School Press. 2005.

[๗] Anālayo, Bhikkhu. Satipaṭṭhāna: The direct path to realization. Windhorse Publications. 2003

ในขณะที่สัมปชัญญะเป็นปัญญาที่รู้ชัดในองค์ประกอบสี่ประการ ได้แก่ ความรู้ชัดในประโยชน์หรือความเหมาะสมของการกระทำ (สาตถกสัมปชัญญะ) ความรู้ชัดในความควรแก่กาลเทศะ (สัปปาย-สัมปชัญญะ) ความรู้ชัดในขอบเขตหน้าที่ที่พึงกระทำ (โคจรสัมปชัญญะ) และความรู้ชัดที่ปราศจากความหลงหรืออคติ[๘] การประกอบกันของสติและสัมปชัญญะจึงทำให้บุคคลสามารถ "เห็น" สถานการณ์ตามความเป็นจริง และ "ตัดสินใจ" บนฐานของเหตุผลมากกว่าความเคยชินหรือแรงกดดันเฉพาะหน้า แนวคิดนี้ได้รับการแปรเปลี่ยนสู่วงวิชาการตะวันตกในนาม "mindfulness" ซึ่ง Kabat-Zinn นิยามว่าเป็นการใส่ใจอย่างจงใจต่อประสบการณ์ในปัจจุบันขณะ โดยปราศจากการตัดสินคุณค่า[๙] ส่วน Langer และ Moldoveanu ได้ขยายแนวคิดไปสู่มิติทางปัญญาและองค์การ โดยเสนอว่าความใส่ใจอย่างตื่นรู้ (mindful attention) ช่วยให้บุคคลไม่ยึดติดกับกรอบความคิดเดิม สามารถรับรู้บริบทใหม่ ๆ ได้อย่างยืดหยุ่น และหลีกเลี่ยงการตัดสินใจแบบอัตโนมัติที่ขาดการไตร่ตรอง (mindlessness)[๑๐] ในบริบทไทย สุรวุฒ ณ ระนอง ได้แสดงให้เห็นว่าหลักพุทธธรรมสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการบริหารองค์กรได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งสะท้อนว่าองค์ความรู้ทางพุทธจิตวิทยามิได้จำกัดอยู่เพียงมิติทางศาสนา[๑๑] หากแต่สามารถแปรเป็นเครื่องมือเชิงบริหารได้จริง ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ แม้แนวคิดตะวันออกและตะวันตกจะมีที่มาต่างกัน แต่ทั้งสามสายความคิดต่างชี้ตรงกันว่าแก่นของการตื่นรู้มิใช่เพียงการรับรู้เฉย ๆ หากแต่รวมถึงมิติของปัญญาที่ประเมินความเหมาะสมและผลลัพธ์ของการกระทำ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้บริหารที่ต้องตัดสินใจภายใต้ความซับซ้อนของเทคโนโลยีสมัยใหม่

---

[๘] ปยุตฺโต, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ.), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย,** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

[๙] Kabat-Zinn, J. Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. Clinical Psychology: Science and Practice, 10(2), 2003, 144–156.

[๑๐] Langer, E. J., & Moldoveanu, M. The construct of mindfulness. Journal of Social Issues, 56(1), 2000. 1–9.

[๑๑] สุรวุฒ ณ ระนอง, การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการบริหารองค์กร, **วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์,** 6(1), 2566. A189-A198.

ภาวะผู้นำของผู้บริหารมหาวิทยาลัยในยุคปัญญาประดิษฐ์

บทบาทของผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญเมื่อปัญญาประดิษฐ์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย การจัดการเรียนการสอน และการบริหารทรัพยากร[๑๒] จากการทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบครอบคลุมสามมิติ ได้แก่ สมรรถนะภาวะผู้นำเชิงกลยุทธ์ ความท้าทายด้านธรรมาภิบาล และโอกาสเชิงประจักษ์ในการนำ AI มาใช้ในสถาบันอุดมศึกษา สรุปว่าคุณค่าที่ยั่งยืนของ AI มิได้ขึ้นอยู่กับระดับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่นำมาใช้ หากแต่ขึ้นอยู่กับ “ฐานทางจริยธรรมและความสม่ำเสมอของความรับผิดชอบของผู้นำ” ในการกำกับทิศทางการใช้เทคโนโลยีนั้น สอดคล้องกับข้อเสนอของ Georgieva และ Stuar ที่ระบุว่าภาวะผู้นำด้าน AI ในสถาบันอุดมศึกษาต้อง “เริ่มต้นจากหลักการที่ชัดเจน มิใช่จากกระบวนการจัดซื้อจัดหาเทคโนโลยี”[๑๓] ในบริบทไทย ไสว วีระพันธ์ และธีรภัทร์ ถิ่นแสนดี ศึกษาภาวะผู้นำดิจิทัลของผู้บริหารสถานศึกษาในการบริหารการเปลี่ยนแปลงขององค์กรในยุควิถีใหม่ และพบว่าผู้บริหารต้องอาศัยทั้งความรู้เชิงเทคโนโลยีและความสามารถในการนำการเปลี่ยนแปลงควบคู่กัน จึงจะขับเคลื่อนองค์กรได้อย่างมีประสิทธิผล[๑๔] ภาวะผู้นำในบริบทดังกล่าวจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงความรู้เชิงเทคนิคเกี่ยวกับ AI แต่ต้องอาศัยคุณลักษณะเชิงจริยธรรมและความสามารถในการไตร่ตรองอย่างรอบด้าน (reflective judgment) เป็นแกนสำคัญ ในประเด็นนี้ พระมหาสำราญ ฐานุตฺตโม เสนอว่าการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงพุทธในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องอาศัยการฝึกฝนคุณธรรมภายในของผู้นำควบคู่ไปกับทักษะการบริหารสมัยใหม่ มิใช่มุ่งพัฒนาเพียงทักษะเชิงเทคนิคด้านเดียว[๑๕] ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตที่ว่าผู้บริหารที่ขาดความตระหนักรู้ในระดับจิตใจอาจตัดสินใจโดยเน้นประสิทธิภาพระยะสั้นหรือกระแสความนิยมของเทคโนโลยี มากกว่าการพิจารณาผลกระทบระยะยาวต่อผู้เรียน คณาจารย์ และสังคมโดยรวม

---

[๑๒] Obied, A. S., & Ali, A. H. Strategic leadership for ethical AI integration in higher education: A systematic review of challenges and opportunities. Frontiers in Education, 11, Article 1906579. 2026.

[๑๓] Georgieva, M., & Stuart, J., Ethics is the edge: The future of AI in higher education. EDUCAUSE Review. 2025.

[๑๔] ไสว วีระพันธ์ และธีรภัทร์ ถิ่นแสนดี. ภาวะผู้นำดิจิทัลของผู้บริหารสถานศึกษากับการบริหารการเปลี่ยนแปลงในองค์กรยุควิถีใหม่, **วารสารการบริหารการศึกษา มมร.วิทยาเขตร้อยเอ็ด,** 3(1), 2566. 99-109.

[๑๕] พระมหาสำราญ ฐานุตฺตโม, การพัฒนาภาวะผู้นำเชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑, **วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ,** ๖(๖), ๒๕๖๖, ๑๙๘-๒๑๒..

โอกาสและความเสี่ยงของการใช้ปัญญาประดิษฐ์ในสถาบันอุดมศึกษา

ปัญญาประดิษฐ์ โดยเฉพาะปัญญาประดิษฐ์แบบรู้สร้าง (Generative AI) ได้สร้างโอกาสใหม่ ๆ ให้แก่สถาบันอุดมศึกษาอย่างกว้างขวาง ทั้งการปรับการเรียนรู้ให้ตรงกับความต้องการของผู้เรียนรายบุคคล การสนับสนุนงานวิจัยด้วยระบบวิเคราะห์ข้อมูลขนาดใหญ่ และการเพิ่มประสิทธิภาพงานบริหารจัดการ สว่างนภา ต่วนภูษา ชี้ให้เห็นว่าปัญญาประดิษฐ์สามารถนำมาใช้สนับสนุนการบริหารการศึกษาในยุคดิจิทัลได้หลายด้าน ตั้งแต่ระบบให้คำปรึกษาอัตโนมัติไปจนถึงระบบสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบาย[๑๖] อย่างไรก็ตาม UNESCO ได้เตือนถึงความเสี่ยงที่มาพร้อมกับโอกาสเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นการละเมิดความเป็นส่วนตัวของข้อมูลผู้เรียน ความลำเอียงที่แฝงอยู่ในขั้นตอนวิธี (algorithmic bias)[๑๗] ซึ่งอาจตอกย้ำความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่มีอยู่เดิม การบั่นทอนความซื่อสัตย์ทางวิชาการจากการใช้ AI ในการทำผลงานโดยไม่เหมาะสม ตลอดจนความเสี่ยงของการพึ่งพาเทคโนโลยีมากเกินไปจนลดทอนบทบาทของดุลยพินิจมนุษย์ในกระบวนการตัดสินใจสำคัญ สอดคล้องกับบทสังเคราะห์ของ กฤติน ขันละ ที่วิเคราะห์ปรากฏการณ์ปัญญาประดิษฐ์ในระบบการศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๖๖-๒๕๖๘ ในเชิงวิภาษวิธี และชี้ว่าโอกาสและความเสี่ยงของ AI ในบริบทการศึกษาไทยดำรงอยู่ควบคู่กัน จำเป็นต้องอาศัยดุลยพินิจของผู้บริหารในการจัดการความขัดแย้งเชิงคุณค่าดังกล่าวอย่างรอบคอบ[๑๘] ความซับซ้อนของประเด็นเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการกำกับดูแล AI ในสถาบันอุดมศึกษามิใช่เพียงประเด็นทางเทคนิคที่แก้ไขได้ด้วยนโยบายหรือกฎระเบียบเพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยผู้นำที่มีความสามารถในการชั่งน้ำหนักระหว่างคุณค่าที่ขัดแย้งกัน เช่น ประสิทธิภาพกับความเป็นธรรม นวัตกรรมกับความปลอดภัยของข้อมูล หรือความรวดเร็วในการตัดสินใจกับความรอบคอบในการพิจารณาผลกระทบระยะยาว ซึ่งล้วนเป็นสถานการณ์ที่ต้องอาศัยทั้งความตื่นรู้ต่อสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นและปัญญาที่รู้ชัดในผลลัพธ์ อันเป็นแก่นของสติสัมปชัญญะดังที่กล่าวมาแล้ว

---

[๑๖] สว่างนภา ต่วนภูษา. ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการบริหารการศึกษายุคดิจิทัล. **วารสารการบริหารการศึกษาและมนุษยสังคมศาสตร์,** ๒(๓), ๒๕๖๗, ๕๒-๖๒.

[๑๗] UNESCO, Guidance for generative AI in education and research, UNESCO, 2023.

[๑๘] กฤติน ขันละ, ปรากฏการณ์ปัญญาประดิษฐ์ในระบบการศึกษาไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิภาษวิธี พ.ศ. ๒๕๖๖-๒๕๖๘, **วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์,** ๒๕๖๙, ๔๙(๑).

กรอบการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบในระดับสากลและระดับประเทศไทย

องค์การระหว่างประเทศและหน่วยงานมาตรฐานหลายแห่งได้พัฒนากรอบแนวทางเพื่อกำกับดูแลการใช้ AI อย่างรับผิดชอบ ซึ่งมีหลักการร่วมกันที่สำคัญ องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา[๑๙] หรือ OECD ได้ปรับปรุงหลักการด้าน AI โดยเน้นย้ำเรื่องการกำกับดูแลโดยมนุษย์ (human oversight) ความโปร่งใสและการอธิบายได้ (transparency and explainability) ความทนทานและความปลอดภัย (robustness and security) ตลอดจนภาระรับผิด (accountability) ของผู้พัฒนาและผู้ใช้งาน ในทำนองเดียวกัน สถาบันมาตรฐานและเทคโนโลยีแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา หรือ NIST ได้เผยแพร่กรอบการบริหารความเสี่ยงด้าน AI (AI Risk Management Framework: AI RMF 1.0) ซึ่งกำหนดหน้าที่หลักสี่ประการขององค์การ ได้แก่ การกำกับ (govern) การระบุความเสี่ยง (map) การประเมินและวัดผล (measure) และการจัดการความเสี่ยง (manage)[๒๐] โดยเน้นว่าการกำกับดูแลที่ดีต้องฝังอยู่ในวัฒนธรรมองค์การ มิใช่เป็นเพียงขั้นตอนเชิงเอกสาร ในระดับภูมิภาค สหภาพยุโรปได้ประกาศใช้กฎหมาย AI Act (Regulation (EU) ซึ่งจัดประเภทระบบ AI ที่ใช้ในการศึกษา เช่น ระบบประเมินผลการเรียนหรือระบบคัดกรองผู้เข้าศึกษา ให้อยู่ในกลุ่มความเสี่ยงสูง (high-risk) ที่ต้องผ่านการประเมินผลกระทบและมีกลไกกำกับดูแลโดยมนุษย์อย่างเข้มงวด[๒๑] ส่วน UNESCO ได้เสนอแนวทางเฉพาะสำหรับภาคการศึกษา โดยเรียกร้องให้สถาบันการศึกษากำหนดนโยบายการใช้ AI ที่คำนึงถึงอายุขั้นต่ำของผู้ใช้งาน การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และการส่งเสริมความรู้เท่าทันเทคโนโลยี (AI literacy) ทั้งในกลุ่มผู้บริหาร คณาจารย์ และผู้เรียน[๒๒]

ในระดับประเทศไทย กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคมและสำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ หรือ ETDA ได้ประกาศ “แนวทางประยุกต์ใช้ Generative AI อย่างมีธรรมาภิบาลสำหรับองค์กร” ซึ่งวางหลักการที่สอดคล้องกับกรอบสากลข้างต้น ทั้งในเรื่องการกำกับดูแลโดยมนุษย์ ความโปร่งใส และภาระรับผิดชอบขององค์กรผู้นำ AI มาใช้ สะท้อนให้เห็นว่า

---

[๑๙] Organisation for Economic Co-operation and Development, The 2024 update to the OECD AI principles, OECD, 2024.

[๒๐] National Institute of Standards and Technology, Artificial intelligence risk management framework (AI RMF 1.0) (NIST AI 100-1), U.S. Department of Commerce, 2023. 100-1.

[๒๑] European Parliament and Council of the European Union, Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), Official Journal of the European Union, 2024.

[๒๒] UNESCO, Guidance for generative AI in education and research, UNESCO, 2023.

หลักการกำกับดูแล AI อย่างรับผิดชอบมิได้เป็นเพียงวาระของประเทศพัฒนาแล้วเท่านั้น หากแต่ได้ถูกแปลงเป็นแนวปฏิบัติที่จับต้องได้ในบริบทของสถาบันและหน่วยงานไทยแล้วเช่นกัน เมื่อพิจารณากรอบทั้งสี่ระดับร่วมกัน จะเห็นได้ว่าหลักการที่ปรากฏซ้ำในทุกกรอบคือการรักษาบทบาทของ "การตัดสินใจโดยมนุษย์" ไว้เป็นจุดศูนย์กลาง ซึ่งหมายความว่าคุณภาพของการกำกับดูแล AI ท้ายที่สุดแล้วขึ้นอยู่กับคุณภาพของกระบวนการคิดและการตัดสินใจของผู้นำที่ทำหน้าที่กำกับดูแลนั้นเอง

บทบาทของสติสัมปชัญญะในการเสริมสร้างภาวะผู้นำเพื่อกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ

จากการทบทวนแนวคิดในสี่ส่วนข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่าสติสัมปชัญญะสามารถทำหน้าที่เป็น "กลไกภายใน" ที่เชื่อมโยงหลักการกำกับดูแล AI ทั้งระดับสากลและระดับประเทศไทยเข้ากับการปฏิบัติจริงของผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้อย่างเป็นรูปธรรมในสามลักษณะ

ประการแรก สติทำหน้าที่เป็นกลไก "หยุดคิด" ก่อนตัดสินใจ (reflective pause) ในสถานการณ์ที่มีแรงกดดันให้เร่งนำ AI มาใช้เพื่อความได้เปรียบในการแข่งขันของสถาบัน ผู้บริหารที่มีสติกำกับจะสามารถระลึกรู้เท่าทันแรงกดดันหรือกระแสความนิยมนั้น แทนที่จะตัดสินใจโดยอัตโนมัติหรือเลียนแบบสถาบันอื่นโดยขาดการไตร่ตรอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Langer และ Moldoveanu ที่ชี้ว่าความตื่นรู้ช่วยป้องกันการตัดสินใจแบบ mindlessness ที่ยึดติดกับกรอบเดิมหรือกระแสสังคมโดยไม่ผ่านการพิจารณา[๒๓]

ประการที่สอง สัมปชัญญะทำหน้าที่เป็นปัญญาที่ประเมินความเหมาะสมของการตัดสินใจในสี่มิติ ซึ่งเทียบเคียงได้โดยตรงกับหน้าที่หลักของกรอบการกำกับดูแล AI ที่กล่าวมาแล้วทั้งในระดับสากลและระดับประเทศไทย สาตถกสัมปชัญญะ หรือความรู้ชัดในประโยชน์ที่แท้จริง สอดคล้องกับขั้นตอน "การระบุความเสี่ยงและประโยชน์" ใน AI RMF[๒๔] สัปปายสัมปชัญญะ หรือความรู้ชัดในความเหมาะสมแก่บริบท และโคจรสัมปชัญญะ หรือความรู้ชัดในขอบเขตหน้าที่ที่พึงกระทำ ทั้งสองประการนี้สอดคล้องโดยตรงกับหลักการพิจารณาบริบทองค์กรและภาระรับผิดชอบตามขอบเขตหน้าที่ที่ปรากฏในแนวทางของไทยตาม ETDA ส่วนอสัมโมหสัมปชัญญะ หรือความรู้ชัดที่

---

[๒๓] Langer, E. J., & Moldoveanu, M. The construct of mindfulness, **Journal of Social Issues,** 56(1), 2000. 1–9.

[๒๔] National Institute of Standards and Technology, Artificial intelligence risk management framework (AI RMF 1.0) (NIST AI 100-1), U.S. Department of Commerce, 2023. 100-1.

ปราศจากอคติ สอดคล้องโดยตรงกับข้อกำหนดเรื่องความโปร่งใสและการลดความลำเอียงเชิงขั้นตอนวิธีในกฎหมาย AI Act ของสหภาพยุโรป การมองเห็นความสอดคล้องเชิงโครงสร้างนี้ชี้ให้เห็นว่าสติสัมปชัญญะมิใช่เพียงคุณธรรมเชิงนามธรรม หากแต่เป็นกระบวนการทางปัญญาที่สามารถนำมาใช้เป็นกรอบปฏิบัติในการตัดสินใจเชิงนโยบายด้าน AI ได้จริง ไม่ว่าจะในบริบทสากลหรือบริบทไทย[๒๕]

ประการที่สาม การฝึกฝนสติสัมปชัญญะอย่างต่อเนื่องช่วยเสริมสร้างคุณลักษณะของภาวะผู้นำแบบก่อให้เกิดพลัง (Resonant Leadership) ตามแนวคิดของ Boyatzis และ McKee[๒๖] กล่าวคือ ผู้บริหารที่มีฐานจิตใจมั่นคงจากการฝึกสติจะสามารถรักษาสมดุลระหว่างความเห็นอกเห็นใจต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กับความมุ่งมั่นในการขับเคลื่อนนวัตกรรม โดยไม่ปล่อยให้ความเครียดจากแรงกดดันด้านเทคโนโลยีนำไปสู่การตัดสินใจที่ขาดความรอบคอบ แนวคิดนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของ สุรวุฒ ณ ระนอง ที่ชี้ว่าหลักพุทธธรรมสามารถใช้พัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการบริหารองค์กรได้ กล่าวคือ ทั้งแนวคิดตะวันตกและแนวคิดพุทธจิตวิทยาต่างชี้ตรงกันว่าฐานจิตใจที่มั่นคงของผู้นำเป็นเงื่อนไขสำคัญของการตัดสินใจที่สมดุล[๒๗] โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่มีทั้งความเร่งด่วนและความไม่แน่นอนสูงดังเช่นการตัดสินใจด้าน AI ในปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุปในเชิงสังเคราะห์ หากปราศจากสติสัมปชัญญะเป็นฐานภายในดังที่ปยุตฺโตได้อธิบายไว้ กรอบการกำกับดูแล AI ไม่ว่าจะเป็นระดับสากลหรือระดับประเทศไทยที่กล่าวมาข้างต้น[๒๘] ไม่ว่าจะละเอียดรอบคอบเพียงใดก็อาจกลายเป็นเพียงเอกสารเชิงนโยบายที่ขาดชีวิตในทางปฏิบัติ เพราะผู้ที่ทำหน้าที่ตีความและบังคับใช้หลักการเหล่านั้นในสถานการณ์จริงคือผู้บริหารซึ่งต้องเผชิญกับความกำกวมและแรงกดดันเฉพาะหน้าอยู่เสมอ ในทางกลับกัน หากผู้บริหารมหาวิทยาลัยได้รับการพัฒนาให้มีสติสัมปชัญญะที่มั่นคง ก็จะสามารถแปลงหลักการนามธรรม เช่น ความโปร่งใส ภาระรับผิด และการกำกับดูแลโดยมนุษย์ ให้กลายเป็นการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในบริบทของสถาบันตนเองได้อย่างเหมาะสม สมดุล และยั่งยืน

---

[๒๕] European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. 2024.

[๒๖] Boyatzis, R. E., & McKee, A. Resonant leadership: Renewing yourself and connecting with others through mindfulness, hope, and compassion. Harvard Business School Press. 2005.

[๒๗] สุรวุฒ ณ ระนอง, การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในการบริหารองค์กร, **วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์,** ๖(๑), ๒๕๖๖. A189-A198.

[๒๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สรุป

บทความนี้ได้วิเคราะห์และสังเคราะห์บทบาทของสติสัมปชัญญะในการเสริมสร้างภาวะผู้นำของผู้บริหารมหาวิทยาลัย เพื่อกำกับดูแลการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างมีจริยธรรมและรับผิดชอบ โดยชี้ให้เห็นว่าแม้กรอบธรรมาภิบาล AI ระดับสากล ไม่ว่าจะเป็นหลักการของ OECD กรอบบริหารความเสี่ยงของ NIST กฎหมาย AI Act ของสหภาพยุโรป European Parliament and Council of the European Union, หรือแนวทางของ UNESCO จะวางหลักการเรื่องการกำกับดูแลโดยมนุษย์ ความโปร่งใส และภาระรับผิดไว้อย่างรัดกุม แต่หลักการเหล่านี้จะมีชีวิตในทางปฏิบัติได้ก็ต่อเมื่อผู้บริหารซึ่งเป็นผู้ตีความและบังคับใช้มีคุณภาพภายในที่มั่นคงเพียงพอ สติสัมปชัญญะซึ่งเป็นองค์ประกอบคู่ในพุทธจิตวิทยา[๒๙] จึงทำหน้าที่เป็นกลไกภายในที่เชื่อมโยงหลักการเชิงนามธรรมเข้ากับการตัดสินใจจริงในสถานการณ์เฉพาะหน้า ทั้งในฐานะกลไก “หยุดคิดก่อนตัดสินใจ” ที่ป้องกันการเดินตามกระแสเทคโนโลยีอย่างไม่ไตร่ตรอง และในฐานะปัญญาที่ประเมินความเหมาะสม บริบท ขอบเขตหน้าที่ และความเป็นกลาง ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับหลักการกำกับดูแล AI ในระดับสากล ข้อสังเคราะห์นี้มีนัยเชิงปฏิบัติที่สำคัญอย่างน้อยสองประการ

ประการแรก สถาบันอุดมศึกษาควรบรรจุการพัฒนาสติสัมปชัญญะ เช่น การฝึกสติเชิงไตร่ตรอง (reflective mindfulness practice) ไว้เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรพัฒนาผู้บริหารและภาวะผู้นำควบคู่ไปกับความรู้เชิงเทคนิคด้าน AI เพราะดังที่ Tenschert และคณะ และ Boyatzis กับ McKee ชี้ให้เห็น การฝึกฝนด้านในของผู้นำส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพการตัดสินใจและความสามารถในการรักษาสมดุลระหว่างนวัตกรรมกับความรับผิดชอบ[๓๐]

ประการที่สอง การออกแบบนโยบายหรือกลไกกำกับดูแล AI ในระดับสถาบันควรเปิดพื้นที่ให้เกิด “จุดหยุดไตร่ตรอง” ในกระบวนการตัดสินใจ มิใช่มุ่งเน้นความรวดเร็วในการนำเทคโนโลยีมาใช้แต่เพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะในบริบทของสถาบันอุดมศึกษาไทยที่มีทุนทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ซึ่งเอื้อต่อการนำแนวคิดสติสัมปชัญญะมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นธรรมชาติ

---

[๒๙] Anālayo, Bhikkhu, Satipaṭṭhāna: The direct path to realization, Windhorse Publications, 2003.

[๓๐] Tenschert, J., Furtner, M., & Peters, M. The effects of self-leadership and mindfulness training on leadership development: A systematic review. Management Review Quarterly, 2024. 75.

อย่างไรก็ตาม บทความนี้เป็นการสังเคราะห์เชิงแนวคิดจากวรรณกรรมที่มีอยู่ จึงควรมีการศึกษาเชิงประจักษ์ในระยะต่อไป เพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างระดับสติสัมปชัญญะของผู้บริหารกับคุณภาพการกำกับดูแล AI ในสถาบันอุดมศึกษาไทยอย่างเป็นระบบ อันจะช่วยยืนยันและต่อยอดกรอบแนวคิดที่นำเสนอในบทความนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป

ข้อเสนอแนะ

๑. สถาบันอุดมศึกษาควรนำหลักสติสัมปชัญญะ โดยเฉพาะสัมปชัญญะ ๔ ได้แก่ สาตถก-สัมปชัญญะ สัปปายสัมปชัญญะ โคจรสัมปชัญญะ และอสัมโมหสัมปชัญญะ มาประยุกต์ใช้เป็นกรอบประกอบการตัดสินใจของผู้บริหารในการกำกับดูแลและนำปัญญาประดิษฐ์มาใช้ในมหาวิทยาลัยอย่างรับผิดชอบ

๒. มหาวิทยาลัยควรกำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ปัญญาประดิษฐ์อย่างชัดเจน โดยคำนึงถึงความซื่อสัตย์ทางวิชาการ ความเป็นธรรม ความโปร่งใส การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และการกำกับดูแลโดยมนุษย์ เพื่อให้การใช้ AI สอดคล้องกับพันธกิจและคุณค่าของสถาบันอุดมศึกษา

๓. ผู้บริหารมหาวิทยาลัยควรได้รับการพัฒนาทั้งด้านความรู้และทักษะเกี่ยวกับปัญญาประดิษฐ์ควบคู่กับการพัฒนาสติ การรู้เท่าทันตนเอง การพิจารณาข้อมูลอย่างรอบด้าน และการตัดสินใจโดยไม่ถูกครอบงำด้วยกระแสความนิยม แรงกดดัน หรือผลประโยชน์เฉพาะหน้า

๔. มหาวิทยาลัยควรจัดให้มีกลไกหรือคณะกรรมการกำกับดูแลการใช้ปัญญาประดิษฐ์ โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากร นิสิตนักศึกษา และผู้เชี่ยวชาญมีส่วนร่วมในการพิจารณาผลประโยชน์ ความเสี่ยง และผลกระทบจากการนำ AI มาใช้ในกิจกรรมของมหาวิทยาลัย

๕. ควรนำ “แบบจำลองภาวะผู้นำบนฐานสัมปชัญญะสี่เพื่อการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์อย่างรับผิดชอบ” ไปพัฒนาเป็นเครื่องมือเชิงปฏิบัติ เช่น แบบตรวจสอบการตัดสินใจ แบบประเมินความเสี่ยง หรือแนวทางพิจารณาโครงการที่เกี่ยวข้องกับ AI เพื่อให้ผู้บริหารสามารถนำหลักสติสัมปชัญญะไปใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

๖. ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างสติสัมปชัญญะของผู้บริหารกับคุณภาพของการตัดสินใจและการกำกับดูแล AI ในสถาบันอุดมศึกษา เพื่อยืนยันความเหมาะสมและประสิทธิผลของแบบจำลองที่บทความนี้นำเสนอ

๗. ควรพัฒนาเครื่องมือวัดภาวะผู้นำบนฐานสัมปชัญญะ ๔ ที่มีความเหมาะสมกับบริบทของผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษาไทย และนำไปทดลองใช้กับมหาวิทยาลัยประเภทต่าง ๆ เพื่อเปรียบเทียบผลและพัฒนาเป็นแนวทางหรือข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการกำกับดูแลปัญญาประดิษฐ์ในระดับอุดมศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม และสำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (ETDA). **แนวทางประยุกต์ใช้ Generative AI อย่างมีธรรมาภิบาลสำหรับองค์กร.** ๒๕๖๗.

กฤติน ขันละ. ปรากฏการณ์ปัญญาประดิษฐ์ในระบบการศึกษาไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิภาษวิธี พ.ศ. ๒๕๖๖-๒๕๖๘. **วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์**, ๒๕๖๙. ๔๙(๑).

ไสว วีระพันธ์ และธีรภัทร์ ถิ่นแสนดี. ภาวะผู้นำดิจิทัลของผู้บริหารสถานศึกษากับการบริหารการเปลี่ยนแปลงในองค์กรยุควิถีใหม่. **วารสารการบริหารการศึกษา มมร.วิทยาเขตร้อยเอ็ด**, ๓(๑), ๒๕๖๖.

พระมหาสำราญ ฐานุตฺตโม. การพัฒนาภาวะผู้นำเชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑. **วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ.** ๖(๖), ๒๕๖๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.** มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สว่างนภา ต่วนภูษา. ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการบริหารการศึกษายุคดิจิทัล. **วารสารการบริหารการศึกษาและมนุษยสังคมศาสตร์.** ๒(๓), ๒๕๖๗.

สุรวุฒ ณ ระนอง. การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการบริหารองค์กร. **วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์**, ๖(๑), ๒๕๖๖.

Anālayo, Bhikkhu. **Satipaṭṭhāna: The direct path to realization**. Windhorse Publications, 2003.

Boyatzis, R. E., & McKee, A. **Resonant leadership: Renewing yourself and connecting with others through mindfulness, hope and compassion**. Harvard Business School Press, 2005.

European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official **Journal of the European Union.** 2024.

Georgieva, M., & Stuart, J. **Ethics is the edge: The future of AI in higher education.** EDUCAUSE Review. 2025.

Kabat-Zinn, J. **Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future**. Clinical Psychology: Science and Practice, 10(2), 2003.

Langer, E. J., & Moldoveanu, M. The construct of mindfulness. **Journal of Social Issues,** 56(1), 2000.

National Institute of Standards and Technology. **Artificial intelligence risk management framework (AI RMF 1.0) (NIST AI 100-1). U.S.** Department of Commerce. 2023.

Obied, A. S., & Ali, A. H. **Strategic leadership for ethical AI integration in higher education: A systematic review of challenges and opportunities.** Frontiers in Education, 11, Article 1906579. 2026.

Organisation for Economic Co-operation and Development. **The 2024 update to the OECD AI principles.** OECD. 2024.

Tenschert, J., Furtner, M., & Peters, M. **The effects of self-leadership and mindfulness training on leadership development: A systematic review**. Management Review Quarterly, 2024.

UNESCO. **Guidance for generative AI in education and research.** UNESCO.

Vipassana Research Institute. (n.d.). **Sampajañña**. 2023.

ธรรมนิยาม :
กฎธรรมชาติที่ควรนำมาเปิดเผยและประยุกต์ใช้
Dhammaniyāma:
the Law of Nature Being Revealed and Applied

พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.
Phrakru Sirirattananuwat, Assoc.Prof.Dr.
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
Buddhachinaraj Buddhist College
Email: gurutawee@gmail.com

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์ คือ (๑) ศึกษาบทสวดธรรมนิยาม (๒) ศึกษาธรรมนิยามในฐานะกฎธรรมชาติ (๓) การประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตตามโมเดลองค์ความรู้ โดยศึกษาข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎก อรรถถา และข้อมูลอื่น ๆ บทสวดธรรมนิยามมี ๗ บท แยกเป็น ๒ ส่วนหลัก ๆ คือ บทธรรมนิยามหลัก ได้แก่ ธรรมนิยามสูตร ติลักขณสูตร ปฏิจจสมุปบาท นอกนั้นเป็นบทรอง กฎธรรมนิยามโดยรวมจะหมายถึงกฎไตรลักษณ์ ซึ่งถือว่าสรรพสิ่งตกอยู่ในอำนาจกฎอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีอยู่เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม พระพุทธเจ้าค้นพบแล้วนำมาบอก เปิดเผย มีข้อกำหนดนำบทสวดไปใช้ในพิธีงานศพหรืองานทำบุญอุทิศส่วนกุลในวาระต่าง ๆ โดยหลัก ๆ คือ พิธีทำบุญสัตตมวาร ปัญญาสมวาร สตมวาร ซึ่งสาระของบทสวดจะเตือนสติว่า ความชรา ความตาย เป็นเรื่องที่แน่นอน หลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ภูเขาศิลาแท่งทึบสูงจรดขอบฟ้าก็ต้านทานไม่อยู่ ผู้ศึกษาย่อมรู้ เข้าใจและไม่ประมาท จะเห็นธรรมที่เกิด ที่ดับไปตามหลักปัจจยาการโดยอนุโลมและปฏิโลม มีกระบวนการประยุกต์ใช้ตามโมเดลองค์ความรู้ได้ว่า “รู้ เข้าใจ ไตรลักษณ์ นำสุข มีคุณภาพชีวิต” ใช้อักษรย่อ คือ “KUTIHQ”.

คำสำคัญ : ธรรมนิยาม; กฎธรรมชาติ; ไตรลักษณ์

Abstract

This academic article aims at its objects, i.e. (1) the study of *Dhammaniyāma*, (2) the study of Dhamma as the law of nature and (3) the usage to live one's life in the model of knowledge factor. There are the 7 prayers of *Dhammaniyāma,* in which, it is divided 2 parts, the main part is *Dhammaniyāmasutta* or *Upādasutta, Tilakkhaṇasutta*, Paticcasamuppāda and the others are secondary. Overall, all of them are focused on the law of *Tilakkhaṇa*, all things are under the law of nature as *Aniccaṁ, Dukkhaṁ* and *Anattā*. These are as *Dhammaṭhiti*, *Dhammaniyāma*. The Buddha found and told, open them. Such case is used in the ceremonies of the dedication to dead person in various periods. The main case is making-merit in 7 days, 50 days, 100 days etc. These texts of chant reminding age, death being permanent without avoidance although the stone mountain being high, big on the horizon. That cannot resist the age, the death. So, a learner knows, understands and be careless in Dhamma. He sees arising and ending in the form of Dependent Origination being the forward and backward. Its process is followed the model of knowledge factor, namely;- "Knowledge, Understanding, Tilakkhaṇa, Happiness, Quality of Life" in the short words of "KUTIHQ".

Keywords: Dhammaniyāma, the Law of Nature, Tilakkhaṇa

ความนำ

ธรรมนิยาม คือ กำหนดการอันแน่นอน ความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอนของธรรมชาติ กฎธรรมชาติ ได้แก่ "(๑) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิ ได้แก่ดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ (๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ (๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต (๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ และ (๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย"[๑] ปรากฏการณ์เหล่านี้โดยเฉพาะธรรมนิยาม สื่อถึงกฎไตรลักษณ์ กฎธรรมชาติทั่วไปที่เข้าใจ

---

[๑] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้ง ๓๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้ า ๑๑๖. (สมเด็จ ธ.ค.๕๙)

ได้ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (อุปาทะ ฐิติ ภังคะ) มีลักษณะเดียวกับธรรมที่พระโกญฑัญญะบรรลุโสดาบันเป็นอริยพระสงฆ์องค์แรกในคำว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมดา"[๒]

บทธรรมนิยาม มีกลุ่มบทสวดถึง ๗ บท มาจากพระสัตตันตปิฎก ต่างจากบทสัตตัปปกรณ์และบทมาติกาที่นิยมสวดเฉพาะงานอวมงคลให้เกิดมรณานุสติ เป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่มีสารธรรมคำสอนอันเป็นแก่นธรรม ซึ่งธรรมนิยามจะสอนให้ตระหนักรู้เรื่องไตรลักษณ์ สอดคล้องกับปัจฉิมโอวาทของพระตถาคตในมหาปรินิพพานสูตรว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด"[๓] ความเสื่อมสิ้นไปแห่งสังขารเป็นธรรมชาติที่หมุนตามเวลา ไม่มีอะไรจะฝ่าฝืนได้

ประการสำคัญของธรรมนิยามนี้ นำมาใช้สวดในพิธีทำบุญงานศพหรืองานทำบุญอุทิศส่วนกุศลในโอกาสสำคัญ เช่น ทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน ณ ช่วงปี ๒๕๖๙ นี้ ประเทศไทยจะมีทั้งในพิธีหลวงอยู่ถึง ๒ พิธี คือ พิธีหลวงทำบุญอุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (พระพันปีหลวง) และถวายสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา (พระองค์ภา) โดยสำนักราชวังได้ทำพิธีที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนพระสกนิกรชาวไทยจะบำเพ็ญอุทิศกุศลถวายตามพระอารามต่าง ๆ ทั่วประเทศ

ผลการวิเคราะห์

๑. บทตั้งธรรมนิยาม

ธรรมนิยามมี ๗ บท แต่ละบทนั้นมีสารธรรมต่างกันไป แต่ก็สื่อถึงไตรลักษณ์หรือมรณานุสติทั้งแนวธรรมาธิษฐานและบุคลาธิษฐาน โดยเฉพาะบุคลาธิษฐานที่อุปมาน่าฟัง เป็นต้นว่า อุปมาภูเขาที่แข็งแกร่งดังศิลาแท่ง สูงจรดขอบฟ้า ก็ต้านทานกฎอนิจจังแห่งความแก่ ความตายไม่ได้ มีบทตั้งแปลที่เต็มทั้ง ๗ บท ดังนี้

๑.๑ ปัพพโตปมสูตร ว่าด้วยชราและมรณะอุปมาภูเขาศิลาแท่ง

ภูเขาใหญ่ล้วนแล้วด้วยศิลาสูงจรดท้องฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แม้ฉันใด ชราและมรณะก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำบุคคลทั้งหลาย คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร

---

[๒] Promphisit Phanchan, Phrakhru Sirirattananuwat (Thawee Thanawaro) "Dhammacak-kappavattanasutta : the Source of High Morality", **Mahachula Academic Journal**, vol. 12 no. 3 (Sep.-Dec. 2025) : 433-434.

[๓] ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

คนจัณฑาล และคนเทขยะ ไม่เว้นใคร ๆ ไว้เลย ย่อมย่ำยีเหล่าสิ่งมีชีวิตทั้งสิ้น แม้พลม้า พลรถ พลเดินเท้า และไม่อาจจะเอาชนะได้ แม้ด้วยมนตร์หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้ใดมีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้โดยแท้ ผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์[๔]

๑.๒ อริยธนคาถา ทรัพย์อันประเสริฐ หรือทฬิททสูตร ว่าด้วยผู้ขัดสน

ผู้ใดมีศรัทธาในพระตถาคต ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจ และสรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม[๕] (อริยสัจ ๔)

๑.๓ ธรรมนิยามสูตรหรืออุปปาทาสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”[๖]

---

[๔] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๓.

[๕] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๑/๓๘๑.

[๖] องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๕๘.

๑.๔ ติลักขณาทิคาถา ว่าด้วยเรื่องสามัญลักษณะ (อัญญาสิโกณฑัญญเถรคาถา ว่าด้วยภาษิตของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ)

เมื่อใด พระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด พระอริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด พระอริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา[๗]...

(ท่อนที่ ๒) -ในหมู่มนุษย์ ชนที่ถึงฝั่ง (พระนิพพาน) มีจำนวนน้อย -แต่หมู่สัตว์นอกนี้ ย่อมวิ่งไปตามฝั่งนั่นเอง- ส่วนชนเหล่าใด ประพฤติตามธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว- ชนเหล่านั้น ข้ามบ่วงมฤตยู ซึ่งแสนยากที่จะข้ามไปถึงฝั่งได้- บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำเสีย เจริญธรรมฝ่ายขาว ออกจากความอาลัย - อาศัยธรรมอันไม่มีความอาลัยแล้ว พึงละกามเสีย เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ปรารถนาความยินดีในวิเวกที่สัตว์ยินดีได้ยาก- บัณฑิตพึงยังตนให้ผ่องแผ้ว จากเครื่องเศร้าหมองจิต - ชนเหล่าใดอบรมจิตดีแล้วโดยชอบในองค์เป็นเหตุให้ตรัสรู้ – ไม่ถือมั่นยินดีแล้วในความสละคืนความถือมั่น - ชนเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นอาสวะ มีความรุ่งเรืองปรินิพพานแล้วในโลกนี้

๑.๕ ปฏิจจสมุปปาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท

ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท (สายเกิด) เป็นอย่างไร เป็นอย่างนี้คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท (สายเกิด)

---

[๗] ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๗๖/๔๕๕.

ปฏิจจสมุปบาท (สายดับ) เป็นอย่างไร เป็นอย่างนี้ คือ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท[๘]

๑.๖ พุทธอุทานคาถา ว่าด้วยคำอุทานของพระพุทธเจ้า

เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้น ย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องท้องฟ้าให้สว่างไสว ฉะนั้น[๙]

๑.๗ ภัทเทกรัตตสูตร ว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญ

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้วและสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่ง ความผัดเพี้ยนกับมัจจุราช ผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ เรียกบุคคลผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแลว่า ‘ผู้มีราตรีเดียวเจริญ’[๑๐]

---

[๘] สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

[๙] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๔.

[๑๐] ม.อุป. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๒๐.

๒. การตีความธรรมนิยาม

บทที่ ๒.๑ ปัพพโตปมสูตร ว่าด้วยอุปมาชรามรณะด้วยภูเขาศิลาแท่ง

บทนี้ มุ่งจะอุปมาความชราภาพและมรณะของสัตว์โลก ว่ามีอำนาจ มีพลังมหาศาล ยากที่อะไรจะต้านให้ถอยกลับมาได้ ยิ่งไปกว่านั้น ความชราและมรณะนี้ไม่เลือกว่าใคร ๆ แม้เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล พลม้า พลรถ พลเดินเท้า คนเทขยะ หรือไม่ว่าจะมียศถาบรรดาศักดิ์สูงส่งเพียงใด ก็เอาชนะความชราและมรณะนี้ไม่ได้ หรือว่าจะใช้มนต์เสก เลขยันต์ หรือด้วยทรัพย์ศฤงคารมากเพียงใด ก็นำมาทดแทนความชราและความตายไม่ได้

พระพุทธเจ้าตรัสสอนถึงกฎไตรลักษณ์ตามที่เป็นหนึ่งในเจ็ดบทของธรรมนิยามนี้ ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา บุคคลจะต้องรู้ชัด ให้เข้าใจจริงด้วยปัญญาของตน ย่อมดับทุกข์นั้นได้ นี่คือทางแห่งความบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าตักเตือนว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา เมื่อเห็นประโยชน์ตนว่าจะต้องทำอย่างไรให้เป็นสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า กล่าวคือ ในภพปัจจุบันเป็นสุขเพราะได้รับการสรรเสริญ ยกย่อง ชื่นชมในการทำดี ในภพหน้าก็รื่นเริงบันเทิงในสวรรค์ แทนที่จะตกนรกได้รับความทุกข์ทรมานทั้งกาย ใจ นั่นคือ พึงตั้งตนให้มีศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ มีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจที่สุจริต แล้วเขาผู้นั้น "จะมีความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า"[๑๑] (ธมฺมํ จเร สุจริตํ, ธมฺมจารี สุขํ เสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ) หรือว่า "ผู้ทำบุญไว้ ย่อมเพลิดเพลินใจในโลกนี้ ตายไปแล้วก็ยังเพลิดเพลินใจในโลกหน้า ชื่อว่าเพลิดเพลินใจในโลกทั้งสอง เขาย่อมเพลิดเพลินใจว่า เราได้ทำบุญไว้แล้ว ครั้นไปสู่สุคติ เขายิ่งมีสุขมากขึ้น"[๑๒]

บทที่ ๒.๒ อริยธนคาถา ว่าด้วยทรัพย์อันประเสริฐ (ทฬิททสูตร ว่าด้วยผู้ขัดสน)

บทนี้ มีชื่อตามบทธรรมนิยามทั้ง ๗ ว่า อริยธนคาถา แปลว่า เรื่องทรัพย์อันประเสริฐ แต่ในพระไตรปิฎกมีชื่อว่า ทฬิททสูตร ว่าด้วยเรื่องผู้ขัดสน กล่าวคือว่า กาลก่อน บุรุษคนหนึ่งเป็นขัดสนยากจน แต่มาบัดนี้ เขามีอริยทรัพย์ เพราะมีอจลศรัทธาในพระตถาคต (สทฺธา ตถาคเต) มีศีลที่งดงามเป็นที่รักของพระอริยะ (สีลญฺจะ กลฺยาณํ) มีปสาทะในพระสงฆ์ (สงฺเฆ ปสาโท) และยังมีความเห็นตรง (อุชุภูตญฺจ ทสฺสนํ) บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน (อทฬิทฺโท) ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า (ชีวิตไม่โมฆะ)

เรื่องนี้ มีประเด็นที่สำคัญ คือ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย มีบุรุษคนหนึ่ง เป็นคนขัดสน เป็นคนกำพร้า เป็นคนยากไร้ แต่เขา

---

[๑๑] ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๘/๘๕.

[๑๒] ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๒๙.

ยึดมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญาในธรรมวินัยที่เราประกาศแล้ว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลก-สวรรค์ คือ ความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ (ตาวติงสสหายตา) เทพบุตรองค์นั้นรุ่งเรืองกว่าเทพเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพรับสั่งกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ท่านทั้งหลายอย่ากล่าวโทษต่อเทพบุตรนี้เลย เทพบุตรนี้ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อนนี้ ยึดมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คือ ความเป็นสหายกับเทพชั้นดาวดึงส์ ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อทรงยินดีกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์ จึงได้กล่าวคาถาอริยทรัพย์ (บทตั้งที่ ๒) ซึ่งมีคำ ๓ คำว่า ศรัทธาในตถาคต มีศีลอันงาม และมีปสาทะในพระรัตนตรัย

บทที่ ๒.๓ ธรรมนิยามสูตรหรืออุปปาทาสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต

บทนี้ ถือว่าเป็นแม่บทของบทธรรมนิยามทั้ง ๗ บท ขึ้นต้นคำว่า เอวมฺเม สุตํ เอกํ สมยํ .... สาวตฺถิยํ เป็นรูปแบบของพระสูตร ซึ่งทุกสูตรจะขึ้นต้นด้วยคำนี้ เป็นการระบุสถานที่ เรื่องที่แสดง และบุคคลที่รับการฟังธรรมนั้น ทำนองเดียวกันกับการเทศนาอานิสงส์ย่อมบอกศักราช คือ บอกวัน เดือน ปี ทั้งแบบสุริยคติและจันทรคติ เรื่องนี้บอกให้ทราบว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหารของท่านอนาถปิณฑกเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี พระองค์ได้ตรัสเตือนสติภิกษุทั้งหลาย ให้ตั้งใจฟังและพิจารณาตามพระดำรัสของพระองค์ ภิกษุเหล่านั้นก็กราบทูลด้วยความเคารพพร้อมที่จะรับฟังแล้ว พระผู้มีพระภาคเข้าจึงได้ตรัสถึงธรรมนิยาม ๓ คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

เรื่องนี้ พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายทำนองยืนยันว่า ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ส่วนตถาคตมาตรัสรู้เรื่องนี้เป็นอย่างนี้ ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง “สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์”..... “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ซึ่งเรียงได้อีกแบบหนึ่งว่า สัพเพ สังขารา อนิจจา, สัพเพ สังขารา ทุกขา, สัพเพ ธัมมา อนัตตา จะเห็นว่าธรรมนิยามสูตรหรืออุปปาทาสูตรที่มีเนื้อหาของไตรลักษณ์นี้มีอยู่ก่อนแล้ว เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วนำมาบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผยมาจำแนกแจกธรรมให้ง่ายดังหงายของที่คว่ำ (อุตฺตานีกโรติ) ฉะนั้น

เรื่องของธรรมนิยามหรือไตรลักษณ์นี้ ในอนิจจสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงเห็นสิ่งนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

เพราะไม่ถือมั่น”[๑๓] กล่าวคือ อนิจจา ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะเป็นทุกข์ (ทุกฺเขน ขมตีติ ทุกฺขํ) เมื่อเปลี่ยนแปลง ทนสภาพเดิมไม่ได้ ยากที่จะควบคุมทางจิตใจ จึงเป็นอนัตตา (over control) ก็น่าสังเกตว่า อนิจจัง ทุกขัง ใช้กับสังขาร (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา,.. ทุกฺขา) แต่อนัตตา ใช้กับคำว่า ธรรมา (สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา) ก็มาถึงคำว่า สังขาร กับ คำว่า ธรรมา คำว่า สังขาร หมายถึง สภาพปรุงแต่งจิต คือ ความคิด นึก เจตนา และคุณธรรมต่าง ๆ ที่ดีหรือชั่ว (เช่น ความโลภ โกรธ หลง ศรัทธา) ซึ่งเป็นตัวการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ครอบคลุมชีวิต จิตใจ วัตถุธาตุที่ทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา คำว่า ธรรมา หมายถึง รูป นาม ที่ไม่มีตัวตน ไม่ใช่อัตตา ไม่สามารถควบคุมให้คงอยู่ตลอดไปได้ คำว่า ธรรมา (all things / สรรพสิ่ง) นี้เน้นมาที่ อนัตตา

บทที่ ๒.๔ ติลักขณาทิคาถา ว่าด้วยเรื่องสามัญลักษณะ

บทนี้ กล่าวถึงไตรลักษณ์ตรง ๆ จะขึ้นต้นคำว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ... ทุกฺขาติ... อนตฺตาติ ...ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ อถ นิพฺพินฺทติ มุเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา .. - เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง- เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมเหนื่อยหน่ายในทุกข์ที่ตนหลง นั่นแหละ เป็นทางแห่งพระนิพพานอันเป็นธรรมหมดจด นี่ก็อีกทางนิพพานอย่างหนึ่ง เพราะเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาที่ใช้เป็นอารมณ์วิปัสสนา สอดคล้องกับทาง ๗ สายว่า “ทางไปนิพพาน คือ วิปัสสนา”[๑๔]

เรื่องนี้ มุ่งให้รู้และเข้าใจว่า บัณฑิตพึงละธรรมฝ่ายดำเสีย (อกุศล) เจริญธรรมฝ่ายขาว (กุศล) ออกจากความอาลัย ไม่มีความอาลัยแล้ว พึงละกามเสียไม่อาลัยในกาม (หิตฺวา กาเม อกิญฺจโน) เป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ปรารถนาความยินดีในวิเวก บัณฑิตพึงยังตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองจิต อบรมจิตดีแล้วโดยชอบ ในองค์แห่งการตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีสละคืนความถือมั่น สิ้นอาสวะ มีความรุ่งเรือง ย่อมปรินิพพานแล้วในโลกนี้ คำว่า ปรินิพพานในโลกนี้ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ที่ยังมีขันธ์ ๕ เหลือ คือ การดับกิเลสแต่ยังมีชีวิตอยู่ จิตใจเป็นอิสระและสงบเย็น แต่ร่างกายยังคงทำงาน รับรู้ความสุขและทุกข์ทางประสาทสัมผัสได้ตามปกติ

๒.๕ ปฏิจจสมุปปาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจยากร สังสารวัฏแห่งชีวิตที่เกิด-ดับ มี ๒ สาย คือสายเกิดทุกข์กับสายดับทุกข์ สายเกิดทุกข์ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี โดยอวิชชา เป็นองค์แรก เป็นต้นเหตุแห่งสังสารวัฏ (rebirth) ถ้าองค์แรกมีอยู่ องค์อื่น ๆ ที่เหลือก็มีตาม ดังนั้น เมื่อเราตั้งคำถามที่น่าสนใจว่า แต่ละองค์ปฏิจจสมุปบาทเกิดจากอะไร จะรู้ว่าอะไร

---

[๑๓] สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๔๕/๖๒.

[๑๔] พระเทพสิทธิมุนี (โชดก), **ทาง ๗ สาย,** (กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๔), หน้า ๒๓.

เกิดจากอะไร ก็โดยไล่เรียงตามแต่องค์แรกว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ...มีลักษณะเป็นวงจรคือหัวชนท้าย มีหัวคืออวิชชา มีท้ายคือชรา มรณะ... ที่สื่อถึงสังสารวัฏแห่งชีวิต อุปมาด้วย "พวงหรีดหน้าโลงศพ ที่นิยมใช้ไว้ทุกข์ แสดงถึงความอาลัยด้วยมรณานุสติ"[๑๕]

ส่วนปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกข์ว่า เมื่ออวิชชาดับ สังขารจึงดับ องค์อื่น ๆ ถึงชาติ ชรา มรณะก็จึงดับตาม การดับทุกข์แห่งสังสารวัฏนี้ อริยบุคลบางระดับก็กลับเกิดเพียงครั้งเดียว (พระสกิทาคามี) ส่วนอนาคามี ไม่กลับมาเกิดอีก ส่วนอรหันต์ที่กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ย่อมไม่กลับมาเกิดเป็นทุกข์อีก ดังที่พระพุทธเจ้ายืนยันกับปัญจวัคคีย์ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกกับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า "ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ (จากนี้) ไม่มีอีกแล้ว"[๑๖]

อนึ่ง บทสวดปฏิจจสมุปบาทสายดับ จะเริ่มต้นด้วยคำว่า อวิชฺชายเตวฺว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ....เพราะอวิชชาดับไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ...นี่หมายถึง ถ้าสังสารวัฏสิ้นแล้ว หมายถึงทุกข์ดับสิ้น เมื่อทุกข์ดับสิ้นไป ก็ปรากฏวิชชา หรือปัญญาขึ้นมา เชื่อมโยงไปถึงวิชชาที่เปรียบด้วยแสงสว่าง ส่วนอวิชชาเปรียบด้วยความมืด เมื่อมีวิชชาแล้วก็ย่อมส่องสว่างกำจัดความมืดออกไป จึงเปรียบเทียบวิชชาว่า แสงสว่าง ดังพระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาแก่เทวดาที่ทูลถามว่า อะไรเป็นแสงสว่างในโลก ตรัสตอบว่า "ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก"[๑๗] (ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต) สอดคล้องกับคำว่า "ตรัสรู้ แปลว่า รู้แจ้ง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า En+light+en+ment การทำให้แจ้งซึ่งโลก (โลกวิทู) ตรงกับคำว่า light แปลว่าแสงสว่าง หมายถึงปัญญาที่กำจัดความมืดที่เปรียบด้วยอวิชชา"[๑๘] ดังนั้น ไตรสิกขา มีคำที่ ๓ คือปัญญา คำว่าปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ คำสุดท้ายคือปฏิเวธ แปลว่ารู้แจ้งแทงตลอดใน ๓ มิติ ทั้งแนวตั้งแนวนอนของจักรวาลนี้ ดังนั้น เมื่อได้ปัญญาแล้วก็ไปกำจัดอวิชชา เข้าสู่ภาวะของพระอรหันต์ดับเพลิงกิเลส เพลิงทุกข์สิ้นเชิง (สังสารวัฏ) เรื่องวิชชาหรือปัญญานี้จะสื่อด้วยศิลปกรรมพระพุทธรูปที่มีเปลวเพลิงหรือรัศมีบนพระเศียร หมายถึงแสงสว่างคือปัญญา ดังภาพนี้

---

[๑๕] พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร), **พุทธศิลป์พุทธธรรม**, (พิษณุโลก: โฟกัสปรินติง, ๒๕๖๕), หน้า ๒๒๐.

[๑๖] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๔.

[๑๗] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕.

[๑๘] พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร), **พุทธศิลป์พุทธธรรม,** หน้า ๘๑.

ภาพ/แผนภาพที่ ๑ เปลวเพลิงหรือรัศมีสื่อถึงปัญญา

บทที่ ๒.๖ พุทธอุทานคาถา ว่าด้วยคำพุทธอุทาน (โพธิกถา ว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์)

บทนี้ พระวินัยปิฎกใช้คำว่า โพธิกถา แสดงคำอุทานที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งออกจากพระโอษฐ์ด้วยความปีติโสมนัสหรือได้ความสว่างทางปัญญาเมื่อภายหลังได้ตรัสรู้ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนวิสาขะ ก่อนพุทธศก ๔๕ ปี มี ๓ ช่วง คือ ช่วงปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม โดยช่วงปฐมยามแห่งราตรี เป็นอุทานที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งขึ้นหลังจากตรัสรู้ เมื่อพระพุทธเจ้าครั้งประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน ที่นั้น พระองค์ทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม (เกิด-ดับ) ตลอดปฐมยามแห่งราตรี เปล่งอุทานถึงธรรมที่ปรากฏแก่พรามหณ์อย่างสิ้นความสงสัยเพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุแห่งธรรม (สเหตุธมฺมํ) ..... ในมัชฌิมยามแห่งราตรี เปล่งอุทานถึงธรรมที่ปรากฏแก่พราหมณ์อย่างสิ้นความสงสัยเพราะมารู้ธรรมที่สิ้นไป...ในปัจฉิมยามแห่งราตรี เปล่งอุทานถึงพราหมณ์ที่กำจัดมารและเสนามารหมดสิ้น อุปมาดวงอาทิตย์ขึ้นสู่ท้องฟ้าที่สว่างไสว เมื่อประมวลแล้วจะมีจะเรื่อง ธรรมที่เกิดแต่เหตุ ดับไปก็เพราะ

เหตุดับ ตามบาลีว่า "เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห) เตสญฺจ โย นิโรโธ เอวํวาที มหาสมโณติ"[๑๙] คำนี้ เป็นคำที่พระอัสสชิแสดงเป็นธรรมปริยายแก่พระสารีบุตร และเป็นคำเดียวกับที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ ว่า สิ่งใดเกิดแต่เหตุ จะดับไปก็เพราะเหตุดับไป ตามคำบาลีว่า "ยังกิญฺจ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมนฺติ"[๒๐]

บทที่ ๒.๗ ภัทเทกรัตตสูตร ว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญ (รู้ราตรีกาล)

บทนี้ มุ่งให้รู้และเข้าใจถึงการอยู่ในสามกาลว่า เวลาอดีต เราไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว อนาคตกาล เราไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง ที่ล่วงไปแล้วก็ให้ล่วงไป ที่ยังมาไม่ถึงก็ให้รู้ว่ายังมาไม่ถึง แต่ปัจจุปันนกาล ต้องให้เห็นแจ้งธรรม ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนตั้งแต่วันนี้ มีประโยคทองที่ว่า "ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้" (โก ชญฺญา มรณํ สุเว) มัจจุราชนั้น มีเสนามาก มาถึงเราแน่นอน ไม่ผิดเพี้ยน ต้านทานไม่ได้ ดังที่กล่าวในบทแรก ดังนั้น ชาวพุทธที่มีคุณภาพชีวิตดีด้วยความรู้ในธรรมดีแล้ว มีความเพียรตลอดกลางวัน กลางคืน มีปกติอยู่อย่างนี้ เรียกผู้นั้นว่า "ผู้รู้ราตรีนาน" (รัตตัญญู)

อนึ่ง บทนี้ จะเตือนสติเราว่า เราต้องศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ติดตามสถานการณ์โลก สังคม รู้เหตุความเจริญ เหตุความเลื่อม รู้วิธีการแก้ปัญหาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับคำว่า ไตรสิกขา คือ การศึกษาทางพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นฐานหนุนกันโดยสมาธิอัมีศีลเป็นฐาน ปัญญามีสมาธิเป็นฐาน จิตมีปัญญาเป็นฐาน สอดคล้องกับคำว่า "...without higher morals one cannot get higher thought and without higher thought one cannot attain higher insight"[๒๑] (ขาดศีลก็ไม่มีสมาธิ ขาดสมาธิก็ไม่มีปัญญา) และพระพุทธศาสนาถือว่าศาสนาแห่งการศึกษา คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งมวลสรุปลงในคำว่าไตรสิกขานี้ และยังบอกถึงสถานะ ว่าตราบใดที่ตนเป็นชาวพุทธ ตราบนั้น ตนต้องปฏิบัติตามไตรสิกขา กล่าวคือ ศึกษาตลอดชีวิตด้วย

บทธรรมนิยามทั้ง ๗ บทนี้ เน้นเรื่องความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา โดยบทที่ ๑ ปัพพโตปมสูตร อุปมาว่า ภูเขาศิลาแท่งทึบ มหึมา สูงจรดขอบฟ้า บดขยี้ กลืนสรรพสิ่งมาจาก ๔ ทิศ หรือน้ำไหลหลากท่วมทับสรรพสิ่งบรรดามี ฉันใด ความแก่ชรา ความตายก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย ไม่เว้นแม้แต่กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล คนยากไร้ อนาถาก็ได้รับเหมือนกันหมด บทต่อมา จะเตือนสติเราด้วยคาถาอริยทรัพย์ว่า ชีวิตเราจะไม่ยากจน ขัดสน และ

[๑๙] วิ.ม. (บาลี) ๔/๖๕/๗๔.

[๒๐] วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖/๒๒.มราะเหตุดับไป ตามคำบาลีว่า ีบุตราดวงอาทิตย

[๒๑] Takakusu Janjiro, **The Essentials of Buddhist Philosophy, the second Indian Edition**, (New Delhi: Orient Books Reprint Corporation, 1975), p.10.

จะไม่มีชีวิตเป็นโมฆะ ควรหมั่นประกอบศรัทธาในพระตถาคต มีศีลอันงดงาม มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ (พระรัตนตรัย) รวมถึงการเห็นธรรม (ธมฺมทสฺนํ) บท ธรรมนิยามสูตร มุ่งอธิบายไตรลักษณ์ว่า สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นเรื่องที่มีอยู่ก่อนแล้ว เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบธรรมนี้ แล้วนำมาบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย บท ติลักขณ-คาถา เป็นเรื่องไตรลักษณ์โดยเฉพาะ ว่า พระอริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ บท ปฏิจจสมุปบาท สรรพสิ่งที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น แสดงความเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สิ่งอื่น ๆ เกิดตาม ไม่ได้เกิดขึ้นเดี่ยว ๆ โดยเริ่มจากถ้าอวิชชามีอยู่ สังขารก็เกิด วิญญาณมีอยู่ นามรูปก็เกิด.. ตรงกันข้าม ถ้าอวิชชาดับหมดสิ้น สังขารก็ดับ สังสารวัฏสิ้นไป ต่อมา พุทธอุทานคาถา เกิดขึ้นหลังที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วอยู่ในช่วงเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรก พระองค์พิจารณาปฏิจจสมุปบาทตลอดสามยามแห่งราตรีนั้นโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างชัดแจ้งว่า การเกิดขึ้นแห่งธรรมและเหตุเกิดทุกข์ การสิ้นไปแห่งทุกข์ เมื่อธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ ย่อมโปรดโปร่ง โล่ง สว่าง ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องท้องฟ้า ฉะนั้น บทสุดท้าย ภัทเทกรัตตสูตร ผู้อยู่ราตรีเดียวเจริญ คือว่า ผู้ไม่ประมาท ไม่กังวล ไม่อาลัยในอดีต ไม่คำนึงมากไปถึงอนาคต แต่ทำปัจจุบันให้ดี แม้มีชีวิตอยู่ราตรีเดียวก็ประเสริฐ เช่นเดียวกับธรรมบทคาถาที่ว่า

โย จ วสฺสสตํ ชีเว กุสีโต หีนวีริโย เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย วิริยํ อารภโต ทฬฺหํ[๒๒]	ผู้มีความเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียร แม้มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี[๒๓]

๓. การจัดกลุ่มตามคุณลักษณะของบท

กลุ่มที่ ๑ ได้แก่กลุ่มหลัก ๆ ที่กล่าวถึงธรรมนิยาม (ไตรลักษณ์) โดยตรง ได้แก่ บทที่ ๓ ธรรมนิยามสูตร บทที่ ๔ ติลักขณสูตร บทที่ ๕ ปฏิจจสมุปบาท เป็นสูตรหลัก ๆ ที่แสดงกฎธรรมชาติว่า สรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นธรรมดา เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ธาตุทั้งปวงก็คงมีอยู่อย่างนั้น สักแต่ว่าเป็นธาตุที่ตั้งอยู่ กำหนดอยู่แล้วตามธรรมดา ว่าเป็นสังขาร คือรูปนามคือธาตุทั้งหลายประชุมกัน โดยมี อวิชชา ตัณหา กรรม ปรุงแต่งขึ้น ล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

---

[๒๒] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๓๐.

[๒๓] ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒/๖๕.

กลุ่มที่ ๒ ได้แก่ กลุ่มประกอบ ที่กล่าวถึงธรรมนิยาม (ไตรลักษณ์) โดยอุปมาอุปไมย ได้แก่ บทที่ ๑ ปัพพโตปมสูตร เป็นบทที่ยืนยันกฎไตรลักษณ์ ที่มีบุคลาธิษฐานด้วยภูเขาศิลแท่ง ที่หนาแน่น ขนาดใหญ่ มหึมา สูงจรดขอบฟ้า ก็ไม่สามารถต้านทานความแก่ เจ็บ ตายได้ เพราะทุกอย่างเป็นไป ตามสภาพไตรลักษณ์ และตรัสเตือนให้เราไม่ประมาทด้วยการทำดี ประพฤติธรรมให้สุจริต จะมี อานิสงส์ให้ชีวิตเป็นสุขในภพนี้และภพหน้า บทที่ ๒ อริยธนคาถา หรือทฬิททสูตร เป็นบทแสดง ถึงทรัพย์อันประเสริฐ คือ มีศีล ศรัทธา ปสาทะ ในพระรัตนตรัย ผู้ปฏิบัติตามนี้จะมีอานิสงส์ สิ้นความยากจน ชีวิตไม่เป็นโมฆะ บทที่ ๖ พุทธอุทานคาถา เป็นคำกล่าวทุกอย่างเกิดขึ้นตาม เหตุปัจจัย จะดับไปเพราะเหตุปัจจัย พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ ย่อมกำจัดมารแสะเสนามาร เสียได้ ดังแสงอาทิตย์อุทัย ฉะนั้น เป็นลักษณะคำขยายความติลักขณคาถาหรือธรรมนิยามสูตร บทที่ ๗ ภัทเทกรัตตสูตร เป็นคำกล่าวถึงกาลเวลา ๓ กาล คืออดีต อนาคต ปัจจบัน แสดงให้เรา ไม่ควรอาลัยในอตีดนัก ไม่มุ่งเวลาที่ยังมาไม่ถึง และอยู่กับปัจจุบันด้วยการเห็นธรรม ต้องรีบขวนขวาย กุศล เพราะไม่มีใครรู้เราจะตายในวันพรุ่ง มิฉะนั้น จะตกอยู่ในความประมาท

สรุปกลุ่มบทธรรมนิยามนี้อีกครั้งว่า บทธรรมนิยามหลัก ๆ คือ บทที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ เพราะแสดง กฎไตรลักษณ์ตรง ๆ ส่วนบทที่ ๑ ที่ ๖ ที่ ๗ เป็นธรรมนิยามรอง ๆ เพราะแสดงกฎไตรลักษณ์แบบ อุปมาอุปไมย

๔. องค์ความรู้ และ การประยุกต์ใช้

จากการศึกษาเรื่องนี้ ทำให้นึกถึงปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้าที่สรุปคำสอนที่สอนมา ๔๕ ปี ลงในคำที่ว่า “วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ/ภิกษุทั้งหลาย สังขารไม่เที่ยงหนา ดังนั้น พวกเธอต้องพร้อมด้วยความไม่ประมาท” แต่องค์ความรู้นี้จะเป็นความรู้รวบยอดจากบทความ (concept) แม้จะหลายคำแต่นี่คือกระบวนการเกิดที่เริ่มต้น ท่ามกลาง และที่สุด ว่า “รู้ เข้าใจ ไตรลักษณ์ นำสู่สุข มาตรฐานคุณภาพชีวิต” (Knowledge, Understanding, Tilakkhaṇa, Happiness, Quality of Life) มีคำย่อว่า KUTIHQ.

การประยุกต์ใช้ เป็นการปรับใช้ตามโมเดลของคำว่า รู้ เข้าใจ ไตรลักษณ์ นำสู่สุข มาตรฐาน คุณภาพชีวิต ซึ่งเป็นกระบวนเริ่มจาก รู้ > เข้าใจ > หลักธรรมไตรลักษณ์ > ชีวิตเป็นสุข > แสดงถึง มาตรฐานคุณภาพชีวิต ตามแผนภาพและคำอธิบาย ดังนี้

ภาพ/แผนภาพที่ ๒ องค์ความรู้เรื่องธรรมนิยาม

Knowledge: -ความรู้ โดยหลัก ๆ หมายถึงรู้สัปปุริสธรรม ๗ คือ ธัมมัญญุตา รู้จักเหตุ อัตถัญญุตา รู้จักผล อัตตัญญุตา รู้จักตน มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ กาลัญญุตา รู้จักกาล ปริสัญญุตา รู้จักบริษัท/ชุมชน ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล รู้บริบท คือ รู้กฎเกณฑ์ รู้บริหารจัดการกับชีวิตที่ดี มีคุณภาพด้วยการมีความรู้ในธรรม นำสู่ศิลปะที่สื่อถึงธรรม

Understanding: - ความเข้าใจ หมายถึงความเข้าใจในเหตุและผล เข้าใจในกระบวนการตามแนวปัจยาการ เข้าใจในการแยะ วิเคราะห์ สังเคราะห์ การแก้ปัญหาชีวิตที่กำลังถูกกดทับด้วยไตรลักษณ์ด้วยการพิจารณาธรรมสังเวช เช่น สังเวชนียสถานที่ ๔ ตำบล ที่ตกอยู่ในสภาพของไตรลักษณ์ เข้าใจการพลัดพราก การจากไปของสิ่งที่หวงแหน คิดเสียว่า ทุกอย่างล้วนอนิจจัง

Tilakkhaṇa : - สามัญญลักษณะ หมายถึงความเป็นธรรมดาของสรรพสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา สภาพที่อยู่เหนือการควบคุมทางใจ ทางกาย สอดคล้องกับปรากฏการณ์ต่อชีวิตที่เป็นไปในลักษณะต่าง ๆ บ้างพิกลพิการ บ้างยากจน ขาดแคลน บ้างมีโรคมาก ย้อนแย้งกับความต้องการทางใจที่ปรารถนาความสมบูรณ์แบบทุกอย่าง แต่เป็นไปไม่ได้เพราะเหตุปัจจัยที่กรรมเป็นทายาท เป็นเผ่าพันธุ์ สัตว์โลกเป็นไปตามกรรม และกรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวทรามและประณีต

Happiness : -ความสุข หมายถึง การบริหารจัดการชีวิตของตนให้มีความสุข เป็นอยู่ด้วยปัจจัยสี่ที่สัปปายะ กิน นอน ทำงานอย่างมีความสุข รักษาระดับความสุขของมนุษย์ที่มีผลมาจากการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มุ่งแดนสุคติของเทวดาจากการปฏิบัติในเทวธรรม ๒ คือหิริโอตตัปปะ

Quality of Life : - คุณภาพชีวิต หมายถึงชีวิตที่ดีมีคุณภาพด้วยความรู้ ความเข้าใจธรรมนิยาม หรือสภาพไตรลักษณ์ เพราะเมื่อเรามีคุณภาพชีวิตย่อมเป็นปัจจัยต่อยอดที่จะทำกุศลกรรมอื่น ๆ ที่คนอื่นทำไม่ได้ เช่น พระเวสสันดร ทำทาน ๓ ระดับเพื่อเป็นใบบุญเบิกทางจากพระโพธิสัตว์สู่พุทธภาวะ บริหารจัดการชีวิตให้มีสติ ไม่หลงความสุข ติดกับดับในทุกข์ ดังความในองค์ความรู้แก้ปัญหาสุขภาพที่ว่า "การแก้ปัญหาหมายถึงความรู้ ความเข้าใจในสัจธรรม สภาพที่เป็นจริงของสรรพสิ่ง (ไตรลักษณ์) สำหรับบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อมให้ดำเนินไปอย่างสมดุล เกิดหลักประกันชีวิต การพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับปรัชญากระทรวงอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรมจัดกลุ่มมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่ว่า กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา"[๒๔]

สรุป

ธรรมนิยาม คือกฎไตรลักษณ์ นัยหนึ่ง หมายถึงบทบทสวดในกลุ่มธรรมนิยาม ๗ บท ดังกล่าวนั้น อีกนัยหนึ่งจะสื่อถึง "กฎธรรมชาติ" ในฐานะกฎธรรมชาติที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (อุปาทะ ฐิติ ภังคะ) ซึ่งเป็นหนึ่งในธรรมข้อที่ ๕ ว่า ธรรมนิยาม เป็นข้อสำคัญเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันที่สุด คือ กรรมนิยาม อุตุนิยาม ธรรมนิยาม ซึ่งกรรมนิยามเป็นผลการกระทำของมนุษย์ที่ถือกรรมเป็นทายาท เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นกำเนิด ว่าโดยหลักการของพระพุทธศาสนาที่ถือ "กรรมลิขิต" ไม่ใช่ "พรหมลิขิต" ตามที่กล่าวว่า "ระทำของมนุีวิตประจำวันคือ กรรมนิยาม เปในโลกที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของมนุษย์ จะเห็นได้จากจูฬกัมมวิภังคสูตร ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เน้นความสัมพันธ์ของกรรมดี กรรมชั่ว และผลที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในชีวิตประจำวัน เช่น การพูดไม่ระวังอาจก่อให้เกิดความขัดแย้ง ขณะที่การแสดงน้ำใจอาจนำไปสู่ผลลัพธ์เชิงบวก" อุตุนิยาม เป็นผลของดิน ฟ้า อากาศ ที่ผันแปร บ้างก็ฝนแล้ง น้ำท่วม บ้างก็อากาศร้อนจัด เย็นจัด ฝนตก ดินถล่ม ส่วนธรรมนิยาม เกี่ยวกับธรรมดาของสรรพสิ่งที่เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในสภาพของไตรลักษณ์ซึ่งเป็นเนื้อหาธรรมทั้ง ๗ บทนี้

บทธรรมนิยามนี้ พระสงฆ์นำไปใช้ในพิธีทำบุญสำคัญที่เป็นโอกาสพิเศษ ไม่เหมือนบทสวดธรรมดา ๆ ที่เป็น ๗ ตำนาน ๑๒ ตำนาน กล่าวคือ พระสงฆ์จะใช้ในพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลที่คนนั้นถึงแก่กรรมครบ ๗ วัน (สัตตมวาร) ๑๕ วัน (ปัณณรสมวาร) ๕๐ วัน (ปัญญาสมวาร และ ๑๐๐ วัน (สตมวาร) ณ ปี ๒๕๖๙ นี้ มีพิธีหลวงที่พระสงฆ์จะสวดธรรมนิยามเป็นพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง (พระพันปีหลวง) และถวายสมเด็จ

---

[๒๔] พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร), "จูฬกัมมวิภังคสูตร: กรรม/ความเชื่อที่สะท้อนสุขภาพ", **รวมบทความมหาจุฬาวิชาการ ครบรอบวันสถาปนา ๑๓๗ ปี,** (กันยายน ๒๕๖๗): ๑๒๘.

พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพัชรกิติยาภา (พระองค์ภา) ตามอารามต่าง ๆ ร่วมกับข้าราชการในจังหวัดนั้น ๆ อีกนัยหนึ่งของการประยุกต์ใช้โดยการปรับใช้ตามโมเดลแห่งความรู้ที่ว่า "รู้ เข้าใจ ไตรลักษณ์ นำสู่สุข เกิดมาตรฐานคุณภาพชีวิต"

บรรณานุกรม

ปิยพัชญ์ กุลเจริญพงศ์. "จูฬกัมมวิภังคสูตร: บทเรียนแห่งกรรมและการเยียวยาชีวิตเพื่อการเสริมสร้างชีวิตที่ดี". **วารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม.** ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๐๒๕) : บทคัดย่อ.

พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร). **พุทธศิลป์พุทธธรรม**. พิษณุโลก: โฟกัสปรินติง, ๒๕๖๕.

พระเทพสิทธิมุนี (โชดก). **ทาง ๗ สาย.** กรุงเทพฯ : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, **พิมพ์ครั้ง ๓๔.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร), "จูฬกัมมวิภังคสูตร: กรรม/ความเชื่อที่สะท้อนสุขภาพ", **รวมบทความมหาจุฬาวิชาการ ครบรอบวันสถาปนา ๑๓๗. ปี** (กันยายน ๒๕๖๗): ๑๒๘.

พระปลัดธนา อคฺคธมฺโม (พิมพารัตน์), บุญร่วม คำเมืองแสน, พระมหาพจน์ สุวโจ. "ความสอดคล้องของหลักการทางวิทยาศาสตร์กับธรรมนิยาม". **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๔) : บทคัดย่อ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพ-มหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสฺยามรฏฺฐเตปิฏกํ ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕..

Promphisit Phanchan, Phrakhru Sirirattananuwat (Thawee Thanawaro). "Dhammacak-kappavattana sutta : the Source of High Morality". **Mahachula Academic Journal.** vol. 12, no. 3 (Sep.-Dec. 2025) : 433-434.

Takakusu Janjiro. **The Essentials of Buddhist Philosophy, the second Indian Edition.** New Delhi: Orient Books Reprint Corporation, 1975.

บริหารการศึกษาด้วยใจ เพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรม
Educational Management with Compassion for the Development of Wisdom and Morality

ดร.สุทิศ สวัสดี
รศ.ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย
อาจารย์ประจำหลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Email: suthit.saw@mcu.ac.th ; Suddi1603@gmail.com

* * * * *

บทคัดย่อ

การบริหารการศึกษาด้วยใจ คือ การนำความเมตตา ความเข้าใจ และการเคารพคุณค่าของครู บุคลากร และผู้เรียนมาเป็นหลักในการบริหาร เพื่อสร้างความไว้วางใจ ความร่วมมือ และบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้อย่างมีความสุข เมื่อบุคลากรได้รับการดูแลอย่างเข้าใจ ย่อมเกิดแรงจูงใจในการพัฒนางานและคุณภาพการศึกษา ขณะเดียวกัน การศึกษาควรมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีทั้งความรู้ ทักษะ คุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม โดยผู้บริหารและครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดี พร้อมส่งเสริมการคิดวิเคราะห์และความคิดสร้างสรรค์ เพื่อวางรากฐานการศึกษาไทยที่มีคุณภาพและสมดุลทั้งด้านปัญญาและคุณธรรม

คำสำคัญ: บริหารการศึกษาด้วยใจ; การพัฒนาปัญญา; คุณธรรม

Abstract

Heart-centered educational administration refers to applying compassion, understanding, and respect for the value of teachers, educational personnel, and learners as fundamental principles of administration. This approach aims to build trust, cooperation, and a supportive atmosphere conducive to joyful learning. When personnel are cared for with understanding and genuine concern, they are more likely to develop motivation to improve their work and contribute to the quality of education. At the same time, education should focus on developing learners holistically by fostering knowledge, skills, morality, ethics, and social responsibility.

Administrators and teachers should serve as positive role models while promoting analytical thinking and creativity among learners. Such an approach can lay a strong foundation for a high-quality and balanced Thai education system that integrates intellectual development with moral development.

Keywords: Heart-Centered Educational Administration; Wisdom Development; Morality

บทนำ

ในยุคปัจจุบันที่สังคมขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (VUCA World) ระบบการศึกษาต้องเผชิญกับความท้าทายรอบด้าน ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีดิจิทัล โครงสร้างประชากร และสภาวะเศรษฐกิจ-สังคมที่ผันผวน การบริหารการศึกษาจึงไม่ได้มีบทบาทเพียงแค่การกำกับดูแลเชิงระบบ การจัดสรรทรัพยากร หรือการบริหารงานตามระเบียบแบบแผนทางราชการเท่านั้น แต่ถือเป็นกลไกสำคัญในการวางรากฐานและกำหนดทิศทางของสังคมในอนาคต[๑] การบริหารจัดการสถานศึกษาในยุคปัจจุบันจึงจำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบการบริหารแบบดั้งเดิมที่เน้นผลลัพธ์เชิงปริมาณหรือตัวชี้วัดภายนอกเพียงอย่างเดียว การเน้นย้ำเพียงความสำเร็จทางวิชาการและทักษะเทคโนโลยี อาจทำให้ผู้เรียนเกิดความเก่งทางปัญญาแต่ขาดความสมดุลทางอารมณ์ สังคม และจริยธรรม[๒] ดังนั้น การบริหารการศึกษาจึงต้องปรับเปลี่ยนมิติจากการมุ่งเน้นสั่งการ ไปสู่การสร้างระบบ (Ecosystem) ที่ส่งเสริมพัฒนาการของมนุษย์อย่างรอบด้านและยั่งยืน[๓]

แนวคิด “การบริหารด้วยใจ” หมายถึง กระบวนการนำองค์กรการศึกษาโดยใช้ความเมตตา ความเข้าใจ ความจริงใจ และจริยธรรมเป็นฐานในการบริหารจัดการ ซึ่งเป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรม (เช่น สังคหวัตถุ ๔ และพรหมวิหาร ๔) เข้ากับทฤษฎีการบริหารผู้นำเชิงจริยธรรม (Ethical Leadership) และผู้นำแบบผู้รับใช้ (Servant Leadership)[๔] การบริหารด้วยใจไม่ได้ปฏิเสธ

---

[๑] สมหวัง พิธียานุวัฒน์, **วิธีวิทยาการวิจัยและพัฒนาการบริหารการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๖๒), หน้า ๑๑๐-๑๑๒.

[๒] วิจารณ์ พานิช, **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศตวรรษที่ ๒๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสยามกัมมาจล, ๒๕๖๓), หน้า ๗๓-๗๕.

[๓] โกวิท ประวาลพฤกษ์, **การบริหารการศึกษาเพื่อพัฒนาคนและสังคม,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๔๕-๕๒.

[๔] ประเวศ วะสี, **กระบวนทัศน์ใหม่ทางการศึกษา: พัฒนาปัญญาและคุณธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, ๒๕๖๒), หน้า ๑๘-๒๐.

ระบบหรือโครงสร้างการบริหารจัดการ หากแต่เป็นการเติมเต็มมิติด้านจิตวิญญาณและความเป็นมนุษย์ลงไปในระบบการทำงาน โดยมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับการพัฒนาปัญญาและคุณธรรมใน ๓ มิติหลัก ดังนี้

๑. การสร้างบรรยากาศทางปัญญาผ่านความปลอดภัยทางจิตวิทยา เมื่อผู้บริหารใช้ใจในการรับฟังและเข้าใจบุคลากร ครูและนักเรียนจะเกิดความรู้สึกปลอดภัย กล้าที่จะคิดค้นนวัตกรรม กล้าตั้งคำถาม และเรียนรู้จากความผิดพลาด ความเมตตาของผู้บริหารช่วยเปิดโอกาสให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เชิงลึก ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการเกิดปัญญา[๕]

๒. การเป็นแบบอย่างเชิงคุณธรรม การบริหารด้วยใจเป็นการแสดงออกซึ่งความซื่อสัตย์สุจริต ความยุติธรรม และความใส่ใจต่อผู้อื่น ครูและบุคลากรการศึกษาที่ได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพและเมตตา จะส่งต่อคุณค่าเหล่านี้ไปยังผู้เรียนผ่านกระบวนการปลูกฝังทางตรงและทางอ้อม ทำให้เกิดการซึมซาบคุณธรรมจริยธรรมเข้าสู่จิตใจของผู้เรียนอย่างเป็นธรรมชาติ[๖]

๓. การประสานปัญญาและคุณธรรมสู่ความสมดุล ปัญญาที่ไม่เชื่อมโยงกับคุณธรรมอาจนำไปสู่การใช้ความรู้ในทางที่ผิด ในขณะที่ความดีที่ปราศจากปัญญาอาจขาดประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาสังคม การบริหารด้วยใจจึงเปรียบเสมือนสะพานเชื่อมให้ปัญญาและคุณธรรมดำเนินไปด้วยกัน ช่วยสร้างผู้เรียนให้เป็นทั้ง “คนเก่ง” และ “คนดี” ที่พร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของโลก[๗] และการบริหารการศึกษาด้วยใจจึงเป็นหัวใจสำคัญของการสร้างสถานศึกษาสมัยใหม่ที่ไม่เพียงแต่มุ่งเน้นความเป็นเลิศทางวิชาการ แต่ยังเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทางมนุษยธรรม การนำหลักการนี้มาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการจะช่วยขับเคลื่อนองค์กรการศึกษาให้เติบโตอย่างมีทิศทาง ส่งเสริมให้ผู้บริหาร ครู และผู้เรียนสามารถร่วมกันพัฒนาปัญญาและคุณธรรม เพื่อสร้างสรรค์สังคมต่อไป[๘]

จากการศึกษาเหตุผลดังกล่าว การบริหารการศึกษาด้วยใจมิใช่เรื่องของความอารีอารอบที่ไร้หลักการ หากแต่เป็นยุทธศาสตร์การบริหารที่ลึกซึ้ง ซึ่งใช้ **ความเมตตาและการรับฟัง** เป็นฐานในการสร้างความสัมพันธ์ ใช้ **การส่งเสริมปัญญา** เป็นเครื่องมือในการพัฒนาองค์ความรู้ และใช้ **คุณธรรมและวินัย** เป็นเข็มทิศนำทาง สถานศึกษาที่ขับเคลื่อนด้วยใจจะสามารถสร้างสิ่งแวดล้อม

---

[๕] วิจารณ์ พานิช, **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศตวรรษที่ ๒๑**, หน้า ๘๐-๘๒.

[๖] ประเวศ วะสี, **กระบวนทัศน์ใหม่ทางการศึกษา: พัฒนาปัญญาและคุณธรรม**, หน้า ๑๘-๒๙.

[๗] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๖๐), หน้า ๑๐๒-๑๑๕.

[๘] โกวิท ประวาลพฤกษ์, **การบริหารการศึกษาเพื่อพัฒนาคนและสังคม,** หน้า ๕๐-๕๒.

ที่เอื้อต่อการเติบโตอย่างงดงามของทั้งครูและผู้เรียน นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพการศึกษาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

แนวคิดและหลักการบริหารการศึกษา

วิโรจน์ สารรัตนะ กล่าวว่า การบริหารการศึกษาเป็นกระบวนการสำคัญในการขับเคลื่อนสถานศึกษาให้บรรลุเป้าหมายทางการศึกษา ทั้งด้านการพัฒนาผู้เรียน การพัฒนาครูและบุคลากร การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ตลอดจนการสร้างคุณภาพของสถานศึกษา โดยการบริหารการศึกษาเป็นการดำเนินงานที่ต้องอาศัยความร่วมมือของบุคลากรและทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อให้การจัดการศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้[๙] และท่านได้ กล่าวว่า การบริหารการศึกษาที่มีประสิทธิภาพจึงมิได้มุ่งเพียงผลสำเร็จของงานเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงคุณภาพของผู้เรียนและคุณค่าที่เกิดขึ้นกับบุคลากรและสังคมด้วย ผู้บริหารจึงควรมีวิสัยทัศน์ มีภาวะผู้นำ สามารถตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และบริหารทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการจัดการศึกษา[๑๐]

ธีระ รุญเจริญ กล่าวว่า ด้านบทบาทของผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารจำเป็นต้องมีความรู้ ความสามารถ และทักษะในการบริหารงานหลายด้าน ทั้งการกำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดองค์การการบริหารบุคลากร การประสานงาน และการติดตามประเมินผล รวมทั้งต้องสามารถสร้างความร่วมมือระหว่างบุคลากรภายในสถานศึกษาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ[๑๑] และกล่าวต่อไปว่า การบริหารเชิงคุณธรรมและจริยธรรม ผู้บริหารสถานศึกษาควรยึดหลักความซื่อสัตย์สุจริต ความรับผิดชอบ ความยุติธรรม ความเมตตา ความโปร่งใส และการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ เพราะผู้บริหารเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมขององค์กรและเป็นแบบอย่างแก่ครู บุคลากร และผู้เรียน การบริหารที่ตั้งอยู่บนคุณธรรมจึงช่วยสร้างความไว้วางใจ ความศรัทธา และความร่วมมือภายในสถานศึกษา[๑๒]

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนาว่า การบริหารควรตั้งอยู่บนหลักธรรมที่ช่วยให้ผู้บริหารสามารถควบคุมตนเอง ใช้ปัญญาในการพิจารณา และปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วย

---

[๙] วิโรจน์ สารรัตนะ, **การบริหารการศึกษา: หลักการ ทฤษฎี หน้าที่ ประเด็น และแนวโน้ม,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๘.

[๑๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๕.

[๑๑] ธีระ รุญเจริญ, **ความเป็นมืออาชีพในการจัดและบริหารการศึกษา ยุคปฏิรูปการศึกษา,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ข้าวฟ่าง, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕-๔๒.

[๑๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕-๑๑๒.

ความเมตตาและความรับผิดชอบ การนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารจึงเป็นการพัฒนาทั้งตัวผู้บริหารและระบบการทำงานให้มุ่งไปสู่ความถูกต้องและประโยชน์สุขของส่วนรวม[๑๓]

กระทรวงศึกษาธิการ กล่าวถึง การบริหารการศึกษายุคปัจจุบันควรให้ความสำคัญกับ **ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง** โดยสถานศึกษาต้องสร้างระบบและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาศักยภาพตามความแตกต่างระหว่างบุคคล และสนับสนุนให้ครูจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการจัดการศึกษาที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณลักษณะที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต[๑๔]

ดังนั้น **"การบริหารการศึกษาด้วยใจ"** จึงเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงศาสตร์การบริหารเข้ากับคุณธรรม ความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ และการให้ความสำคัญกับผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยผู้บริหารต้องบริหารคนด้วยความเข้าใจ บริหารงานด้วยความรับผิดชอบ และบริหารการเรียนรู้โดยมุ่งพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านความรู้ ปัญญา และคุณธรรม การบริหารลักษณะนี้จึงมิใช่เพียงการทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย แต่เป็นการสร้างคน สร้างคุณค่า และสร้างสถานศึกษาที่มีคุณภาพอย่างยั่งยืน

การบริหารด้วยใจ และมิติแนวทางการบริหารด้วยใจ

การบริหารจัดการในยุคปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการใช้กฎระเบียบ โครงสร้างอำนาจ หรือผลตอบแทนทางวัตถุเพื่อขับเคลื่อนองค์กรอีกต่อไป แต่ "การบริหารด้วยใจ" (Heart-Centered Leadership) ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทสำคัญในฐานะปรัชญาการนำองค์กรที่มุ่งเน้นการสร้างความผูกพัน ความไว้วางใจ และการพัฒนาศักยภาพมนุษย์อย่างรอบด้าน การบริหารด้วยใจไม่ได้หมายถึงการใจดีอย่างไร้ขอบเขต แต่คือการนำองค์กรโดยวางสมดุลระหว่างมิติด้านจิตใจ มิติด้านปัญญา และมิติด้านคุณธรรม เพื่อบรรลุเป้าหมายขององค์กรพร้อมไปกับการเติบโตของบุคลากรอย่างยั่งยืน

๑. มิติด้านจิตใจ มิติด้านจิตใจถือเป็นฐานรากที่สำคัญที่สุดของการบริหารด้วยใจ เนื่องจากอารมณ์และความรู้สึกของบุคลากรเป็นตัวกำหนดบรรยากาศการทำงานและการเปิดรับความร่วมมือในองค์กร **(๑) ความเมตตา** ผู้บริหารที่นำด้วยใจจะมองเห็นบุคลากรในฐานะ "มนุษย์" ที่มีอารมณ์ ความต้องการ และอุปสรรคชีวิต การแสดงความเมตตาเริ่มต้นจากการรับรู้และเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่นโดยปราศจากการตัดสิน พร้อมที่จะยื่นมือเข้าช่วยเหลือเมื่อบุคลากรประสบปัญหาทั้งใน

---

[๑๓] พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐๓-๖๑๐.

[๑๔] กระทรวงศึกษาธิการ, **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม,** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒-๑๕.

และนอกเหนือจากการทำงาน ความเมตตาช่วยสร้างบรรยากาศแห่งความปลอดภัยทางจิตวิทยา (Psychological Safety) ซึ่งส่งผลให้บุคลากรกล้าทดลอง กล้าเสนอความคิดเห็น และไม่กลัวความผิดพลาด[๑๕] **(๒) การรับฟังอย่างลึกซึ้ง** (Deep Listening): การรับฟังมิใช่เพียงการได้ยินคำพูด แต่เป็นการตั้งใจฟังด้วยหัวใจ (Listening with Heart) ผู้บริหารต้องเปิดรับทั้งสาระสำคัญ อารมณ์ ความรู้สึก และสิ่งที่ไม่ได้พูดออกมา (Unspoken Words) การรับฟังอย่างลึกซึ้งช่วยลดความขัดแย้ง สร้างความรู้สึกมีตัวตนและมีคุณค่าให้แก่บุคลากร ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรอย่างแท้จริง **(๓) การสร้างแรงบันดาลใจ** แทนที่จะใช้อำนาจสั่งการ (Authority) ผู้บริหารด้วยใจจะใช้ "พลังแห่งแรงบันดาลใจ" ในการขับเคลื่อน โดยการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง (Lead by Example) การสื่อสารวิสัยทัศน์ที่เชื่อมโยงกับคุณค่าภายในของบุคลากร และการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของงานที่แต่ละคนทำว่าส่งผลต่อสังคมหรือเป้าหมายที่ใหญ่กว่าอย่างไร การสร้างแรงบันดาลใจช่วยเปลี่ยนการทำงานตามหน้าที่ (Compliance) ให้กลายเป็นความทุ่มเทด้วยความสมัครใจ (Commitment)[๑๖]

๒. มิติด้านปัญญา การบริหารด้วยใจจำเป็นต้องทำงานควบคู่กับสติปัญญาอย่างแยบคาย เพราะหัวใจที่ปราศจากปัญญาอาจนำไปสู่การบริหารที่ไร้ทิศทางหรือการตัดสินใจที่ใช้อารมณ์เหนือนำเหตุผล คือ (๑) การส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ ผู้บริหารต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมให้บุคลากรใช้ความคิดเชิงตั้งคำถาม วิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นระบบ และมองปัญหาจากหลากหลายมุมมอง การบริหารด้วยใจในมิตินี้ คือ การตั้งคำถามชวนคิด มากกว่าการมอบคำตอบสำเร็จรูป การเปิดโอกาสให้บุคลากรได้ถกเถียงด้วยเหตุผลช่วยพัฒนาทักษะการแก้ปัญหาและสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมในผลลัพธ์ของงาน และ (๒) การสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต การบริหารด้วยใจเชื่อมั่นในศักยภาพที่ไม่จำกัดของมนุษย์ ผู้นำจึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน (Facilitator) ด้านการเรียนรู้ จัดหาทรัพยากร โอกาส และพื้นที่สำหรับการ upskill และ reskill ของพนักงาน ตลอดจนยอมรับว่าความผิดพลาดจากการทำงานคือบทเรียนที่สำคัญของการเรียนรู้ (Learning from Failure) ซึ่งจะช่วยสร้างวัฒนธรรมองค์กรแห่งการเรียนรู้ ที่ยืดหยุ่นและพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลง[๑๗]

---

[๑๕] สมิต สัชฌุกร, **ศิลปะการบริหารคนและการสร้างความสัมพันธ์ในองค์กร**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๖๑), หน้า ๔๕.

[๑๖] ณรงค์วิทย์ แสนทอง, **ภาวะผู้นำและการสร้างแรงบันดาลใจในองค์กร,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (สำนักพิมพ์ HR Center, ๒๕๖๓), หน้า ๘๘.

[๑๗] วิจารณ์ พานิช, **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อรอดในยุคดิสรัปชัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (มูลนิธิสยามกัมมาจล, ๒๕๖๒), หน้า ๑๑๘.

๓. มิติด้านคุณธรรม มิติด้านคุณธรรมทำหน้าที่เป็นเข็มทิศทิศทางและเกราะคุ้มกันไม่ให้การบริหารด้วยใจกลายเป็นการอลุ่มอล่วยจนเสียระบบ หรือละเลยมาตรฐานการทำงาน คือ (๑) การสร้างวินัย ในการบริหารด้วยใจไม่ใช่การบังคับด้วยโทษกรอบวินัยที่เข้มงวด แต่คือ "วินัยที่เกิดจากภายใน" ผ่านการสร้างความเข้าใจในเป้าหมายและความรับผิดชอบ ผู้บริหารสร้างวินัยด้วยการสร้างข้อตกลงร่วมกันอย่างตรงไปตรงมา และปฏิบัติตามมาตรฐานนั้นอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม การมีวินัยช่วยให้องค์กรมีเสถียรภาพและสามารถส่งมอบผลงานได้อย่างมีคุณภาพ[๑๘] (๒) ความซื่อสัตย์สุจริต เป็นรากฐานของความไว้วางใจ ผู้บริหารด้วยใจต้องยึดมั่นในความถูกต้อง ยึดหลักธรรมาภิบาล สื่อสารข้อมูลด้วยความจริงใจ ไม่ปกปิดหรือบิดเบือนข้อเท็จจริง และรักษาคำพูด ความซื่อสัตย์ของผู้นำจะเป็นแบบอย่างที่สร้างวัฒนธรรมความโปร่งใสให้เกิดขึ้นทั่วทั้งองค์กร[๑๙] และ (๓) ความรับผิดชอบ ผู้นำด้วยใจกล้าที่จะยืดอกรับผิดชอบต่อความผิดพลาดของทีม ในขณะเดียวกันก็กล้าที่จะมอบความดีความชอบให้แก่ลูกน้อง ความรับผิดชอบในมิตินี้ยังครอบคลุมถึงความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่องค์กรมีต่อสังคม สภาพแวดล้อม และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย[๒๐]

๔. แนวทางการบริหารที่ใช้ "ใจ" เป็นแกนกลาง การนำปรัชญาการบริหารด้วยใจมาปฏิบัติจริงในองค์กร สามารถดำเนินผ่านแนวทางและกิจกรรมเชิงรูปธรรมได้ ต้องมีหัวใจสำคัญของการบริหารด้วยใจ

→ มิติด้านจิตใจ → สร้างความปลอดภัย ความผูกพัน และแรงบันดาลใจ
→ มิติด้านปัญญา → พัฒนาการคิด ตื่นรู้ และเรียนรู้ตลอดชีวิต
→ มิติด้านคุณธรรม → สร้างมาตรฐาน ความซื่อสัตย์ และความไว้วางใจ

๑) การจัดเวทีเปิดใจและรับฟังเป็นประจำ ผู้บริหารจัดช่วงเวลาพูดคุยแบบตัวต่อตัว (๑-on-๑) หรือเวทีสื่อสารสองทางที่ไม่เน้นเรื่องการติดตามงาน แต่เน้นการถามไถ่สารพัดสุข ความกังวล และความช่วยเหลือที่พนักงานต้องการ รวมถึงการรับฟังข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการทำงานด้วยความเคารพ[๒๑]

---

[๑๘] ตระกูล โจชูชิน, **การบริหารองค์กรด้วยคุณธรรมและธรรมาภิบาล**, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๔), หน้า ๖๗.

[๑๙] สมิต สัชฌุกร, **ศิลปะการบริหารคนและการสร้างความสัมพันธ์ในองค์กร**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๖๑), หน้า ๕๒.

[๒๐] ตระกูล โจชูชิน, **การบริหารองค์กรด้วยคุณธรรมและธรรมาภิบาล**, หน้า ๗๓.

[๒๑] ณรงค์วิทย์ แสนทอง, **ภาวะผู้นำและการสร้างแรงบันดาลใจในองค์กร**, หน้า ๙๕.

๒) การบริหารแบบ (การสอนงานด้วยจิตวิทยาและปัญญา): เปลี่ยนบทบาทจาก "ผู้สั่งการ" เป็น "โค้ช" โดยใช้การตั้งคำถามกระตุ้นให้พนักงานคิดแก้ปัญหาด้วยตนเอง ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากหน้างานจริง และให้ข้อมูลป้อนกลับเชิงสร้างสรรค์ ที่มุ่งพัฒนามากกว่าการตำหนิ

๓) นโยบายการสร้างความสมดุลและความยืดหยุ่น การจัดนโยบายการทำงานที่เข้าใจความจำเป็นของมนุษย์ เช่น การทำงานแบบยืดหยุ่น สนับสนุนสวัสดิการด้านสุขภาพจิต และสร้างวัฒนธรรมที่ชื่นชมและให้เกียรติซึ่งกันและกัน[๒๒]

๔) การบริหารความผิดพลาดอย่างมีคุณธรรม เมื่อเกิดความผิดพลาดขึ้นในการทำงาน ผู้บริหารมุ่งเน้นการวิเคราะห์สาเหตุเชิงระบบและบทเรียนที่ได้รับ แทนการลงโทษหรือหาผู้ผิด การแสดงความรับผิดชอบร่วมกันช่วยให้ทีมเกิดความเชื่อมั่นที่จะสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ[๒๓]

การพัฒนาปัญญาและคุณธรรมผ่านการบริหารการศึกษา

๑. การบูรณาการคุณธรรมเข้ากับหลักสูตรและกิจกรรม เป็นการพัฒนาคุณธรรมจะไม่บรรลุผลหากถูกแยกส่วนให้อยู่ในวิชาใดวิชาหนึ่งเป็นการเฉพาะการบริหารจัดการหลักสูตรและกิจกรรมจึงต้องใช้แนวคิดเชิงบูรณาการ เพื่อให้คุณธรรมซึมซับเข้าไปในทุกมิติของประสบการณ์การเรียนรู้ (๑) การบูรณาการในหลักสูตร ผู้บริหารสถานศึกษาต้องส่งเสริมให้ครูผู้สอนออกแบบการเรียนรู้ที่สอดแทรกคุณธรรม คุณจริยธรรมและค่านิยมอันพึงประสงค์เข้าไปในทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์หรือภาษาศาสตร์ โดยชี้ให้เห็นมิติจริยธรรมทางวิชาชีพ เช่น การใช้วิทยาศาสตร์ด้วยความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมหรือการใช้ภาษาด้วยความซื่อสัตย์สุจริต การบูรณาการในลักษณะนี้ช่วยให้ผู้เรียนมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างความรู้และคุณธรรม[๒๔] (๒)การบูรณาการผ่านกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน กิจกรรมนอกห้องเรียนเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการฝึกปฏิบัติจริง สถานศึกษาต้องบริหารจัดการกิจกรรม เช่น กิจกรรมจิตอาสา ลูกเสือ-เนตรนารี หรือชุมนุมต่าง ๆ ให้เป็นพื้นที่เรียนรู้การทำงานร่วมกัน การเสียสละ และการเคารพความหลากหลาย การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินกิจกรรมด้วยตนเองจะช่วยหล่อหลอมจิตสำนึกสาธารณะและค่านิยมประชาธิปไตย[๒๕]

---

[๒๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕.

[๒๓] วิจารณ์ พานิช, **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อรอดในยุคดิสรัปชัน,** หน้า ๑๒๕.

[๒๔] ไพโรจน์ กลมกล่อม, **นวัตกรรมการบริหารการศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๕๔.

[๒๕] สำราญ มีแจ้ง, **การบริหารสถานศึกษาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้และคุณธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, สำนักพิมพ์ HR Center, ๒๕๖๓), หน้า ๘๘.

๒. การจัดการเรียนรู้ที่เน้นการแก้ปัญหาและการมีส่วนร่วม ปัญญาและคุณธรรมจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงเมื่อผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติตามสถานการณ์จริง การบริหารการศึกษาจึงต้องสนับสนุนการเปลี่ยนผ่านจาก "การสอนแบบบรรยาย" ไปสู่ "การจัดการเรียนรู้ที่เน้นการแก้ปัญหาและการมีส่วนร่วม" (๑) การจัดการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน การนำประเด็นปัญหาในชีวิตจริง ปัญหาสังคม หรือปัญหาจริยธรรม (มาเป็นโจทย์ในการเรียนรู้ ช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนฝึกใช้ความคิดวิเคราะห์ และความคิดวิพากษ์ ผู้เรียนจะได้ฝึกประเมินผลกระทบของการตัดสินใจในมิติต่าง ๆ ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งปัญญาในการแก้ปัญหาและคุณธรรมในการคิดถึงประโยชน์ส่วนรวม[๒๖] (๒) กระบวนการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เชิงรุก การเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมมือกันทำงานเป็นทีม และสะท้อนความคิด ช่วยพัฒนาทักษะทางสังคม ควบคู่กับการสร้างคุณธรรมด้านการรับฟังความเมตตา เคารพความคิดเห็นที่แตกต่าง ผู้บริหารต้องสนับสนุนทรัพยากร สภาพแวดล้อม และเทคโนโลยีที่เอื้อต่อการจัดบรรยากาศการเรียนรู้[๒๗]

๓. การประเมินผลที่รวมทั้งวิชาการและคุณธรรม กระบวนการประเมินผลเป็นตัวกำหนดทิศทางของการเรียนรู้ หากสถานศึกษาประเมินผลเฉพาะความรู้ทางวิชาการ ผู้เรียนและครูก็จะมุ่งเน้นเฉพาะผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน การบริหารการศึกษาต้องจัดให้มีระบบการประเมินผลแบบองค์รวม (๑) การวัดและประเมินผลตามสภาพจริง สถานศึกษาต้องใช้เครื่องมือการประเมินที่หลากหลาย เช่น แฟ้มสะสมงาน การประเมินตนเอง และการประเมินโดยเพื่อน เพื่อสังเกตพฤติกรรมพัฒนาการ ทางอารมณ์ และการประยุกต์ใช้คุณธรรมในสถานการณ์ต่าง ๆ แทนการพึ่งพาข้อสอบปรนัยเพียง อย่างเดียว (๒) การเชื่อมโยงผลการประเมินเพื่อการพัฒนา การประเมินคุณธรรมและปัญญาต้องเน้นการให้ข้อมูลป้อนกลับเชิงบวก เพื่อให้ผู้เรียนรับรู้จุดเด่นและจุดที่ควรปรับปรุงของตนเอง การประเมินต้องไม่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือลงโทษ แต่เป็นเครื่องมือในการสะท้อนคิดเพื่อส่งเสริมการเติบโตภายในของผู้เรียนอย่างยั่งยืน[๒๘]

---

[๒๖] ชาติ พ่วงสมจิตร์, **การบริหารจัดการเรียนรู้ยุคใหม่เพื่อพัฒนาทักษะแห่งอนาคต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๖๑), หน้า ๑๐๒.

[๒๗] ชูชาติ พ่วงสมจิตร์, **การบริหารจัดการเรียนรู้ยุคใหม่เพื่อพัฒนาทักษะแห่งอนาคต**, หน้า ๑๐๒.

[๒๘] วิจารณ์ พานิช, **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อรอดในยุคดิสรัปชัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (มูลนิธิสยามกัมมาจล, ๒๕๖๒), หน้า ๑๕๒.

๔. กรณีศึกษา/ตัวอย่างสถานศึกษา การนำแนวคิดการพัฒนาปัญญาและคุณธรรมไปสู่การปฏิบัติในสถานศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม สามารถพิจารณาได้จากโมเดลการบริหารสถานศึกษาต่อไปนี้

โครงสร้างการบริหารสถานศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรม]

→ หลักสูตรและกิจกรรม --> บูรณาการคุณธรรมเข้ากับทุกวิชาและกิจกรรมจิตอาสา

→ กระบวนการเรียนรู้ --> เน้นการแก้ปัญหา (PBL) และการสะท้อนคิด (Reflection)

→ ระบบการประเมินผล --> ประเมินตามสภาพจริงด้วยแฟ้มสะสมงาน/ประเมินตนเอง

๑. สถานศึกษาที่ใช้โมเดล "โรงเรียนวิถีพุทธ" (Buddhist Oriented School) สถานศึกษาบริหารจัดการโดยนำหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) มาเป็นแกนกลางในการจัดสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมองค์กร มีการสอดแทรกสติและสมาธิในกิจกรรมประจำวัน (ศีล/สมาธิ) ร่วมกับการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบโยนิโสมนสิการเพื่อฝึกการคิดวิเคราะห์ (ปัญญา) ส่งผลให้ผู้เรียนมีความสงบทางจิตใจ มีสมาธิในการเรียน และมีพฤติกรรมก้าวร้าวลดลงอย่างชัดเจน[๒๙]

๒. สถานศึกษาที่ใช้โมเดล "โรงเรียนคุณธรรม" (Moral School Model): สถานศึกษาบริหารจัดการโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของครู นักเรียน และผู้ปกครอง ในการกำหนด "อัตลักษณ์คุณธรรม" ของโรงเรียน เช่น "ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ และจิตสาธารณะ" จากนั้นนำมาแปลงเป็นโครงงานคุณธรรม (Moral Project) ที่ผู้เรียนร่วมกันคิด แก้ไขปัญหา และลงมือทำจริงในโรงเรียนหรือชุมชน ส่งผลให้ผู้เรียนเกิดปัญญาในการแก้ปัญหาร่วมกันและเกิดความภาคภูมิใจในคุณธรรมที่ตนได้ลงมือปฏิบัติ[๓๐]

ความท้าทายและแนวทางแก้ไข

๑. ความท้าทายและปัญหาในระบบการศึกษาไทย ระบบการศึกษาไทยในปัจจุบันเผชิญกับวิกฤตโครงสร้างที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพการเรียนรู้ของพัฒนากร โดยเฉพาะในสองมิติสำคัญ คือ ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และ การขาดแคลนและการกระจายทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม

๑.๑ ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา (Educational Inequality) ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาในประเทศไทยมักสะท้อนผ่านสองปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ และ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ (๑) มิติทางเศรษฐศาสตร์: ครอบครัวที่มีฐานะยากจนประสบปัญหาในการแบกรับ

---

[๒๙] ไพโรจน์ กลมกล่อม, **นวัตกรรมการบริหารการศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา**, หน้า ๖๕.

[๓๐] สำราญ มีแจ้ง, **การบริหารสถานศึกษาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้และคุณธรรม,** หน้า ๙๖.

"ค่าใช้จ่ายแฝง" ทางการศึกษา เช่น ค่าเดินทาง ค่าอุปกรณ์การเรียน และค่ากิจกรรมพิเศษ ส่งผลให้เด็กในกลุ่มนี้มีความเสี่ยงสูงที่จะหลุดออกจากระบบการศึกษากลางคราว[๓๑] (๒) มิติทางภูมิศาสตร์: โรงเรียนในพื้นที่ห่างไกล พื้นที่ชายขอบ หรือบนเกาะแก่ง มักประสบปัญหาการเข้าไม่ถึงโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล ส่งผลให้เกิด "ความเหลื่อมล้ำด้านดิจิทัล" (Digital Divide) ในช่วงที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเรียนรู้

๑.๒ การขาดแคลนและการกระจายทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม (Resource Allocation Deficit) ปัญหาการจัดสรรทรัพยากรไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเรื่องของ "จำนวนงบประมาณ" แต่เป็นเรื่องของประสิทธิภาพและความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากร[๓๒] (๑) โรงเรียนขนาดเล็กและพื้นที่ห่างไกล การจัดสรรงบประมาณแบบรายหัว (Per-capita Funding) ส่งผลเสียต่อโรงเรียนขนาดเล็ก เนื่องจากงบประมาณรวมที่ได้รับไม่เพียงพอต่อการบริหารจัดการ และมักเผชิญปัญหา "ครูไม่ครบชั้น" หรือ "ครูไม่ตรงสาขาวิชา" (๒) ภาระงานนอกเหนือการสอน สถานศึกษาขาดแคลนบุคลากรสายสนับสนุน ส่งผลให้ครูต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับงานบริหาร เอกสาร หรืองานพัสดุ ซึ่งลดทอนเวลาในการจัดกระบวนการเรียนรู้และการดูแลผู้เรียนอย่างทั่วถึง

๒. แนวทางแก้ไขด้วยการบริหารเชิงคุณธรรมและการมีส่วนร่วม การแก้ปัญหาสภาพโครงสร้างข้างต้น จำเป็นต้องเปลี่ยนผ่านโครงสร้างการบริหารจัดการจากการบูรณาการจากบนลงล่าง (Top-down) ไปสู่ การบริหารเชิงคุณธรรม (Moral Governance) และการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Management)

๒.๑ การบริหารเชิงคุณธรรม (Moral & Ethical Governance) การบริหารจัดการสถานศึกษาและองค์กรการศึกษาต้องยึดหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) และความจริงจังในการแก้ปัญหา (๑) โปร่งใสและเป็นธรรม (Transparency & Fairness) การจัดสรรทรัพยากร อาคาร สถานที่ และสื่อการเรียนรู้ ต้องใช้เกณฑ์ "ความจำเป็นเชิงพื้นที่และความด้อยโอกาส" (Needs-based Equity) แทนการจัดสรรแบบถัวเฉลี่ย เพื่อให้กลุ่มคนที่ต้องการความช่วยเหลือที่สุดได้รับทรัพยากรอย่างทันท่วงที[๓๓] (๒) ความรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ (Accountability) ผู้บริหาร

---

[๓๑] กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา, **รายงานสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ปี ๒๕๖๕: การก้าวผ่านวิกฤตสู่การเรียนรู้ที่เสมอภาค,** (กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.), ๒๕๖๕), หน้า ๑๒-๑๕.

[๓๒] วิจารณ์ พานิช, **การบริหารจัดการการศึกษายุคใหม่: สร้างโอกาสและความเสมอภาค**, หน้า ๔๕.

[๓๓] สมพงษ์ จิตระดับ, **ธรรมาภิบาลและการบริหารเชิงคุณธรรมในสถานศึกษา,** โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๔), หน้า ๘๘-๙๐.

สถานศึกษาและบุคลากรทางการศึกษาต้องมุ่งเน้นผลลัพธ์ที่ตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ ยึดถือประโยชน์สูงสุดของนักเรียนและชุมชนเป็นหลักการตัดสินใจ

๒.๒ การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Management) การแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่สามารถทำได้โดยหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องใช้รูปแบบ การจัดการศึกษาร่วมกับชุมชนและภาคีเครือข่าย (All for Education) (๑) การเปิดโอกาสให้ชุมชนและคณะกรรมการสถานศึกษา: เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และตรวจสอบการใช้วิชาการและงบประมาณ และ (๒) ความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และองค์กรไม่แสวงหากำไร (Public-Private-People Partnership): สนับสนุนให้ภาคเอกชนนำทรัพยากร เทคโนโลยี และองค์ความรู้เข้ามาช่วยสนับสนุนโรงเรียนในพื้นที่ขาดแคลน ผ่านมาตรการจูงใจทางภาษีหรือกิจกรรมความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

๓. การใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมการศึกษา (EdTech) เป็นเครื่องมือสำคัญในการข้ามขีดจำกัดด้านระยะทางและทรัพยากรเพื่อลดช่องว่างทางการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม เช่น (๑) การเปิดเสรีแหล่งเรียนรู้ดิจิทัล (Open Educational Resources: OER)การสร้างคลังสื่อการเรียนรู้ดิจิทัลส่วนกลางที่มีคุณภาพสูง (เช่น บทเรียนอิเล็กทรอนิกส์, สื่อวิดีโออินเทอร์แอคทีฟ, แบบทดสอบวัดผล) ที่ครูและนักเรียนทั่วประเทศสามารถเข้าถึงและนำไปปรับใช้ได้โดยไม่มีค่าใช้จ่าย ช่วยลดภาระค่าซื้อตำราเรียนและสื่อการสอนของโรงเรียนขนาดเล็ก (๒) แพลตฟอร์มการเรียนรู้แบบผสมผสาน (Hybrid Learning Platforms) การนำเทคโนโลยีคลาวด์และแพลตฟอร์มการจัดการเรียนรู้ (Learning Management System: LMS) มาใช้ผสมผสานกับการเรียนในห้องเรียน เช่น การใช้ระบบการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม (DLTV) ในรูปแบบใหม่ที่เน้น Interactive Learning ซึ่งช่วยแก้ปัญหาโรงเรียนขาดแคลนครูประจำวิชาเฉพาะทางได้อย่างมีประสิทธิภาพ[๓๔] (๓) การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการช่วยเหลือรายบุคคล (Learning Analytics & Big Data) การใช้ระบบฐานข้อมูลและปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในการติดตามผลการเรียน พฤติกรรม และความเสี่ยงในการหลุดออกจากระบบของนักเรียนเป็นรายบุคคล ช่วยให้ครูและสถานศึกษาสามารถวางแผนการช่วยเหลือ สอดส่อง และเติมเต็มศักยภาพของเด็กได้ตรงจุดก่อนเกิดปัญหาจริง

---

[๓๔] กระทรวงศึกษาธิการ, **แผนปฏิบัติการดิจิทัลเพื่อการศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๖-๒๕๗๐**, (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๖๖), หน้า ๒๘-๓๐.

บทสรุปการบริหารการศึกษาด้วยใจ

การบริหารการศึกษาด้วยใจ คือการนำความเมตตา ความเข้าใจ และการเคารพคุณค่าของครู บุคลากร และผู้เรียนมาเป็นหลักในการจัดการศึกษา แนวทางนี้ช่วยสร้างความไว้วางใจ ความร่วมมือ และบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้อย่างมีความสุข เมื่อบุคลากรได้รับการดูแลอย่างเข้าใจ ย่อมเกิดแรงจูงใจในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา การศึกษาที่มีคุณภาพจึงไม่ใช่เพียงการพัฒนาความรู้และทักษะทางวิชาการ แต่ต้องสร้างผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม ความรับผิดชอบ และจิตสำนึกต่อสังคม ผู้บริหารและครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ทั้งด้านความรู้ ความคิด และการปฏิบัติ พร้อมสร้างระบบการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ ความคิดสร้างสรรค์ และเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างการศึกษาไทยที่มีคุณภาพ ทั้งด้านปัญญาและคุณธรรม เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน และนำแนวคิดทฤษฎีจากการศึกษาเอกสารมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ ได้ดังภาพที่ ๑

องค์ความรู้ : การบริหารการศึกษาด้วยใจ เพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรม

"เมตตา นำใจ ปัญญา นำทาง คุณธรรม นำชีวิต สู่สถานศึกษาคุณภาพและสังคมที่ยั่งยืน"

การบริหารการศึกษาด้วยใจ

การนำองค์กรการศึกษาโดยใช้ความเมตตา ความเข้าใจ ความเจริงใจ และคุณธรรมเป็นฐาน
บูรณาการหลักพุทธธรรมกับภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม และภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ (Servant Leadership)

เมตตา • รับฟัง • เข้าใจ • สร้างแรงบันดาลใจ

๓ มิติการบริหารด้วยใจ

๑ มิติด้านจิตใจ
- ความเมตตา การรับฟังอย่างลึกซึ้ง
- ความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ
- การสร้างแรงบันดาลใจและกำลังใจ
- สร้างความไว้วางใจและผูกพัน

ผลที่เกิดขึ้น
ความไว้วางใจ ความปลอดภัยทางใจ ความสัมพันธ์ที่ดี และบรรยากาศการเรียนรู้ที่มีความสุข

๒ มิติด้านปัญญา
- ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์
- ตั้งคำถาม คิดสร้างสรรค์
- เรียนรู้จากความผิดพลาด
- เรียนรู้ตลอดชีวิต

ผลที่เกิดขึ้น
เกิดการคิดอย่างมีเหตุผล นวัตกรรม และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

๓ มิติด้านคุณธรรม
- ความซื่อสัตย์ สุจริต รับผิดชอบ
- ความยุติธรรม โปร่งใส
- การเคารพผู้อื่น เอื้อเฟื้อแบ่งปัน
- วินัย และจิตสาธารณะ

ผลที่เกิดขึ้น
วัฒนธรรมองค์กรที่โปร่งใส มีมาตรฐาน น่าเชื่อถือ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

๔ แนวทางการปฏิบัติในสถานศึกษา

๑. เวทีเปิดใจและการสื่อสาร : สร้างพื้นที่รับฟัง แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเข้าใจและให้เกียรติ
๒. การโค้ชและให้คำปรึกษา : พัฒนาครูและบุคลากรด้วยการโค้ช ให้กำลังใจและต่อยอดศักยภาพ
๓. การทำงานร่วมกันอย่างยืดหยุ่น : สร้างทีมที่ร่วมมือกัน แบ่งปันความรู้ และทำงานอย่างมีความสุข
๔. การบริหารความผิดพลาดอย่างสร้างสรรค์ : ยอมรับและเรียนรู้จากความผิดพลาด เพื่อการพัฒนา ไม่ใช่การลงโทษ

กลไกสำคัญในการพัฒนาปัญญาและคุณธรรมของผู้เรียน

๑. หลักสูตรและกิจกรรม
- บูรณาการคุณธรรมในทุกกลุ่มสาระ
- กิจกรรมจิตอาสา ลูกเสือ–เนตรนารี
- กิจกรรมชุมนุม/สร้างสรรค์

๒. กระบวนการเรียนรู้
- เรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (PBL)
- การเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning)
- การทำงานร่วมกันและสะท้อนคิด

๓. การประเมินผล
- ประเมินแบบองค์รวมและตามสภาพจริง
- แฟ้มสะสมงาน ประเมินตนเอง/เพื่อน
- ใช้ผลเพื่อพัฒนา ไม่ใช่เพื่อการลงโทษ

ปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ

๑. การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน : ผู้บริหาร ครู ผู้เรียน ผู้ปกครอง ชุมชน และภาคีเครือข่าย
๒. นโยบายและการบริหารเชิงคุณธรรม : วิสัยทัศน์ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และใส่ใจทุกคน
๓. การใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม : OER, Hybrid Learning, Learning Analytics
๔. การพัฒนาครูและบุคลากรอย่างต่อเนื่อง : อบรม พัฒนาทักษะและทัศนคติ และการโค้ช
๕. วัฒนธรรมองค์กรเชิงบวก : เคารพกัน เอื้ออาทร ร่วมมือ และแบ่งปัน

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

- **ครูมีความสุข** มีแรงจูงใจ และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง
- **ผู้เรียนมีปัญญา :** คิดเป็น แก้ปัญหาได้ สร้างสรรค์นวัตกรรม
- **ผู้เรียนมีคุณธรรม :** ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ เห็นอกเห็นใจผู้อื่น

สถานศึกษาเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ชุมชน/สังคมมีคุณภาพและยั่งยืน

สรุปองค์ความรู้

การบริหารการศึกษาด้วยใจ คือ การใช้ความเมตตาและความเข้าใจเป็นฐาน ใช้ปัญญาในการพัฒนา ใช้คุณธรรมเป็นเข็มทิศ และใช้การมีส่วนร่วมกับนวัตกรรมเป็นกลไก เพื่อสร้างสถานศึกษาที่พัฒนาทั้งคน งาน ปัญญา และคุณธรรมอย่างสมดุลและยั่งยืน

"สร้างคนเก่ง คนดี และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข พร้อมรับมือการเปลี่ยนแปลงของโลก"

ภาพที่ ๑ องค์ความรู้การบริหารการศึกษาด้วยใจ

จากภาพสรุปองค์ความรู้เรื่อง “การบริหารการศึกษาด้วยใจ เพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรม” ซึ่งเป็นการบริหารสถานศึกษาที่เน้นมนุษยธรรมและความเข้าใจ นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีสาระสำคัญ (๑) แนวคิดหลักหัวใจสำคัญ ใช้ความเมตตา รับฟัง เข้าใจ และสร้างแรงบันดาลใจ โดยบูรณาการพุทธธรรมเข้ากับภาวะผู้นำเชิงจริยธรรมและผู้นำแบบผู้รับใช้ (๒) มิติการบริหารด้วยใจมิติจิตใจ สร้างความเมตตา เห็นอกเห็นใจ เกิดความไว้วางใจและบรรยากาศการเรียนรู้ที่มีความสุขมิติปัญญา ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ สร้างสรรค์ เรียนรู้ตลอดชีวิต เกิดการคิดอย่างมีเหตุผลและนวัตกรรมมิติคุณธรรม: ซื่อสัตย์ สุจริต ยุติธรรม และเคารพผู้อื่น เกิดวัฒนธรรมองค์กรที่โปร่งใสและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (๓) การนำไปปฏิบัติและกลไกพัฒนาผู้เรียนในสถานศึกษา เปิดใจสื่อสาร โค้ชครู ทำงานยืดหยุ่น และมองความผิดพลาดเป็นการเรียนรู้พัฒนาผู้เรียน: บูรณาการคุณธรรมในหลักสูตร จัดการเรียนรู้เชิงรุก (PBL/Active Learning) และประเมินผลตามสภาพจริงเพื่อการพัฒนา (ไม่เน้นการลงโทษ) (๔) ผลลัพธ์และสรุปผลลัพธ์ที่ได้ ครูมีความสุข ผู้เรียนมีปัญญาและคุณธรรม เกิดเป็นสถานศึกษาแห่งการเรียนรู้ที่ยั่งยืนเป้าหมายสูงสุด “สร้างคนเก่ง คนดี และอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข พร้อมรับมือการเปลี่ยนแปลงของโลก”

บรรณานุกรม

กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา. **รายงานสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ปี ๒๕๖๕: การก้าวผ่านวิกฤตสู่การเรียนรู้ที่เสมอภาค.** กรุงเทพมหานคร: กองทุนเพื่อความเสมอภาคทางการศึกษา (กสศ.), ๒๕๖๕.

กระทรวงศึกษาธิการ. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕.

โกวิท ประวาลพฤกษ์. **การบริหารการศึกษาเพื่อพัฒนาคนและสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

ชาติ พ่วงสมจิตร์. **การบริหารจัดการเรียนรู้ยุคใหม่เพื่อพัฒนาทักษะแห่งอนาคต.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๖๑.

ณรงค์วิทย์ แสนทอง. **ภาวะผู้นำและการสร้างแรงบันดาลใจในองค์กร.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: HR Center, ๒๕๖๓.

ตระกูล โจชูชิน. **การบริหารองค์กรด้วยคุณธรรมและธรรมาภิบาล.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๔.

ธีระ รุญเจริญ. **ความเป็นมืออาชีพในการจัดและบริหารการศึกษา ยุคปฏิรูปการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ข้าวฟ่าง, ๒๕๕๓.

ประเวศ วะสี. **กระบวนทัศน์ใหม่ทางการศึกษา: พัฒนาปัญญาและคุณธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, ๒๕๖๒.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๖๐.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ไพโรจน์ กลมกล่อม. **นวัตกรรมการบริหารการศึกษาเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

วิจารณ์ พานิช. **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อรอดในยุคดิสรัปชัน.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสยามกัมมาจล, ๒๕๖๒.

วิโรจน์ สารรัตนะ. **การบริหารการศึกษา: หลักการ ทฤษฎี หน้าที่ ประเด็น และแนวโน้ม.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๕.

สมิต สัชฌุกร. **ศิลปะการบริหารคนและการสร้างความสัมพันธ์ในองค์กร.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพม-หานคร: สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๖๑.

สมพงษ์ จิตระดับ. **ธรรมาภิบาลและการบริหารเชิงคุณธรรมในสถานศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๔.

สมหวัง พิธียานุวัฒน์. **วิธีวิทยาการวิจัยและพัฒนาการบริหารการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพ-มหานคร: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๖๒.

สำราญ มีแจ้ง. **การบริหารสถานศึกษาเพื่อสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้และคุณธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ HR Center, ๒๕๖๓.

หลักพุทธจิตวิทยากับการเรียนรู้เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิต
Buddhist Psychological Principles and Learning for Happiness in Life

รศ.ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง*
Assoc.Prof.Dr.Siriwat Srikhruedong
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Humanities, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

* * * * *

บทคัดย่อ

การเรียนรู้และความสุขเป็นสองสิ่งที่มนุษย์ทุกคนแสวงหา แต่ในบริบทการศึกษาปัจจุบันทั้งสองเรื่องนี้มักถูกแยกออกจากกัน กล่าวคือ การเรียนรู้ถูกมองเป็นเรื่องของการสะสมความรู้และทักษะเพื่อความสำเร็จในอนาคต ขณะที่ความสุขถูกผลักไปเป็นผลพลอยได้ที่รอคอยอยู่หลังความสำเร็จนั้น บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับความสุข วิเคราะห์ทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ ที่สนับสนุนความผาสุกของผู้เรียน และเสนอแนวทางบูรณาการหลักพุทธธรรมกับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ เพื่อให้การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่นำไปสู่ความสุขในการดำเนินชีวิตได้ในปัจจุบันขณะ มิใช่รอคอยความสุขไว้ในอนาคต

ผลจากการวิเคราะห์พบว่า พระพุทธศาสนาจำแนกความสุขออกเป็นหลายระดับตั้งแต่กามสุขที่อาศัยวัตถุและประสาทสัมผัส ไปจนถึงสุขที่ประณีตขึ้นอันเกิดจากสมาธิและปัญญา โดยชี้ว่าความสุขที่แท้จริงและมั่นคงเกิดจากภายในจิตใจที่ฝึกฝนด้วยสติและปัญญา มิได้ขึ้นอยู่กับวัตถุภายนอกเพียงอย่างเดียว ในทางจิตวิทยา ทฤษฎีการเรียนรู้ จากประสบการณ์ของโคล์บ ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเกิดจากวงจรของประสบการณ์ตรง การใคร่ครวญสะท้อนคิด การสร้างความเข้าใจเชิงหลักการ และการนำไปทดลองปฏิบัติ ซึ่งวงจรนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับกระบวนการฝึกสติและปัญญาในทางพุทธธรรม ขณะที่แนวคิดความเชื่อมั่นในความสามารถของตนของแบนดูราและทฤษฎีความอยู่ดีมีสุขของเซลิกแมนและไดเนอร์ ต่างชี้ตรงกันว่าความสุขที่ยั่งยืนสัมพันธ์กับความรู้สึกว่าตนมีความหมาย มีความสำคัญ มีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น และมีโอกาสได้ใช้ความสามารถของตนอย่างเต็มที่ มิใช่เพียงผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการ

---

* บัณฑิตศึกษาสาขาวิชาพุทธจิตวิทยา ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย [1]Grauate studies in Buddhist Psychology Dept.of Psychology Faculty of Humanities, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

บทความเสนอว่า การเรียนรู้ที่นำไปสู่ความสุขในการดำเนินชีวิตควรเป็นการเรียนรู้ที่บ่มเพาะสติและโยนิโสมนสิการควบคู่ไปกับการสร้างความรู้ความสามารถ กล่าวคือ ผู้เรียนพึงได้ฝึกสังเกตประสบการณ์ของตนอย่างมีสติ ใคร่ครวญด้วยปัญญา และเลือกลงมือปฏิบัติด้วยเจตนาที่เป็นกุศล จนเกิดเป็นวงจรการเรียนรู้ที่หล่อเลี้ยงความสุขไปพร้อมกับความรู้ แนวทางเช่นนี้สอดคล้องกับหลักฐานเชิงประจักษ์ที่พบว่าการฝึกสติในสถานศึกษาช่วยส่งเสริมทั้งผลการเรียนและสุขภาวะทางจิตใจของผู้เรียน การบูรณาการหลักพุทธจิตวิทยาเข้ากับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยให้การศึกษาไม่เป็นเพียงเส้นทางสู่ความสำเร็จในอนาคต แต่เป็นกระบวนการที่มีความสุขอยู่ในทุกขณะของการเรียนรู้นั้นเอง

คำสำคัญ: หลักพุทธจิตวิทยา; การเรียนรู้; ความสุขในการดำเนินชีวิต

Abstract

Psychology of Learning and happiness are two things every human being seeks, yet in contemporary education the two are often kept apart: learning is treated as the accumulation of knowledge and skills for future success, while happiness is deferred as a by-product that awaits at the end of that success. This article aims to examine Buddhist psychological principles relevant to happiness, to review learning theories that support learners' well-being, and to propose an approach for integrating Buddhist principles with learning theory so that learning itself becomes a process that generates happiness in daily life, rather than something to be postponed until later.

The analysis finds that Buddhism distinguishes several levels of happiness, ranging from sensory happiness dependent on material objects to more refined happiness arising from concentration and wisdom, and holds that genuine, stable happiness arises from a mind trained through mindfulness and wisdom rather than from external objects alone. In Western psychology, Kolb's experiential learning theory shows that effective learning arises from a cycle of concrete experience, reflective observation, abstract conceptualization, and active experimentation, a cycle that bears a notable resemblance to the Buddhist process of cultivating

mindfulness and wisdom. Meanwhile, Bandura's concept of self-efficacy and the well-being theories of Seligman and Diener converge in showing that lasting happiness is tied to a sense of meaning, positive relationships, and the opportunity to exercise one's abilities fully, rather than to academic achievement alone.

The article proposes that learning conducive to happiness in life should cultivate mindfulness and wise reflection alongside knowledge and competence: learners should be given the opportunity to observe their own experience mindfully, reflect on it with wisdom, and choose to act with wholesome intention, forming a learning cycle that nurtures happiness together with knowledge. This approach is consistent with empirical evidence that mindfulness training in schools supports both academic outcomes and students' psychological well-being. Integrating Buddhist psychological principles with learning theory thus offers one way for education to become not merely a path toward future success, but a process that carries happiness within every moment of learning itself.

Keywords: Buddhist Psychological Principles; Learning; Happiness Life

บทนำ

"เรียนเพื่ออะไร" เป็นคำถามที่ผู้เรียนจำนวนไม่น้อยเคยถามตนเองในยามที่การเรียนกลายเป็นภาระมากกว่าความปรารถนา ระบบการศึกษาส่วนใหญ่ในปัจจุบันวางเป้าหมายของการเรียนรู้ไว้ที่ปลายทาง คือ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ปริญญา และหน้าที่การงานที่ดีในอนาคต ความสุขจึงถูกจัดวางให้เป็นรางวัลที่รอคอยอยู่หลังความสำเร็จเหล่านั้น มิใช่สิ่งที่ควรเกิดขึ้นระหว่างการเรียนรู้เอง ผลที่ตามมาคือผู้เรียนจำนวนมากเรียนไปด้วยความเครียด ความกดดัน และความรู้สึกว่าตนเองไม่มีคุณค่าเมื่อผลการเรียนไม่เป็นไปตามคาดหวัง

ในทางพระพุทธศาสนา ความสุขมิใช่สิ่งที่ต้องรอคอยจากภายนอกหรือจากอนาคต หากเป็นสภาวะที่สามารถฝึกฝนและบ่มเพาะขึ้นได้ในจิตใจของตนเอง ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า "จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ จิตที่ฝึกดีแล้ว นำสุขมาให้" ดังนั้นความสุขจึงมีระดับของตวามสุขตั้งแต่ความสุขขั้นต้นที่อาศัยวัตถุ ไปจนถึงความสุขที่ประณีตขึ้น ซึ่งเกิดจากความสงบและปัญญา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต, ๒๕๓๗) อธิบายว่าความสุขที่สมบูรณ์เกิดจากการที่จิตใจเป็นอิสระ ไม่ต้องพึ่งพา

สิ่งภายนอก อันเป็นผลจากการพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย หลักการนี้ชวนให้ตั้งคำถามว่า หากความสุขเป็นสิ่งที่ฝึกฝนได้ในปัจจุบันทุกขณะของชีวิต เหตุใดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของชีวิตมนุษย์จึงมักถูกแยกออกจากความสุข

ในทางจิตวิทยาการเรียนรู้ก็มีแนวคิด ทฤษฎีหนึ่งที่ชี้ไปในทิศทางเดียวกัน ทฤษฎีการเรียนรู้จากประสบการณ์ของโคล์บ (Kolb, 1984) เสนอว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงมิใช่การรับข้อมูลแบบเฉื่อยชา แต่เป็นวงจรที่ผู้เรียนลงมือมีประสบการณ์ตรง ใคร่ครวญสะท้อนคิด สร้างความเข้าใจเชิงหลักการ แล้วนำไปทดลองปฏิบัติใหม่ ขณะที่แบนดูรา (Bandura, 1997) ชี้ว่าความเชื่อมั่นว่าตนสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้สำเร็จเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บุคคลมีความผาสุกและมีแรงจูงใจในการเรียนรู้ต่อไป ส่วนทฤษฎีความอยู่ดีมีสุขของไดเนอร์ (Diener, 1984) และเซลิกแมน (Seligman, 2011) ต่างชี้ว่าความสุขที่แท้จริงประกอบด้วยหลายมิติ ทั้งอารมณ์เชิงบวก ความสัมพันธ์ที่ดี ความหมายของชีวิต และความรู้สึกบรรลุผล มิใช่เพียงผลสัมฤทธิ์ในเชิงตัวเลข

บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์และเชื่อมโยงหลักพุทธจิตวิทยาว่าด้วยความสุขเข้ากับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้และความอยู่ดีมีสุขดังกล่าว เพื่อเสนอแนวทางที่ทำให้การเรียนรู้กลายเป็นกระบวนการที่บ่มเพาะความสุขไปพร้อมกับความรู้ มิใช่กระบวนการที่ต้องแลกการเรียนรู้ในปัจจุบันเพื่อรอคอยความสุขในอนาคต

ความสุขในมิติของหลักพุทธจิตวิทยา

พระพุทธศาสนาจำแนกความสุขไว้หลายระดับ นับตั้งแต่ “กามสุข” คือความสุขที่เกิดจากการเสพรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสอันน่าปรารถนา ไปจนถึง “ฌาน,ญาณ” คือความสุขที่ประณีตขึ้นซึ่งเกิดจากความสงบของจิตใจในสมาธิ และนิพพานสุข อันเป็นความสุขสูงสุดที่พ้นจากการพึ่งพาสิ่งใด ๆ ภายนอกโดยสิ้นเชิง การจำแนกเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าความสุขมิได้มีเพียงมิติเดียว หากมีระดับที่สามารถพัฒนาให้ประณีตยิ่งขึ้นได้ตามการฝึกฝนจิตใจของแต่ละบุคคล

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต, ๒๕๓๗) อธิบายหลักปฏิบัติต่อความสุขและความทุกข์ไว้อย่างเป็นระบบว่า บุคคลไม่ควรเอาทุกข์มาทับถมตนโดยไม่จำเป็น ไม่ควรละทิ้งความสุขที่ชอบธรรม แต่ก็ไม่ควรลุ่มหลงมัวเมาในความสุขนั้น และควรเพียรพัฒนาตนให้เข้าถึงความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งจิตใจเป็นอิสระจากการพึ่งพาสิ่งภายนอก อันเป็นความสุขที่ท่านเรียกว่าความสุขที่สมบูรณ์ หลักการนี้แสดงให้เห็นว่าความสุขในทางพุทธจิตวิทยามิใช่สภาวะที่หยุดนิ่ง แต่เป็นทักษะทางจิตที่บุคคลฝึกฝนพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

ที่สำคัญพุทธจิตวิทยา ชี้ว่าความสุขที่มั่นคงเกิดจากภายในจิตใจที่ประกอบด้วยกุศลธรรม เช่น ศรัทธา เมตตา สติ สมาธิและปัญญา มิใช่จากวัตถุภายนอกเพียงอย่างเดียว บุคคลที่ฝึกจิตให้มีสติรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย ย่อมสามารถประคองใจให้เป็นสุขได้แม้ในสถานการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวย เพราะความสุขนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญาที่รู้เท่าทัน มิใช่บนความบังเอิญของสถานการณ์ภายนอก แนวคิดเรื่องความสุขที่ฝึกฝนได้จากภายในนี้เองที่เป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับความผาสุกของผู้เรียน

ในจิตวิทยาการเรียนรู้ ทฤษฎีการเรียนรู้จากประสบการณ์ของโคล์บ (Kolb, 1984) เป็น แนวคิดที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง โดยเสนอว่าการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพเกิดขึ้นเป็นวงจร ๔ ขั้นตอน ได้แก่

๑) การมีประสบการณ์ตรงที่เป็นรูปธรรม

๒) การใคร่ครวญสะท้อนคิดต่อประสบการณ์นั้น

๓) การสร้างความเข้าใจเชิงหลักการหรือแนวคิดที่เป็นนามธรรม

4) การนำความเข้าใจนั้นไปทดลองปฏิบัติใหม่

วงจรนี้ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้มิใช่เพียงการรับข้อมูลจากภายนอกเข้าสู่ความจำ แต่เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนต้องมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งกับประสบการณ์ของตนเอง

อีกแนวคิดหนึ่งที่สำคัญคือความเชื่อมั่นในความสามารถของตนของแบนดูรา (Bandura, 1997) ซึ่งชี้ว่าความเชื่อว่าตนสามารถทำสิ่งต่างๆ ให้สำเร็จได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความพยายาม ความอดทนต่ออุปสรรค และความรู้สึกผาสุกของผู้เรียน ผู้เรียนที่มีความเชื่อมั่นในความสามารถของตนต่ำมักหลีกเลี่ยงงานที่ท้าทายและรู้สึกวิตกกังวลต่อการเรียนรู้ ขณะที่ผู้เรียนที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูงมักมองความยากลำบากเป็นสิ่งที่ท้าทายมากกว่าเป็นภัยคุกคาม และมีแนวโน้มจะรู้สึกพึงพอใจกับกระบวนการเรียนรู้มากกว่าเพียงผลลัพธ์

นอกจากนี้ งานวิชาการของไทยในสายพุทธจิตวิทยายังชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการเรียนรู้กับสภาวะจิตใจ ฉากครบุรีและคณะ (2568) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยาและพฤติกรรมนิยม โดยชี้ว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลจากปฏิกิริยาทางกายและจิตใจที่ตอบสนองต่ออารมณ์ต่าง ๆ ดังนั้น การพัฒนาพฤติกรรมการเรียนรู้ที่ดีจึงต้องอาศัยจริยธรรมและสติสัมปชัญญะเป็นพื้นฐานควบคู่กับทฤษฎีจิตวิทยา มิใช่มุ่งปรับพฤติกรรมภายนอกแต่เพียงลำพัง

ความสุขในทางจิตวิทยา : จากความอยู่ดีมีสุขเชิงอัตวิสัยสู่การเบ่งบานของชีวิต

ไดเนอร์ (Diener, 1984) นิยามความอยู่ดีมีสุขเชิงอัตวิสัยว่าประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๓ ด้าน ได้แก่

๑) ความพึงพอใจในชีวิตโดยรวม

๒) การมีอารมณ์ทางบวกบ่อยครั้ง

๓) การมีอารมณ์ทางลบน้อยครั้ง

แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่าความสุขมิใช่เพียงการปราศจากความทุกข์ แต่เป็นการมีอารมณ์และการประเมินชีวิตในเชิงบวกอย่างสม่ำเสมอ

ต่อมา เซลิกแมน (Seligman, 2011) ได้ขยายแนวคิดความอยู่ดีมีสุขให้ครอบคลุมมากขึ้นผ่านทฤษฎี PERMA ซึ่งประกอบด้วยอารมณ์ทางบวก การมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งในกิจกรรมที่ทำ ความสัมพันธ์ทางบวกกับผู้อื่น การรับรู้ความหมายในสิ่งที่ทำ และความรู้สึกบรรลุผลสำเร็จ ทฤษฎีนี้มีนัยสำคัญต่อวงการการศึกษา เพราะชี้ว่าความผาสุกของผู้เรียนมิได้ขึ้นอยู่กับผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการเพียงประการเดียว หากยังขึ้นอยู่กับการที่ผู้เรียนรู้สึกมีส่วนร่วม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับครู อาจารย์ และเพื่อน และรู้สึกว่าสิ่งที่เรียนมีความหมายต่อชีวิตของตนเอง

เมื่อเปรียบเทียบกับหลักพุทธจิตวิทยาที่นำมานั้น จะเห็นจุดร่วมที่น่าสนใจ กล่าวคือทั้งสองแนวคิดต่างชี้ว่าความสุขที่ยั่งยืนเกี่ยวข้องกับมิติภายในของบุคคล มิใช่เพียงเงื่อนไขภายนอก อารมณ์ทางบวกและความหมายในทฤษฎี PERMA มีลักษณะใกล้เคียงกับปีติและความอิ่มใจที่เกิดจากกุศลธรรมในทางพุทธศาสนา ขณะที่ความสัมพันธ์ทางบวกกับผู้อื่นก็สอดคล้องกับหลักพรหมวิหาร กล่าวคือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พระพุทธศาสนาถือเป็นฐานสำคัญของความสุขร่วมกัน

จุดบรรจบระหว่างพุทธจิตวิทยา ทฤษฎีการเรียนรู้และความสุข

เมื่อพิจารณาวงจรการเรียนรู้จากประสบการณ์ของโคล์บ ควบคู่กับหลักพุทธจิตวิทยา จะพบว่าทั้งสองแนวคิดมีโครงสร้างที่คล้ายคลึงกันอย่างน่าสนใจ ขั้นการมีประสบการณ์ตรงในทฤษฎีของโคล์บ สอดคล้องกับการมีสติรับรู้สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ ขั้นการใคร่ครวญสะท้อนคิดสอดคล้องกับโยนิโสมนสิการ คือการพิจารณาโดยแยบคายถึงเหตุปัจจัยของประสบการณ์นั้น ขั้นการสร้างความเข้าใจเชิงหลักการสอดคล้องกับการเกิดปัญญาที่เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย และขั้นการนำไปทดลองปฏิบัติใหม่ สอดคล้องกับการสร้างกรรมใหม่ผ่านเจตนาที่เป็นกุศล ความคล้ายคลึงเชิงโครงสร้างเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้ที่มีคุณภาพและการฝึกจิตทางพุทธศาสนามีรากฐานร่วมกันอยู่ที่การรู้เท่าทันประสบการณ์ของตนเองอย่างมีสติและปัญญา

หลักฐานเชิงประจักษ์ก็สนับสนุนความเชื่อมโยงนี้เช่นกัน การทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบของ เซนเนอร์และคณะ (Zenner et al., 2014) พบว่าโปรแกรมฝึกสติในสถานศึกษามีผลทางบวกทั้งต่อผลการเรียนและสุขภาวะทางจิตใจของผู้เรียน โดยเฉพาะในด้านความสามารถทางปัญญาและความสามารถในการรับมือกับความเครียด ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าการบ่มเพาะสติในกระบวนการเรียนรู้มิได้เป็นเพียงเรื่องของพระพุทธศาสนาหรือจิตวิญญาณ หากยังมีผลจริงต่อประสิทธิภาพการเรียนรู้และความสุขของผู้เรียนในเชิงวิชาการที่วัดผลได้

งานวิจัยของ ณภิตา พุทธรักษา,สิริวัฒน์ ศรีเครือดง และวิชชุดา ฐิติโชติรัตนา (๒๕๖๖) ที่ศึกษาโมเดลพุทธานุสสติในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธจิตวิทยา ก็ได้ข้อค้นพบในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ การพัฒนาสติอย่างเป็นระบบผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ส่งผลต่อความสมดุลของความเพียรและการเกิดสมาธิในชีวิตประจำวัน อันนำไปสู่ศรัทธาที่มั่นคงและปัญญาที่เห็นเหตุปัจจัยได้ถูกต้อง ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของทั้งคุณภาพชีวิตและการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพไปพร้อมกัน

แนวทางบูรณาการ: วงจรการเรียนรู้เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิต

จากการวิเคราะห์ข้างต้น บทความนี้เสนอแนวทางบูรณาการหลักพุทธจิตวิทยากับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ไว้เป็นวงจร 4 ขั้นตอนที่ต่อเนื่องกัน โดยปรับจากโครงสร้างวงจรการเรียนรู้จากประสบการณ์ของ โคล์บ และสอดแทรกองค์ประกอบทางพุทธจิตวิทยาเข้าไปในแต่ละขั้นตอน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงวงจรการเรียนรู้เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิต

ขั้นตอน	แนวคิดจิตวิทยาการเรียนรู้	องค์ประกอบทางพุทธจิตวิทยา	แนวทางปฏิบัติของผู้เรียน
๑. ประสบการณ์	ประสบการณ์ตรงที่เป็นรูปธรรม (Kolb)	สติ รู้เท่าทันสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น	สังเกตสิ่งที่ตนกำลังทำหรือเรียนรู้อย่างตั้งใจ
๒. ใคร่ครวญ	การสะท้อนคิดต่อประสบการณ์ (Kolb)	โยนิโสมนสิการ พิจารณาเหตุปัจจัย	ทบทวนว่าอะไรทำให้เข้าใจง่ายหรือยาก
๓. เข้าใจ	การสร้างความเข้าใจเชิงหลักการ (Kolb)	ปัญญา เห็นความสัมพันธ์ของเหตุผล	เชื่อมโยงสิ่งที่เรียนกับความหมายในชีวิตตนเอง
๔. ลงมือทำ	การทดลองปฏิบัติใหม่ (Kolb)	กุศลเจตนา และความเพียรพยายาม มีขันติ	นำความเข้าใจไปปฏิบัติด้วยใจที่เป็นสุข

วงจรนี้แตกต่างจากการเรียนรู้แบบเดิมตรงที่มิได้มุ่งเพียงผลลัพธ์ปลายทาง แต่ให้ความสำคัญกับคุณภาพของจิตใจในแต่ละขั้นตอนของการเรียนรู้เป็นหลัก เมื่อผู้เรียนมีสติรู้เท่าทันประสบการณ์ของตนตั้งแต่ต้น ใคร่ครวญด้วยปัญญาแทนการท่องจำอย่างไม่เข้าใจ เชื่อมโยงสิ่งที่เรียนกับความหมายในชีวิตของตน และลงมือปฏิบัติด้วยเจตนาที่เป็นกุศลมากกว่าความกลัวหรือแรงกดดัน ความสุขก็จะเกิดขึ้นได้ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ มิใช่รอคอยอยู่เพียงที่ผลสอบหรือใบปริญญาเท่านั้น แนวทางนี้ยังสอดคล้องกับความเชื่อมั่นในความสามารถของตนตามแนวคิดของ แบนดูรา เพราะเมื่อผู้เรียนได้ผ่านวงจรการเรียนรู้ที่ตนมีส่วนร่วมอย่างมีสติและเห็นผลของความเพียรพยายามด้วยตนเอง ความเชื่อมั่นในความสามารถของตนก็จะเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ อันเป็นทั้งเหตุและผลของความผาสุกในการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องยั่งยืน

องค์ความรู้จากการสังเคราะห์

จากการสังเคราะห์หลักพุทธจิตวิทยาร่วมกับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ ขอเสนอ **SUKHA Learning Model: วงจรพุทธจิตวิทยาแห่งการเรียนรู้เพื่อความสุข** เป็นกรอบแนวคิดที่อธิบายว่าความสุขไม่ใช่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นภายหลังการเรียนรู้หรือความสำเร็จทางการศึกษาเท่านั้น แต่เป็นคุณภาพทางจิตใจที่สามารถเกิดขึ้นและได้รับการพัฒนาไปพร้อมกับกระบวนการเรียนรู้

SUKHA Learning Model ประกอบด้วยกระบวนการสำคัญ 5 องค์ประกอบ ได้แก่ S - Sati Experience การรับรู้ประสบการณ์อย่างมีสติ U - Understanding through Wise Reflection การใคร่ครวญประสบการณ์ด้วยโยนิโสมนสิการ K - Knowledge to Wisdom การพัฒนาความรู้ไปสู่ความเข้าใจและปัญญา H - Holistic Wholesome Action การนำความเข้าใจไปลงมือปฏิบัติด้วยกุศลเจตนาและความเพียรพยายาม และ A - Advancing Happiness การเกิดความสุข ความหมาย และความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง ซึ่งจะย้อนกลับมาเป็นแรงส่งให้บุคคลพร้อมเรียนรู้จากประสบการณ์ใหม่อย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้สำคัญของโมเดลนี้อยู่ที่การเปลี่ยนมุมมองจาก “เรียนให้สำเร็จแล้วจึงมีความสุข” ไปสู่ “เรียนรู้อย่างมีคุณภาพทางจิตใจ จึงมีความสุขได้ตลอดกระบวนการ” โดยสติทำหน้าที่รับรู้ประสบการณ์ โยนิโสมนสิการ ทำหน้าที่พิจารณาเหตุปัจจัย ปัญญาทำหน้าที่สร้างความเข้าใจ และกุศลเจตนา ทำหน้าที่กำกับการนำความรู้ไปใช้ เมื่อกระบวนการดังกล่าวดำเนินอย่างต่อเนื่อง ความรู้และความสุข จึงมิได้เป็นเป้าหมายที่แยกจากกัน แต่กลายเป็นผลที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ดังโมเดลต่อไปนี้

แสดงภาพ SUKHA Learning Model

ดังนั้น SUKHA Learning Model จึงเป็นความสัมพันธ์เชิงวงจรว่า “ประสบการณ์ → สติ → โยนิโสมนสิการ → ปัญญา → กุศลเจตนาและการลงมือปฏิบัติ → ความสุขและความเชื่อมั่นในตนเอง → การเรียนรู้ครั้งใหม่ต่อไป”

กระบวนการดังกล่าวนำไปสู่ผลลัพธ์สองมิติพร้อมกัน คือ “ความงอกงามทางการเรียนรู้” (Learning Growth) และ “ความงอกงามทางจิตใจ” (Inner Well-being) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิตอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

สรุป

ความสุขและการเรียนรู้มิใช่สองเรื่องที่จำเป็นต้องแยกจากกัน หากเป็นกระบวนการที่สามารถหล่อเลี้ยงซึ่งกันและกันได้ พระพุทธศาสนาสอนว่าความสุขเป็นทักษะทางจิตใจที่ฝึกฝนพัฒนาได้ ตั้งแต่ความสุขขั้นต้นที่อาศัยวัตถุไปจนถึงความสุขที่ประณีตอันเกิดจากปัญญาและความเป็นอิสระของจิตใจ ขณะที่ทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ก็ชี้ตรงกันว่าการเรียนรู้ที่มีคุณภาพต้องอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งกับประสบการณ์ ความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง และความรู้สึกมีความหมายในสิ่งที่ทำ เมื่อผู้เรียนได้รับการส่งเสริมให้เรียนรู้ด้วยสติ ใคร่ครวญด้วยปัญญา เชื่อมโยงสิ่งที่เรียนกับความหมายของชีวิต และลงมือปฏิบัติด้วยเจตนาที่เป็นกุศล กระบวนการเรียนรู้นั้นก็จะไม่เป็นเพียงเส้นทางไปสู่ความสำเร็จในอนาคต แต่เป็นพื้นที่ที่ความสุขเกิดขึ้นได้จริงในทุกขณะของการเรียนรู้เอง พอกล่าวได้ว่า เรียนรู้ เข้าใจ ยอมรับ ปรับปรุง และการบูรณาการหลักพุทธจิตวิทยาเข้ากับทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ จึงมิใช่เพียงแนวคิดเชิงอุดมคติ แต่เป็นแนวทางที่มีทั้งรากฐานทางพุทธจิตวิทยาและหลักฐานเชิงประจักษ์ของทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง ทั้งในการเรียนรู้และในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้เรียนทุกช่วงวัยนั่นเอง

บรรณานุกรม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.** พิมพ์ครั้งที่ ๕๗. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร, ๒๕๖๔.

Bandura, A. **Self-efficacy: The exercise of control**. W. H. Freeman, 1997.

Kolb, D. A. **Experiential learning: Experience as the source of learning and development.** Prentice-Hall, 1984.

Seligman, M. E. P. **Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being.** Free Press, 2011.

ฉากครบุรี อ., วงษ์สอาด ส. (พิเศษ), ต้นธีรวงศ์ บ., และ ดีมี ป. (๒๕๖๘). “จิตวิทยากับพฤติกรรมนิยม”. **วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์** ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (2568):845-861. [ออนไลน์].แหล่งที่มา : https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabud-dhaghosa/article/view/27005 [1กันยายน ๒๕๖๙].

พุทธรักษา ณ., ศรีเครือดง ส., และ ฐิติโชติรัตนา ว. (๒๕๖๖). โมเดลสมการโครงสร้างพุทธานุสสติในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธจิตวิทยา. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, ๘(๓), ๑๒๒-๑๓๗. [ออนไลน์].แหล่งที่มา : https://so06.tci-thaijo.org/index.php/JMSD/article/view/262509 [1กันยายน ๒๕๖๙].

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๓๗). **ความสุขที่สมบูรณ์.** วัดญาณเวศกวัน. [ออนไลน์].แหล่งที่มา :https://www.watnyanaves.net/th/book-full-text/98 [1กันยายน ๒๕๖๙].

Zenner, C., Herrnleben-Kurz, S., & Walach, H. (2014). Mindfulness-based interventions in schools—a systematic review and meta-analysis. Frontiers in Psychology, 5, Article 603. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00603 [๑กันยายน ๒๕๖๙].

Diener, E. (1984). Subjective well-being. Psychological Bulletin, Vol. 95 No.3 (1984) : 542-575. [ออนไลน์].แหล่งที่มา :https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542 [๑ กันยายน ๒๕๖๙].

แนวทางปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานแบบบูรณาการ ตามแนวพุทธจิตวิทยาเพื่อพัฒนาสมองเชิงคาดการณ์ และความละเอียดแห่งการรับรู้อารมณ์ของผู้เจริญสติ

An Integrated Approach to Vedananupassanasatipatthana Based on Buddhist Psychology for Developing the Predictive Brain and Emotional Granularity in Mindfulness Practitioners

ผศ.ดร.เมธาพันธ์ โพธิธีรโรจน์
Asst.Prof.Dr.Methaphan Phothitheerarot
Email : Meta2554@gmail.com

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์คำอธิบายเชิงปรากฏการณ์วิทยาเกี่ยวกับการรับรู้อารมณ์ของผู้เจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในการทำความเข้าใจกิเลสและเวทนาในฐานะคลื่นแห่งความรู้สึกทางกายที่แปรปรวน มิใช่ก้อนมวลวัตถุที่แข็งทึบ โดยนำมาสังเคราะห์ร่วมกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ร่วมสมัย ได้แก่ ทฤษฎีการสร้างอารมณ์ (Theory of Constructed Emotion) ของลิซา เฟลด์แมน แบร์เร็ตต์ (Lisa Feldman Barrett) ในประสาทวิทยาการรู้คิด ซึ่งอธิบายสมองในฐานะสมองเชิงคาดการณ์ (Predictive Brain) และการหยิบยกปรากฏการณ์ควอนตัมซีโน (Quantum Zeno Effect) มาใช้เป็น อุปมาเชิงโครงสร้าง (Isomorphic Metaphor) เพื่อสะท้อนความต่อเนื่องของสติ จากการศึกษาเชิงบูรณาการพบว่า สติที่มีความประณีตและต่อเนื่องที่วางไว้ ณ ผัสสะและเวทนา สามารถสกัดกั้นกระบวนการจัดหมวดหมู่ทางมโนทัศน์ (Categorization) และการปรุงแต่งของตัณหาอุปาทานมิให้กลายเป็นปปัญจธรรม พร้อมทั้งทำหน้าที่เป็นรอยต่อสำคัญในการพลิกผันจากสมองเชิงคาดการณ์ไปสู่จิตรู้แจ้ง ที่ประจักษ์ในไตรลักษณ์ นอกจากนี้ บทความยังได้กำหนดขอบเขตทางญาณวิทยาเพื่อป้องกันความเข้าใจผิดเรื่องวิทยาศาสตร์เทียม และนำเสนอแนวทางปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานแบบบูรณาการ ๓ ขั้นตอนเพื่อประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรมและการประยุกต์ใช้ในสุขภาวะทางจิตร่วมสมัย

คำสำคัญ: ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา, เวทนานุปัสสนา, สมองเชิงคาดการณ์, ความละเอียดทางอารมณ์, อนุสัย, Quantum Zeno Effect

Abstract

This academic article aims to analyze the phenomenological account of emotional perception for Vedananupassanasatipatthana practitioners, conceptualizing mental defilements and feeling tones not as solid entities, but as fluctuating somatic waves. This contemplative framework is synthesized with contemporary scientific paradigms: Lisa Feldman Barrett's Theory of Constructed Emotion in cognitive neuroscience, which portrays the brain as an active predictive organ, and the Quantum Zeno Effect utilized as an isomorphic metaphor to reflect the continuity of mindfulness. The comparative analysis reveals a profound practical convergence: refined, continuous mindfulness applied precisely at the juncture of sensory contact (phassa) and feeling (vedana) halts conceptual categorization, prevents craving (tanha) from solidifying into proliferated narratives (papañca), and acts as a crucial turning point transitioning the predictive brain to awakened awareness realizing the Three Characteristics (Tilakkhana). Furthermore, the paper establishes strict epistemological boundaries to avert pseudoscientific misappropriation while proposing a structured, three-step integrated model of Vedananupassanasatipatthana for contemporary contemplative practice and psychological well-being.

Keywords: Mindfulness Practitioners, Vedananupassana, Predictive Brain, Emotional Granularity, Anusaya, Quantum Zeno Effect

บทนำ: สองภาษาแห่งความรู้สำหรับปรากฏการณ์เดียว

ในเส้นทางของการพัฒนาจิตตามแนวทางวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้ปฏิบัติย่อมต้องประสบกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิทยาและประสบการณ์ทางกายอย่างลึกซึ้ง เมื่อจิตมีความตั้งมั่นและสติมีความคมชัดขึ้น ความรู้สึกเชิงลบที่เคยถูกมองว่าเป็นก้อนมวลสารอันทึบตันและต่อเนื่องเป็นเนื้อเดียวกัน เช่น ความโกรธ ความเศร้าหมอง หรือความกระวนกระวายใจ จะเริ่มคลายตัวออก เผยให้เห็นลักษณะที่แท้จริงว่าเป็นเพียงกลุ่มก้อนของกระแสสัมผัสทางกายที่ยิบยับ ร้อนวูบ หรือบีบคลาย และดับสลายไปตามกฎไตรลักษณ์ การเปลี่ยนแปลงของการรับรู้นี้ถือเป็นหัวใจสำคัญในการยกระดับจิตของผู้ปฏิบัติให้ก้าวล่วงจากความยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์หยาบสู่การเห็นแจ้งในสภาวธรรมตามความเป็นจริง[๑]

---

[๑] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๔๕–๗๖๐.

ความเปลี่ยนแปลงในมิติเชิงปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) นี้ มิได้เป็นเพียงทฤษฎีอภิปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์อรรถกถาเท่านั้น หากแต่เป็นความจริงเชิงปฏิบัติการ (Operational Reality) ที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทุกคนต้องเผชิญหน้าและพิสูจน์ด้วยตนเองในห้องทดลองแห่งจิตสำนึก อย่างไรก็ตาม ในบริบทของสังคมสมัยใหม่ซึ่งขับเคลื่อนด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การอธิบายสภาวะธรรมดังกล่าวด้วยภาษาบาลีโบราณหรือคำสอนแบบดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว อาจไม่เพียงพอที่จะสร้างความเข้าใจอันลึกซึ้งแก่คนรุ่นใหม่ หรือนักวิชาการในแวดวงสหวิทยาการ การพยายามสะพานเชื่อมองค์ความรู้ระหว่างพุทธจิตวิทยาเถรวาท กับ วิทยาศาสตร์การรู้คิดร่วมสมัย จึงกลายเป็นโจทย์วิจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการอธิบายกลไกของจิตใจมนุษย์ในบรรยายธรรมร่วมสมัย ครูบาอาจารย์มักอุปมาสภาวะจิตที่เห็นกิเลสแตกสลายว่าเหมือน “ฝุ่นผง” และอธิบายเวทนานั้นดุจดั่งคลื่นไฟฟ้า ที่แปรปรวน พร้อมทั้งหยิบยกแนวคิดจากฟิสิกส์สมัยใหม่ เช่น Quantum Zeno Effect มาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพความสำคัญของการเฝ้าสังเกต ทว่าการนำแนวคิดข้ามศาสตร์เช่นนี้มาใช้อย่างปราศจากการตรวจสอบทางญาณวิทยาอาจนำไปสู่ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนหรือภาวะวิทยาศาสตร์เทียม (Pseudoscience) ได้ บทความนี้จึงมุ่งผสานพุทธจิตวิทยาเข้ากับประสาทวิทยาการรู้คิด เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างมีรากฐานทางวิชาการที่หนักแน่น[๒]

ความท้าทายประการสำคัญในการศึกษานี้คือ การรักษาความถูกต้องแม่นยำของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ต่อโมเดลทางวิทยาศาสตร์ โดยไม่ทำให้ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งถูกกลืนกลายหรือลดทอนคุณค่าลง บทความนี้จึงตั้งคำถามหลัก ๓ ประการเพื่อเป็นกรอบในการสำรวจ ได้แก่ ประการแรก สมองมนุษย์ภายใต้กรอบประสาทวิทยาการรู้คิดสร้างสรรค์อารมณ์ขึ้นมาอย่างไร และทฤษฎีสมองเชิงคาดการณ์ช่วยอธิบายความรู้สึกได้อย่างไร ประการที่สอง หลักธรรมเรื่องอนุสัยและเวทนานุปัสสนาในพระพุทธศาสนาสอดคล้องหรืออธิบายกระบวนการเดียวกันนี้ไว้ว่าอย่างไร และประการที่สาม อุปมาทางฟิสิกส์อย่าง Quantum Zeno Effect สามารถนำมาใช้สะท้อนความต่อเนื่องของสติในมิติใดได้บ้างโดยปราศจากการกล่าวอ้างเกินจริง

---

[๒] Namo Buddhaya [ช่องนะโมพุทธายะ], “**ถอดรหัสจิต สกทาคามี เห็นกิเลสละเอียดระดับควอนตัม**,” YouTube video, เข้าถึงเมื่อ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๙, .

สมองเชิงคาดการณ์: วิทยาศาสตร์ประสาทกับการก่อตัวของความรู้สึก

ตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ วงการจิตวิทยาคลินิกและประสาทวิทยาศาสตร์กระแสหลักได้ยึดถือรูปแบบจำลองแบบปฏิกิริยาตอบสนอง (Classical Reactive Model) ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า อารมณ์พื้นฐานของมนุษย์ เช่น ความโกรธ ความกลัว ความเศร้า หรือความสุข เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในตัว มีวงจรประสาทเฉพาะตัว (Dedicated Neural Circuits) ที่ฝังตัวอยู่ในสมองส่วนลึก เช่น อะมิกดาลา (Amygdala) และฮิปโปแคมปัส เมื่อมีสิ่งเร้าจากภายนอกเข้ามากระทบประสาทสัมผัส วงจรเหล่านี้จะทำหน้าที่เสมือนสวิตช์ไฟที่ถูกเปิดโดยอัตโนมัติ ส่งผลให้ร่างกายแสดงปฏิกิริยาทางสรีรวิทยาและแสดงออกทางสีหน้าหรือพฤติกรรมในทันที[๓] ทว่า โมเดลดังกล่าวในปัจจุบันเริ่มเผชิญกับข้อจำกัดทางประจักษ์พยาน เนื่องจากงานวิจัยทางประสาทวิทยาจำนวนมากไม่พบหลักฐานของวงจรความโกรธ หรือ วงจรความสุข ที่จำเพาะเจาะจงและคงที่ในสมองของมนุษย์ทุกคนอย่างแท้จริง

เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดดังกล่าว งานวิจัยอันล้ำสมัยของ ลิซา เฟลด์แมน แบร์เร็ตต์ (Lisa Feldman Barrett)[๔] และนักประสาทวิทยาศาสตร์สาขาการรู้คิด ได้เสนอการพลิกผันกระบวนทัศน์ครั้งใหญ่ผ่านทฤษฎีการสร้างอารมณ์ (Theory of Constructed Emotion) ซึ่งอธิบายว่า สมองมนุษย์มิใช่อวัยวะที่คอยตั้งรับและทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ตอบสนองต่อสิ่งเร้าภายนอก หากแต่สมองทำหน้าที่เป็นสมองเชิงคาดการณ์ (Predictive Brain) หรือเครื่องจักรแห่งการคาดการณ์ล่วงหน้าที่ทำงานอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากสมองถูกห่อหุ้มและปิดกั้นอยู่ในกะโหลกศีรษะที่มืดมิดและเงียบงัน สมองจึงไม่สามารถรับรู้โลกภายนอกได้โดยตรง แต่ต้องอาศัยการคาดการณ์และสร้างจำลองภายใน (Internal Simulation) จากประสบการณ์ ความทรงจำ และมโนทัศน์ (Concepts) ที่สั่งสมมาตลอดชีวิต เพื่อทำนายว่าสัญญาณดิบที่กำลังจะไหลเข้ามาจากร่างกายและสิ่งแวดล้อมคืออะไร[๕]

กลไกการทำงานของสมองเชิงคาดการณ์นี้เริ่มต้นจากการประมวลผลการรับรู้อวัยวะภายใน (Interoception) ซึ่งเป็นการอ่านค่าสภาวะทางสรีรวิทยาของร่างกายอย่างต่อเนื่อง เช่น อัตราการเต้นของหัวใจ ความดันโลหิต จังหวะการหายใจ ความตึงตัวของกล้ามเนื้อเรียบ และอุณหภูมิภายใน สัญญาณดิบเหล่านี้เมื่อถูกส่งขึ้นมาสู่สมองจะยังไม่มีชื่อเรียกขานหรือความหมายจำเพาะ

---

[๓] Victor J. Stenger, “Quantum Quackery,” **Skeptical Inquirer** 21, no. 1 (1997): 37–40.

[๔] Paul Ekman, “An Argument for Basic Emotions,” **Cognition & Emotion** 6, no. 3–4 (1992): 169–200.

[๕] Lisa Feldman Barrett, **How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain**, (New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017), pp. 50–75.

ใด ๆ นักประสาทวิทยาเรียกว่าอารมณ์แกนกลาง (Core Affect) ซึ่งดำรงอยู่เพียงสองมิติพื้นฐาน ได้แก่ มิติความรู้สึกพึงใจ-ไม่พึงใจ (Valence) และมิติระดับความตื่นตัวทางพลังงาน (Arousal) จากนั้น สมองเชิงคาดการณ์จะทำหน้าที่ดึงเอามโนทัศน์จากคลังความจำมาทำการจัดหมวดหมู่ (Categorization) สัญญาณดิบเหล่านั้นให้ออกมาเป็นอารมณ์ ที่มีชื่อเรียก เช่น หากสมองจับคู่สัญญาณความดันเลือดสูงและชีพจรเต้นเร็วเข้ากับมโนทัศน์เรื่องความโกรธ บุคคลนั้นก็จะรู้สึกโกรธขึ้นมาทันที ทั้งที่ในความเป็นจริง สัญญาณทางกายดังกล่าวอาจเป็นเพียงอาการตื่นเต้น ดีใจ หรือแม้กระทั่งผลจากการออกกำลังกายก็ได้ กระบวนการจัดหมวดหมู่นี้จึงเป็นตัวสร้างม่านพรางที่ทำให้มนุษย์เข้าใจผิดคิดว่าอารมณ์เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงในกาย ทั้งที่แท้จริงแล้วมันคือสิ่งที่สมองประกอบสร้างขึ้น(Constructed) ในทุก ๆ เสี้ยววินาที[๖]

ความละเอียดของเม็ดสีแห่งอารมณ์กับการรับรู้เวทนา

เมื่อทำความเข้าใจกระบวนการทำงานของสมองเชิงคาดการณ์ที่คอยประกอบสร้างอารมณ์อันแข็งทึบขึ้นมาจากสัญญาณดิบทางกายแล้ว ประเด็นสำคัญถัดมาที่ต้องพิจารณาคือ ความสามารถในการจำแนกแยกแยะสภาวะความรู้สึก" ซึ่งในทางจิตวิทยาการรู้คิดร่วมสมัยเรียกว่า ความละเอียดทางอารมณ์ (Emotional Granularity) หรือความสามารถในการแยกแยะความแตกต่างของสภาวะทางจิตใจได้อย่างแม่นยำและเฉพาะเจาะจง บุคคลที่มีความละเอียดทางอารมณ์ต่ำ (Low Granularity) มักจะมีคลังมโนทัศน์ที่คับแคบและหยาบ เมื่อเกิดความรู้สึกไม่สบายกายหรือไม่สบายใจขึ้น พวกเขาจะมักเหมารวมและติดป้ายกำกับประสบการณ์เหล่านั้นด้วยคำกว้าง ๆ เช่น แย่มาก เครียด หรือหงุดหงิด การตีตราแบบเหมารวมนี้ทำให้สมองเชิงคาดการณ์ส่งคำสั่งตอบสนองด้วยกลยุทธ์แบบเดียวกันในทุกสถานการณ์ เช่น การกินอาหารแก้เครียด การระเบิดอารมณ์ใส่คนรอบข้าง หรือการใช้กลไกการหลีกหนี ซึ่งมักสร้างปัญหาซ้ำเติมให้แก่ชีวิตจิตใจมากยิ่งขึ้น

ในทางตรงกันข้าม ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาผู้ผ่านการฝึกฝนจิตใจมาอย่างยาวนานจะได้รับการพัฒนาความละเอียดทางอารมณ์ให้สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ (High Granularity) พวกเขาจะไม่มองความรู้สึกไม่สบายใจเป็นก้อนความเครียดก้อนใหญ่ก้อนเดียวอีกต่อไป แต่สามารถแยกแยะออกได้อย่างประณีตลึกซึ้งว่า ในขณะนั้นมีความตึงเครียดที่บริเวณหัวไหล่ มีความร้อนวูบวาบที่ใบหน้า มีความรู้สึกน้อยใจเล็กน้อยปะปนอยู่ และมีความหิวร่วมด้วย การแยกแยะองค์ประกอบปลีกย่อยเหล่านี้ออกจากกันได้อย่างแม่นยำ ทำหน้าที่เสมือนการขยายความละเอียดของภาพถ่ายจากระดับความคมชัดต่ำ

---

[๖] Lisa Feldman Barrett and W. Kyle Simmons, "Interoceptive Predictions in the Brain," **Nature Reviews Neuroscience** 16, no. 7 (2015): 419–429.

ให้กลายเป็นความคมชัดสูง (High Definition) ซึ่งช่วยให้สมองหลุดพ้นจากการตอบสนองแบบอัตโนมัติ และเปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกวิธีจัดการกับแต่ละอาการได้อย่างสอดคล้องตามลักษณะเฉพาะของมัน แทนที่จะใช้วิธีระบายอารมณ์แบบเหมาเข่ง

เมื่อนำมุมมองเรื่องความละเอียดทางอารมณ์นี้มาเทียบเคียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท จะพบความสอดคล้องอย่างน่าอัศจรรย์กับหลักการเจริญ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่ปรากฏใน มหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธองค์ทรงวางรากฐานการพัฒนาสติปัญญาโดยมิให้ผู้ปฏิบัติปล่อยให้จิตรับรู้เวทนา (ความเสวยอารมณ์) เป็นเพียงความรู้สึกรวม ๆ อย่างหยาบ ๆ แต่ทรงสอนให้จำแนกแยกแยะเวทนาออกเป็นหมวดหมู่อันละเอียดอ่อน ได้แก่ การรู้ชัดเวทนาที่เป็นสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุข (เฉย ๆ) การรู้ว่าเวทนานั้นมีอามิส (เจือด้วยกามคุณ) หรือไม่มีอามิส (เป็นเนกขัมมะ) ตลอดจนการจำแนกเวทนาออกไปตามอาการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป[๗] การที่ผู้ปฏิบัติคอยตามรู้เวทนาด้วยความคมชัดและต่อเนื่อง จึงทำหน้าที่สกัดกั้นไม่ให้กระบวนการจัดหมวดหมู่แบบอัตโนมัติของสมองเข้าครอบงำจิตใจ และเป็นการเปิดพื้นที่ให้ปัญญาญาณเข้าไปเห็นแจ้งในไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ของเวทนานั้น ๆ โดยตรง[๘]

อนุสัย: ตะกอนที่นอนเนื่องกับการพัฒนาจิตของผู้ปฏิบัติวิปัสสนา

เมื่อพิจารณาลงลึกในโครงสร้างจิตใจตามหลักพระอภิธรรมและพระสูตรเถรวาท การที่มนุษย์เรามักตกเป็นทาสของอารมณ์และความรู้สึกเชิงลบอย่างง่ายดาย มิได้เป็นเพียงผลลัพธ์จากกลไกทางสรีรวิทยาหรือประสบการณ์ในชีวิตประจำวันเท่านั้น หากแต่มีรากเหง้าที่ลึกซึ้งยิ่งกว่านั้น ซึ่งในคัมภีร์พุทธศาสนาได้จำแนกและอธิบายไว้ผ่านหลักธรรมเรื่องอนุสัย (Anusaya) หรือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน[๙] ในทางจิตวิทยาเชิงลึก อนุสัยเปรียบเสมือนร่องรอยการเรียนรู้เชิงลึก (Deep-seated Cognitive Schemas หรือ Latent Tendencies) ที่ถูกสั่งสมข้ามกาลเวลา ทำหน้าที่เป็นฐานข้อมูลพื้นฐานที่คอยกำหนดทิศทางในการตีความสิ่งเร้าของจิตใจ โดยในยามปกติที่จิตใจสงบ อนุสัยเหล่านี้จะนอนสงบนิ่งอยู่เสมือนตะกอนที่นอนก้นอยู่ในโอ่งน้ำใสสะอาด มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่ทันทีที่มีผัสสะมากกระทบและเวทนาเกิดขึ้น ตะกอนเหล่านี้พร้อมที่จะถูกกวนให้ฟุ้งกระจายขึ้นมาเปลี่ยนน้ำใสให้ขุ่นมัวอย่างรวดเร็ว

---

[๗] Todd B. Kashdan, Lisa Feldman Barrett, and Patrick E. McKnight, “Unpacking Emotion Differentiation,” **Current Directions in Psychological Science** 24, no. 1 (2015): 10–16.

[๘] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๑–๑๓๔/๑๕๓–๑๕๕.

[๙] Nyanatiloka Mahathera, **Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines**, s.v. “anusaya” (Kandy: Buddhist Publication Society, 1980), p. 21.

ความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างเวทนากับอนุสัยกิเลสนี้ได้รับการจำแนกไว้อย่างชัดเจนในจูฬเวทัลลสูตร ซึ่งพระธรรมทินนาเถรีได้ตอบปัญหาธรรมแก่ท่านวิสาขะอุบาสก โดยระบุว่า กามราคานุสัย (ความโน้มเอียงในการติดใจเพลิดเพลิน) ย่อมนอนเนื่องอยู่ในสุขเวทนาปฏิฆานุสัย (ความโน้มเอียงในการขัดเคืองและผลักไส) ย่อมนอนเนื่องอยู่ในทุกขเวทนา และอวิชชานุสัย (ความไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง) ย่อมนอนเนื่องอยู่ในอทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกเฉย ๆ)[๑๐] ความเป็นจริงข้อนี้สะท้อนให้เห็นว่า เวทนามิใช่เพียงรายงานข่าวที่เป็นกลางเกี่ยวกับโลกภายนอก แต่เป็นจุดเชื่อมต่อ อันเปราะบางที่อนุสัยกิเลสมาบรรจบกับสัมผัสในปัจจุบัน เพื่อร่วมมือกันประกอบสร้างประสบการณ์ทางอารมณ์ที่ถูกบิดเบือนด้วยความอยากและความหลง

สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทั่วไป เป้าหมายของการเจริญสติมิใช่การพยายามใช้กำลังบังคับกดข่มอนุสัยเหล่านี้ให้หายไปจากจิตใจโดยเด็ดขาดในทันที (ซึ่งเป็นวิถีทางที่เป็นไปไม่ได้ตามหลักจิตวิทยา) หากแต่เป็นการฝึกฝนพัฒนาสติและสัมปชัญญะให้เข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้เฝ้าระวัง ณ จุดเกิดเหตุ คือขณะที่ผัสสะกระทบและเวทนาก่อตัวขึ้น การที่ผู้ปฏิบัติคอยตามรู้เวทนาด้วยความประณีตต่อเนื่อง จะช่วยตัดกระแสการส่งต่อพลังงานจากเวทนาไปสู่อนุสัย ทำให้กิเลสขั้นนอนเนื่องไม่สามารถฟุ้งกระจายกลายเป็นกิเลสอย่างกลาง (ปริยุฏฐานกิเลส) หรือล่วงออกเป็นความประพฤติทางกายวาจาได้ เปรียบเสมือนการเปิดก๊อกน้ำระบายตะกอนออกทีละน้อย ทำให้กระแสน้ำในโอ่งจิตใสสะอาดขึ้นตามลำดับ และเป็นการทำให้อนุสัยกิเลสค่อย ๆ อ่อนกำลังและเสื่อมสลายลงไปทีละน้อยผ่านการเผชิญหน้าด้วยปัญญา

จากเรื่องราวสู่คลื่น: การสังเคราะห์เปรียบเทียบเชิงปรากฏการณ์วิทยา

เมื่อนำภาพสะท้อนทั้งจากมุมมองทางประสาทวิทยาการรู้คิดและพุทธจิตวิทยาเถรวาทมาวางเทียบเคียงกันอย่างพินิจพิเคราะห์ จะพบจุดบรรจบอันน่ามหัศจรรย์ที่อธิบายกลไกการทำงานของจิตใจมนุษย์ได้อย่างลึกซึ้ง ในทัศนะของพระอภิธรรม เมื่อผัสสะกระทบอายตนะภายในและภายนอก เวทนาย่อมเกิดขึ้นเป็นธรรมดา หากผู้ปฏิบัติขาดสติและความระลึกรู้ อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องย่อมถูกปลุกให้ตื่นขึ้นและผลักดันให้จิตไหลไปสู่กระบวนการเกิดตัณหา (ความอยากได้-อยากผลักไส) อุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) จนกระทั่งลุกลามไปสู่กระบวนการคิดปรุงแต่งฟุ้งซ่านที่ประกอบด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกว่า ปปัญจธรรม[๑๑] ปปัญจธรรมนี้ทำหน้าที่เสมือนโรงงานผลิตเรื่องราวอัตตา (Egocentric Narrative) อันวิจิตรตระการตา เช่น การตีความว่า

---

[๑๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๗.

[๑๑] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๒๕.

เขากำลังดูถูกเรา สถานการณ์นี้ช่างไม่ยุติธรรมเอาเสียเลย หรือ เราต้องหาทางแก้แค้น เรื่องราวเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้ตัวตน (Ego) เข้าไปยึดถือครอบครองและพิทักษ์ปกป้อง

กระบวนการเกิดปปัญจธรรมในทางพุทธจิตวิทยานี้ มีความสอดคล้องอย่างสมบูรณ์แบบกับกลไกการทำงานของสมองเชิงคาดการณ์ (Predictive Brain) และการจัดหมวดหมู่ (Categorization) ในทฤษฎีการสร้างอารมณ์ของแบร์เร็ตต์ ทุกประการ เมื่อสัญญาณดิบทางกาย (Interoception) เกิดขึ้น สมองเชิงคาดการณ์จะรีบดึงเอามโนทัศน์และประสบการณ์ในอดีตมาจับคู่และตีตรากลายเป็นอารมณ์สำเร็จรูป คือ ความโกรธ ความกลัว หรือความเกลียดชัง พร้อมทั้งผูกร้อยเรื่องราวขึ้นมารองรับอารมณ์นั้นทันที การที่ปุถุชนทั่วไปมองเห็นอารมณ์และความรู้สึกของตนเป็นก้อนหินหรือวัตถุอันแข็งทึบ มีขอบเขตจำกัด และมีความเป็นตัวตนอย่างมั่นคง แท้จริงแล้วมิได้เกิดจากคุณสมบัติที่แท้จริงของสัมผัสดิบเบื้องล่าง หากแต่เป็นผลลัพธ์จากการที่จิตหลงเชื่อและตกเป็นเชลยของกระบวนการจัดหมวดหมู่และปปัญจธรรมนั่นเอง

ทว่า เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาได้รับการฝึกฝนจนสติมีความประณีตและตั้งมั่นพอ จิตจะสามารถเข้าไปดักรอและรับรู้เวทนา ณ ขณะที่ผัสสะกำลังกระทบได้ทันท่วงที ก่อนที่มโนทัศน์ของสมองหรือกระบวนการปปัญจธรรมจะทันได้ประกอบตัวขึ้นเป็นเรื่องราวสำเร็จรูป เมื่อสติเข้าไปสัมผัสเวทนาเปล่า ๆ (Pure Feeling) ที่ปราศจากการแต่งแต้มด้วยชื่อเสียงเรียงนาม อารมณ์ความรู้สึกอันแข็งทึบเสมือนก้อนหินจะสูญสลายความน่าเชื่อถือลงไปทันที และเปิดเผยสภาวะที่แท้จริงออกมาให้เห็นว่ามันเป็นเพียงคลื่นแห่งกระแสความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และแปรปรวนดับสลายไปตามเหตุปัจจัยอย่างไร้ตัวตน การเปลี่ยนผ่านจากการยึดมั่นใน เรื่องราวสู่การเห็นแจ้งในคลื่น จึงเป็นการปลดเปลื้องภาระอันหนักอึ้งของอัตตา และเปิดประตูสู่การหลุดพ้นจากวงจรแห่งความทุกข์ระทมอย่างแท้จริง

มิติการวิเคราะห์	ประสาทวิทยาการรู้คิด (Constructed Emotion)	พุทธจิตวิทยาเถรวาท (Abhidhamma & Sutta)
๑. วัตถุดิบตั้งต้น	Interoception/Core Affect (สัญญาณกายดิบ สุข-ทุกข์ ตื่นตัว)	เวทนาเจตสิก (สุข ทุกข์ อทุกขมสุข จากผัสสะ)
๒. อิทธิพลหล่อหลอม	มโนทัศน์จากประสบการณ์ในอดีต (Stored Concepts)	อนุสัยกิเลสที่สั่งสมในขันธสันดาน (Anusaya)
๓. กลไกการแข็งตัว	Categorization (การจับคู่มโนทัศน์กลายเป็นอารมณ์สำเร็จรูป)	ปปัญจธรรม (ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ปรุงแต่งเป็นเรื่องราวตัวตน)
๔. จุดแทรกแซง	High Granularity/De-categorization (สลายป้ายชื่อ)	สัมปชัญญะและเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ณ ขณะผัสสะ

Quantum Zeno Effect ในฐานะอุปมาเชิงการสอนและข้อจำกัดทางญาณวิทยา

ในความพยายามที่จะอธิบายพลวัตของสติสมาธิให้สอดรับกับบริบททางวิทยาศาสตร์ร่วมสมัย บรรยายธรรมหลายสำนักได้หยิบยกปรากฏการณ์ทางฟิสิกส์เชิงควอนตัมที่เรียกว่า Quantum Zeno Effect (QZE) มาใช้เป็นอุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนา ปรากฏการณ์นี้ได้รับการเสนอขึ้นในเชิงทฤษฎีโดย ไบทยนาถ มิสรา (B. Misra) และ จอร์จ สุทรรศัน (E. C. G. Sudarshan) ในปี ค.ศ. ๑๙๗๗ และได้รับการพิสูจน์ยืนยันในห้องปฏิบัติการทางฟิสิกส์ในเวลาต่อมา โดยอธิบายว่า ระบบควอนตัมที่ไม่เสถียรซึ่งปกติจะสลายตัวหรือเปลี่ยนสถานะไปตามกาลเวลา หากได้รับการกระตุ้นหรือวัดค่า (Measurement) ซ้ำ ๆ ด้วยความถี่ที่สูงเพียงพอ สถานะของระบบจะถูกดึงกลับสู่จุดตั้งต้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ระบบถูกแช่แข็ง (Frozen) และไม่สามารถเปลี่ยนผ่านไปสู่สถานะอื่นได้[๑๒]

เมื่อนำหลักการทางฟิสิกส์นี้มาเทียบเคียงในเชิงอุปมาอุปไมยกับการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะพบความสอดคล้องอย่างลึกซึ้งในการอธิบายกลไกของสติ กล่าวคือ ในวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท เมื่อผัสสะกระทบแล้วเวทนาย่อมเกิดขึ้น หากปล่อยจิตใจไปตามยถากรรม พลังงานจะไหลลื่นไปสู่วงจรของตัณหาและอุปาทานอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อผู้ปฏิบัติฝึกฝนจนมีความถี่และความต่อเนื่องของสติ (Mindfulness Continuity) คอยเข้าไปกำหนดรู้เวทนาเปล่า ๆ ซ้ำ ๆ อย่างต่อเนื่องและแนบชิด เปรียบเสมือนการวัดค่าซ้ำ ๆ ใน Quantum Zeno Effect สติที่ถี่พอนี้จะทำหน้าที่สกัดกั้นและดึงจิตกลับมาสู่ความเป็นกลาง ขัดขวางมิให้พลังงานจิตไหลไปสู่การปรุงแต่งเป็นกิเลส ข้อสังเกตสำคัญจากอุปมานี้คือ การระงับกิเลสมิได้อาศัยความรุนแรงหรือการกดข่ม (Brute Force Suppression) แต่ขึ้นอยู่กับความถี่และความต่อเนื่อง (Frequency and Continuity) ของการระลึกรู้ต่างหาก

อย่างไรก็ตาม บทความนี้จำเป็นต้องเน้นย้ำและกำหนดขอบเขตทางญาณวิทยา (Epistemological Boundaries) อย่างเคร่งครัดเพื่อป้องกันความเข้าใจผิดทางวิชาการ ปรากฏการณ์ Quantum Zeno Effect เป็นกฎเกณฑ์ทางคณิตศาสตร์และกลศาสตร์ควอนตัมที่เกิดขึ้นเฉพาะกับอนุภาคระดับจุลภาค (Microscopic Subatomic Systems) ภายใต้เงื่อนไขการวัดทางกายภาพ จึงต้องทำความเข้าใจอย่างชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาและวิปัสสนากรรมฐานมีขอบเขตของญาณวิทยาหรือการตระหนักรู้ขั้นสูงแบบพุทธ (ปรมัตถสัจจะ) ซึ่งเป็นประสบการณ์ภายในเฉพาะบุคคล การนำ Quantum Zeno Effect มาเทียบเคียงจึงเป็นเพียงการหยิบยกมาเปรียบเทียบในฐานะ “อุปมา

---

[๑๒] B. Misra and E. C. G. Sudarshan, “The Zeno’s Paradox in Quantum Theory,” **Journal of Mathematical Physics** 18, no. 4 (1977): 756–763.

เชิงโครงสร้างเพื่อการสื่อสาร (Isomorphic Metaphor)” เท่านั้น มิได้หมายความว่าเรากำลังใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์กายภาพมาพิสูจน์ธรรมะ หรืออ้างว่าจิตทำงานด้วยกลไกอนุภาคควอนตัมตามตัวอักษร การระมัดระวังเช่นนี้ช่วยป้องกันไม่ให้บทความตกไปสู่กับดักของวิทยาศาสตร์เทียม (Pseudoscience) หรือความหลอกลวงทางวิชาการ (Quantum Quackery) ที่ผู้ศึกษาและนักวิชาการพึงตระหนักอย่างยิ่ง[๑๓]

แนวทางปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานแบบบูรณาการตามแนวพุทธจิตวิทยาเพื่อประโยชน์ต่อสมองเชิงคาดการณ์กับการพัฒนาความละเอียดแห่งการรับรู้อารมณ์ของผู้เจริญสติ ๓ ขั้นตอน

จากการบูรณาการองค์ความรู้ทั้งในมิติพุทธจิตวิทยาและประสาทวิทยาการรู้คิดร่วมสมัย บทความนี้ได้สังเคราะห์และออกแบบแนวทางปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานแบบบูรณาการตามแนวพุทธจิตวิทยาเพื่อประโยชน์ต่อสมองเชิงคาดการณ์กับการพัฒนาความละเอียดแห่งการรับรู้อารมณ์ของผู้เจริญสติ ๓ ขั้นตอน ขึ้น เพื่อให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือรูปธรรมในการเผชิญหน้ากับสภาวะอารมณ์และความรู้สึกที่เข้มข้นในชีวิตประจำวันและการปฏิบัติภาวนา ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ขั้นที่ ๑ การแปะป้ายอย่างละเอียดและแม่นยำ (Precise Granular Labeling) เมื่อเกิดสภาวะอารมณ์เชิงลบหรือความรู้สึกเร่งเร้าขึ้นในจิตใจ สัญชาตญาณแรกของปุถุชนมักเป็นการเหมารวมและตีตราอย่างหยาบ ๆ เช่น ฉันกำลังโกรธมาก หรือ ฉันเครียดเหลือเกิน การตีตราแบบนี้เป็นการเปิดทางให้สมองเชิงคาดการณ์ดึงมโนทัศน์สำเร็จรูปมาครอบงำจิตใจและขยายความรุนแรงของอารมณ์ให้หนักหน่วงยิ่งขึ้น ขั้นตอนแรกของการปฏิบัติจึงเป็นการหยุดและทำลายป้ายกำกับหยาบ ๆ เหล่านั้น ด้วยการใช้ความละเอียดทางอารมณ์ (Emotional Granularity) เข้ามาจำแนกแยกแยะองค์ประกอบปลีกย่อยที่แท้จริง เช่น เปลี่ยนจากการบอกว่า โกรธ เป็นการระบุว่า มีความตึงที่กราม มีความร้อนวูบที่หน้าอก และมีความรู้สึกน้อยใจเล็กน้อยปะปนอยู่ การกระทำดังกล่าวทำหน้าที่เสมือนการตัดวงจรการจัดหมวดหมู่แบบอัตโนมัติ (De-categorization) ของสมอง ช่วยลดทอนพลังขับเคลื่อนของอารมณ์ และดึงจิตให้กลับมาตั้งมั่นอยู่กับความจริงเฉพาะหน้า

ขั้นที่ ๒ การสแกนหาตำแหน่งแห่งที่ในกาย (Somatic Scanning & De-construction) เมื่อจำแนกองค์ประกอบทางอารมณ์ได้เบื้องต้นแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการถอนความสนใจออกจาก

---

[๑๓] Stenger, “Quantum Quackery,” **Skeptical Inquirer** 21, no. 1 (1997): 37–40.

เนื้อเรื่องในความคิด (Narrative Content) ซึ่งเป็นเรื่องราวที่ปปัญจธรรมและสมองเชิงคาดการณ์ร่วมมือกันแต่งเติมขึ้นมา เช่น ใครเป็นคนทำผิด ทำไมเหตุการณ์นี้จึงไม่ยุติธรรม แล้วย้ายจุดโฟกัสและความสนใจทั้งหมดดิ่งตรงลงไปสู่สัมผัสทางกายภาพดิบ ๆ (Physical Sensation) ที่กำลังปรากฏอยู่จริงในร่างกาย ผ่านการสแกนกายเพื่อหาตำแหน่งที่ตั้ง เช่น อาการใจสั่น ความหนาแน่นที่ช่องท้อง หรือความเกร็งตัวที่ลำคอ ขั้นตอนนี้คือการดึงจิตกลับคืนสู่ข้อมูลดิบทางสรีรวิทยา (Interoceptive Data) ตามหลักสติปัฏฐาน เพื่อตัดขาดสะพานเชื่อมระหว่างเวทนากับความนึกคิดปรุงแต่ง ทำให้เรื่องราวอัตตาสลายตัวลงเหลือเพียงกลุ่มก้อนอาการทางกาย

ขั้นที่ ๓ การเฝ้าดูการแปรปรวนในฐานะคลื่น (Continuous Observation of Wave Dynamics) เมื่อจิตสามารถปักหลักอยู่กับสัมผัสทางกายได้อย่างมั่นคงแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายคือการตั้งสติเฝ้าสังเกตความแปรปรวนของเวทนานั้นอย่างต่อเนื่องและแนบชิด โดยปราศจากการผลักต้าน หลีกหนี หรือความพยายามที่จะบังคับให้มันหายไป อาศัยหลักการความถี่และความต่อเนื่องของสติ ผู้ปฏิบัติทำหน้าที่เพียงแค่เฝ้ามองดูการก่อตัว ความเข้มข้นที่พุ่งขึ้นสู่จุดสูงสุด และการแตกกระจายดับสลายไปของกระแสเวทนาเหล่านั้น ด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นกลาง การเฝ้าดูอย่างต่อเนื่องนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาญาณว่า เวทนาและความรู้สึกทั้งปวงมิใช่วัตถุตะกอนอันแข็งทึบ แต่เป็นเพียงคลื่นของธรรมชาติที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎไตรลักษณ์ ซึ่งนำไปสู่การคลายความยึดมั่นถือมั่นและนำพาจิตใจไปสู่ความสงบเย็นอย่างแท้จริง ดังภาพด้านล่างนี้

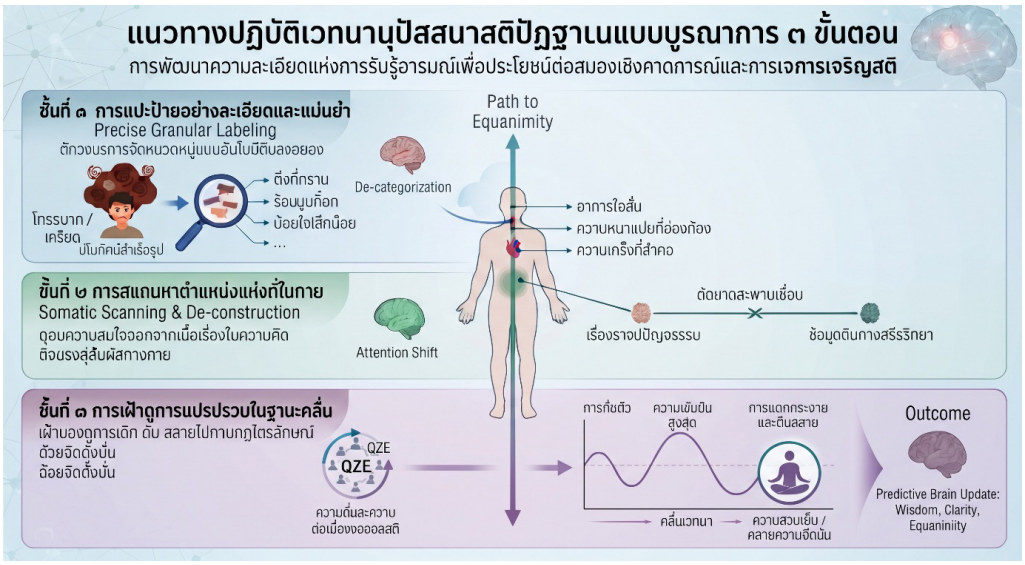

ภาพอินโฟกราฟิกนี้แสดงแนวทางปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานแบบบูรณาการ ๓ ขั้นตอน เพื่อเปลี่ยนสภาวะอารมณ์ที่รุนแรงไปสู่ความสงบเย็นด้วยปัญญา โดยผสานหลักพุทธจิตวิทยาเข้ากับความรู้เรื่องสมองเชิงคาดการณ์ ดังนี้

๑) **ขั้นการแปะป้ายอย่างละเอียด:** เปลี่ยนจากการระบุอารมณ์เหมารวม เช่น โกรธมาก เป็นการแยกแยะความรู้สึกทางกายที่แท้จริงอย่างละเอียด เช่น ตึงที่กราม เพื่อหยุดการทำงานอัตโนมัติของสมอง

๒) **ขั้นการสแกนกาย:** ถอนความสนใจจากเรื่องราวปรุงแต่งในความคิด แล้วดิ่งตรงไปสัมผัสข้อมูลทางกายภาพดิบ ๆ ตัดขาดสะพานเชื่อมระหว่างเวทนากับความนึกคิด

๓) **ขั้นการเฝ้าดูการแปรปรวน:** เฝ้าสังเกตความเกิด-ดับของเวทนาในฐานะคลื่นพลังงาน ด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นกลาง จนประจักษ์แจ้งในกฎไตรลักษณ์ การเชื่อมโยงและรอยต่อระหว่างจิตคาดการณ์ (Predictive Brain) กับ จิตรู้แจ้ง หากพิจารณาตามโมเดลการทำงานของสมองเชิงคาดการณ์ (Predictive Brain) ในขั้นต้น สมองและจิตใจของปุถุชนจะทำงานโดยอาศัยสัญญาและอนุสัยเดิมคอยคาดการณ์ ดึงมโนทัศน์สำเร็จรูปมาจัดหมวดหมู่ (Categorization) และปรุงแต่งเป็นเรื่องราวอัตตา (Papañca) อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นกลไกอัตโนมัติที่ขับเคลื่อนด้วยความหลงและความอยาก ทว่า เมื่อผู้ปฏิบัติยกระดับการพัฒนาจิตเข้าสู่ ขั้นที่ ๓: การเฝ้าดูการแปรปรวนในฐานะคลื่น สติที่มีความถี่และความต่อเนื่อง (ซึ่งเปรียบเสมือนอุปมาเชิงโครงสร้างแบบ QZE) จะทำหน้าที่เข้ามาแทรกแซงและหยุดยั้งกระบวนการคาดการณ์แบบอัตโนมัตินั้น ณ จุดนี้เองที่ “จิตคาดการณ์” ถูกพลิกผันให้กล ายเป็น “จิตรู้แจ้ง” กล่าวคือ เมื่อสติระลึกรู้เวทนาเปล่า ๆ อย่างต่อเนื่อง จิตจะไม่ไหลไปตามแรงขับเคลื่อนของสมองเชิงคาดการณ์อีกต่อไป แต่จะเกิดการอัปเดตระบบการรับรู้ภายใน (Predictive Brain Update) ทำให้สมองเรียนรู้ที่จะหยุดสร้างภาพลวงตาของตัวตน ประจักษ์แจ้งในไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) และนำไปสู่ความหลุดพ้น สงบเย็น และมีปัญญาญาณอย่างแท้จริง

ผลลัพธ์สุดท้ายคือ Predictive Brain Update ที่ทำให้จิตใจเกิดความรู้แจ้ง ความชัดเจน และความสงบเย็นในที่สุด

อภิปรายผล (Discussion)

การสังเคราะห์และบูรณาการองค์ความรู้ระหว่างพุทธจิตวิทยา ประสาทวิทยาการรู้คิด และฟิสิกส์เชิงโครงสร้าง ในบทความวิชาการฉบับนี้ ได้เปิดมุมมองใหม่และมอบนัยสำคัญเชิงลึกที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ทั้งต่อการศึกษาเชิงวิชาการด้านพระพุทธศาสนาและการประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติภาวนา รวมถึงสุขภาวะทางจิตในสังคมร่วมสมัย ซึ่งสามารถอภิปรายประเด็นสำคัญได้เป็น ๓ มิติ ดังต่อไปนี้

ประการแรก ในมิติทางญาณวิทยาและหลักธรรมพุทธศาสนา: การทำความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนาผ่านแบบจำลองอารมณ์ในฐานะคลื่น ช่วยปลดเปลื้องความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมที่มักมองว่า เป้าหมายของการละกิเลสคือการทำให้จิตใจด้านชาหรือระงับความรู้สึกให้ดับสูญไปอย่างไร้ความรู้สึก (Emotional Numbness) แท้จริงแล้ว การพัฒนาจิตตามแนวทางเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานมิได้มุ่งทำลายความรู้สึกให้หมดไป หากแต่มุ่งเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงการรับรู้ (Cognitive Relationship) ที่จิตมีต่อความรู้สึกนั้น ๆ การที่อนุสัยกิเลสเบาบางลงจากการฝึกฝนสติอย่างต่อเนื่อง เปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงสภาวธรรมตามความเป็นจริง ณ ขณะผัสสะ กิเลสจึงสูญเสียพลังงานในการประกอบสร้างเป็นเรื่องราวตัวตน (Papañca) การศึกษาครั้งนี้จึงยืนยันว่า ปัญญาญาณในพุทธศาสนามิใช่เรื่องลี้ลับเหนือธรรมชาติ แต่เป็นทักษะการรู้เท่าทันกระบวนการทางจิตที่สามารถอธิบายและตรวจสอบได้ในมิติของปรากฏการณ์วิทยา

ประการที่สอง ในมิติด้านจิตวิทยาคลินิกและจิตบำบัดร่วมสมัย: โมเดลปฏิบัติการบูรณาการ ๓ ขั้นตอนที่นำเสนอในบทความนี้ มีความสอดคล้องอย่างกลมกลืนกับแนวทางการบำบัดทางจิตวิทยายุคที่สาม (Third-Wave Cognitive Behavioral Therapies) เช่น การบำบัดด้วยการยอมรับและพันธสัญญา (Acceptance and Commitment Therapy - ACT) และการบำบัดด้วยสติเป็นฐาน (Mindfulness-Based Cognitive Therapy - MBCT) ซึ่งเน้นการพัฒนาทักษะการแยกแยะอารมณ์ (Emotional Granularity) การถอนตัวจากความคิด (Cognitive Diffusion) และการเผชิญหน้ากับความรู้สึกไม่สบายใจด้วยความยอมรับไร้การตัดสิน (Non-judgmental Awareness) การผสานกรอบคิดทางพุทธศาสนาเข้ากับทฤษฎีสมองเชิงคาดการณ์ จึงเป็นสะพานเชื่อมที่ช่วยให้บุคลากรทางการแพทย์และนักจิตวิทยาคลินิกสามารถนำเทคนิคการเจริญสติไปอธิบายและออกแบบโปรแกรมบำบัดรักษาผู้ป่วยที่มีภาวะวิตกกังวล ซึมเศร้า หรือมีความผิดปกติในการควบคุมอารมณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีวิทยาศาสตร์รองรับ

ประการที่สาม ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยเชิงประจักษ์ในอนาคต: แม้บทความนี้จะเป็นการศึกษาเชิงสังเคราะห์ทางทฤษฎีและปรากฏการณ์วิทยาเป็นหลัก แต่นัยสำคัญที่ได้เปิดพื้นที่

ให้แก่นักวิจัยรุ่นหลังสามารถนำไปต่อยอดผ่านการทดลองทางวิทยาศาสตร์เชิงประจักษ์ (Empirical Research) ได้อย่างกว้างขวาง เช่น การใช้เครื่องมือสร้างภาพสมองด้วยคลื่นสนามความเข้มสูง (fMRI) หรือการตรวจคลื่นไฟฟ้าสมอง (EEG) เพื่อวัดระดับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสมองและการทำงานของสมองส่วน Insular Cortex ซึ่งรับผิดชอบการประมวลผล Interoception รวมถึงการทำงานของ Default Mode Network (DMN) ซึ่งทำหน้าที่สร้างเรื่องราวอัตตา ในกลุ่มผู้ปฏิบัติวิปัสสนาที่ผ่านการอบรมเวทนานุปัสสนาเปรียบเทียบกับกลุ่มควบคุม การศึกษาวิจัยในลักษณะดังกล่าวจะช่วยยืนยันความถูกต้องเชิงประจักษ์ของโมเดลบูรณาการนี้ และช่วยยกระดับองค์ความรู้ทางพุทธจิตวิทยาให้ก้าวสู่ความเป็นสากลมากยิ่งขึ้น

บทสรุป

บทความวิชาการเรื่อง “อารมณ์ในฐานะคลื่น: สมองเชิงคาดการณ์กับการพัฒนาความละเอียดแห่งการรับรู้เวทนาของผู้ปฏิบัติวิปัสสนา” ได้แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการองค์ความรู้อันลึกซึ้งระหว่างพุทธจิตวิทยาเถรวาท ประสาทวิทยาการรู้คิด และฟิสิกส์เชิงโครงสร้าง ผ่านการวิเคราะห์เชิงปรากฏการณ์วิทยาและการปฏิบัติภาวนา ผลการศึกษาชี้ให้เห็นอย่างประจักษ์ชัดว่า อารมณ์และความรู้สึกทั้งปวงมิใช่มวลสสารหรือก้อนวัตถุตะกอนอันแข็งทึบที่ดำรงอยู่อย่างอิสระตามธรรมชาติ หากแต่เป็นกระบวนการอันมีพลวัตที่ถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างต่อเนื่องผ่านการทำงานของสมองเชิงคาดการณ์ (Predictive Brain) และถูกหล่อหลอมด้วยอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องในขันธสันดาน เมื่อสิ่งเร้ามากกระทบ ผัสสะและเวทนาจะเกิดขึ้น และหากขาดสติระลึกรู้ จิตย่อมไหลลื่นไปสู่กระบวนการปปัญจธรรม (Papañca) ซึ่งทำหน้าที่ผลิต “เรื่องราวอัตตา” ขึ้นมาครอบงำและผูกมัดผู้ปฏิบัติให้จมดิ่งอยู่ในกองทุกข์

ทว่า เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาได้น้อมนำหลักการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานมาฝึกผสานผ่านโมเดลการปฏิบัติ ๓ ขั้นตอน จนกระทั่งถึงขั้นการเฝ้าดูการแปรปรวนของเวทนาในฐานะคลื่นด้วยสติที่มีความถี่และความต่อเนื่อง โดยตระหนักชัดเจนว่าเป็นเพียงอุปมาเชิงโครงสร้าง ไม่ใช่การนำกลไกควอนตัมมากำหนดจิต สติอันมั่นคงนี้จะทำหน้าที่สกัดกั้นการทำงานอัตโนมัติของสมองเชิงคาดการณ์ และตัดกระแสการส่งต่อพลังงานไปยังอนุสัยกิเลส การฝึกฝนเช่นนี้ทำให้เกิดรอยต่อสำคัญในการเปลี่ยนผ่านจาก จิตคาดการณ์ ที่ถูกครอบงำด้วยเรื่องราวอัตตา สู่การเกิดจิตรู้แจ้ง ที่ประจักษ์ในกฎไตรลักษณ์ การบูรณาการข้ามศาสตร์อย่างมีขอบเขตทางญาณวิทยานี้ จึงไม่เพียงยืนยันความลึกซึ้งของพุทธธรรม หากแต่ยังเป็นสะพานเชื่อมองค์ความรู้ที่ทรงคุณค่าต่อการพัฒนาสุขภาวะทางจิตในสังคมร่วมสมัยอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖.

Barrett, Lisa Feldman. **How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain**. New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017.

Barrett, Lisa Feldman, and W. Kyle Simmons. "Interoceptive Predictions in the Brain." **Nature Reviews Neuroscience** 16, no. 7 (2015): 419–429.

Ekman, Paul. "An Argument for Basic Emotions." **Cognition & Emotion 6**, no. 3–4 (1992): 169–200.

Itano, Wayne M., D. J. Heinzen, J. J. Bollinger, and D. J. Wineland. "Quantum Zeno Effect." **Physical Review A** 41, no. 5 (1990): 2295–2300.

Kashdan, Todd B., Lisa Feldman Barrett, and Patrick E. McKnight. "Unpacking Emotion Differentiation: Transforming Unpleasant Experience by Perceiving Distinctions in Negativity." **Current Directions in Psychological Science** 24, no. 1 (2015): 10–16.

Misra, B., and E. C. G. Sudarshan. "The Zeno's Paradox in Quantum Theory." **Journal of Mathematical Physics** 18, no. 4 (1977): 756–763.

Namo Buddhaya [ช่องนะโมพุทธายะ]. "**ถอดรหัสจิต สกทาคามี เห็นกิเลสละเอียดระดับควอนตัม**." YouTube video, ความยาว ๒๔:๑๕ นาที. เข้าถึงเมื่อ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๙.

Nyanatiloka Mahathera. **Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines**. Kandy: Buddhist Publication Society, 1980.

Russell, James A. "Core Affect and the Psychological Construction of Emotion." **Psychological Review** 110, no. 1 (2003): 145–172.

Stenger, Victor J. "Quantum Quackery." **Skeptical Inquirer** 21, no. 1 (1997): 37–40.

พุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

Public Administration-Based Buddhist Innovation of Mahachulalongkornrajavidyalaya University in Strengthening Communities

ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี[*]
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
Asst.Prof.Dr.Nites Sanannaree
Email: nites.san@mcu.ac.th

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทและรูปแบบ พุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในยุคการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ใช้วิธีการศึกษาจากการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลจากรายงานการวิจัยและเอกสารเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษา พบว่า พุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ของ มจร มีความโดดเด่นด้วยการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับการจัดการภาครัฐ ผ่านกลไกเครือข่ายความร่วมมือ บวร คือ บ้าน วัด โรงเรียน หรือ ราชการ โดยมีหลักธรรมสำคัญ เช่น ไตรสิกขา ภาวนา ๔ และทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ เป็นแกนกลางในการพัฒนาศักยภาพมนุษย์และการแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงพื้นที่ผ่านบทบาทของพระบัณฑิตอาสาและพระธรรมจาริก อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้ในชุมชนที่มีความหลากหลายยังเผชิญความท้าทายทั้งข้อจำกัดทางพระวินัยของสงฆ์ต่อวิถีชีวิตทางโลก ปัญหาความไม่ต่อเนื่องเชิงนโยบายและงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และความซับซ้อนของโครงสร้างหนี้สินที่มาพร้อมกับความเจริญทางวัตถุ แต่ผลการศึกษาเชิงประจักษ์ยืนยันว่าแนวทางดังกล่าวสามารถก้าวข้ามข้อขัดแย้งเหล่านี้ได้ โดยการพัฒนา กลุ่มเศรษฐกิจเชิงจิตวิญญาณ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และ

---

[*] ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ วิทยาเขตขอนแก่น

การประสานพลังความร่วมมือในลักษณะแนวราบ ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: พุทธนวัตกรรม; รัฐประศาสนศาสตร์; มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย; ความเข้มแข็งของชุมชน;, เครือข่ายบวร

Abstract

This academic article aims to analyze the role and model of Public Administration-Based Buddhist Innovation of Mahachulalongkornrajavidyalaya University (MCU) in strengthening communities in the era of rapid disruption. The study methodology is based on synthesizing data from relevant research reports and policy documents. The findings reveal that MCU's Buddhist innovation in public administration stands out through the integration of Buddhist principles with public management. This is implemented via the Bawon consisted of Home, Temple, School/Government and network, employing key Buddhist principles such as the Threefold Training (Sikkha), the Fourfold Development (Bhavana 4), and the virtues conducive to present benefits (Ditthadhammikattha 4) as the core of human capacity building and area-based poverty reduction led by Phra Bundit Asa and Phra Dhammajarik. However, implementation in diverse communities faces challenges, including monastic Vinaya constraints on worldly affairs, lack of continuity in local government policies and budgets, and complex debt structures associated with material development. Nevertheless, empirical evidence indicates that these conflicts can be overcome by developing spiritual economy groups with temples serving as learning hubs and facilitating horizontal synergy. This approach successfully enables communities to achieve sustainable self-reliance and strength.

Keywords: Buddhist Innovation; Public Administration; Mahachulalongkorn rajavidyalaya University; Community Strengthening; Bawon Network

บทนำ

ในกระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเทคโนโลยีรวมถึงปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในศตวรรษที่ ๒๑ สังคมไทยกำลังเผชิญหน้ากับความท้าทายเชิงโครงสร้างอย่างรุนแรง ทั้งปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ปัญหาความยากจนที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม และวิกฤตความเสื่อมถอยทางคุณธรรมจริยธรรม (พระปลัดเอกชัย จนฺทโชโต, ๒๕๖๔) ความอ่อนแอของชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบันสะท้อนผ่านโครงสร้างหนี้สินภาคครัวเรือนที่สะสมและรายได้ที่ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ประกอบกับปัญหายาเสพติดและการละเมิดศีลธรรมในแวดวงอาชีพต่าง ๆ ที่ขยายวงกว้างจนน่าวิตก (พระครูพิลาสธรรมากร และคณะ, ๒๕๖๖) วิกฤตการณ์เหล่านี้นำไปสู่ความจำเป็นในการทบทวนและสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ในทางรัฐประศาสนศาสตร์เพื่อยกระดับและฟื้นฟูชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

ในทางรัฐประศาสนศาสตร์แบบดั้งเดิม (Old Public Management : OPM) การจัดการภาครัฐมักเน้นโครงสร้างอำนาจในแนวดิ่ง การยึดระเบียบกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดและล่าช้า ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาของชุมชนที่มีความพลวัตและซับซ้อน (ธนยศ ชวะนิตย์, ๒๕๖๑) ขณะที่กระบวนทัศน์การจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New Public Management : NPM) แม้พยายามนำระบบตลาดและการแข่งขันของภาคเอกชนเข้ามาช่วย แต่บ่อยครั้งก็ละเลยมิติทางสังคม วัฒนธรรม และจิตใจ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในพื้นที่และการขาดความไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชน (ธนยศ ชวะนิตย์, ๒๕๖๑; เดชา พวงงาม, ๒๕๖๕) ด้วยเหตุนี้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในฐานะสถาบันอุดมศึกษากลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา (กลุ่มที่ ๔) จึงได้เสนอกรอบแนวคิดพุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ ภายใต้แผนพัฒนามหาวิทยาลัยฯ ระยะที่ ๑๓ (พ.ศ. ๒๕๖๖-๒๕๗๐) ซึ่งกำหนดวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนในการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนาบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ และสร้างพุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม (พระธรรมวัชรบัณฑิต, ๒๕๖๕)

ตามนิยามอย่างเป็นทางการของแผนพัฒนา มจร ระยะที่ ๑๓ พุทธนวัตกรรม หมายถึง สิ่งที่ถูกปรับปรุงหรือพัฒนาขึ้นใหม่ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านผลผลิต กระบวนการ การให้บริการ และการบริหารจัดการ เพื่อนำไปสู่การสร้างคุณค่า การเพิ่มมูลค่า และการสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ในด้านสุขภาพใจ สุขภาพกาย รวมไปถึงอาชีพและชุมชน (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕) พุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์จึงเป็นเครื่องมือเชิงกลไก ในการผสานมิติทางศาสนาธรรมและพลังความร่วมมือเชิงพื้นที่เพื่อขับเคลื่อนความเข้มแข็งของชุมชน โดยมุ่งปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการมีส่วนร่วมของประชาชนจากระดับรากฐานผ่านการทำความเข้าใจในบริบทภูมิสังคมที่แตกต่างหลากหลายอย่างรอบคอบ

จุดเด่นของพุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ของ มจร

จุดเด่นประการแรกของพุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ที่ มจร นำมาประยุกต์ใช้ คือ การสร้างกลไกและกระบวนการทำงานที่มีพุทธบูรณาการ (Buddhist Integration) ร่วมกับศาสตร์สมัยใหม่ โดยมุ่งเน้นการสร้างพลังการมีส่วนร่วมบนฐานคิดของหลักพุทธธรรมอย่างเป็นระบบ (พระปลัดเอกชัย จนฺทโชโต, ๒๕๖๔) กลไกสำคัญที่มีความเข้มแข็งเป็นอย่างยิ่งคือ เครือข่ายความร่วมมือในลักษณะ บวร ประกอบด้วย บ้าน วัด โรงเรียน/ส่วนราชการ ซึ่งขับเคลื่อนโดยอาศัยวัดและสถาบันสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการประสานงานและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน (กนกวรรณ เอี่ยมชัย และคณะ, ๒๕๖๑; พระครูพิลาสธรรมากร และคณะ, ๒๕๖๖) มิติด้านการบริการสังคมและการปฏิบัติศาสนกิจของพระนิสิตได้รับการต่อยอดและถอดบทเรียนเพื่อสร้างเป็นพื้นที่สุขภาวะการเรียนรู้ต้นแบบ ที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนทั้งในมิติกายภาพและจิตภาพอย่างสมดุล (พระมหาประยูร โชติวโร, ๒๕๖๕; รศ.ดร.สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ, ๒๕๖๖)

ในทางปฏิบัติ มจร ได้บูรณาการภารกิจการศึกษาและการวิจัยเชิงพื้นที่ผ่านบทบาทของพระนิสิตปฏิบัติศาสนกิจ พระบัณฑิตอาสา และ พระธรรมจาริกที่ลงไปฝังตัวและปฏิบัติงานเผยแผ่พระธรรมในชุมชนทุรกันดารหรือพื้นที่สูง (พระครูพิลาสธรรมากร และคณะ, ๒๕๖๖) พระสงฆ์นักพัฒนาเหล่านี้ใช้พุทธนวัตกรรมในรูปแบบของ การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยหลักภาวนา ๔ คือ กาย ศีล จิต ปัญญา อาทิ การส่งเสริมสุขภาวะทางกายด้วยหลัก ๕ อ ประกอบด้วย อาหาร อุจจาระ อากาศ ออกกำลังกาย อารมณ์ การสร้างความสามัคคีทางสังคมด้วยสารณียธรรม และการอบรมวิปัสสนาเพื่อให้เกิดภูมิคุ้มกันทางปัญญาตามแนวทางอริยสัจ ๔ (พระอุดมบัณฑิต, ๒๕๖๒; พระครูสุตพัฒโนดม และคณะ, ๒๕๖๗) ควบคู่กับการน้อมนำหลักพุทธธรรม ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือธรรมหัวใจเศรษฐี ซึ่งประกอบด้วย ขยันหา อุฏฐานสัมปทา รักษาดี อารักขสัมปทา มีมิตรดี กัลยาณมิตตตา และเลี้ยงชีพพอดี สมชีวิตา มาขับเคลื่อนการประกอบสัมมาอาชีพและการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในระดับฐานราก (พระครูพิลาสธรรมากร และคณะ, ๒๕๖๖)

ประเด็นขัดแย้งและข้อจำกัดในการนำพุทธนวัตกรรมไปปฏิบัติจริง

อย่างไรก็ดีการนำพุทธนวัตกรรมไปปฏิบัติจริงในสังคมที่มีความหลากหลายและเต็มไปด้วยพลวัตยังเผชิญกับข้อจำกัดและประเด็นขัดแย้งที่สำคัญหลายประการ ประการแรกคือ ข้อจำกัดทางพระวินัยของสงฆ์ ตามที่ปรากฏในหมวดมัชฌิมศีลในพรหมชาลสูตร ซึ่งกำหนดให้พระสงฆ์ต้องงดเว้นวิถีชีวิตและการกระทำอันเป็นของชาวบ้าน เช่น การค้าขาย การหุงต้มอาหาร และการ

ข้องแวะครุ่นคิดเรื่องเงินทอง (พระครูสุตพัฒโนดม และคณะ, ๒๕๖๗) ทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องบางส่วนเกิดความกังวลว่า การที่พระสงฆ์นักพัฒนาเข้าไปส่งเสริมด้านการตลาดและการขายผลิตภัณฑ์ชุมชน อาจเป็นเหตุกระตุ้นให้เกิดความเสื่อมในการรักษาพระวินัยได้ แม้ว่าจุดประสงค์จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและการส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชนก็ตาม (พระครูสุตพัฒโนดม และคณะ, ๒๕๖๗)

ประการที่สองคือ ปัญหาความซ้ำซ้อนและความไม่ต่อเนื่องเชิงนโยบายของภาครัฐ การขับเคลื่อนการพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มักเป็นการทำงานตามข้อบัญญัติและข้อบังคับ เมื่อสิ้นสุดภารกิจหรือหมดงบประมาณในแต่ละโครงการ การทำงานจึงจบลงเป็นเรื่อง ๆ โดยขาดความเชื่อมโยงและความต่อเนื่องที่จะส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาว และประการสุดท้ายคือ มายาคติของความเจริญทางวัตถุที่สัมพันธ์กับหนี้สิน จากข้อมูลเชิงประจักษ์ในพื้นที่วิจัยพบข้อสังเกตสำคัญว่าชุมชนที่มีความพร้อมทางโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกทางวัตถุมากกว่า มักมีรายได้ที่สูงกว่า แต่ในขณะเดียวกัน กลับมีหนี้สินสะสมที่มากกว่าชุมชนที่ห่างไกล (พระครูพิลาสธรรมากร และคณะ, ๒๕๖๖) แสดงให้เห็นว่าความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีการสื่อสาร ได้นำพาซึ่งกระแสบริโภคนิยมและความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งเป็นโจทย์ท้าทายหลักในการแก้ปัญหาความยากจนด้วยพุทธนวัตกรรม

๓. ประเด็นสนับสนุนเชิงทฤษฎีและประจักษ์พยานความสำเร็จ

เพื่อก้าวข้ามข้อขัดแย้งและข้อท้าทายข้างต้น พุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ของ มจร ได้รับการสนับสนุนด้วยผลการวิจัยเชิงประจักษ์และเครื่องมือเชิงทฤษฎี ที่พิสูจน์ให้เห็นว่า แนวทางของสถาบันสงฆ์สามารถสร้างความเข้มแข็งได้อย่างยั่งยืนผ่านกระบวนการทำงานที่มีลักษณะแนวราบและการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ในการแก้ปัญหาข้อวินัยสงฆ์ มจร ได้พัฒนาตัวแบบที่พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้อำนวยการเรียนรู้ (Learning Facilitator) และ ที่ปรึกษาเชิงธรรมะ โดยจัดตั้งกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มพ่อบ้าน และกลุ่มเยาวชนขึ้นมาบริหารจัดการเรื่องการจำหน่ายและการตลาดอย่างเป็นอิสระ (รศ.ดร.สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ, ๒๕๖๖) ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จเป็นรูปธรรมคือ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนต้นแบบภายใต้ตราสัญลักษณ์ร่วมขายดีของดอย อันประกอบด้วย ๓ ผลิตภัณฑ์ ได้แก่ ข้าวดอยดอกแดง กาแฟห้วยบง และผ้าทอวัดจันทร์ ซึ่งเป็นการนำทุนทางวัฒนธรรมและประเพณีปกาเกอะญอมาเพิ่มมูลค่า โดยวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา และจัดตั้งศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนบ้านวัดจันทร์เพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวโดยตรง (รศ.ดร.สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ, ๒๕๖๖)

นอกจากนี้ ผลการทดสอบก่อนและหลังการอบรม (Pre-test และ Post-test) ในหลักสูตรการพัฒนาเชิงพื้นที่ด้วยพุทธนวัตกรรม ชี้ให้เห็นว่าผู้เข้าร่วมอบรมมีความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยคะแนนเฉลี่ยรวมเพิ่มขึ้นจาก ๒.๗๘ เป็น ๔.๑๔ (รศ.ดร.สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ, ๒๕๖๖) โดยเฉพาะในด้านการสร้างคุณค่าและเรื่องราวของสินค้าชุมชน และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ด้วยทุนทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ความสำเร็จของการสร้างความเข้าใจและการพึ่งตนเองนี้ ยังช่วยดึงรั้งพฤติกรรมผู้บริโภคให้ออกจากสังคมงมงายสู่สังคมความรู้ ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ทาริตา แตงเส็ง และคณะ, ๒๕๖๓) จึงเห็นได้ชัดว่า กระบวนการเชิงพุทธนวัตกรรมของมจร มิได้มุ่งเน้นการเติบโตในเชิงปริมาณหรือตัวเลขเศรษฐกิจมูลค่าสูง แต่เป็นการวางรากฐานด้านความมั่นคงทางจิตใจและสร้างความเข้มแข็งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตอย่างแท้จริง

สรุป

การส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนผ่านพุทธนวัตกรรมเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถือเป็นนวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ที่ก้าวข้ามขีดจำกัดของการบริหารภาครัฐแบบเดิม แก่นสำคัญที่สุดของบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเข้มแข็งที่แท้จริงไม่ได้เกิดจากการพัฒนาโครงสร้างทางวัตถุเพียงลำพัง หากแต่ต้องเริ่มจากการพัฒนาศักยภาพภายในของมนุษย์ด้วยหลักพุทธธรรม โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นผู้เชื่อมประสานความร่วมมือภายใต้เครือข่ายบวร เพื่อขับเคลื่อนการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงจิตวิญญาณ แม้การดำเนินงานจะมีข้อจำกัดทั้งทางพระวินัยและงบประมาณของภาครัฐ แต่ตัวแบบการทำงานเชิงพื้นที่และการจัดกลุ่มอาชีพที่ยึดโยงกับทุนทางวัฒนธรรม สามารถคลี่คลายข้อขัดแย้งเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดสุขภาวะทางปัญญาและการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนของสังคม

องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกในบทความนี้ นำไปสู่การค้นพบองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นกรอบแนวคิด ตัวแบบพุทธนวัตกรรมรัฐประศาสนศาสตร์เชิงบูรณาการ (*Public Administration-Based Buddhist Integration Model)* ซึ่งอธิบายกระบวนการพัฒนาและส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล องค์กร และชุมชนอย่างยั่งยืน กระบวนการนี้สามารถออกแบบและอธิบายเป็นแผนภาพหรือโมเดลที่ชัดเจน เพื่อให้นำไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ได้จริงในเชิงปฏิบัติการ เป็นโครงสร้างเชิงระบบที่มีลักษณะการหมุนเวียนแบบบูรณาการแบบองค์รวม ประกอบด้วย ๓ วงล้อแห่งฟันเฟืองที่ทำงานเชื่อมประสานกัน วงล้อที่ *1 (*วงล้อในสุด) คือ ฟันเฟืองพลังแห่งพระสงฆ์

และพุทธธรรม (*Monk Power & Dhamma)* ทำหน้าที่เป็นแกนกลางขับเคลื่อนสติปัญญาและจิตสำนึกตามแนวคิด ภาวนา ๔ และทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ วงล้อที่ ๒ (วงล้อกลาง) คือ ฟันเฟืองกลไกบวรเชิงบูรณาการ (*Bawon Synergy)* ทำหน้าที่จัดกระบวนการเรียนรู้แนวราบในพื้นที่ สร้างวัดเป็นศูนย์สิกขา คลังความรู้ภูมิปัญญา และเชื่อมประสานบ้านและโรงเรียน/ราชการ วงล้อที่ ๓ (วงล้อนอกสุด) คือ ฟันเฟืองเศรษฐกิจจิตวิญญาณและนวัตกรรมชุมชน (*Spiritual Economy & Local Innovation)* ทำหน้าที่แปรเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมเดิมให้เป็นผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ต้นแบบภายใต้กรอบเศรษฐกิจสร้างสรรค์พอเพียง เช่น แบรนด์ขายดีของดอย วงล้อทั้งสามนี้จะทำงานขับเคลื่อนร่วมกันเพื่อส่งแรงไปยังเป้าหมายสูงสุดคือ ความสุขมวลรวมและการพึ่งพาตนเองที่ยั่งยืนของชุมชนในฐานะองค์กรสุขภาวะ

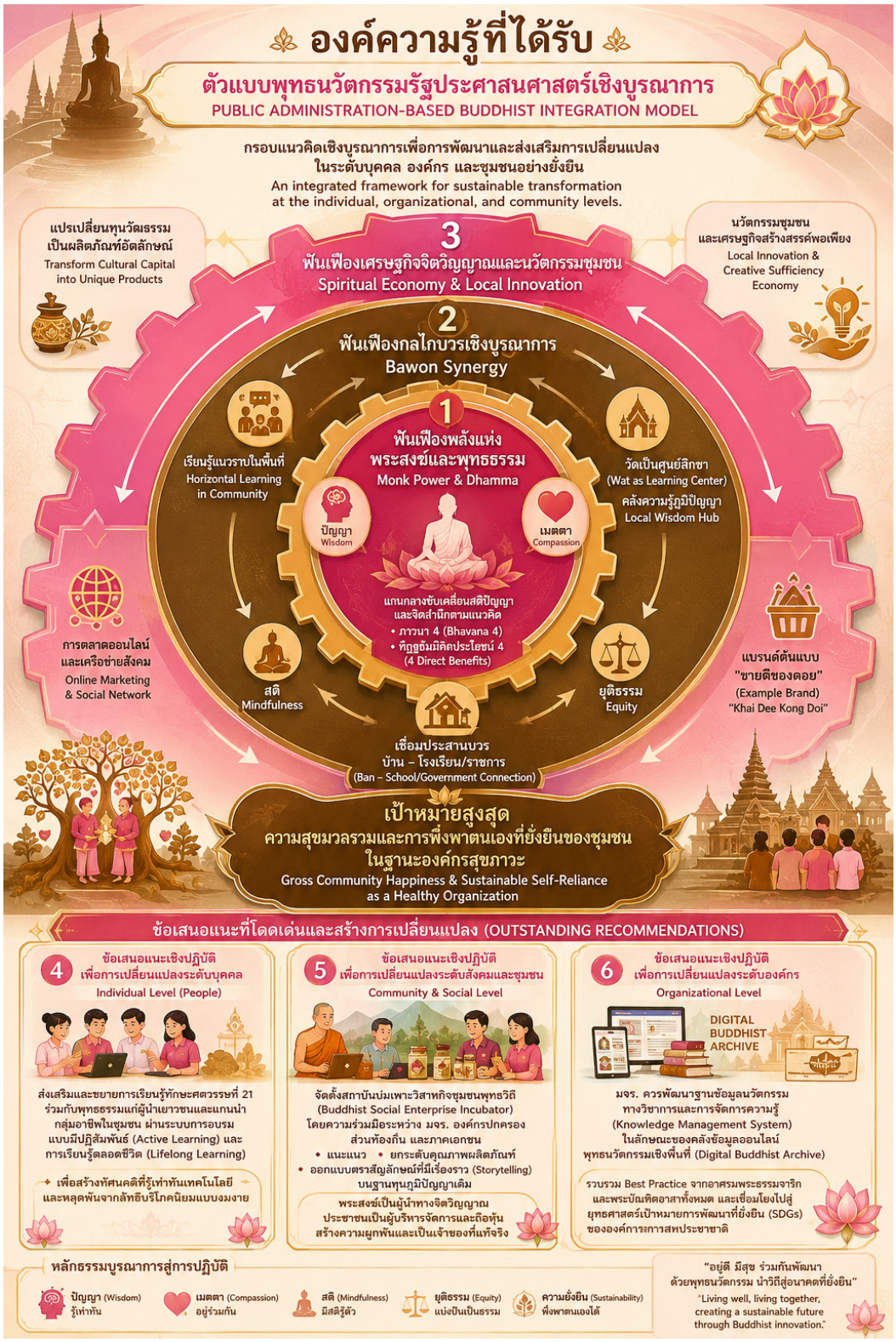
องค์ความรู้ที่ได้รับ
ตัวแบบพุทธนวัตกรรมรัฐประศาสนศาสตร์เชิงบูรณาการ
PUBLIC ADMINISTRATION-BASED BUDDHIST INTEGRATION MODEL
กรอบแนวคิดเชิงบูรณาการเพื่อการพัฒนาและส่งเสริมการเปลี่ยนแปลง
ในระดับบุคคล องค์กร และชุมชนอย่างยั่งยืน
An integrated framework for sustainable transformation
at the individual, organizational, and community levels.
แปรเปลี่ยนทุนวัฒธรรม
เป็นผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์
Transform Cultural Capital
into Unique Products
3
ฟันเฟืองเศรษฐกิจจิตวิญญาณและนวัตกรรมชุมชน
Spiritual Economy & Local Innovation
นวัตกรรมชุมชน
และเศรษฐกิจสร้างสรรค์พอเพียง
Local Innovation &
Creative Sufficiency
Economy
2
ฟันเฟืองกลไกบวรเชิงบูรณาการ
Bawon Synergy
1
ฟันเฟืองพลังแห่ง
พระสงฆ์และพุทธธรรม
Monk Power & Dhamma
ปัญญา
Wisdom
เมตตา
Compassion
แกนกลางขับเคลื่อนสติปัญญา
และจิตสำนึกตามแนวคิด
• ภาวนา 4 (Bhavana 4)
• ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4
(4 Direct Benefits)
เรียนรู้แนวราบในพื้นที่
Horizontal Learning
in Community
วัดเป็นศูนย์ลิกขา
(Wat as Learning Center)
คลังความรู้ภูมิปัญญา
Local Wisdom Hub
การตลาดออนไลน์
และเครือข่ายสังคม
Online Marketing
& Social Network
สติ
Mindfulness
ยุติธรรม
Equity
แบรนด์ต้นแบบ
"ขายดีของดอย"
(Example Brand)
"Khai Dee Kong Doi"
เชื่อมประสานบวร
บ้าน – โรงเรียน/ราชการ
(Ban – School/Government Connection)
เป้าหมายสูงสุด
ความสุขมวลรวมและการพึ่งพาตนเองที่ยั่งยืนของชุมชน
ในฐานะองค์กรสุขภาวะ
Gross Community Happiness & Sustainable Self-Reliance
as a Healthy Organization
ข้อเสนอแนะที่โดดเด่นและสร้างการเปลี่ยนแปลง (OUTSTANDING RECOMMENDATIONS)
4 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ
เพื่อการเปลี่ยนแปลงระดับบุคคล
Individual Level (People)
ส่งเสริมและขยายการเรียนรู้ทักษะศตวรรษที่ 21
ร่วมกับพุทธธรรมแก่ผู้นำเยาวชนและแกนนำ
กลุ่มอาชีพในชุมชน ผ่านระบบการอบรม
แบบมีปฏิสัมพันธ์ (Active Learning) และ
การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning)
✦ เพื่อสร้างทัศนคติที่รู้เท่าทันเทคโนโลยี
และหลุดพ้นจากลัทธิบริโภคนิยมแบบงมงาย
5 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ
เพื่อการเปลี่ยนแปลงระดับสังคมและชุมชน
Community & Social Level
จัดตั้งสถาบันบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชนพุทธวิถี
(Buddhist Social Enterprise Incubator)
โดยความร่วมมือระหว่าง มจร. องค์กรปกครอง
ส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน
• แนะแนว • ยกระดับคุณภาพผลิตภัณฑ์
• ออกแบบตราสัญลักษณ์ที่มีเรื่องราว (Storytelling)
บนฐานทุนภูมิปัญญาเดิม
พระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ
ประชาชนเป็นผู้บริหารจัดการและถือหุ้น
สร้างความผูกพันและเป็นเจ้าของที่แท้จริง
6 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ
เพื่อการเปลี่ยนแปลงระดับองค์กร
Organizational Level
DIGITAL
BUDDHIST
ARCHIVE
มจร. ควรพัฒนาฐานข้อมูลนวัตกรรม
ทางวิชาการและการจัดการความรู้
(Knowledge Management System)
ในลักษณะของคลังข้อมูลออนไลน์
พุทธนวัตกรรมเชิงพื้นที่ (Digital Buddhist Archive)
รวบรวม Best Practice จากอาศรมพระธรรมจาริก
และพระบัณฑิตอาสาทั้งหมด และเชื่อมโยงไปสู่
ยุทธศาสตร์เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs)
ขององค์การการสหประชาชาติ
หลักธรรมบูรณาการสู่การปฏิบัติ
ปัญญา (Wisdom)
รู้เท่าทัน
เมตตา (Compassion)
อยู่ร่วมกัน
สติ (Mindfulness)
มีสติรู้ตัว
ยุติธรรม (Equity)
แบ่งปันเป็นธรรม
ความยั่งยืน (Sustainability)
พึ่งพาตนเองได้
"อยู่ดี มีสุข ร่วมกันพัฒนา
ด้วยพุทธนวัตกรรม นำวิถีสู่อนาคตที่ยั่งยืน"
"Living well, living together,
creating a sustainable future
through Buddhist innovation."

ข้อเสนอแนะที่โดดเด่นและสร้างการเปลี่ยนแปลง

๑. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงระดับบุคคล

ควรส่งเสริมและขยายการเรียนรู้ทักษะศตวรรษที่ ๒๑ ร่วมกับพุทธธรรมแก่ผู้นำเยาวชนและแกนนำกลุ่มอาชีพในชุมชน ผ่านระบบการอบรมแบบมีปฏิสัมพันธ์ (Active Learning) และการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) เพื่อสร้างทัศนคติที่รู้เท่าทันเทคโนโลยีและหลุดพ้นจากลัทธิบริโภคนิยมแบบงมงาย

๒. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงระดับสังคมและชุมชน

ควรจัดตั้งสถาบันบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชนพุทธวิถี (Buddhist Social Enterprise Incubator) โดยความร่วมมือระหว่าง มจร องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน เพื่อทำหน้าที่แนะแนวยกระดับคุณภาพผลิตภัณฑ์ และออกแบบตราสัญลักษณ์ที่มีเรื่องราว (Storytelling) บนฐานทุนภูมิปัญญาเดิม โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณแต่ให้ประชาชนเป็นผู้บริหารจัดการและถือหุ้นเพื่อสร้างความผูกพันและเป็นเจ้าของที่แท้จริง

๓. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงระดับองค์กร

ควรพัฒนาฐานข้อมูลนวัตกรรมทางวิชาการและการจัดการความรู้ (Knowledge Management System) ในลักษณะของคลังข้อมูลออนไลน์พุทธนวัตกรรมเชิงพื้นที่ (Digital Buddhist Archive) เพื่อรวบรวม Best Practice จากนิสิตปฏิบัติศาสนกิจ อาศรมพระธรรมจาริกและพระบัณฑิตอาสาทั้งหมด และเชื่อมโยงไปสู่ยุทธศาสตร์เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ขององค์การสหประชาชาติ

บรรณานุกรม

กนกวรรณ เอี่ยมชัย และคณะ. กระบวนการพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพแบบมีส่วนร่วมระดับตำบลจังหวัดพะเยา. **วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ.** ๑๑(๓), ๓๑๗-๓๒๔.

เดชา พวงงาม. การสร้างเครือข่ายการบริหารปกครองแบบร่วมมือกันในการปฏิบัติภารกิจขององค์การบริหารส่วนจังหวัด. **วารสารสถาบันวิจัยพิมลธรรม.** เพชรบุรี: วิทยาลัยสงฆ์เพชรบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ทาริตา แตงเส็ง, ณัฐวิภา ทองรุ่ง และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. การพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธ. **Journal of Modern Learning Development**, ๕(๔), ๒๓๙.

ธนยศ ชวะนิตย์. รูปแบบกระบวนทัศน์รัฐประศาสนศาสตร์เชิงวัฒนธรรม. **วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์,** ๗(๑), ๑-๑๗.

พระครูพิลาสธรรมากร (ณัฐพล ประชุณหะ), พระครูพิสุทธิ์ชยานุศาสก์ (ชิตชัย สีดอกไม้), สมบูรณ์ ตาสนธิ, เดชา ตาละนึก และบัวสวรรค์ จันทร์พันดาว. การพัฒนาเชิงพื้นที่ของพระบัณฑิตอาสาและพระธรรมจาริกเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรบนพื้นที่สูง. **รายงานการวิจัย.** เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.

พระครูสุตพัฒโนดม และคณะ. กระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ของพระบัณฑิตอาสาและพระธรรมจาริกเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรบนพื้นที่สูง. **วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์**, ๙(๖), ๓๑๑-๓๒๕.

พระปลัดเอกชัย จนฺทโชโต (คงชีวะ). พุทธบูรณาการเพื่อส่งเสริมภาวะผู้นำของนักการเมืองท้องถิ่นจังหวัดสระบุรี. **ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต.** พระนครศรีอยุธยา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสุทิตย์ อาภากโร (อบอุ่น). **นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร: พิสิษฐ์ ไทยออฟเซต.

พระอุดมบัณฑิต (สมศักดิ์ สุทฺธิญาณเมธี). พระธรรมจาริก: กระบวนการและรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาบนพื้นที่สูง อาศรมพระธรรมจาริกบ้านเข็กน้อย จังหวัดเพชรบูรณ์. **ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** พระนครศรีอยุธยา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **แผนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ระยะที่ ๑๓ (พ.ศ. ๒๕๖๖-๒๕๗๐) ฉบับสมบูรณ์.** พระนครศรีอยุธยา: สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รศ.ดร.สมบูรณ์ ตาสนธิ และคณะ. การพัฒนาเชิงพื้นที่ของพระบัณฑิตอาสาและพระธรรมจาริกด้วยนวัตกรรมชุมชนวิถีพุทธเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของราษฎรบนพื้นที่สูง. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร,** ๑๑(๗), ๒๘๖๘-๒๘๘๒.

จิตวิทยากลับด้าน : การบูรณาการหลักอริยสัจจ์ ๔ เพื่อส่งเสริมจิตวิทยาเชิงบวกของเยาวชน
Reverse Psychology: Integrating the Four Noble Truths to Promote Positive Psychological Development among Youth

ดร.อนันต์ คติยะจันทร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย
Email : anan.kati@mcu.ac.th

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่ออธิบายแนวคิดจิตวิทยากลับด้าน วิเคราะห์ความเชื่อมโยงกับแรงต้านทางจิตวิทยา และเสนอแนวทางบูรณาการหลักอริยสัจ ๔ เพื่อส่งเสริมจิตวิทยาเชิงบวกของเยาวชน โดยใช้การสังเคราะห์เอกสารด้านพระพุทธศาสนา จิตวิทยาพัฒนาการ จิตวิทยาเชิงบวก และทฤษฎีการกำหนดตนเองเป็นฐาน แนวคิดจิตวิทยากลับด้านในบทความนี้ มิได้หมายถึงการหลอกลวงหรือชักจูงให้เยาวชนทำสิ่งตรงข้ามกับคำสั่งอย่างไร้จริยธรรมแต่หมายถึงการปรับทิศทางการสื่อสารจากการบังคับ ควบคุม และตัดสิน ไปสู่คำถามสะท้อนคิด การให้ทางเลือกและการคืนอำนาจการตัดสินใจแก่เยาวชนอย่างมีขอบเขตเพราะแรงต้านมักเกิดขึ้นเมื่อบุคคลรับรู้ว่าเสรีภาพของตนถูกคุกคาม การบูรณาการอริยสัจ ๔ ทำให้กระบวนการดังกล่าวมีโครงสร้างชัดเจน ได้แก่ ทุกข์ คือ การยอมรับสภาพปัญหาและอารมณ์ตามจริง สมุทัย คือ การวิเคราะห์เหตุปัจจัย ความคิด ความอยาก และเงื่อนไขที่ก่อปัญหานิโรธ คือ การมองเห็นภาวะที่ดีขึ้นและความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลง และมรรค คือ การเลือกแนวปฏิบัติที่เหมาะสมด้วยตนเอง ผลการสังเคราะห์นำไปสู่ “R-4PY Model” ประกอบด้วย Reflect, Root, Reframe และ Respond ซึ่งเชื่อมโยงอริยสัจ ๔ กับความหวัง การรับรู้ความสามารถของตน ความยืดหยุ่นทางใจ การมองโลกในแง่ดี อารมณ์เชิงบวก ความสัมพันธ์ ความหมาย และความสำเร็จ บทความเสนอว่าการใช้จิตวิทยากลับด้านจะเกิดประโยชน์เมื่อดำเนินการอย่างโปร่งใส เคารพศักดิ์ศรี ไม่สร้างความอับอาย และไม่ใช้แทนการรักษาทางจิตเวชหรือการช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญ

คำสำคัญ: จิตวิทยากลับด้าน; อริยสัจ ๔; จิตวิทยาเชิงบวก; เยาวชน; แรงต้านทางจิตวิทยา

Abstract

This academic article explains reverse psychology, examines its relationship with psychological reactance, and proposes an integration of the Four Noble Truths for promoting positive psychological development among youth. The discussion synthesizes Buddhist teachings, developmental psychology, positive psychology, and self-determination theory. In this article, reverse psychology is not treated as covert manipulation or as an unethical attempt to make young people behave contrary to an instruction. Rather, it is reframed as an autonomy-supportive communication process that reverses the conventional direction of control: from commands, pressure, and judgment toward reflective questions, bounded choices, and responsible self-decision. This approach is grounded in the observation that reactance may arise when individuals perceive their freedom as threatened. The Four Noble Truths provide a disciplined problem-solving structure. Dukkha involves acknowledging the problem and associated emotions as they are; Samudaya involves identifying causal conditions, desires, beliefs, triggers, and social influences; Nirodha involves envisioning a realistic state of relief, growth, and improved functioning; and Magga involves selecting and practicing constructive actions. The synthesis results in the R4-PY Model: Reflect, Root, Reframe, and Respond. The model links the Four Noble Truths with hope, self-efficacy, resilience, optimism, positive emotion, engagement, relationships, meaning, and accomplishment. The article argues that ethical reverse psychology can be beneficial only when it is transparent, non-humiliating, developmentally appropriate, respectful of dignity, and accompanied by opportunities for genuine choice. It should not be used to deceive youth, intensify conflict, bypass safeguarding procedures, or replace professional mental-health assessment and treatment.

Keywords: Reverse Psychology; Four Noble Truths; Positive Psychology; Youth; Psychological Reactance

บทนำ

เยาวชนเป็นช่วงวัยที่กำลังสร้างอัตลักษณ์ แสวงหาความเป็นอิสระ ทดลองบทบาททางสังคม และเรียนรู้การตัดสินใจด้วยตนเอง การสื่อสารจากผู้ใหญ่ที่เน้นคำสั่ง การห้าม การตำหนิ หรือการกำกับอย่างเข้มงวดจึงอาจก่อให้เกิดแรงต้าน แม้ผู้ใหญ่จะมีเจตนาดีและมุ่งป้องกันความเสี่ยงก็ตาม ทฤษฎีแรงต้านทางจิตวิทยาอธิบายว่า เมื่อบุคคลรับรู้ว่าเสรีภาพในการเลือกถูกคุกคาม บุคคลอาจเกิดแรงจูงใจที่จะกู้คืนเสรีภาพนั้นด้วยการปฏิเสธ โต้แย้ง หรือเลือกพฤติกรรมตรงข้ามกับสิ่งที่ถูกบังคับ (Brehm, 1966; Steindl et al., 2015) ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้แนวคิด “จิตวิทยากลับด้าน” ได้รับความสนใจในฐานะกลยุทธ์การสื่อสารที่ใช้ความต้องการอิสระของบุคคลเป็นแรงผลัก อย่างไรก็ตาม หากใช้โดยขาดความเข้าใจ จิตวิทยากลับด้านอาจกลายเป็นการหลอกลวง สร้างความไม่ไว้วางใจ หรือทำให้เยาวชนรู้สึกว่าถูกควบคุมอย่างซับซ้อนยิ่งกว่าเดิม จึงจำเป็นต้องวางหลักจริยธรรมและกรอบการใช้ที่เคารพศักดิ์ศรีของเยาวชน ในอีกด้านหนึ่ง จิตวิทยาเชิงบวกมุ่งศึกษาปัจจัยที่ทำให้บุคคลและชุมชนดำเนินชีวิตอย่างงอกงาม มิได้จำกัดอยู่เพียงการลดความผิดปกติหรือแก้ปัญหา แต่รวมถึงการพัฒนาจุดแข็ง ความหวัง ความหมาย ความสัมพันธ์ และความสามารถในการฟื้นตัว (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000) งานศึกษาในประเทศไทยพบว่ากระบวนการปรึกษาและกิจกรรมที่มีโครงสร้างสามารถเสริมสร้างทุนทางจิตวิทยาเชิงบวกของนักเรียนได้อย่างมีนัยสำคัญ (วุฒินันท์ สมคะเณ และคณะ, ๒๕๖๘) ขณะเดียวกัน หลักอริยสัจ ๔ เป็นกระบวนการรู้เท่าทันปัญหาที่ประกอบด้วยการกำหนดรู้ทุกข์ ละเหตุแห่งทุกข์ ทำความดับทุกข์ให้แจ้ง และเจริญหนทางแห่งความดับทุกข์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙) เมื่อประยุกต์ในบริบทการพัฒนาเยาวชน อริยสัจ ๔ จึงมิใช่เพียงคำสอนเชิงนามธรรม แต่เป็นกรอบคิดที่ช่วยให้เยาวชนมองปัญหาตามจริง วิเคราะห์เหตุปัจจัย เห็นความเป็นไปได้ของชีวิตที่ดีขึ้น และลงมือปฏิบัติด้วยความรับผิดชอบ บทความนี้จึงเสนอการบูรณาการจิตวิทยากลับด้านแบบเคารพอิสระเข้ากับอริยสัจ ๔ เพื่อเปลี่ยนแรงต้านให้เป็นพลังการเรียนรู้และส่งเสริมจิตวิทยาเชิงบวกอย่างยั่งยืน

เนื้อหาสาระสำคัญ

การทำความเข้าใจจิตวิทยากลับด้านในเชิงวิชาการจำเป็นต้องแยกออกจากภาพจำที่ว่าเป็นเพียงการพูดตรงข้ามเพื่อหลอกให้อีกฝ่ายทำตามความต้องการของผู้พูด แก่นที่มีฐานทางทฤษฎีอยู่ที่แรงต้านทางจิตวิทยา ความต้องการอิสระ และกระบวนการกำหนดตนเองของบุคคล ขณะที่อริยสัจ ๔ ทำหน้าที่เป็นกรอบตรวจสอบปัญหาและการปฏิบัติอย่างเป็นเหตุเป็นผล สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต, ๒๕๕๕) ได้อธิบายว่า อริยสัจ ๔ ครอบคลุมกระบวนการแก้ปัญหา

ตั้งแต่การรู้สภาพปัญหา การสืบค้นเหตุ การกำหนดเป้าหมายแห่งความดับปัญหา ไปจนถึงการลงมือปฏิบัติ ส่วน Ryan and Deci (2000) ชี้ว่าความเป็นอิสระ ความสามารถ และความสัมพันธ์เป็นความต้องการพื้นฐานที่เอื้อต่อแรงจูงใจภายในและความเป็นอยู่ที่ดี ดังนั้น การบูรณาการจึงต้องไม่ใช้การกลับด้านเพื่อควบคุมเยาวชน หากต้องใช้เพื่อเปิดพื้นที่ให้เยาวชนคิด เห็นเหตุผล เลือก และรับผิดชอบต่อผลของการเลือกด้วยตนเอง

๑. ความหมายและฐานทฤษฎีของจิตวิทยากลับด้าน

จิตวิทยากลับด้าน (reverse psychology) โดยความหมายทั่วไป คือ กลยุทธ์การสื่อสารที่ผู้สื่อสารแสดงความต้องการหรือเสนอทางเลือกในทิศทางหนึ่ง โดยคาดหวังว่าผู้รับสารจะเลือกทิศทางตรงข้าม เนื่องจากต้องการยืนยันอิสระของตนเอง แม้คำนี้จะใช้แพร่หลายในชีวิตประจำวัน แต่ฐานอธิบายทางวิชาการที่สำคัญคือทฤษฎีแรงต้านทางจิตวิทยาของ Brehm (1966) ซึ่งเสนอว่า บุคคลมีเสรีภาพทางพฤติกรรมที่ตนเชื่อว่าควรมี เมื่อเสรีภาพนั้นถูกจำกัด ข่มขู่ หรือยกเลิก จะเกิดภาวะแรงจูงใจที่ผลักให้บุคคลพยายามกู้คืนเสรีภาพผ่านการคิด ความรู้สึก หรือพฤติกรรม เช่น การปฏิเสธคำแนะนำ การลดคุณค่าของผู้สั่ง การให้ความสนใจกับตัวเลือกที่ถูกห้ามมากขึ้น หรือทำสิ่งตรงข้ามกับคำสั่ง งานทบทวนของ Steindl et al. (2015) แสดงให้เห็นว่าแรงต้านมีทั้งองค์ประกอบด้านอารมณ์ เช่น ความโกรธ ความหงุดหงิด และองค์ประกอบด้านความคิด เช่น การโต้แย้งในใจหรือการตั้งคำถามต่อผู้ใช้อำนาจ อย่างไรก็ดี จิตวิทยากลับด้านมิใช่เทคนิคที่ได้ผลกับทุกคนและทุกสถานการณ์ ประสิทธิผลขึ้นอยู่กับระดับความเป็นอิสระที่บุคคลให้คุณค่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง ความชัดเจนของเจตนา ระดับความเสี่ยง และประสบการณ์เดิมของผู้รับสาร เยาวชนที่รู้สึกว่าผู้ใหญ่ใช้เทคนิคเพื่อหลอกหรือเอาชนะอาจสูญเสียความไว้วางใจและเพิ่มแรงต้านมากกว่าเดิม บทความนี้จึงเสนอความหมายเชิงจริยธรรมใหม่ว่า “จิตวิทยากลับด้าน” คือ การกลับทิศของกระบวนการสื่อสารจากการกำหนดคำตอบให้เยาวชน ไปสู่การสร้างคำถามและเงื่อนไขให้เยาวชนเห็นผลของทางเลือกด้วยตนเอง ผู้ใหญ่ไม่จำเป็นต้องพูดตรงข้ามกับความจริง แต่สามารถใช้คำถาม เช่น “ถ้าเลือกไม่ทำ ผลที่ตามมาจะเป็นอย่างไร” “สิ่งใดสำคัญกับเรามากที่สุด” หรือ “อยากลองวิธีไหนก่อน” การกลับด้านลักษณะนี้มิใช่การหลอกลวง แต่เป็นการย้ายศูนย์กลางการตัดสินใจจากผู้ควบคุมไปสู่ผู้เรียนรู้ ทำให้เยาวชนได้ใช้ปัญญาและความรับผิดชอบอย่างเหมาะสมกับวัย

๒. ลักษณะพัฒนาการของเยาวชนและแรงต้านทางจิตวิทยา

ช่วงเยาวชนเป็นระยะเปลี่ยนผ่านที่บุคคลต้องปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกาย อารมณ์ ความคิด ความสัมพันธ์ และความคาดหวังทางสังคม เยาวชนเริ่มคิดเชิงนามธรรม เปรียบเทียบคุณค่าของตนกับผู้อื่น ตั้งคำถามต่อกฎเกณฑ์ และต้องการได้รับการยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีเสียงและมีสิทธิเลือก การควบคุมที่เข้มงวดโดยปราศจากเหตุผลจึงกระทบต่อความรู้สึกเป็นเจ้าของชีวิตโดยตรง ทฤษฎีการกำหนดตนเองอธิบายว่า การพัฒนาที่ดีต้องได้รับการสนับสนุนความต้องการพื้นฐานสามด้าน ได้แก่ ความเป็นอิสระในการเลือก ความรู้สึกว่าตนมีความสามารถ และความรู้สึกเชื่อมโยงกับบุคคลสำคัญ (Ryan & Deci, 2000) หากครอบครัวหรือสถานศึกษามุ่งแต่ความเชื่อฟังโดยไม่ให้โอกาสคิด เยาวชนอาจปฏิบัติตามเพียงชั่วคราว แต่ไม่เกิดแรงจูงใจภายใน ในทางตรงข้าม หากปล่อยเสรีภาพโดยไร้ขอบเขต เยาวชนอาจเผชิญความเสี่ยงที่เกินกว่าจะจัดการได้ ดังนั้น จุดสมดุลคือ "อิสระภายใต้ความรับผิดชอบ" ผู้ใหญ่กำหนดขอบเขตด้านความปลอดภัยและคุณธรรมอย่างชัดเจน แต่เปิดให้เยาวชนมีส่วนร่วมตัดสินใจในวิธีการและลำดับการปฏิบัติ แรงต้านของเยาวชนไม่ควรถูกตีความว่าเป็นความดื้อรั้นเสมอไป แรงต้านบางครั้งเป็นสัญญาณของความต้องการได้รับการรับฟัง ความไม่เข้าใจเหตุผล ความกลัวความล้มเหลว ความรู้สึกไร้ความสามารถ หรือประสบการณ์ที่เคยถูกตำหนิ เมื่อผู้ใหญ่ตอบโต้แรงต้านด้วยอำนาจ ความขัดแย้งจะยกระดับเป็นวงจรคำสั่ง–ปฏิเสธ–ลงโทษ–ต่อต้าน แต่เมื่อใช้การสื่อสารกลับด้านเชิงสะท้อน ผู้ใหญ่จะเริ่มจากการฟังและตั้งคำถามให้เยาวชนสำรวจความคิดของตนเอง เช่น "ส่วนไหนของเรื่องนี้ที่ทำให้รู้สึกไม่ยุติธรรม" หรือ "ถ้าตัดสินใจเอง อยากให้ผลเป็นอย่างไร" วิธีดังกล่าวช่วยลดการเผชิญหน้าและเปลี่ยนแรงต้านเป็นข้อมูลสำหรับทำความเข้าใจเหตุปัจจัย การเคารพอิสระจึงมิใช่การยอมตามทุกอย่าง แต่เป็นการสร้างพื้นที่ให้เยาวชนรู้ว่าเสียงของตนมีความหมาย ขณะเดียวกันต้องเรียนรู้ว่าการเลือกทุกครั้งมีผลและต้องรับผิดชอบต่อผลนั้น

๓. หลักอริยสัจ ๔ ในฐานะกระบวนการเรียนรู้และแก้ปัญหา

อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เป็นความจริงและภารกิจที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง และมรรคเป็นสิ่งที่ควรเจริญ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙, สํ.ม. ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒–๕๙๖) เมื่อนำมาใช้กับชีวิตเยาวชน "ทุกข์" มิได้หมายถึงการมองโลกในแง่ร้าย แต่คือความซื่อสัตย์ต่อสภาพจริง เช่น ความเครียดจากการเรียน ความขัดแย้งในครอบครัว การถูกรังแก ความรู้สึกด้อยค่า การติดเกม หรือความผิดหวังในความสัมพันธ์ การกำหนดรู้ทุกข์ทำให้เยาวชนสามารถเรียกชื่อประสบการณ์ แยกข้อเท็จจริงออกจากการตีความ และยอมรับอารมณ์โดยไม่รีบหนีหรือ

กดทับ "สมุทัย" คือการค้นหาเหตุและเงื่อนไข ไม่โทษตนเองหรือผู้อื่นแบบเหมารวม แต่พิจารณาทั้งความคิด ความคาดหวัง ความอยาก การเปรียบเทียบทางสังคม รูปแบบการใช้สื่อ การนอน ความสัมพันธ์ และสิ่งแวดล้อม "นิโรธ" คือการเห็นว่าปัญหาสามารถลดลงหรือเปลี่ยนแปลงได้ พร้อมกำหนดภาพของภาวะที่พึงประสงค์อย่างเป็นจริง เช่น สามารถจัดการเวลาได้ดีขึ้น กล้าขอความช่วยเหลือ หรือกลับมามีความสัมพันธ์ที่ปลอดภัย "มรรค" คือการสร้างแผนปฏิบัติที่สอดคล้องกับเหตุ เช่น ฝึกสติ ปรับความคิด จัดกิจวัตร ขอคำปรึกษา สื่อสารอย่างไม่รุนแรง และหลีกเลี่ยงปัจจัยเสี่ยง งานวิจัยของนงลักษณ์ ใจฉลาด และคณะ (๒๕๖๔) ชี้ว่าการส่งเสริมผู้เรียนให้กำหนดปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ ทดลองวิธีแก้ และสรุปแนวปฏิบัติด้วยตนเองเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำเนินชีวิตตามอริยสัจ ๔ เมื่อเชื่อมกับจิตวิทยากลับด้าน อริยสัจ ๔ ช่วยป้องกันมิให้เทคนิคกลายเป็นการชักใย เพราะผู้ใหญ่ต้องนำเยาวชนกลับมาที่ข้อเท็จจริง เหตุปัจจัย เป้าหมาย และการลงมือทำ ไม่ใช่สร้างแรงต้านเพื่อเอาชนะ แต่ใช้แรงต้านเป็นประตูให้เยาวชนตระหนักรู้และเลือกมรรคของตนอย่างรับผิดชอบ

๔. จิตวิทยาเชิงบวกและการพัฒนาเยาวชนอย่างงอกงาม

จิตวิทยาเชิงบวกเกิดขึ้นจากความพยายามขยายภารกิจของจิตวิทยาให้ครอบคลุมการสร้างคุณภาพชีวิตและความงอกงาม มิใช่มุ่งแก้ความผิดปกติเท่านั้น Seligman and Csikszentmihalyi (2000) เสนอให้ศึกษาคุณลักษณะและเงื่อนไขที่ทำให้บุคคล ครอบครัว และชุมชนดำเนินชีวิตได้ดี ต่อมา Seligman (2011) อธิบายความเป็นอยู่ที่ดีผ่านองค์ประกอบ PERMA ได้แก่ อารมณ์เชิงบวก การมีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ ความหมาย และความสำเร็จ ในบริบทเยาวชน แนวคิดดังกล่าวต้องไม่ถูกลดทอนเป็นคำสั่งให้ "คิดบวก" หรือปฏิเสธความทุกข์ เพราะการบังคับให้มองบวกอาจทำให้เยาวชนรู้สึกว่าความเจ็บปวดของตนไม่ถูกยอมรับ จิตวิทยาเชิงบวกที่เหมาะสมจึงเริ่มจากการรับรู้ปัญหา แล้วเสริมทรัพยากรภายในและภายนอกให้เยาวชนจัดการปัญหาได้ องค์ประกอบสำคัญอีกชุดหนึ่งคือทุนทางจิตวิทยาเชิงบวก ประกอบด้วยความหวัง การรับรู้ความสามารถของตน ความยืดหยุ่นทางใจ และการมองโลกในแง่ดี งานศึกษาของวุฒินันท์ สมคะเณ และคณะ (๒๕๖๘) พบว่าการปรึกษากลุ่มตามแนวคิดการรู้คิดและพฤติกรรมช่วยพัฒนาทุนทางจิตวิทยาเชิงบวกของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายได้ สะท้อนว่าความเป็นอยู่ที่ดีสามารถพัฒนาได้ด้วยกระบวนการที่มีเป้าหมายและการฝึกอย่างต่อเนื่อง การบูรณาการอริยสัจ ๔ ช่วยให้การส่งเสริมเชิงบวกไม่ลอยตัวจากความจริง ทุกข์ทำให้เยาวชนตระหนักรู้และยอมรับอารมณ์ สมุทัยทำให้รู้เท่าทันความคิดและเงื่อนไข นิโรธสร้างความหวังและภาพอนาคตที่เป็นไปได้ ส่วนมรรคสร้างความสามารถ ความพากเพียร และความสำเร็จจากการลงมือทำ สำหรับจิตวิทยากลับด้าน การสนับสนุนความเป็นอิสระจะเพิ่ม

ความรู้สึกเป็นเจ้าของเป้าหมาย เยาวชนไม่ได้ทำดีเพราะกลัวการลงโทษหรือเพียงต้องการเอาชนะผู้ใหญ่ แต่ทำเพราะมองเห็นคุณค่าและเลือกด้วยตนเอง กระบวนการเช่นนี้จึงมีโอกาสเปลี่ยนพฤติกรรมชั่วคราวให้เป็นคุณลักษณะภายในที่ยั่งยืน

๕. การบูรณาการจิตวิทยากลับด้าน อริยสัจ ๔ และจิตวิทยาเชิงบวก

การบูรณาการทั้งสามแนวคิดเริ่มจากการเปลี่ยนบทบาทของผู้ใหญ่จาก "ผู้กำหนดคำตอบ" เป็น "ผู้เอื้อให้เยาวชนค้นพบคำตอบ" ขั้นแรก ผู้ใหญ่ลดถ้อยคำที่คุกคามเสรีภาพ เช่น "ต้องทำเดี๋ยวนี้" "ห้ามคิดต่าง" หรือ "ถ้าไม่ทำแปลว่าเป็นคนไม่ดี" แล้วใช้ภาษาที่สะท้อนข้อเท็จจริงและให้ทางเลือกภายในขอบเขต เช่น "งานต้องเสร็จวันนี้ ระหว่างเริ่มตอนนี้กับหลังพักครึ่งชั่วโมงเลือกแบบไหน" ขั้นที่สอง ใช้โครงสร้างอริยสัจ ๔ เพื่อให้เยาวชนสำรวจสถานการณ์ ทุกข์ถามว่า "ตอนนี้อะไรเป็นปัญหาและรู้สึกอย่างไร" สมุทัยถามว่า "อะไรเป็นตัวกระตุ้นและมีความคิดใดอยู่เบื้องหลัง" นิโรธถามว่า "ถ้าปัญหาเบาลง ชีวิตจะเป็นอย่างไร" และมรรคถามว่า "ก้าวเล็กที่สุดที่ทำได้วันนี้คืออะไร" ขั้นที่สาม เชื่อมคำตอบกับจุดแข็งและองค์ประกอบเชิงบวก เช่น ช่วยให้เยาวชนระบุความสำเร็จเดิม คนที่ไว้วางใจ คุณค่าที่ต้องการรักษา และทักษะที่สามารถพัฒนาได้ กระบวนการนี้เป็น "การกลับด้าน" เพราะไม่บังคับให้เยาวชนรับคำตอบสำเร็จรูป แต่ให้เยาวชนตรวจสอบผลของทั้งการทำและไม่ทำด้วยเหตุผลของตนเอง ตัวอย่างเช่น เยาวชนที่ไม่ต้องการอ่านหนังสืออาจถูกถามว่า "ถ้าเลือกไม่อ่านเลย ผลใดที่ยอมรับได้และผลใดที่ไม่อยากให้เกิด" จากนั้นจึงชวนวิเคราะห์เหตุ เช่น ความเหนื่อย ความกลัวทำไม่ได้ หรือการไม่มีแผน แล้วกำหนดภาวะนิโรธเป็นการอ่านได้วันละยี่สิบนาทีโดยไม่เครียด และเลือกมรรค เช่น ปิดการแจ้งเตือน อ่านกับเพื่อน และบันทึกความก้าวหน้า การบูรณาการที่ดีต้องมีหลักประกันว่าเยาวชนมีสิทธิปฏิเสธ สนทนา และขอความช่วยเหลือ ผู้ใหญ่ต้องไม่สร้างสถานการณ์ปลอม ไม่ประชด ไม่ยั่วยุให้ทำสิ่งเสี่ยง และไม่ใช้ความอับอายเป็นแรงผลัก หากพบภาวะซึมเศร้า การทำร้ายตนเอง ความรุนแรง การใช้สารเสพติด หรืออาการทางจิตที่รุนแรง ต้องส่งต่อผู้เชี่ยวชาญ มิใช่ใช้จิตวิทยากลับด้านเป็นวิธีรักษา

สรุปสาระสำคัญ

จิตวิทยากลับด้านมีความเกี่ยวข้องกับแรงต้านที่เกิดเมื่อบุคคลรู้สึกว่าอิสระถูกคุกคาม แต่การใช้ในบริบทเยาวชนต้องปรับจากเทคนิคชักจูงลับไปสู่การสื่อสารที่สนับสนุนอิสระและความรับผิดชอบ เยาวชนอยู่ในช่วงพัฒนาความเป็นตัวของตัวเอง จึงต้องการทั้งพื้นที่เลือกและขอบเขตที่ปลอดภัย การตอบแรงต้านด้วยคำสั่งและการลงโทษอย่างเดียวมักขยายความขัดแย้ง ขณะที่การฟัง การสะท้อน และการตั้งคำถามช่วยให้เยาวชนเห็นความคิดและผลของทางเลือกชัดขึ้น อริยสัจ ๔ ทำหน้าที่เป็น

โครงสร้างกำกับกระบวนการ ได้แก่ การกำหนดรู้ปัญหา การค้นหาเหตุ การเห็นภาวะที่พึงประสงค์ และการลงมือปฏิบัติ เมื่อเชื่อมกับจิตวิทยาเชิงบวก กระบวนการแก้ปัญหาจะไม่หยุดเพียงการลดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ แต่ขยายไปสู่การสร้างความหวัง ความสามารถ ความยืดหยุ่น การมองโลกตามความเป็นจริงเชิงสร้างสรรค์ ความสัมพันธ์ที่ดี ความหมาย และความสำเร็จ จุดสำคัญคือผู้ใหญ่ไม่ใช้การกลับด้านเพื่อเอาชนะ แต่เพื่อคืนพื้นที่คิดแก่เยาวชน การสื่อสารที่เหมาะสมจึงต้องเปิดเผยเป้าหมาย ใช้เหตุผล ให้ทางเลือกจริง และเคารพสิทธิของเยาวชน ขณะเดียวกันผู้ใหญ่ยังคงรับผิดชอบต่อความปลอดภัยและกำหนดขอบเขตที่จำเป็น ผลที่คาดหวังมิใช่เพียงการเชื่อฟังทันที แต่คือการที่เยาวชนสามารถรู้จักปัญหา วิเคราะห์เหตุ เห็นทางออก ตัดสินใจ และรับผิดชอบต่อการปฏิบัติของตน กระบวนการนี้ทำให้แรงต้านซึ่งเดิมถูกมองเป็นอุปสรรค กลายเป็นสัญญาณให้ผู้ใหญ่ทบทวนวิธีสื่อสารและเป็นโอกาสให้เยาวชนพัฒนาปัญญา การกำกับตนเอง และสุขภาวะเชิงบวกอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

จากการสังเคราะห์ ผู้เขียนเสนอ “R-4PY Model: รูปแบบสี่กลับเพื่อเยาวชนเชิงบวก” โดยอักษร R4 หมายถึงกระบวนการสี่ขั้นที่เชื่อมกับอริยสัจ ๔ และ PY หมายถึง Positive Youth ขั้นที่หนึ่ง Reflect–กลับมารู้ทุกข์ คือ หยุดวงจรตอบโต้ รับฟังข้อเท็จจริง ตั้งชื่ออารมณ์ และสะท้อนประสบการณ์โดยไม่ตัดสิน ผลเชิงบวกที่เกิดขึ้นคือการตระหนักรู้ตน ความปลอดภัยทางใจ และความสัมพันธ์ ขั้นที่สอง Root–กลับไปหาเหตุ คือ สำรวจปัจจัยภายในและภายนอก เช่น ความคิด ความอยาก ความกลัว ความต้องการอิสระ อิทธิพลจากเพื่อน และเงื่อนไขดิจิทัล ผลเชิงบวกคือความเข้าใจตน การคิดเชิงเหตุผล และการลดการโทษตนเองหรือผู้อื่น ขั้นที่สาม Reframe–กลับมองความเป็นไปได้ คือ กำหนดนิโรธในภาษาของชีวิตประจำวัน มองเห็นภาพชีวิตที่ปัญหาลดลง ค้นหาจุดแข็ง ข้อยกเว้น ความสำเร็จเดิม และบุคคลสนับสนุน ผลเชิงบวกคือความหวัง การมองโลกเชิงสร้างสรรค์ ความหมาย และความเชื่อมั่นในความสามารถ ขั้นที่สี่ Respond–กลับสู่การลงมือ คือเลือกมรรคที่ทำได้จริง กำหนดก้าวเล็ก ทดลอง ติดตาม และปรับแผน ผลเชิงบวกคือความยืดหยุ่น ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม และความสำเร็จ จุด “กลับด้าน” ของรูปแบบอยู่ที่การเปลี่ยนจากคำสั่งเป็นคำถาม จากการหาคนผิดเป็นการหาเหตุ จากการย้ำข้อบกพร่องเป็นการค้นทรัพยากร และจากการทำตามผู้ใหญ่เป็นการเลือกปฏิบัติด้วยตนเองภายใต้ขอบเขตที่ปลอดภัย รูปแบบนี้ทำงานผ่านหลัก 3A ได้แก่ Autonomy การให้ทางเลือกอย่างแท้จริง, Awareness การรู้เท่าทันอารมณ์และเหตุปัจจัย และ Accountable Action การลงมือทำพร้อมรับผิดชอบ ผลลัพธ์สามารถประเมิน

ผ่าน 4H ได้แก่ Hope ความหวัง, Handling ความสามารถจัดการปัญหา, Harmony ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล และ Habit นิสัยการกำกับตนเอง วงจร R-4PY มิใช่เส้นตรง เมื่อดำเนินการแล้วต้องกลับมาสะท้อนทุกข์และเหตุใหม่เสมอ จึงเหมาะกับการใช้ในครอบครัว ห้องเรียน การให้คำปรึกษา และกิจกรรมพัฒนาเยาวชน ทั้งนี้ต้องยึดความโปร่งใส ไม่ยั่วยุ ไม่ทำให้อับอาย และมีระบบส่งต่อเมื่อพบความเสี่ยงสูง

สรุปได้ว่า เป็นแนวคิดที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาเยาวชนโดยบูรณาการหลักอริยสัจ ๔ เข้ากับแนวคิดจิตวิทยาเชิงบวก เพื่อให้เยาวชนสามารถเข้าใจปัญหา พัฒนาตนเอง และสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างยั่งยืน รูปแบบดังกล่าวประกอบด้วยกระบวนการสำคัญ ๔ ขั้น ได้แก่ Recognize การตระหนักรู้และยอมรับปัญหาหรือความทุกข์ Reason การค้นหาสาเหตุและทำความเข้าใจปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหา Reframe การปรับมุมมองจากปัญหาให้เป็นโอกาสในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง และ Respond การลงมือปฏิบัติอย่างเหมาะสมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในชีวิต กระบวนการทั้ง ๔ ขั้นช่วยให้เยาวชนไม่เพียงแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า แต่ยังสามารถเรียนรู้จากประสบการณ์และพัฒนาศักยภาพภายในของตนเองได้ แนวคิดนี้เน้นการสร้างจุดแข็ง ความหวัง ความยืดหยุ่นทางจิตใจ การเห็นคุณค่าในตนเอง และความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม ผลที่คาดหวังคือเยาวชนมีทักษะในการจัดการความคิดและอารมณ์ สามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างสร้างสรรค์ และดำเนินชีวิตด้วยความเข้าใจตนเองและผู้อื่นมากขึ้น ดังนั้น R4-PY Model จึงเป็นกรอบแนวทางที่เชื่อมโยงหลักธรรมกับจิตวิทยา เพื่อพัฒนาเยาวชนให้เติบโตอย่างสมดุล มีความสุข และมีพลังในการสร้างประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

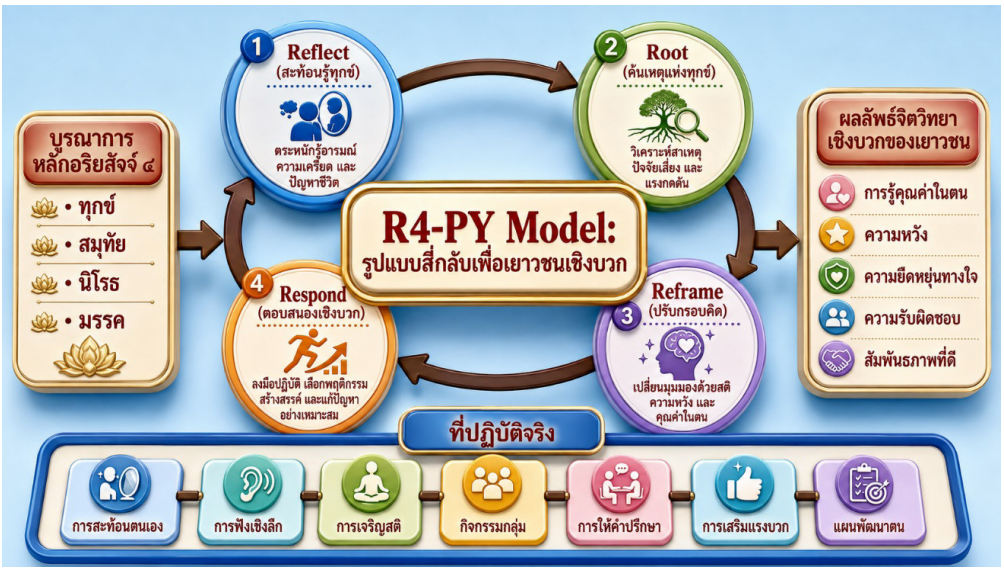

ตารางที่ ๑ รูปแบบ R-4PY เพื่อการบูรณาการอริยสัจ ๔ และจิตวิทยาเชิงบวก

อริยสัจ ๔	กระบวนการ R4	คำถามนำ	ผลลัพธ์เชิงบวก
ทุกข์	Reflect: กลับมารู้ปัญหา	เกิดอะไรขึ้นและรู้สึกอย่างไร	การตระหนักรู้ ความปลอดภัย ความสัมพันธ์
สมุทัย	Root: กลับไปหาเหตุ	อะไรเป็นเหตุ ตัวกระตุ้น และความต้องการ	ความเข้าใจตน การคิดเชิงเหตุผล
นิโรธ	Reframe: กลับมองความเป็นไปได้	ถ้าดีขึ้นจะเป็นอย่างไร และมีจุดแข็งอะไร	ความหวัง ความหมาย การมองโลกเชิงสร้างสรรค์
มรรค	Respond: กลับสู่การลงมือ	ก้าวเล็กใดที่เลือกทำได้ และจะติดตามอย่างไร	ความสามารถ ความยืดหยุ่น ความสำเร็จ

ข้อเสนอแนะเพื่อใช้ประโยชน์

การนำองค์ความรู้ไปใช้ควรคำนึงถึงความแตกต่างของวัย บุคลิกภาพ วัฒนธรรมครอบครัว ประสบการณ์ความรุนแรง และระดับความเสี่ยงของเยาวชน ไม่มีถ้อยคำหรือเทคนิคใดใช้ได้เหมือนกันทุกคน การใช้รูปแบบ R-4PY จึงควรเริ่มจากความสัมพันธ์ที่ไว้วางใจ การฟังอย่างจริงใจ และการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจน ผู้ใช้ควรทดลองในสถานการณ์ความเสี่ยงต่ำก่อน ติดตามผล และปรับตามข้อมูลจากเยาวชน ข้อเสนอแนะต่อไปนี้มุ่งให้ครอบครัว สถานศึกษา ผู้ให้คำปรึกษา ชุมชนดิจิทัล และหน่วยงานนโยบายสามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นระบบ

๑. ข้อเสนอแนะสำหรับครอบครัวและผู้ปกครอง

ครอบครัวควรใช้รูปแบบ R4-PY เป็นส่วนหนึ่งของการสนทนาประจำวัน มิใช่นำมาใช้เฉพาะเมื่อเกิดปัญหา ผู้ปกครองอาจเริ่มจากการสร้างเวลาสนทนาที่ไม่เร่งรีบ วันละสิบถึงสิบห้านาที โดยถามเรื่องที่ลูกสนใจและฟังโดยไม่รีบสอน เมื่อเกิดความขัดแย้ง ให้หยุดการโต้ตอบหากอารมณ์รุนแรง แล้วเข้าสู่ Reflect ด้วยการสะท้อนข้อเท็จจริงและความรู้สึก เช่น “เราเห็นว่าเมื่อถูกเตือนเรื่องโทรศัพท์ ลูกโกรธและเดินออกไป” แทนการติดป้ายว่า “ดื้อ” หรือ “ติดมือถือ” จากนั้นเข้าสู่ Root ด้วยคำถามเกี่ยวกับเหตุและความต้องการ เช่น ต้องใช้โทรศัพท์เพื่อติดต่อเพื่อน กลัวพลาดข้อมูล หรือใช้เพื่อหลีกหนีความเครียด แล้วกำหนด Reframe ร่วมกันว่าภาวะที่ดีขึ้นเป็นอย่างไร เช่น ยังติดต่อเพื่อนได้แต่ไม่กระทบการนอน และเข้าสู่ Respond ด้วยข้อตกลงที่เลือกได้ เช่น วางโทรศัพท์นอกห้องนอนหรือเปิดโหมดพักผ่อนตามเวลาที่ตกลง ผู้ปกครองควรใช้ผลตามธรรมชาติและผลตามตรรกะมากกว่าการลงโทษที่ไม่เกี่ยวข้อง หากผิดข้อตกลง ควรทบทวนเหตุและปรับแผน ไม่ประชดหรือท้าทายให้ลูกทำสิ่งเสี่ยง การให้ทางเลือกควรมีสองหรือสามทางที่ผู้ปกครองยอมรับได้จริง

พร้อมอธิบายส่วนที่ต่อรองไม่ได้ เช่น ความปลอดภัยและกฎหมาย ครอบครัวควรชื่นชมกระบวนการ เช่น ความพยายาม ความซื่อสัตย์ และการกลับมาแก้ไข มากกว่าชมเฉพาะผลสำเร็จ นอกจากนี้ ผู้ปกครองต้องเป็นแบบอย่างในการยอมรับผิดและกำกับอารมณ์ของตน หากใช้คำพูดรุนแรง ควรขอโทษและซ่อมแซมความสัมพันธ์ การเปลี่ยนแปลงของเยาวชนจะยั่งยืนเมื่อเขารู้ว่าบ้านเป็นพื้นที่ที่พูดความจริงได้โดยไม่ถูกทำให้อับอาย และเมื่อมีสัญญาณเสี่ยงด้านสุขภาพจิต ผู้ปกครองควรขอความช่วยเหลือจากครูที่ปรึกษา นักจิตวิทยา หรือบุคลากรสาธารณสุขโดยเร็ว

๒. ข้อเสนอแนะสำหรับสถานศึกษาและครู

สถานศึกษาควรพัฒนาแนวทางการสื่อสารที่สนับสนุนอิสระควบคู่กับวินัยเชิงบวกเริ่มจากทบทวนกฎระเบียบว่ามีเป้าหมายชัดเจน สัมพันธ์กับความปลอดภัยและการเรียนรู้ และสามารถอธิบายแก่ผู้เรียนได้หรือไม่ ครูควรแยก “เป้าหมายที่จำเป็น” ออกจาก “วิธีการที่ยืดหยุ่น” เช่น เป้าหมายคือผู้เรียนต้องแสดงความเข้าใจเนื้อหา แต่วิธีนำเสนออาจเลือกเป็นรายงาน คลิป หรือการนำเสนอหน้าชั้น การให้ทางเลือกเช่นนี้ช่วยสนับสนุนความเป็นอิสระโดยไม่ลดมาตรฐานการเรียน เมื่อผู้เรียนต่อต้าน ครูควรใช้คำถามตาม R-4PY แทนการเผชิญหน้า เริ่มจากกำหนดสถานการณ์และผลกระทบ วิเคราะห์เหตุ กำหนดผลลัพธ์ที่ดีขึ้น และเลือกก้าวปฏิบัติ ครูสามารถจัดสมุดสะท้อนคิดสี่ช่อง ได้แก่ ปัญหา–เหตุ–ภาพที่อยากให้เกิด–แผนลงมือ เพื่อฝึกอริยสัจ ๔ ในภาษาที่เข้าใจง่าย ควรมีช่วงให้ผู้เรียนประเมินตนเองและเลือกเป้าหมายรายสัปดาห์ โดยครูทำหน้าที่ให้ข้อมูลย้อนกลับมากกว่าตัดสินคุณค่า ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนควรบูรณาการข้อมูลจากครูประจำชั้น ครูแนะแนว ผู้ปกครอง และตัวผู้เรียนพร้อมรักษาความลับตามสมควร สถานศึกษาควรอบรมครูเรื่องแรงต้านทางจิตวิทยา การฟังเชิงลึก การตั้งคำถาม การปฐมพยาบาลทางใจ และเกณฑ์ส่งต่อ ไม่ควรส่งเสริมการใช้คำประชดหรือเทคนิคหลอกล่อในนามจิตวิทยากลับด้าน การประเมินผลควรครอบคลุมบรรยากาศชั้นเรียน ความรู้สึกมีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ ความสามารถกำกับตน และพฤติกรรมเสี่ยง ไม่พิจารณาเพียงจำนวนครั้งที่ผู้เรียนทำผิดกฎ นอกจากนี้ควรเปิดพื้นที่สภานักเรียนหรือวงสนทนาให้เยาวชนมีส่วนร่วมทบทวนกติกาและออกแบบกิจกรรมสุขภาวะเมื่อนักเรียนเห็นว่าเสียงของตนส่งผลต่อระบบจริง แรงต้านที่เกิดจากความรู้สึกไร้อำนาจจะลดลง และความรับผิดชอบต่อส่วนรวมจะเพิ่มขึ้น

๓. ข้อเสนอแนะสำหรับการให้คำปรึกษาและงานพัฒนาเยาวชน

ผู้ให้คำปรึกษา นักสังคมสงเคราะห์ พระวิทยากร และผู้จัดกิจกรรมเยาวชนสามารถใช้ R4-PY เป็นกรอบสนทนาเบื้องต้น แต่ต้องรักษาขอบเขตวิชาชีพ เริ่มจากสร้างสัมพันธภาพและชี้แจงบทบาท

ความลับ และข้อยกเว้นด้านความปลอดภัย Reflect ควรเน้นการฟังโดยไม่ด่วนแก้ ให้เยาวชนบอกเล่าเรื่องราวในภาษาของตน และใช้การสะท้อนเพื่อให้รู้ว่าได้รับการเข้าใจ Root ควรสำรวจทั้งเหตุส่วนบุคคลและระบบ ไม่ทำให้เยาวชนรับผิดเพียงฝ่ายเดียว เช่น ในกรณีการถูกรังแกต้องพิจารณาโครงสร้างกลุ่มเพื่อนและการตอบสนองของโรงเรียน ไม่ใช่สอนให้ผู้ถูกกระทำ "คิดบวก" Reframe ควรช่วยให้เยาวชนสร้างเป้าหมายที่มีความหมายและสอดคล้องกับคุณค่า โดยค้นหาความสำเร็จเดิม บุคคลสนับสนุน และความสามารถที่มีอยู่ Respond ควรแตกเป้าหมายเป็นก้าวเล็ก กำหนดอุปสรรค แผนสำรอง และวิธีขอความช่วยเหลือ การใช้จิตวิทยากลับด้านอาจอยู่ในรูปคำถามสำรวจความลังเล เช่น "ส่วนหนึ่งอยากเปลี่ยน แต่อีกส่วนหนึ่งยังอยากอยู่แบบเดิม แต่ละส่วนกำลังปกป้องอะไร" มากกว่าการพูดตรงข้ามเพื่อกระตุ้นให้โต้ ผู้ให้คำปรึกษาควรหลีกเลี่ยงการยั่วยุในกรณีที่เยาวชนมีอารมณ์ไม่มั่นคง มีประวัติบาดแผลทางใจ หรือไวต่อการถูกปฏิเสธ เพราะอาจเพิ่มความรู้สึกไม่ปลอดภัย ควรใช้เครื่องมือประเมินที่ผ่านการตรวจสอบตามความเหมาะสม และบันทึกเป้าหมายกับผลการติดตามอย่างเป็นระบบ กิจกรรมกลุ่มสามารถใช้สถานการณ์จำลองให้เยาวชนฝึกแยกทุกข์–เหตุ–เป้าหมาย–ทางเลือกรวมทั้งฝึกสื่อสารความต้องการและการให้ข้อมูลย้อนกลับ งานพัฒนาเยาวชนควรสร้างโอกาสให้ผู้เข้าร่วมเป็นผู้นำ ออกแบบกิจกรรม และสะท้อนบทเรียนด้วยตนเองเพราะประสบการณ์การมีอำนาจอย่างรับผิดชอบเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้าแรงจูงใจภายใน

๔. ข้อเสนอแนะสำหรับการใช้ในสื่อดิจิทัลและกิจกรรมออนไลน์

บริบทดิจิทัลเป็นพื้นที่ที่เยาวชนได้รับทั้งโอกาสและแรงกดดัน การใช้จิตวิทยากลับด้านผ่านข้อความสั้นหรือสื่อสังคมออนไลน์มีความเสี่ยงสูงต่อความเข้าใจผิด เพราะขาดน้ำเสียง สีหน้า และบริบท ผู้ปกครอง ครู และผู้ดูแลเพจจึงไม่ควรใช้ข้อความประชด ท้าทาย หรือทำให้อับอายต่อหน้าสาธารณะ การส่งเสริมพฤติกรรมดิจิทัลเชิงบวกควรใช้ R-4PY แบบมีส่วนร่วม เช่น ให้เยาวชนบันทึกว่าเนื้อหาใดทำให้เครียดหรือใช้เวลานานเกินไป (Reflect) วิเคราะห์ตัวกระตุ้น เช่น การแจ้งเตือน ความกลัวตกกระแส หรืออัลกอริทึมที่เสนอเนื้อหาต่อเนื่อง (Root)กำหนดภาพการใช้สื่อที่สมดุล เช่น นอนเพียงพอ มีเวลาพบเพื่อนจริง และยังเข้าถึงข้อมูลที่จำเป็น (Reframe) แล้วเลือกวิธีทดลอง เช่น ปิดการแจ้งเตือน กำหนดช่วงปลอดหน้าจอ หรือใช้แอปติดตามเวลา (Respond) การออกแบบกิจกรรมออนไลน์ควรให้ตัวเลือกในการมีส่วนร่วม ไม่บังคับเปิดเผยข้อมูลส่วนตัว และใช้ภาษาที่เคารพอิสระ เช่น "เลือกหนึ่งวิธีที่เหมาะกับคุณ" มากกว่า "คนที่มีวินัยต้องทำตามนี้" เยาวชนควรได้ฝึกตรวจสอบข่าว วิเคราะห์แรงจูงใจของผู้สร้างเนื้อหา และรู้เท่าทันกลยุทธ์ที่คุกคามเสรีภาพ เช่น

การเร่งให้ตัดสินใจ การสร้างความกลัวตกกระแส และการใช้ยอดนิยมเป็นแรงกดดัน สถานศึกษาสามารถให้เยาวชนร่วมออกแบบแคมเปญ "คิดก่อนคลิก" โดยใช้คำถามอริยสัจ ๔ กับเหตุการณ์จริง ขณะเดียวกันผู้ใหญ่ต้องยอมรับว่าการควบคุมอุปกรณ์อย่างลับ ๆ อาจทำลายความไว้วางใจ หากจำเป็นต้องติดตามเพื่อความปลอดภัยควรแจ้งขอบเขตและเหตุผลอย่างชัดเจน การใช้สื่อดิจิทัลเพื่อส่งเสริมจิตวิทยาเชิงบวกควรมุ่งสร้างความเชื่อมโยง ความหมาย การสร้างสรรค์ และความสำเร็จ มิใช่เพิ่มการแข่งขันและการเปรียบเทียบ ทั้งนี้ต้องมีช่องทางรายงานการคุกคามและประสานผู้เชี่ยวชาญเมื่อพบความเสี่ยง

๕. ข้อเสนอแนะด้านนโยบายและการวิจัยต่อไป

หน่วยงานด้านการศึกษา สาธารณสุข พระพุทธศาสนา และการพัฒนาเด็กควรร่วมกันพัฒนาแนวปฏิบัติการสื่อสารกับเยาวชนที่เคารพอิสระและสอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย โดยกำหนดชัดว่าจิตวิทยากลับด้านไม่ใช่การหลอกลวงและไม่ใช่วิธีรักษา ควรจัดทำคู่มือ R-4PY สำหรับกลุ่มอายุแตกต่างกัน พร้อมตัวอย่างถ้อยคำ สถานการณ์ที่เหมาะสม สถานการณ์ต้องห้าม และเกณฑ์ส่งต่อ หลักสูตรอบรมครู ผู้ปกครอง พระวิทยากร และบุคลากรเยาวชนควรครอบคลุมทฤษฎีแรงต้าน การกำหนดตนเอง อริยสัจ ๔ จิตวิทยาเชิงบวก จริยธรรม และการคุ้มครองเด็ก นโยบายสถานศึกษาควรสนับสนุนเสียงของผู้เรียน ระบบร้องเรียนที่ปลอดภัย และการประเมินบรรยากาศทางจิตวิทยา สำหรับการวิจัย ควรเริ่มจากการพัฒนานิยามเชิงปฏิบัติการและเครื่องมือวัดว่า "จิตวิทยากลับด้านเชิงจริยธรรม" แตกต่างจากการชักจูงแบบหลอกลวงอย่างไร จากนั้นทดสอบรูปแบบ R-4PY ด้วยการวิจัยแบบผสานวิธี การทดลองกึ่งทดลอง หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการในครอบครัว โรงเรียน และชุมชน ควรเปรียบเทียบกับการสื่อสารแบบสั่งการและการสนับสนุนอิสระทั่วไป วัดผลทั้งระยะสั้นและระยะยาว ได้แก่ แรงต้าน แรงจูงใจภายใน ทุนทางจิตวิทยาเชิงบวก ความสัมพันธ์ พฤติกรรมเสี่ยง และผลการเรียน รวมทั้งตรวจสอบผลต่างตามอายุ เพศ ภูมิหลังทางวัฒนธรรม บุคลิกภาพ และประสบการณ์บาดแผล การวิจัยต้องเปิดพื้นที่ให้เยาวชนเป็นผู้ร่วมออกแบบและให้ความหมายต่อผลลัพธ์ เพื่อหลีกเลี่ยงการประเมินความสำเร็จจากมุมผู้ใหญ่ฝ่ายเดียว ควรมีการวิจัยเชิงจริยธรรมเกี่ยวกับความรู้สึกถูกควบคุม ความไว้วางใจ และผลกระทบที่ไม่คาดคิด ตลอดจนศึกษาการประยุกต์ในสื่อดิจิทัลอย่างระมัดระวัง หากผลการวิจัยสนับสนุนจึงค่อยขยายเป็นโปรแกรมระดับโรงเรียนหรือชุมชนโดยมีการกำกับคุณภาพและระบบส่งต่อ การพัฒนานโยบายบนฐานหลักฐานจะช่วยให้การบูรณาการพระพุทธศาสนากับจิตวิทยาสมัยใหม่มีความน่าเชื่อถือและเกิดประโยชน์ต่อเยาวชนอย่างแท้จริง

สรุป

จิตวิทยากลับด้านในการบูรณาการหลักอริยสัจ ๔ เพื่อส่งเสริมจิตวิทยาเชิงบวกของเยาวชนนั้น เป็นแนวคิดที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ร่วมกับแนวคิดจิตวิทยาเชิงบวก เพื่อช่วยให้เยาวชนเข้าใจตนเองและสามารถรับมือกับปัญหาในชีวิตได้อย่างเหมาะสม โดยใช้อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เป็นกรอบในการเรียนรู้และพัฒนาจิตใจ เริ่มจากการตระหนักรู้และยอมรับปัญหาหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้น จากนั้นพิจารณาสาเหตุของปัญหาและความคิดหรือพฤติกรรมที่เป็นต้นเหตุ เมื่อเข้าใจสาเหตุแล้วจึงมองเห็นความเป็นไปได้ในการลดหรือก้าวข้ามความทุกข์ และนำไปสู่การปฏิบัติตามมรรค ซึ่งเป็นแนวทางพัฒนาตนเองอย่างเป็นระบบ แนวคิด “จิตวิทยากลับด้าน” จึงช่วยเปลี่ยนมุมมองจากการมุ่งหลีกเลี่ยงปัญหา มาเป็นการใช้ปัญหาเป็นโอกาสในการเรียนรู้และเติบโต ส่งเสริมให้เยาวชนเกิดการตระหนักรู้ในตนเอง มีความยืดหยุ่นทางจิตใจ มีความหวัง เห็นคุณค่าในตนเอง และสามารถสร้างความสุขที่เกิดจากภายในได้อย่างยั่งยืน ทั้งยังช่วยพัฒนาทักษะการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์

บรรณานุกรม

ใจฉลาด, น., นาตัน, จ., เวชญาลักษณ์, ณ., นาคอ้าย, น., และวังศรีคูณ, อ. (๒๕๖๔). การศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตของผู้เรียนโดยใช้หลักอริยสัจ ๔ ของสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา จังหวัดกำแพงเพชร. **วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ,** ๖ (๓), ๔๙๕-๕๑๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๕). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓๒). วัดญาณเวศกวัน.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๓๙). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมคะเณ, ว., สุทธิเนียม, ก., และกองคำ, ช. (๒๕๖๘). การพัฒนาทุนทางจิตวิทยาเชิงบวกของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยการให้การปรึกษากลุ่มแบบทฤษฎีการรู้คิดและพฤติกรรม. **วารสารพุทธจิตวิทยา,** 10(2), 236–246.

ใจศิริ, ก. (๒๕๕๘). การพัฒนาคู่มือจัดกิจกรรมเรียนรู้โดยใช้การสอนแบบ SSCS ร่วมกับอริยสัจ ๔ เพื่อเสริมสร้างความรับผิดชอบ ทักษะการคิดแก้ปัญหา และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑. **วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร,** 12(58), 45–54.

Brehm, J. W. (1966). A theory of psychological reactance. Academic Press.

Seligman, M. E. P. (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being. Free Press.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. American Psychologist, 55(1), 5–14. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5

Steindl, C., Jonas, E., Sittenthaler, S., Traut-Mattausch, E., & Greenberg, J. (2015). Understanding psychological reactance: New developments and findings. Zeitschrift für Psychologie, 223(4), 205–214. https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000222

ธรรมนาวา “วัง” จากการระลึกถึงพระรัตนตรัยสู่อริยสัจ ๔
Dhammanava “Wang” from Reciting The Triple Gem to Four Noble Truth

*สุภาภรณ์ โสภา**
Supaporn Shopa
*อาภรณ์รัตน์ เลิศไผ่รอด***
Aponrat Lertpairaud

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติธรรมนาวา “วัง” (เรือหลวงแห่งธรรม) โดยพระเทพญาณวัชรชิโนภาส (พระอาจารย์ต้น) โดยพยายามศึกษาเนื้อหาจากหนังสือหลายเล่มที่มีการเผยแพร่ของธรรมนาวาไปสู่ประชาชนชาวไทยอย่างกว้างขวางจนเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะแนวทางการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอนสามารถเข้าใจได้ง่ายและใช้คำที่เข้าใจง่าย จนทำให้หน่วยงานข้าราชการหลายหน่วยงานเข้ามาเรียนรู้มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ธรรมนาวาแสดงให้เห็นว่าเป็นแนวทางหนึ่งในการปฏิบัติที่ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมเดิมและอยู่บนพื้นฐานของการเข้าใจแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาโดยผ่านการเรียนรู้และการปฏิบัติ สำหรับการปฏิบัติจะแบ่งเป็น ๗ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ ๑ การระลึกถึงพระรัตนตรัย ขั้นตอนที่ ๒ การทักอารมณ์ เป็นการฝึกพิจารณาเห็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ขั้นตอนที่ ๓ ท่องบทธาตุกัมมัฏฐาน ๔ เพื่อให้จิตได้ทรงจำ รู้จัก และคุ้นเคยกับความเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมของร่างกายและผ่านองค์ประกอบ อันได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ, ขั้นตอนที่ ๔ พิจารณากาย ๖ ขั้นตอน เพื่อพิจารณาและเรียนรู้กระบวนการเปลี่ยนแปลงของร่างกายตามลำดับ, ขั้นตอนที่ ๕ ท่องบทขันธ์ ๕ เพื่อให้จิตมีความรู้เบื้องต้นว่าขันธ์แต่ละประเภทมีลักษณะ อาการและกระบวนการทำงานอย่างไร, ขั้นตอนที่ ๖ เรียนรู้ขันธ์ ๕ ทำความเข้าใจ พิจารณาและแยกแยะกระบวนการทำงานของขันธ์ ๕ ยอมรับความเกิด-ดับอยู่เสมอ และขั้นตอนที่ ๗ คือการกำหนดขันธ์ ๕ ลงสู่อริยสัจ ๔ การกำหนดรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นให้เท่าทันกาย

---

* อาจารย์ประจำสาขารัฐประศาสนศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์สุราษฎร์ธานี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** อาจารย์ประจำหลักสูตร คณะศิลปศาสตร์วิทยาลัยเทคโนโลยีพนมวันท์ จ.นครราชสีมา

ใจ ละวางความทุกข์ เป็นความรู้อย่างแจ่มแจ้งและชัดเจนโดยธรรมชาติแห่งจิตที่ละกิเลสได้ เพื่อให้มีความเข้าใจชีวิตและเป็นประโยชน์มากต่อการดำเนินชีวิต

คำสำคัญ : ธรรมนาวา; พระรัตนตรัย; อริยสัจ ๔

Abstract

The purpose of this academic article is to study the Dhammanava "Wang" Principles (The Royal Vessel of Dhamma) by Phra Ratchayanwachirachinobhas (Phra Ajahn Ton). The study by gathering from many books which disseminate Dhammanava to Thai citizen widely interested because the ease methods to practise and the contents which are easy to understand. Many official from many institutions have studied increasingly and continuously. Dhammanava is a process to practise which is not contrast to old Dhamma and on the basement to understand the core of Buddhism by study and practising. The 7 steps of Dhammanava practices are: Step 1 - Recite the recollection of the Triple Gem, Step 2 – Greet the emotion, aware of current mental state and emotion exactly as it arises at each present moment, Step 3 – Recite the Four Elements Meditation, to remind the memory and used to contemplate the body as a combination of earth, water, fire and wind elements such as hair, hair of the body, nails, teeth, skin & etc., Step 4 – Contemplate the body in 6 steps, to consider and study the changing of the body, Step 5 – Recite the Five Aggregates, to understand the basic components that make up body and mind and how each of them be and work, Step 6 – Learn the Five Aggregates, to understand, observe and separate the process of these Five Aggregates and acknowledge the arising and passing away at all times and Step 7 – Apply the Five Aggregates to the Four Noble Truths, to realize the ultimate truths, leading to the understanding of life and cessation of suffering. Being natural knowledge which is bright and clear of mind to eliminate defilements so to understand life and be useful in the way of living.

Keywords : Dhammanava; The Triple Gem; Five Aggregates; Four Noble Truths

บทนำ

ปรากฏการณ์ธรรมนาวา "วัง" กำลังเป็นกระแสทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบันต้องยอมรับว่าไม่มีใครที่ไม่รู้จัก โดยเฉพาะเยาวชน คนรุ่นใหม่ วิทยากรที่มีชื่อเสียงรวมถึงผู้สนใจทั่วไปเข้ามาศึกษาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ แม้แต่ระดับผู้บริหารสถานศึกษา ครูปฐมศึกษา มัธยมศึกษา มหาวิทยาลัย ไปจนถึงหน่วยงานราชการต่าง ๆ มีนโยบายให้บุคลากรเข้าคอร์สศึกษาฟังบรรยายของพระเทพญาณวัชรชิโนภาส หรือที่หลาย ๆ ท่านคุ้นเคยคำเรียกว่า "พระอาจารย์ต้น" บ้างก็ว่าเพราะการใช้คำที่เข้าใจง่าย อธิบายเข้าใจง่าย เมื่อนำไปปฏิบัติแล้วเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในจิตใจและมีมุมมองและหลักการในการดำเนินชีวิตที่ต่างไปจากเดิม

สำหรับพระเทพญาณวัชรชิโนภาส (พระอาจารย์ต้น) เป็นพระนักเผยแผ่ธรรมะที่เข้าใจง่าย มีความอุตสาหะในการศึกษาเล่าเรียนจนสอบได้นักธรรมชั้นเอกในปี ๒๕๓๕ และบาลีประโยค ๑-๒ ในปี ๒๕๓๖ เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ท่านได้ลาสิกขาในปี ๒๕๓๗ และเข้ารับราชการทหารกองประจำการ เป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ เป็นเวลา ๒ ปี ระหว่างปี ๒๕๓๘ – ๒๕๔๐ (วิกิพีเดีย, ๒๕๖๙) หลังจากได้ทำงานและศึกษาชีวิตทางโลกพอสมควรแล้วพระอาจารย์ต้นได้เข้ารับการอุปสมบท ท่านอุปสมบท เมื่ออายุ ๒๔ ปี ณ พระอุโบสถวัดสุมังคลาราม ต.สามแยก อ.เลิงนกทา จ.ยโสธร ได้รับฉายาว่า จารุวณฺโณ เมื่อปี ๒๕๔๓ ได้ถวายตัวเป็นลูกศิษย์หลวงปู่คำสุข ญาณสุโข วัดซับคำกอง อ.หนองไผ่ จ.เพชรบูรณ์ (หลวงปู่คำสุข เป็นลูกศิษย์หลวงปู่ขาว วัดถ้ำกองเพล) โดยปัจจุบัน "พระอาจารย์ต้น" เป็นประธานสงฆ์ ๔ สำนัก ประกอบด้วย พุทธอุทยานดอยเวียงเกี๋ยงวนา อ.เชียงของ จ.เชียงราย, สถานศึกษาธรรมดอยนาวา อ.เมืองเชียงราย จ.เชียงราย, ที่พักสงฆ์ป่านาโสกฮัง และที่พักสงฆ์ป่านาหนองพี่ อ.เสนานิคม จ.อำนาจเจริญ (เดลินิวส์, ๒๕๖๗)

แม้ว่า "พระอาจารย์ต้น" จะได้รับความนิยมและการยอมรับอย่างแพร่หลาย แต่ก็ยังมีข้อวิพากษ์วิจารณ์จากบางท่านมองว่าเป็นเพียงธรรมพื้น ๆ ไม่ได้มีอะไรใหม่ อาจมีคำถามถึงความแตกต่างของคำสอนและการตีความพระธรรมในมุมมองใหม่ ๆ ของพระอาจารย์ต้น อย่างไรก็ตาม ท่านยืนยันว่า ธรรมนาวาเป็นเพียงแนวทางหนึ่งในการปฏิบัติ ที่ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมดั้งเดิม น้อมนำหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอยู่บนพื้นฐานของการเข้าใจแก่นแท้ของพระพุทธ-ศาสนา โดยผ่านเรียนรู้และการปฏิบัติเพื่อการตื่นรู้

ผู้เขียนขอเรียนให้ทราบในการเขียนบทความวิชาการครั้งนี้ เป็นการเขียนจากทัศนะที่เกิดจากหนึ่งในผู้เขียนได้เคยมีประสบการณ์เดินทางไป สถานศึกษาธรรมดอยนาวา อ.เมืองฯ จ.เชียงราย ๒ ครั้ง คือ ปลายปี พ.ศ. ๒๕๖๘ และกลางปี พ.ศ. ๒๕๖๙ และทั้ง๒ ครั้งที่ไปถึงประจวบเหมาะกับ

มีหน่วยงานราชการในพื้นที่เชียงรายจัดอบรมบุคลากร โดยมีพระอาจารย์ต้นเป็นวิทยากรให้ความรู้ จึงได้มีโอกาสเข้าร่วมฟังเนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติ ธรรมนาวา "วัง" ไปด้วยกันกับหมู่คณะ และได้เห็นว่าถึงแม้ภารกิจของท่านค่อนข้างมาก แม้จะเป็นเวลาค่ำที่ท่านจะมีการบรรยายและตอบปัญหาธรรมผ่านอินเตอร์ไปยังประเทศเยอรมัน และระหว่างที่รอการเตรียมการ สำหรับใครที่ต้องการพูดคุยกับท่านไม่ว่าจะเป็นแม่ชี อุบาสก อุบาสิกา ทุกคนสามารถใช้โอกาสนี้พูดคุยกับท่านได้เลย ท่านก็จะตอบปัญหาหรือข้อธรรมด้วยความสบายใจอยู่ตลอดแม้จะเกิดปัญหาข้อขัดข้องของสัญญาณอินเตอร์เน็ต ท่านก็ยังมีความปกติยิ้มแย้มรอได้ และท่านก็เปิดโอกาสให้ทุกคนมานั่งฟังท่านได้อีกด้วย ทำให้เห็นการทำงานเบื้องหน้าและเบื้องหลังในการเผยแผ่แนวปฏิบัติของท่าน นั่นจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ได้สัมผัสกับแนวทางการปฏิบัติของพระอาจารย์ต้น

เนื้อหาธรรมนาวา "วัง"

ธรรมนาวา "วัง"สำหรับหลักการการปฏิบัติและการตื่นรู้ทางจิตใจ โดยใช้หลักปฏิบัติเบื้องต้นที่สำคัญ คือ การระลึกถึงพระรัตนตรัยและการทักอารมณ์ สำหรับท่านเคยเข้าฟังคอร์สของพระอาจารย์ต้น จะมีขั้นตอนการปฏิบัติ ซึ่งท่านเรียกว่า "ยา ๗ เม็ด" นั่นก็คือ ระลึกถึงพระรัตนตรัย, ทักอารมณ์, ท่องบทธาตุกัมมัฏฐาน๔, พิจารณาการ ๖ ขั้นตอน, ท่องบทขันธ์๕, เรียนรู้ขันธ์ ๕ เกิดดับ และ กำหนดขันธ์ ๕ ลงสู่อริยสัจ ๔ (หากท่านที่เคยอ่านหนังสือเรื่อง "หลักการชาวพุทธ" จะเขียนขั้นตอนการปฏิบัติตามแนวทางของพระอาจารย์ต้นว่ามี ๖ ขั้นตอน โดยรวบการระลึกถึงพระรัตนตรัยและการทักอารมณ์ มาไว้เป็นหัวข้อเดียวกัน ข้อที่เหลือก็เรียงตามลำดับกันไป)

ขั้นตอนที่ ๑ การระลึกถึงพระรัตนตรัย ด้วยบท

"*พุทโธ เม นาโถ* พระพุทธเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ธัมโม เม นาโถ พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
สังโฆ เม นาโถ พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า"

ระลึกย้ำ ๆ ซ้ำ ๆ จนจิตเกิดความมั่นคงในพระรัตนตรัย การระลึกถึงพระรัตนตรัยเพื่อประโยชน์ ๒ ประการ คือ เพื่อเป็นพลังทางใจและเพื่อเป็นพลังทางสติปัญญา (จิตดวงใดก็ตามที่ระลึกถึงพระรัตนตรัยย้ำ ๆ ซ้ำ ๆ จนกระทั่งการระลึกนั้นแนบติดกับจิต จิตดวงนั้นจะมีกระแสพระรัตนตรัยรองรับในภพชาติที่ไม่ตกต่ำกว่าความเป็นมนุษย์

ขั้นตอนที่ ๒ การทักอารมณ์ คือ เป็นวิธีที่นำมาใช้เพื่อสร้างสติ ซึ่งจะทำให้จิตรู้สึกตัว เมื่อใดก็ตามที่มีอารมณ์กระทบจิตโดยอารมณ์นั้นถูกรู้ด้วยการทัก จะทำให้จิตรู้จักอารมณ์ที่เกิดขึ้นและไม่เป็นไปตามอารมณ์นั้น ตัวอย่างการทักอารมณ์ เมื่อมี "ความโกรธ" เกิดขึ้นให้ทักว่า

นี้คือ "ความโกรธ
ความโกรธ กำลังเกิดขึ้นกับจิต
จิตกำลังเกิด ความโกรธ
ความโกรธ กำลังปรุงแต่งจิต
จิตกำลังถูก ความโกรธ ปรุงแต่ง"

การทักอารมณ์จะก่อให้เกิดการรู้อารมณ์ เมื่อรู้อารมณ์แล้ว สติจะถูกสร้างขึ้น ครั้งต่อไปเมื่อมีอารมณ์เข้ามากระทบจิตอีก สติจะทำหน้าที่ระลึกรู้ว่าอารมณ์นี้เข้ามาปรุงแต่งจิตอีก จิตถูกอารมณ์ปรุงแต่งอีกแล้ว จิตก็จะไม่เป็นผู้เข้าไปรับหรือไปร่วมกับอารมณ์ที่เกิดขึ้น จิตจะมีสติโดยการรับรู้และแยกออกมาเป็น "ผู้รู้"อารมณ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่สามารถชักลากดึงใจไปสู่ห้วงของอารมณ์ได้อีกต่อไป เมื่อใจไม่เป็นไปตามอารมณ์แล้วจะเกิดความตั้งมั่นเห็นอารมณ์เข้ามากระทบจิต เกิด-ดับ เกิด-ดับ ตามความเป็นจริง ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญญาเข้าไปทำลาย อาสวกิเลส ออกจากจิต (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ, ๒๕๖๘)

อีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อความเจ็บป่วยเกิดขึ้นกำลังของจิตอ่อนลง ให้บอกกับตัวเองว่า

"เรากำลังเจ็บป่วย ความเจ็บป่วยกำลังเกิดขึ้นกับเรา
สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกับเรานี้เรียกว่าความเจ็บป่วย
กายนี้ต้องมีความเจ็บป่วยเกิดขึ้น
ความเจ็บป่วยนี้เกิดขึ้นมาเป็นเรื่องธรรมดา
เมื่อมีกายความเจ็บป่วยก็ต้องมีอยู่
เราได้รับความเจ็บป่วยที่กำลังเกิดขึ้นและมีอยู่อย่างนี้"

ดังนั้น ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นภายในกายของเรา จึงถือเป็นเรื่องปกติ มีหัวก็ต้องปวดหัว มีขาก็ต้อง ปวดขา มีแขนก็ต้องปวดแขน มีตับก็ต้องเป็นโรคตับ มีไตก็ต้องเป็นโรคไต มีหัวใจก็ต้องเป็นโรคหัวใจ มีฟันก็ต้องเป็นโรคฟัน มีจมูกก็เป็นโรคที่จมูก มีตาก็เป็นโรคตา มีหูก็เป็นโรคหู มีอะไรก็เป็นโรคเกี่ยวกับสิ่งนั้นให้เข้าใจว่า ความเจ็บป่วยต้องเกิดในกาย หากต่อมาเมื่อความเจ็บป่วยเกิดขึ้นจิตใจของเราเศร้าหมองเนื่องด้วยความเจ็บป่วย ให้บอกกับตัวเองหรือทักอารมณ์ว่า "นี่คือความเศร้าหมองของจิต จิตเศร้าหมองเพราะเราเองหลงยึดกายและความเจ็บป่วยอยู่" เมื่อทำใจเช่นนี้ได้ความเศร้าหมองจะหายไปเอง ทันทีที่รู้สึกตัวว่าจิตกำลังเศร้าหมอง ต้องรีบเปลี่ยนจิตหรือรีบรู้สึกตัวในขณะนั้นว่า กำลังทำกรรมใหม่ กำลังสร้างกรรมใหม่ เพราะเรื่องที่ทำให้เศร้าหมองนั้นได้ล่วงไปแล้ว ละไปแล้ว ดับไปแล้ว หมดไปแล้ว ไม่มีอยู่จริงแล้ว เมื่อมีความรู้ขึ้นมา จิตจะเกิด "การละ" เมื่อเกิด

การละแล้ว ก็จะเห็นการเกิดและการดับ ถือเป็นการทำกิจในอริยสัจ ๔ ในขณะจิตที่เกิดนั้น คือ รู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้งและเจริญมรรค (พระราชญาณวัชรชิโนภาส วิ. (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ), ๒๕๖๘)

ขั้นตอนที่ ๓ ท่องบทธาตุกัมมัฏฐาน๔ คือ การท่องจำบทธาตุกัมมัฏฐาน๔ ตามแบบให้ได้ทุกตัวอักษร (ไม่สลับข้ามไปมาหรือย่อคำมาท่อง)

บทธาตุกัมมัฏฐาน ๔

ธาตุกัมมัฏฐาน๔ ธาตุ๔ คือ ธาตุดินเรียกปฐวีธาตุ ธาตุน้ำเรียก อาโปธาตุ ธาตุไฟเรียก เตโชธาตุ ธาตุลมเรียก วาโยธาตุ

ธาตุอันใดมีลักษณะแข้นแข็ง ธาตุนั้นเป็นธาตุดิน ธาตุดินที่มีในกายนี้คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า

ธาตุอันใดมีลักษณะเหลวเอิบอาบ ธาตุนั้นเป็นธาตุน้ำ ธาตุน้ำที่มีในกายนี้คือ น้ำดี น้ำเสลด น้ำหนอง น้ำเลือด น้ำมันเหงื่อ น้ำมันข้น น้ำตา น้ำมันเปลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำปัสสาวะ

ธาตุอันใดมีลักษณะร้อน ธาตุนั้นเป็นธาตุไฟ ธาตุไฟที่มีในกายนี้คือ ไฟที่ทำกายให้อบอุ่น ไฟที่ทำกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ทำกายให้กระวนกระวาย ไฟที่ทำอาการให้ย่อย

ธาตุอันใดมีลักษณะพัดไปพัดมา ธาตุนั้นเป็นธาตุลม ธาตุลมที่มีในกายนี้คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ

ความกำหนดพิจารณากายนี้ให้เห็นว่า เป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบรวมกันอยู่ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เรียกว่า ธาตุกัมมัฏฐาน

การท่องธาตุกัมมัฏฐาน๔ ให้ท่องจนกว่าจิตจะสามารถท่องได้ด้วยตนเอง เพื่อให้จิตได้ทรงจำรู้จัก และคุ้นเคยกับความเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมของร่างกายและผ่านองค์ประกอบอันได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานต่อการปฏิบัติในลำดับถัดไป

ขั้นตอนที่ ๔ พิจารณากาย ๖ ขั้นตอน คือ พิจารณาและเรียนรู้กระบวนการเปลี่ยนแปลงของร่างกายตามลำดับโดยใช้บทพิจารณากาย ๖ ขั้นตอน เพื่อให้จิตทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

บทพิจารณากาย ๖ ขั้นตอน

๑. เมื่อหมดลมหายใจ ให้พิจารณาว่า เมื่อร่างกายหมดลมหายใจแล้ว ธาตุลมกับธาตุไฟก็สลายออกจากกัน เราก็ขาดการรับรู้ทุกส่วนทางร่างกาย ไม่สามารถควบคุมร่างกายได้อีก ร่างกายก็จะล้มนอนราบไปกับแผ่นดิน (กำหนดความคิดยกเรื่องของร่างกายที่นอนราบไปกับแผ่นดินขึ้นมาสู่การพิจารณา)

๒. น้ำดันดิน เมื่อธาตุลมกับธาตุไฟแยกออกจากร่างกายแล้ว ก็เหลือแต่ธาตุดินกับธาตุน้ำที่ยังคงประกอบรวมกันอยู่ให้พิจารณาว่า หากทิ้งร่างกายนอนราบไปกับแผ่นดินนานหลาย ๆ วัน น้ำจะเริ่มดันดินออกมาร่างกายก็จะบวม พอง ขึ้นอืด เขียวช้ำ ตาถลน ลิ้นจุกปาก แขนขาบวมพอง ชี้ชูชันขึ้น

๓. ธาตุดินแตก ธาตุน้ำที่ดันดินออกมาเมื่อผ่านไปหลายวันเข้าผิวหนังก็จะปริแตกไปทั่วทั้งร่ายกาย น้ำเหลือง น้ำหนอง น้ำเลือดก็จะไหลเยิ้มออกมาตามรอยปริแตกทั่วทั้งร่างกายนั้น

๔. น้ำละลายดิน เมื่อน้ำเหลือง น้ำหนอง น้ำเลือด ไหลออกมาตามรอยปริแตกทั่วทั้งร่างกาย เนื้อหนังก็เริ่มเปื่อยเน่าและอวัยวะส่วนอื่นๆก็เข้าสู่สภาพย่อยสลายลงสู่ดิน

๕. ร่างกายเหลือแต่โครงกระดูก เมื่อเนื้อหนังย่อยสลายลงดินหมดแล้วก็เหลือแต่โครงกระดูกขาวโพลนนอนอยู่ พิจารณากะโหลกศีรษะ กระดูกซี่โครง กระดูกแขน กระดูกขา กระดูกทั้งโครงไม่มีเนื้อเหลือติดอยู่ หลุดแยกออกจากันทุกส่วน

๖. กระดูกสลายลงสู่ดิน พิจารณาเห็นโครงกระดูกเป็นสภาพ “ผุ” “กร่อน” ทั่วทั้งโครง แล้วพิจารณาเห็นกระดูกที่ผุกร่อนนั้นค่อยๆสลายไปเป็นดิน โดยพิจารณาเทียบเคียงให้จิตเห็นว่าดินกับร่างกายของเราเป็นอันเดียวกัน ร่างกายของเรากับดินเป็นอันเดียวกัน

เมื่อพิจารณาจบถึงขั้นตอนที่ ๖ แล้ว ก็ให้กลับไปเริ่มต้นพิจารณาขั้นตอนที่ ๑-๖ อีก ทำซ้ำหลาย ๆ รอบ จนจิตเกิดการยอมรับว่า กายของเรา คือ ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ตามความเป็นจริงว่ามีกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างไร จนจิตสามารถยอมรับว่าร่างกายเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ ที่ประกอบกันอยู่ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา

ขั้นตอนที่ ๕ ท่องบทขันธ์ ๕ คือ ท่องจำบทขันธ์ ๕ ให้ได้ตามแบบ เพื่อให้จิตมีความรู้เบื้องต้นว่าขันธ์แต่ละประเภทมีลักษณะ อาการ และกระบวนการทำงานอย่างไร ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ขันธ์๕ ตามความเป็นจริงในลำดับถัดไป

บทขันธ์ ๕

กายกับใจแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน เรียกว่าขันธ์ ๕ ได้แก่ (๑) รูปขันธ์ (๒) เวทนาขันธ์ (๓) สัญญาขันธ์ (๔) สังขารขันธ์ (๕) วิญญาณขันธ์

ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประกอบรวมกันเป็นกายนี้ เรียกว่า *รูป*

สภาพของอารมณ์ที่เป็นสุขคือ สบายกาย สบายใจ หรืออารมณ์ที่เป็นทุกข์คือ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ หรืออารมณ์เฉยๆคือ ไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า *เวทนา*

ความจำได้ การหมายรู้คือ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำการสัมผัส จำอารมณ์ที่เกิดกับใจได้ เรียกว่า *สัญญา*

เจตสิกธรรม คือ สิ่งปรุงแต่งใจ เป็นส่วนดีเรียกกุศล เป็นส่วนชั่วเรียกอกุศล เป็นส่วนกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วเรียกอัพยกต(อับ-พะ-ยา-กะ-ตา) เรียกว่า *สังขาร*

การรับรู้ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เรียกว่า *วิญญาณ*

ขันธ์ ๕ นี้ กล่าวโดยย่อย แบ่งเป็น รูป กับ นาม, ธาตุ ๔ จัดเป็น “รูป”, เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จัดเป็น “นาม”

ขั้นตอนที่ ๖ เรียนรู้ขันธ์ ๕ คือ เรียนรู้ ทำความเข้าใจ แยกแยะ และพิจารณากระบวนการทำงานของขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวัน

การเรียนรู้ขันธ์ ๕ ด้วยการกำหนดดูลักษณะขันธ์ ๕ เกิด-ดับ จะต้องยกเอาอารมณ์(สิ่งที่ผ่านเข้ามาให้รับรู้) เป็นที่ตั้งแห่งการกำหนด เพราะขันธ์ ๕ จะเกิด-ดับพร้อมกับอารมณ์

ตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดอารมณ์โกรธขึ้นในจิต

กาย ได้รับความเร่าร้อนในขณะที่โกรธ จัดเป็น **รูปขันธ์**

ความรู้สึก ในขณะที่โกรธ จัดเป็น **เวทนาขันธ์**

การจำ อารมณ์โกรธไว้ จัดเป็น **สัญญาขันธ์**

การปรุงแต่ง อารมณ์โกรธ จัดเป็น **สังขารขันธ์**

การรับรู้ ในการปรุงแต่งอารมณ์โกรธ ในการจำอารมณ์โกรธ ในความรู้สึกที่โกรธ ในกายที่เร่าร้อนขณะโกรธ จัดเป็น **วิญญาณขันธ์**

เพราะการเกิดขึ้นของขันธ์๕ เกิดขึ้นพร้อมกับอารมณ์ ดับพร้อมกับอารมณ์ หากมีสติเฝ้าดูอารมณ์โกรธที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องทำอะไรกับอารมณ์โกรธจนเห็นอารมณ์โกรธนั้นดับลงไปเอง นั่นแหละคือได้เห็นการดับไปของขันธ์ ๕ การเห็นอารมณ์ใดเกิดขึ้นในใจ คือ ได้เห็นขันธ์๕ เกิดขึ้น และการเห็นอารมณ์ใดดับหายไปจากใจ ก็คือเห็นขันธ์ ๕ ดับไป นั่นเอง โดยที่อารมณ์ใหม่ยังไม่เกิดขึ้น จะปรากฏเป็นความว่างชั่วขณะหนึ่งสติจะเข้าไปรับรู้การของอารมณ์ในขณะนั้นแล้วกำหนดหมายลักษณะแห่ง

การดับไว้ในใจ ครั้งต่อไปก็สามารถดูการเกิด-ดับได้ทันทีโดยไม่ต้องไปกำหนด จึงจะได้ชื่อว่าเห็นและเข้าใจลักษณะ อาการ รวมถึงกระบวนการทำงานของขันธ์แต่ละประเภทเกิด-ดับ อย่างแจ่มแจ้ง

ขั้นตอนที่ ๗ การกำหนดขันธ์ ๕ ลงสู่อริยสัจ ๔ เป็นกิจด้านปัญญาที่สำคัญในการกำหนดรู้อารมณ์ซึ่งปรากฏกับขันธ์ คือ ให้เห็นความเกิดความดับเพื่อทำมรรคให้เต็มรอบนั้น จะต้องกำหนดอารมณ์และขันธ์ลงสู่อริยสัจ ๔ อย่างชัดเจนในจิตว่า "นี้คือทุกข์ นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี้เป็นความดับทุกข์ นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์" เป็นความรู้อย่างแจ่มแจ้งและชัดเจนโดยธรรมชาติแห่งจิตที่ละกิเลสได้ (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ, ๒๕๖๘)

การเกิดขึ้นของขันธ์จัดเป็น ทุกขสัจจะ
ตัณหาที่อิงอาศัยขันธ์เกิดขึ้นจัดเป็น สมุทัยสัจจะ
ความดับไปของตัณหาจัดเป็น นิโรธสัจจะ
การรู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัย รู้จักนิโรธจัดเป็น มัคคสัจจะ
การกำหนดรอบรู้ขันธ์๕ ตามหลักอริยสัจ ๔ ทำได้ดังนี้

๑. *ทุกขสัจจะ* ให้ ***"กำหนดรู้"*** เมื่อขันธ์๕ ประสบกับอารมณ์ภายนอกหรือภายในการปรากฏขึ้นของอารมณ์เป็นการเกิดขึ้นของขันธ์ การดับไปของอารมณ์เป็นการดับไปของขันธ์ให้กำหนดรู้ความเกิด-ดับของขันธ์ไว้อยู่เสมอ

๒. *สมุทัยสัจจะ* ให้ **"ละ"** เนื่องจากว่าทุกข์ได้ถูกกำหนดรู้ไว้แล้วตัณหาจึงเกิดร่วมกับทุกข์ไม่ได้ แล้วจะละตัณหาที่เป็นตัวสมุทัยกันอย่างไร เรื่องนี้ต้องเข้าใจว่า ขั้นตอนที่ลงมือทำเป็นขั้นตอนของสัมมาทิฏฐิทำหน้าที่กำหนดรู้ทุกข์ ด้วยอำนาจของสัมมาทิฏฐิที่กำหนดรู้อยู่นี้ ตัณหาจึงเกิดไม่ได้ แต่อวิชชาสังโยชน์ยังคงมีอยู่ ทำให้ไม่เห็นความเกิด-ดับของขันธ์ได้ทันในทุก ๆ คราว หากไม่รู้ทันความเกิด-ดับไม่ได้คราวใด ตัณหาก็เกิดขึ้นในคราวนั้น อวิชชาจึงนอนเนื่องอยู่ในทุกข์ได้ อวิชชานี่แหละคือสมุทัยแท้ และถ้าเผลอไม่กำหนดรู้ทุกข์เมื่อไหร่อวิชชาก็จะเป็นปัจจัยให้ตัณหาเกิดร่วมกับทุกข์ได้เมื่อนั้น ฉะนั้นในขั้นตอนนี้จึงไม่มีตัณหาปรากฏชัดแต่ก็ต้องเข้าใจว่า ตัณหาได้ถูกละอยู่ทุก ๆ คราวที่กำหนดรู้ทุกข์อยู่

๓. *นิโรธสัจจะ* ให้ **"ทำให้แจ่มแจ้ง"** เมื่อทุกข์ถูกรู้ สมุทัยถูกละ เมื่อสมุทัยถูกละนิโรธก็ปรากฏให้ทราบชัดความปรากฏของนิโรธว่า เพราะสมุทัยดับไปจึงปรากฏนิโรธขึ้นมา

๔. *มัคคสัจจะ* ให้ **"เจริญขึ้น"** การเจริญมรรค คือ การกำหนดรู้ความเกิด-ดับของขันธ์ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกว่าจะเกิดการละได้ในที่สุด

เมื่อเข้าใจหลักอริยสัจในข้างต้นแล้ว ข้อปฏิบัติที่เราจะต้องลงมือทำคือ ข้อมรรคข้อเดียว อริยสัจข้ออื่น ๆ เพียงแค่ให้ "รู้จักไว้" เท่านั้น การดำเนินมรรค คือ การเข้าไปปฏิบัติต่อทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ด้วยสัมมาทิฏฐิ (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ, ๒๕๖๘) สัมมาสมาธิ คือ ความสงบตามธรรมชาติที่เกิดขึ้น มันจะอยู่กับใจเราไปตลอด ไม่ห่างหายไปจากใจ แม้ว่าจะนั่งสมาธิก็ตามหรือไม่นั่งสมาธิก็ตาม จะเห็นความสงบใจรองรับอยู่ตลอด นี่คือกำลังของอริยมรรคสัมมาทิฏฐิ เป็นประโยชน์มากต่อการดำเนินชีวิต (พระทวีวัฒน์ บุญยืน (จารุวณฺโณ), ๒๕๖๕)

สรุป

ใจความสำคัญของการปฏิบัติตามหลักธรรมนาวา "วัง" ในการปฏิบัติตามแนวทางปฏิบัติของพระอาจารย์ต้น ดังนี้

๑. ยึดมั่นในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งอันประเสริฐ คือ การระลึกถึงพระรัตนตรัยเพื่อการเชื่อมต่อจิตกับพระรัตนตรัย การเข้าถึงพระรัตนตรัยจึงมี ๒ ด้านกล่าวคือ ด้านโลกียะ คือ การอธิษฐานถึง และด้านโลกุตร คือ ปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความเป็นโสดาบัน ในระดับปุถุชนคนทั่วไป จึงจำเป็นมากที่จะต้องเข้าถึงพระรัตนตรัยด้านโลกียะ โดยการอธิษฐานจิตให้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้ได้ นั่นคือวิธีการเข้าถึงพระรัตนตรัย เพียงอธิษฐานจิตระลึก "พุทโธ เม นาโถ, ธัมโม เม นาโถ, สังโฆ เม นาโถ" อย่างนี้ซ้ำ ๆ ให้ติดแนบอยู่กับจิตทั้งกลางวันและกลางคืนในอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม โดยเริ่มแรกให้หมั่นระลึกให้มากเท่าที่ทำได้ไปก่อนแล้วจึงจะทำให้เกิดการทำได้แบบติดต่อเนื่องกันเอง ตลอดทั้งกลางวัน กลางคืนโดยอัตโนมัติ

๒. วิธีการปฏิบัติและดำเนินชีวิตด้วยความเพียรที่ใช้สติเพื่อความตื่นรู้มากำหนดรู้ด้วยการทักอารมณ์ คือ การให้เรามีสติในการรับรู้อารมณ์ ยกตัวอย่าง อารมณ์โกรธ ให้ทักอารมณ์ "นี้คือความโกรธ ความโกรธกำลังเกิดขึ้นกับจิต จิตกำลังเกิดความโกรธ ความโกรธกำลังปรุงแต่งจิต จิตกำลังถูกความโกรธปรุงแต่ง" การเข้าไปรับรู้อย่างนี้ความโกรธอันเป็นตัวอารมณ์จะถูกรับรู้หรือถูกรู้ ด้วยสัมมาทิฏฐิ เมื่อถูกรู้แล้ว สิ่งที่ถูกรู้ (อารมณ์โกรธ) จะได้รับการแก้ไขด้วยตัวมันเอง นั่นหมายถึงว่า เราไม่ได้มีหน้าที่เข้าไปละ เข้าไปดับตัวอารมณ์ เรามีหน้าที่เจริญอริยมรรคโดยตั้งความเห็นให้ตรงคือ สัมมาทิฏฐินี้ เพื่อที่จะเห็นและเข้าใจสภาพการณ์ของจิตที่ถูกอารมณ์กระทบโดยความรู้และเข้าใจว่า อารมณ์กำลังปรุงแต่งจิตเราอยู่ นี่คือหลักการที่เราสามารถทำได้ แต่หากไม่รู้ก็ยึดเอาอารมณ์เหล่านั้นไว้ปรุงแต่งจิตตัวเองให้สืบต่อข้ามวัน ข้ามคืน เมื่ออารมณ์ถูกรู้แล้วก็ดับ เพราะอารมณ์ก็ไม่ได้เที่ยงแท้อะไร อารมณ์ก็ไม่ได้มีอยู่ตลอดเวลา อารมณ์ก็เปลี่ยนแปลงตัวเองได้อยู่เสมอ อารมณ์เกิดแล้วก็ดับได้ ขอเพียงอารมณ์ถูกรู้ก็จะดับได้อย่างแน่นอน ปัญหาของมนุษย์คือ

อยากจะเข้าไปดับอารมณ์ ดับความโกรธ และอยากจะให้เข้าไปดับให้เร็วที่สุดนั่นคือการตั้งค่าของตัณหาในใจเราแล้ว แต่เราต้องเข้าใจว่าสภาพการณ์ทุกอย่างที่เราเกี่ยวข้องอยู่นั้นไม่อยู่ภายใต้การควบคุมบังคับบัญชาของเรา เมื่อใดก็ตามที่เราบังคับในสิ่งไม่เป็นตามการบังคับ เราก็จะได้รับความทุกข์ใหม่จากความทุกข์เดิมที่กำลังเกิดขึ้น

การปฏิบัติในช่วงเริ่มแรกอาจจับอารมณ์ไม่ทัน เราจะพยายามอย่างไรก็ไม่ทัน วิธีการของพระอาจารย์ต้น ก็คือ "ต้องไม่ทันก่อน" แต่เราสามารถเรียนรู้หลังจากที่เสร็จสิ้นกระบวนความของเรื่องนั้นแล้วว่า เวลามันเสร็จสิ้นกระบวนความเหล่านั้น เราไปตรวจตราหรือทบทวนดูว่าที่เราไม่ทันตอนนั้นเพราะอะไร เราสามารถทบทวนได้และบอกตัวเองไว้ว่า "ครั้งนี้ไม่ทัน ครั้งต่อไปเราต้องทัน" แต่ครั้งต่อไปไม่ทันอยู่ดี แล้วเราก็ต้องมาบอกตัวเองใหม่ว่าครั้งต่อไปเราต้องให้ทัน การบอกอย่างนี้จะเข้าไปกระตุ้นจิตให้เกิดการพัฒนาตัวเองให้นำไปสู่การเท่าทัน และถึงแม้จะไม่ทันเลยทีเดียวในครั้งต่อ ๆ ไป แต่ก็จะเกิดการเรียนรู้เพื่อที่จะทำให้ทันเร็วขึ้นกว่าเดิม เราจะเห็นว่าระยะห่างของการไม่เท่าทันนี้จะสั้นลง ๆ จนกว่าสติถูกพัฒนาขึ้นจนไปสู่การเท่าทัน คำว่า "เท่าทัน" ก็คือเกิดตอนนั้น รู้ตอนนั้น และก็ดับไปตอนนั้น คือ เท่าทัน อย่างนี้แหละเป็นการฝึกฝน อย่าพยายามให้เท่าทันเลยทีเดียว สำหรับคนที่เขาเท่าทันเลยในขณะนั้นได้แล้วนั่นแสดงว่า เขามีความรู้ ความเข้าใจการฝึกสติที่เพียงพอดีแล้วจึงเป็นการเท่าทันในขณะนั้น เมื่อเรายังไม่ถึงขั้นนั้นก็ต้องเริ่มจากการไม่เท่ากัน คือให้เสร็จสิ้นกระบวนความของเรื่องนั้นก่อนแล้วค่อยเข้ามาสู่การเรียนรู้ได้ (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ, ๒๕๖๘)

๓. **รู้อริยสัจ ๔ นำไปสู่การเข้าใจชีวิต** คือ เราต้องเข้าใจว่าการใช้ชีวิตในโลกใบนี้ไม่ได้ใช้ชีวิตแบบราบเรียบเสมอกันไปตลอดรอดฝั่ง บางทีเราเจอหลายเรื่องราวที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของเราเองที่เรารักและหวงแหน และเราก็ยึดมั่นถือมั่นในตัวเรา อริยสัจเป็นสิ่งที่จำเป็นตรงที่จะทำให้เราได้ใช้ชีวิตอยู่บนโลกใบนี้ด้วยความมีสติและมีความเข้าใจชีวิตมากขึ้น กล่าวคือ เราจะไม่เกิดการผูกติดอยู่กับบางสิ่งบางอย่างที่เราได้รับมา เราจะไม่เกิดความทุกข์ในสิ่งที่เรายึดและครอบครอง เราจะไม่มีปัญหาต่อสิ่งทั้งหลายที่เราเคยเชื่อมโยงเกี่ยวข้องแล้วรับผลกระทบจากแต่ละสิ่งแต่ละอย่าง ถ้าเราไม่มีอริยสัจ๔ เข้ามาเป็นเครื่องกำหนดและชี้ให้เราได้เห็นว่า ทุกข์คืออะไรกันแน่และเหตุของทุกข์ที่มีอยู่ในตัวเราคืออะไรกันแน่ การเรียนรู้อริยสัจ๔ จึงจะทำให้เราได้เห็นทางออกในการแก้ไขปัญหา (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ, ๒๕๖๘)

ดังนั้น การเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาที่แท้จริงมิใช่เรื่องยากหรือเป็นอุดมคติ มนุษย์มีความสามารถและศักยภาพเหนือสิ่งมีชีวิตอื่นการเป็นอริยบุคคลก็เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ด้วยสติปัญญาอันบริสุทธิ์ของมนุษย์เองโดยการลงมือปฏิบัติด้วยตนเองตามแนวทางอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือวิปัสสนาภาวนาให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรก็สามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาอย่างแท้จริงในปัจจุบันนี้ได้ สมาธิที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนานั้นมิใช่จิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่เหมือนท่อนไม้ที่แข็งทื่อสงบบริสุทธิ์ไม่รู้สึกรู้สาอะไร จิตที่เป็นสมาธิที่ถูกต้องของพุทธศาสนาคือต้องมีลักษณะควรแก่การงาน ตื่นตัวด้วยปัญญา พร้อมรู้แจ้งและเห็นแจ้งอย่างถูกต้องในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง (เศรษฐพงษ์ ศรีเลิศ, ๒๕๖๕) การรู้เท่าทันจิตหรือการมีสติซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญเพราะสติเป็นความสามารถในการระลึกรู้สภาวะของจิตในปัจจุบัน ทำให้ผู้นั้นสามารถควบคุมความคิด อารมณ์และพฤติกรรม ด้วยสติเป็นองค์ประกอบสำคัญทำให้ผู้นั้นสามารถเข้าใจตนเองและไม่ตกอยู่ในอารมณ์ของกิเลส (พระมหาสุริยันต์ บุญยอด, ๒๕๖๙)

บรรณานุกรม

พระราชญาณวัชรชิโนภาส (จารุวณฺโณ ภิกฺขุ). **กรรมและวิบาก.** เชียงใหม่ : หจก.โรงพิมพ์ช้างเผือก

_____. อริยสัจภาวนา. เชียงใหม่ : หจก.โรงพิมพ์ช้างเผือก

พระอาจารย์ จารุวณฺโณ ภิกฺขุ (พระอาจารย์ต้น). **ตอบคำถามชาวพุทธ.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไซเบอร์พริ้นท์กรุ๊ป จำกัด.

_____. **หลักการชาวพุทธ.** เชียงใหม่ : หจก.โรงพิมพ์ช้างเผือก

เดลินิวส์. **ข่าวการศึกษา-ศาสนา.** เปิดประวัติ ‘พระอาจารย์ต้น’ ผู้เผยแผ่หลัก ‘ธรรมนาวา’. สืบค้น จาก https://www.dailynews.co.th/news/๓๙๙๖๘๑๓/

บุญยอด พ. พุทธจิตวิทยากับการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์,** ๒๒(๑), ๒๕๔–๒๖๗. สืบค้น จาก https://so๐๒.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/๒๘๕๔๐๖

พระทวีวัฒน์ บุญยืน (จารุวรรณโณ) **วีธีการสร้างสัมมาสมาธิ**, น. ๒๓, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dhammanava.net/wp-content/uploads/๒๐๒๒/๐๘/๕๕๐๘

พระอาจารย์ จารุวณฺโณ ภิกฺขุ, อยู่อย่างไม่ประมาท น. ๓-๔, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dhammanava.net/wp-content/uploads/๒๐๒๒/๐๘

วิกิพีเดีย. สืบค้นจาก https://th.wikipedia.org/wiki/พระเทพญาณวัชรชิโนภาส_(ทวีวัฒน์_จารุวณฺโณ)

เศรษฐพงษ์ ศรีเลิศ. บทวิจารณ์หนังสือ เรื่อง “คู่มือมนุษย์” เขียนโดยพุทธทาสภิกขุ. **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์,** ๑๗(๒), ๑๔๖–๑๕๕. สืบค้น จาก https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/251510

ธรรมะกับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด: การรู้เท่าทันข่าวสารในยุคดิจิทัลของวัยรุ่น Generation Z
Dhamma and Cognitive Immunity: Enhancing Media Literacy among Generation Z in the Digital Era

บรรณวัชร พลคำ
Bannawat Polcum
วิทยาลัยสงฆ์ราชบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Ratchaburi Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Email: Bannawat_acc@hotmail.com

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดเพื่อส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z ในยุคดิจิทัล โดยใช้การวิจัยเอกสาร จากพระไตรปิฎก คัมภีร์พระพุทธศาสนา หนังสือ บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า วัยรุ่น Generation Z เป็นกลุ่มที่ใช้สื่อดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์อย่างต่อเนื่อง จึงมีความเสี่ยงต่อการได้รับข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และข้อมูลที่มีการชักจูงทางความคิด ซึ่งอาจส่งผลต่อการรับรู้ การตัดสินใจ และพฤติกรรมการใช้สื่อ หากขาดทักษะในการวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลอย่างเหมาะสม บทความเสนอแนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดโดยบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย โยนิโสมนสิการ ซึ่งส่งเสริมการคิดอย่างแยบคายและการวิเคราะห์เหตุผล กาลามสูตร ซึ่งส่งเสริมการตรวจสอบข้อเท็จจริงและการใช้วิจารณญาณก่อนเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูล และ ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อพัฒนาจริยธรรมในการใช้สื่อ การกำกับอารมณ์ และการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การบูรณาการหลักธรรมทั้งสามช่วยเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด ทำให้วัยรุ่นสามารถรู้เท่าทันข่าวสาร ใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีสติ มีความรับผิดชอบ และลดผลกระทบจากข่าวปลอมและข้อมูลบิดเบือน องค์ความรู้จากบทความสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้ การพัฒนาหลักสูตร การส่งเสริมครอบครัว และการกำหนดนโยบายด้านการรู้เท่าทันข่าวสาร เพื่อพัฒนาพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณธรรม มีวิจารณญาณ และสามารถดำรงชีวิตในสังคมดิจิทัลได้อย่างมีคุณภาพและยั่งยืน

คำสำคัญ: ธรรมะ; ภูมิคุ้มกันทางความคิด; การรู้เท่าทันข่าวสาร; สื่อดิจิทัล

Abstract

This academic article aims to examine the application of Buddhist principles in developing cognitive immunity to enhance news literacy among Generation Z in the digital era through documentary research based on the Tripitaka, Buddhist scriptures, academic books, journal articles, and related research. The findings indicate that Generation Z, as active users of digital media and social networking platforms, is increasingly exposed to fake news, misinformation, and manipulative online content that may negatively influence perception, judgment, and decision-making. Without adequate critical thinking and information evaluation skills, young people are more vulnerable to believing and disseminating inaccurate information. The article proposes a cognitive immunity framework based on three core Buddhist principles: Yoniso Manasikara, which promotes systematic and critical thinking; the Kalama Sutta, which encourages evidence-based evaluation and verification of information before accepting or sharing it; and the Threefold Training morality, concentration, and wisdom which fosters ethical media behavior, emotional regulation, and rational decision-making. Integrating these principles strengthens cognitive immunity, enabling Generation Z to critically evaluate information, responsibly use digital media, and reduce the impact of fake news and misinformation. The proposed framework can be applied in education, families, communities, and public policy to promote news literacy, responsible digital citizenship, and a sustainable digital society.

Keywords: Buddhism; Cognitive Immunity; Media Literacy; Digital Media

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีดิจิทัลและการขยายตัวของสื่อสังคมออนไลน์ได้พลิกโฉมรูปแบบการสื่อสารของสังคมในปัจจุบัน ทำให้การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารสามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลาผ่านแพลตฟอร์มดิจิทัลหลากหลายรูปแบบ เช่น Facebook, X, YouTube, TikTok และสื่อออนไลน์อื่น ๆ แม้ว่าการพัฒนาดังกล่าวจะช่วยเพิ่มโอกาสในการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการเข้าถึงองค์ความรู้ได้อย่างรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายของข่าวปลอม

ข้อมูลบิดเบือน และข้อมูลที่จงใจชักจูงหรือสร้างความเข้าใจผิด ซึ่งแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็วและเข้าถึงผู้คนจำนวนมากในระยะเวลาอันสั้น (Holly and Wong, 2023)

วัยรุ่น Generation Z เป็นกลุ่มประชากรที่เติบโตมาพร้อมกับเทคโนโลยีดิจิทัลและอินเทอร์เน็ต จึงเป็นผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์อย่างต่อเนื่องทั้งเพื่อการศึกษา การสื่อสาร ความบันเทิง และการแสดงความคิดเห็น อย่างไรก็ตาม ความคุ้นเคยกับเทคโนโลยีมิได้หมายความว่าจะสามารถวิเคราะห์หรือประเมินคุณภาพของข้อมูลข่าวสารได้อย่างถูกต้องเสมอไป เนื่องจากข้อมูลที่เผยแพร่บนแพลตฟอร์มดิจิทัลจำนวนมากมักถูกนำเสนอด้วยภาพ เสียง หรือข้อความที่กระตุ้นอารมณ์ ใช้อัลกอริทึมในการคัดเลือกเนื้อหาให้ตรงกับความสนใจของผู้ใช้ และส่งเสริมให้เกิดการแชร์ข้อมูลอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้วัยรุ่นจำนวนไม่น้อยตัดสินใจเชื่อ แสดงความคิดเห็น หรือเผยแพร่ข้อมูลต่อโดยไม่ได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลหรือแหล่งที่มาอย่างเพียงพอ ปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบทั้งในระดับบุคคลและสังคม ไม่ว่าจะเป็นความเข้าใจผิด ความขัดแย้ง การหลอกลวงทางออนไลน์ ความเสียหายต่อชื่อเสียง ตลอดจนการสร้างความแตกแยกในสังคม (จิรัชญา ต่างใจ, และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์, ๒๕๖๗)

จากสถานการณ์ดังกล่าว การรู้เท่าทันข่าวสาร (News Literacy) จึงกลายเป็นทักษะสำคัญที่วัยรุ่น Generation Z จำเป็นต้องได้รับการพัฒนา โดยการรู้เท่าทันข่าวสารมิได้หมายถึงเพียงความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการวิเคราะห์เนื้อหา การตรวจสอบข้อเท็จจริง การประเมินความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล การแยกแยะข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น การตระหนักถึงอคติของผู้ผลิตสื่อ รวมถึงการตัดสินใจใช้และเผยแพร่ข้อมูลอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม (UNESCO, 2025) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการส่งเสริมทักษะการรู้เท่าทันข่าวสารอย่างต่อเนื่อง แต่การพัฒนาด้านความรู้เพียงอย่างเดียวอาจยังไม่เพียงพอต่อการรับมือกับปัญหาข่าวปลอมและข้อมูลบิดเบือน เนื่องจากพฤติกรรมการรับรู้และการตัดสินใจของมนุษย์ยังได้รับอิทธิพลจากอารมณ์ ความเชื่อ และอคติส่วนบุคคล

ด้วยเหตุนี้ การสร้าง ภูมิคุ้มกันทางความคิด จึงเป็นแนวทางสำคัญในการเสริมสร้างความสามารถในการรู้เท่าทันข่าวสาร เพราะภูมิคุ้มกันทางความคิดช่วยให้บุคคลสามารถคิดอย่างรอบคอบ ควบคุมอารมณ์ ใช้เหตุผลในการประเมินข้อมูล และไม่ตกเป็นเหยื่อของการชักจูงหรือการบิดเบือนข้อมูลได้โดยง่าย ในบริบทดังกล่าว หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีศักยภาพในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาภูมิคุ้มกันทางความคิด เนื่องจากเป็นหลักคำสอนที่มุ่งพัฒนากระบวนการคิด การใช้ปัญญา และการกำกับตนเอง โดยเฉพาะ โยนิโสมนสิการ ซึ่งส่งเสริมการคิดอย่างแยบคายและพิจารณาเหตุผล

กาลามสูตร ที่เน้นการตรวจสอบข้อมูลก่อนเชื่อ และ ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา อันช่วยพัฒนาพฤติกรรม การกำกับอารมณ์ และการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ (พระไพศาล จนฺทธมฺโม และคณะ, ๒๕๖๙; พระมหาเทวินทร์ วรปญฺโญ, ๒๕๖๖; พระไพฑูรณ์ ฉนฺทกาโม และคณะ, ๒๐๒๕)

ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และไตรสิกขา เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดในการส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z โดยอธิบายกลไกของหลักธรรมแต่ละประการที่สามารถพัฒนากระบวนการคิดเชิงวิเคราะห์ การตรวจสอบข้อเท็จจริง การกำกับอารมณ์ และการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล อันจะนำไปสู่การใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีสติ มีวิจารณญาณ และมีความรับผิดชอบต่อสังคม พร้อมทั้งช่วยลดผลกระทบจากข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิดในสังคมดิจิทัลได้อย่างยั่งยืน

การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด

การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด หมายถึง กระบวนการพัฒนาความสามารถของบุคคลในการรับรู้ วิเคราะห์ ตีความ ประเมิน และตัดสินใจเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารอย่างมีเหตุผลและรอบคอบก่อนที่จะเชื่อ ยอมรับ หรือเผยแพร่ข้อมูล โดยอาศัยการคิดเชิงวิเคราะห์ การตรวจสอบข้อเท็จจริง การพิจารณาความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล และการใช้วิจารณญาณในการประเมินสารสนเทศ เพื่อป้องกันการตกเป็นเหยื่อของข่าวปลอม (Fake News) ข้อมูลบิดเบือน (Misinformation) ข้อมูลที่จงใจชักจูงหรือบิดเบือนความจริง (Disinformation) รวมถึงการโน้มน้าวทางความคิดที่อาจส่งผลกระทบต่อการรับรู้ การตัดสินใจ และพฤติกรรมของบุคคล (สุดใจ ภูกงลี และวิญญู กินะเสน, ๒๕๖๗)

ในบริบทของสังคมดิจิทัล การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดมิได้จำกัดอยู่เพียงการมีความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีหรือความสามารถในการใช้สื่อดิจิทัลเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการมีความสามารถในการคิดอย่างเป็นระบบ สามารถตั้งคำถามต่อข้อมูลที่ได้รับ วิเคราะห์เจตนาของผู้ผลิตสื่อ พิจารณาความสมเหตุสมผลของเนื้อหา เปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง และประเมินผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นก่อนการเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูลต่อสาธารณะ บุคคลที่มีภูมิคุ้มกันทางความคิดจึงสามารถแยกแยะข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น แยกแยะข้อมูลจริงออกจากข้อมูลเท็จ และไม่ถูกชักจูงด้วยข้อมูลที่ใช้ความรู้สึก อารมณ์ หรืออคติเป็นเครื่องมือในการโน้มน้าว

ความสำคัญของการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดยิ่งทวีความจำเป็นในยุคที่แพลตฟอร์มดิจิทัลใช้ระบบอัลกอริทึม (Algorithm) ในการคัดเลือกและนำเสนอข้อมูลตามพฤติกรรม ความสนใจ และความเชื่อของผู้ใช้งาน ส่งผลให้ผู้รับสารมีโอกาสได้รับข้อมูลที่สอดคล้องกับมุมมองของตนเองอย่างต่อเนื่อง จนเกิดภาวะ “ห้องสะท้อนความคิด” (Echo Chamber) และ “ฟองกรองข้อมูล” (Filter Bubble) ซึ่งอาจทำให้การรับรู้ข้อมูลขาดความหลากหลายและเพิ่มโอกาสในการหลงเชื่อข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง หากผู้รับสารขาดกระบวนการคิดเชิงวิพากษ์และการตรวจสอบข้อเท็จจริง ย่อมเสี่ยงต่อการเผยแพร่ข้อมูลคลาดเคลื่อนโดยไม่รู้ตัว และอาจก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อบุคคล ชุมชน และสังคมในวงกว้าง

สำหรับวัยรุ่น Generation Z ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่เติบโตมาพร้อมกับเทคโนโลยีดิจิทัลและมีพฤติกรรมการใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นประจำ การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดถือเป็นทักษะสำคัญในการดำรงชีวิต เนื่องจากวัยรุ่นเป็นกลุ่มที่เปิดรับข้อมูลจากหลายช่องทาง ทั้งสื่อสังคมออนไลน์ ผู้มีอิทธิพลทางความคิด (Influencers) แพลตฟอร์มวิดีโอ และระบบปัญญาประดิษฐ์ที่สามารถสร้างและเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างรวดเร็ว แม้ว่าวัยรุ่นจะมีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีสูง แต่ความสามารถดังกล่าวมิได้หมายความว่าจะสามารถประเมินคุณภาพของข้อมูลได้อย่างถูกต้องเสมอไป การมีภูมิคุ้มกันทางความคิดจึงช่วยให้วัยรุ่นสามารถตั้งข้อสงสัยต่อข้อมูลที่ได้รับ ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของแหล่งข่าว เปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง และตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อเท็จจริงมากกว่าความรู้สึกหรืออิทธิพลของกระแสสังคม

การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดยังเป็นกระบวนการพัฒนาสมรรถนะด้านการคิดควบคู่กับการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมในการใช้สื่อดิจิทัล กล่าวคือ นอกจากผู้รับสารจะต้องสามารถวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลได้แล้ว ยังต้องตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อการสื่อสาร เคารพสิทธิของผู้อื่น ไม่เผยแพร่ข้อมูลที่สร้างความเสียหายหรือก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม ตลอดจนใช้ข้อมูลข่าวสารเพื่อประโยชน์ในการเรียนรู้ การพัฒนาตนเอง และการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ในสังคมดิจิทัล (พระมหาไพฑูรย์ สิริธมฺโม (ชัยกุง), ๒๕๖๘)

เมื่อพิจารณาจากแนวคิดดังกล่าว จะเห็นได้ว่าการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดมิใช่เพียงการป้องกันตนเองจากข่าวปลอมหรือข้อมูลบิดเบือนเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล การใช้วิจารณญาณ การกำกับอารมณ์ และการตัดสินใจอย่างรอบคอบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และไตรสิกขา ที่มุ่งส่งเสริมให้บุคคลใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ตามเหตุและผล ไม่เชื่อ

โดยปราศจากการตรวจสอบ และดำเนินชีวิตด้วยความรู้เท่าทันตนเองและสังคม อันจะนำไปสู่การเป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณภาพ มีความรับผิดชอบ และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมสารสนเทศได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

ธรรมะกับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด

การเปลี่ยนแปลงของสังคมดิจิทัลทำให้การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างรวดเร็วและไร้ข้อจำกัด ส่งผลให้ประชาชน โดยเฉพาะวัยรุ่น Generation Z ต้องเผชิญกับข้อมูลจำนวนมหาศาลจากแหล่งที่มีทั้งความน่าเชื่อถือและไม่น่าเชื่อถือ การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดจึงเป็นทักษะสำคัญที่ช่วยให้บุคคลสามารถรับรู้ วิเคราะห์ และประเมินข้อมูลอย่างมีเหตุผล ไม่หลงเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูลโดยขาดการตรวจสอบ รวมทั้งสามารถตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อเท็จจริงและคุณธรรม แม้คำว่า "ภูมิคุ้มกันทางความคิด" จะเป็นแนวคิดร่วมสมัย แต่สาระสำคัญสอดคล้องกับหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งพัฒนามนุษย์ให้มีสติ สมาธิ และปัญญา เพื่อใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต หลักธรรมหลายประการ เช่น โยนิโสมนสิการ กาลามสูตร สติ สมาธิ และปัญญา ล้วนส่งเสริมการคิดอย่างรอบคอบ การตรวจสอบข้อมูล การควบคุมอารมณ์ และการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการรู้เท่าทันข่าวสารในยุคดิจิทัล การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดมิใช่เพียงการนำหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตเท่านั้น แต่ยังเป็นการเสริมสร้างทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ การรู้เท่าทันสื่อ และความรับผิดชอบต่อการใช้ข้อมูลข่าวสาร อันจะช่วยลดผลกระทบจากข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิดผ่านสื่อดิจิทัล ดังนั้น การศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาวัยรุ่น Generation Z ให้สามารถใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีสติ มีเหตุผล และมีปัญญา ซึ่งจะนำไปสู่การเป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณภาพและสามารถอยู่ร่วมในสังคมสารสนเทศได้อย่างเหมาะสม โดยมีรายละเอียดของหลักธรรมที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑. โยนิโสมนสิการกับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด

"โยนิโสมนสิการ" หมายถึง การทำในใจให้ดีละเอียดถี่ถ้วน นับว่าเป็นหลักธรรมภาคปฏิบัติที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนาซึ่งได้มีการรวบรวมจากคัมภีร์และนำมาประมวลเป็นวิธีคิดประเภทต่าง ๆ พร้อมที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ทุกเวลา พึงใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เริ่มตั้งแต่การวางใจ วางท่าที การตั้งแนวความคิด หรือทางเดินกระแสความคิด การทำใจ การคิด การพิจารณา (พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๗)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๘) อธิบายว่า กระบวนการคิดตามหลัก โยนิโสมนสิการ เป็นกระบวนการใช้ปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ โดยมุ่งให้บุคคลเข้าใจความจริงตามเหตุและปัจจัย ไม่ตัดสินสิ่งต่าง ๆ จากอารมณ์ ความเคยชิน หรือความเชื่อที่ปราศจากการไตร่ตรอง ทั้งยังเป็นกระบวนการคิดที่ช่วยพัฒนาปัญญาและการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การแก้ปัญหา และการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารในยุคดิจิทัลได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยประกอบด้วยวิธีคิดสำคัญ ๑๐ ประการ ดังนี้

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลของปรากฏการณ์ต่าง ๆ เพื่อค้นหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา ไม่ตัดสินจากผลลัพธ์ที่ปรากฏเพียงอย่างเดียว แต่พิจารณาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด วิธีคิดลักษณะนี้ช่วยให้บุคคลเข้าใจต้นตอของปัญหา สามารถวิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ และไม่หลงเชื่อข้อมูลที่นำเสนอเพียงบางส่วนหรือบิดเบือนข้อเท็จจริง

๒) วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ เป็นการวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ โดยแยกองค์ประกอบออกเป็นส่วนย่อย เพื่อศึกษาหน้าที่ ความสัมพันธ์ และบทบาทของแต่ละส่วน ก่อนนำมาสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวม วิธีคิดนี้ช่วยลดการเหมารวมและช่วยให้เข้าใจประเด็นต่าง ๆ อย่างละเอียด รอบด้าน และเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ เป็นการพิจารณาสรรพสิ่งตามหลักอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ทำให้ตระหนักว่าทุกสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ และไม่ควรยึดติดกับข้อมูลหรือความเชื่อใดโดยปราศจากการตรวจสอบ ส่งผลให้เกิดความยืดหยุ่นทางความคิด พร้อมเปิดรับข้อมูลใหม่เมื่อมีหลักฐานที่น่าเชื่อถือมากกว่า

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ เป็นการวิเคราะห์ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 ได้แก่ การกำหนดปัญหา การค้นหาสาเหตุของปัญหา การกำหนดเป้าหมายในการแก้ไข และการเลือกวิธีปฏิบัติที่เหมาะสม วิธีคิดดังกล่าวช่วยให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีลำดับขั้น มีเหตุผล และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสารที่มีความซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ เป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมาย หลักการ และวิธีปฏิบัติ เพื่อให้การดำเนินงานหรือการตัดสินใจสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริง วิธีคิดนี้ช่วยให้บุคคลสามารถประเมินได้ว่าข้อมูล ข่าวสาร หรือการกระทำใดสอดคล้องกับคุณค่าและเป้าหมายที่ควรเป็น ไม่หลงไปกับข้อมูลที่มีวัตถุประสงค์แอบแฝงหรือมุ่งหวังผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม

๖) วิธีคิดแบบพิจารณาคุณ โทษ และทางออก เป็นการพิจารณาทั้งด้านบวก ด้านลบ และแนวทางการใช้ประโยชน์หรือแก้ไขปัญหาอย่างสมดุล ไม่มองเพียงด้านใดด้านหนึ่ง วิธีคิดนี้ช่วยให้สามารถประเมินผลกระทบของข้อมูลข่าวสารหรือการใช้สื่อดิจิทัลได้อย่างรอบด้าน และเลือกแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมที่สุด

๗) วิธีคิดแบบแยกคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม เป็นการแยกแยะระหว่างคุณค่าที่แท้จริงกับคุณค่าที่เกิดจากการสร้างภาพ การโฆษณา หรือค่านิยมทางสังคม ทำให้บุคคลสามารถมองเห็นสาระสำคัญของข้อมูล ไม่หลงเชื่อเนื้อหาที่ใช้การตลาด การสร้างกระแส หรือการบิดเบือนข้อเท็จจริงเพื่อจูงใจผู้รับสาร

๘) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม เป็นการคิดที่ส่งเสริมให้เกิดเจตนาที่ดีและการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อทั้งตนเองและสังคม โดยใช้คุณธรรมเป็นพื้นฐานของการตัดสินใจ วิธีคิดลักษณะนี้ช่วยให้ผู้ใช้สื่อดิจิทัลตระหนักถึงผลกระทบของการเผยแพร่ข้อมูล และเลือกกระทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าการสร้างความเสียหายแก่ผู้อื่น

๙) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน เป็นการรับรู้และพิจารณาข้อมูลตามความเป็นจริงในปัจจุบัน ไม่ปล่อยให้อคติ ความกังวล หรือประสบการณ์ในอดีตเข้ามาครอบงำการตัดสินใจ วิธีคิดดังกล่าวช่วยให้บุคคลสามารถประเมินข้อมูลได้อย่างเป็นกลาง ลดการตอบสนองต่อข่าวสารด้วยอารมณ์ และส่งเสริมการใช้เหตุผลในการพิจารณาข้อเท็จจริง

๑๐) วิธีคิดแบบวิภัชชวาที เป็นการพิจารณาข้อมูลอย่างแยกแยะ วิเคราะห์ เปรียบเทียบและจำแนกประเด็นต่าง ๆ ก่อนสรุปผล โดยไม่เหมารวมหรือตัดสินจากข้อมูลเพียงด้านเดียว วิธีคิดนี้ส่งเสริมการใช้วิจารณญาณในการประเมินข้อมูลข่าวสาร สามารถตรวจสอบข้อเท็จจริง เปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง และตัดสินใจบนพื้นฐานของหลักฐานที่น่าเชื่อถือ

เมื่อประยุกต์ใช้กับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด กระบวนการคิดทั้ง ๑๐ วิธีช่วยให้บุคคลสามารถวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ ตรวจสอบเหตุผลและความน่าเชื่อถือของข้อมูล แยกแยะข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น ประเมินคุณค่าและผลกระทบของข้อมูล รวมถึงตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผลและปัญญา จึงเป็นแนวทางสำคัญในการส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z และช่วยลดโอกาสในการหลงเชื่อข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิดในสังคมดิจิทัล (พระอธิการกิตติศักดิ์ สุธีโร และสยาม ราชวัตร ๒๕๖๒).

๒. กาลามสูตรกับการตรวจสอบข้อมูลข่าวสาร

กาลามสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคม แคว้นโกศล ซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดความสับสนจากการได้รับคำสอนและความคิดเห็นที่แตกต่างจากสมณพราหมณ์หลายสำนัก จนไม่สามารถตัดสินได้ว่าคำสอนใดถูกต้อง พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำหลักการใช้ปัญญาในการพิจารณาความจริง โดยไม่ให้ยึดถือหรือปฏิเสธสิ่งใดเพียงเพราะความเชื่อ ความนิยม หรืออิทธิพลจากบุคคลภายนอก แต่ให้พิจารณาด้วยเหตุผล หลักฐาน และผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติด้วยตนเอง (พระมหาเทวินทร์ วรปญฺโญ, ๒๕๖๖)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๕๙) อธิบายว่า กาลามสูตรเป็นพระสูตรในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ซึ่งมีสาระสำคัญคือ **หลักแห่งการไม่ปลงใจเชื่อ ๑๐ ประการ** ได้แก่ (๑) อย่าเชื่อเพราะฟังตามกันมา (๒) อย่าเชื่อเพราะถือสืบต่อกันมา (๓) อย่าเชื่อเพราะข่าวลือ (๔) อย่าเชื่อเพราะอ้างตำราหรือคัมภีร์ (๕) อย่าเชื่อเพราะการใช้ตรรกะเพียงอย่างเดียว (๖) อย่าเชื่อเพราะการอนุมาน (๗) อย่าเชื่อเพราะการคิดตรองตามแนวเหตุผลที่ยังไม่ผ่านการพิสูจน์ (๘) อย่าเชื่อเพราะสอดคล้องกับทฤษฎีหรือความเชื่อของตน (๙) อย่าเชื่อเพราะผู้พูดมีบุคลิกหรือรูปลักษณ์น่าเชื่อถือ และ (๑๐) อย่าเชื่อเพราะนับถือว่าผู้นั้นเป็นครูหรือผู้ที่ตนเคารพ อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์มิได้ทรงสอนให้ปฏิเสธทุกสิ่ง แต่ทรงเน้นให้พิจารณาด้วยปัญญาว่า สิ่งใดเป็นกุศล ไม่มีโทษ และก่อให้เกิดประโยชน์ จึงควรยอมรับและนำไปปฏิบัติ ส่วนสิ่งใดเป็นอกุศล มีโทษ และก่อให้เกิดผลเสีย ก็ควรละเว้น

ในทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กาลามสูตรเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการใช้ปัญญาและเสรีภาพทางความคิด โดยไม่ยึดติดกับความเชื่อที่เกิดจากอำนาจของบุคคล ประเพณี หรือกระแสสังคม หากแต่ส่งเสริมให้บุคคลกล้าตั้งคำถาม ตรวจสอบข้อเท็จจริง และตัดสินใจด้วยเหตุผลของตนเอง หลักธรรมดังกล่าวจึงมิใช่การสอนให้เกิดความสงสัยในทุกเรื่อง แต่เป็นการส่งเสริมให้เกิดการแสวงหาความจริงบนพื้นฐานของเหตุผล หลักฐาน และผลที่พิสูจน์ได้จากการปฏิบัติ

เมื่อประยุกต์ใช้กับบริบทของสังคมดิจิทัล กาลามสูตรมีความสอดคล้องกับแนวคิดการรู้เท่าทันข่าวสาร (News Literacy) อย่างชัดเจน เนื่องจากการใช้สื่อออนไลน์ในปัจจุบันเปิดโอกาสให้ข้อมูลข่าวสาร และความคิดเห็นสามารถเผยแพร่ได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ที่ผู้ใช้สามารถสร้างและส่งต่อเนื้อหาได้ทันที ส่งผลให้ข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และข้อมูลที่มีเจตนาชักจูงแพร่กระจายอย่างกว้างขวาง หากผู้รับสารขาดกระบวนการตรวจสอบข้อมูล ก็อาจหลงเชื่อและเผยแพร่ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องโดยไม่รู้ตัว (พระมหาเทวินทร์ วรปญฺโญ, ๒๕๖๖)

หลักแห่งการไม่ปลงใจเชื่อ ๑๐ ประการจึงสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดของวัยรุ่น Generation Z ได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ วัยรุ่นไม่ควรเชื่อข่าวเพียงเพราะมีผู้แชร์จำนวนมาก ไม่ควรเชื่อข้อมูลเพราะผู้เผยแพร่เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงหรือเป็นผู้มีอิทธิพลบนสื่อสังคมออนไลน์ และไม่ควรเชื่อข้อมูลเพียงเพราะสอดคล้องกับความคิดเห็นหรือความเชื่อของตนเอง แต่ควรตรวจสอบข้อเท็จจริงจากหลายแหล่ง เปรียบเทียบข้อมูลกับแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ วิเคราะห์หลักฐานประกอบ และพิจารณาผลกระทบของข้อมูลก่อนตัดสินใจเชื่อหรือเผยแพร่ต่อ วิธีการดังกล่าวจะช่วยลดการตกเป็นเหยื่อของข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิด พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดการใช้วิจารณญาณในการประเมินข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้าน ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการรู้เท่าทันข่าวสารในสังคมดิจิทัล (พระมหาเทวินทร์ วรปญฺโญ, ๒๕๖๖)

๓. ไตรสิกขากับการพัฒนาภูมิคุ้มกันทางความคิด

ไตรสิกขาเป็นหลักการศึกษาหรือข้อปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรมและสามารถแก้ไขปัญหาด้วยเหตุผล (พระไพฑูรณ์ ฉนฺทกาโม, พระสุริยน นริสฺสโร, และพระสุชาติ อาภสฺสโร, ๒๕๖๘) หลักไตรสิกขามีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นลำดับ กล่าวคือ ศีล เป็นพื้นฐานในการควบคุมพฤติกรรม สมาธิ เป็นการพัฒนาความมั่นคงของจิตใจ และ ปัญญา เป็นผลของการใช้จิตที่มั่นคงในการพิจารณาความจริง จนนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องและเหมาะสม

เมื่อประยุกต์ใช้กับการรู้เท่าทันข่าวสารในยุคดิจิทัล ไตรสิกขาสามารถพัฒนาภูมิคุ้มกันทางความคิดของวัยรุ่น Generation Z ได้อย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจาก ศีล ซึ่งช่วยส่งเสริมจริยธรรมในการใช้สื่อดิจิทัล ทำให้ผู้ใช้สื่อตระหนักถึงความรับผิดชอบในการรับและเผยแพร่ข้อมูล ไม่สร้างหรือส่งต่อข่าวปลอม ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และคำนึงถึงผลกระทบของข้อมูลที่เผยแพร่ต่อบุคคลและสังคม การมีศีลจึงเป็นพื้นฐานของการใช้สื่ออย่างรับผิดชอบและสร้างสรรค์

องค์ประกอบที่สอง คือ สมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นของจิต ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความคิดไม่ให้หวั่นไหวต่อสิ่งเร้าภายนอก ในบริบทของการรับข่าวสาร สมาธิช่วยให้ผู้รับสารไม่ตอบสนองต่อข้อมูลด้วยความโกรธ ความกลัว ความตื่นเต้น หรืออคติ แต่สามารถหยุดคิด ไตร่ตรอง และพิจารณาข้อมูลอย่างรอบคอบก่อนตัดสินใจเชื่อ แสดงความคิดเห็น หรือเผยแพร่ข้อมูลต่อไป ความตั้งมั่นของจิตยังช่วยลดการตัดสินใจที่เกิดจากแรงกระตุ้นของอัลกอริทึมบนสื่อสังคมออนไลน์ ซึ่งมักออกแบบให้ผู้ใช้ตอบสนองอย่างรวดเร็วโดยไม่ผ่านการไตร่ตรอง (ปาริชาติ เปรมวิชัย, ๒๕๖๖)

องค์ประกอบสุดท้าย คือ ปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง อาศัยศีลเป็นพื้นฐานของการประพฤติและอาศัยสมาธิเป็นเครื่องทำให้จิตใจตั้งมั่น ปัญญาช่วยให้บุคคลสามารถวิเคราะห์ เปรียบเทียบ และประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากหลายแหล่ง แยกแยะข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น มองเห็นเจตนาของผู้ผลิตสื่อ และตัดสินใจเลือกเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูลบนพื้นฐานของหลักฐานและเหตุผลมากกว่าความรู้สึกหรืออคติส่วนบุคคล จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการรู้เท่าทันข่าวสารอย่างแท้จริง (พระไพศาล จนฺทธมฺโม และคณะ, ๒๕๖๙)

เมื่อพิจารณาโดยรวม ไตรสิกขาเป็นกระบวนการพัฒนาที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ศีลช่วยกำกับพฤติกรรมในการใช้สื่อ สมาธิช่วยกำกับอารมณ์และความคิดระหว่างการรับข้อมูล ส่วนปัญญาช่วยให้เกิดการวิเคราะห์และตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ กระบวนการทั้งสามจึงช่วยเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด ทำให้วัยรุ่น Generation Z สามารถรับมือกับข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งส่งเสริมการใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีจริยธรรม มีสติ และมีความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการรู้เท่าทันข่าวสารและการพัฒนาพลเมืองดิจิทัลของ UNESCO (๒๐๒๕)

การรู้เท่าทันข่าวสารในยุคดิจิทัลของวัยรุ่น Generation Z

การพัฒนาของเทคโนโลยีดิจิทัลและระบบการสื่อสารทำให้การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างรวดเร็ว สะดวก และไร้ข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ ผู้คนสามารถรับ ส่ง และแลกเปลี่ยนข้อมูลผ่านแพลตฟอร์มสื่อสังคมออนไลน์ เช่น Facebook, YouTube, Line, X (Twitter) และ Instagram ได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้สื่อดิจิทัลกลายเป็นส่วนสำคัญของการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น Generation Z ซึ่งเติบโตมาพร้อมกับเทคโนโลยีและสามารถเรียนรู้การใช้งานสื่อดิจิทัลได้อย่างรวดเร็ว (สุณัฐชา เผ่าพงษ์ศิลป์, ศิริภัททรา จุฑามณี, และญาดา เรียมริมมะดัน, ๒๕๖๘)

แม้ว่าสื่อดิจิทัลจะช่วยให้การสื่อสารและการเข้าถึงองค์ความรู้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่การเผยแพร่ข้อมูลที่รวดเร็วก็ทำให้เกิดปัญหาข่าวปลอม (Fake News) ข้อมูลคลาดเคลื่อน (Mis-information) และข้อมูลบิดเบือน (Disinformation) รวมทั้งอาชญากรรมทางเทคโนโลยีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การหลอกลวงทางออนไลน์ การแฮกข้อมูล การหลอกลงทุน และการหลอกลวงผ่านแก๊งคอลเซ็นเตอร์ ซึ่งสร้างความเสียหายต่อประชาชนทั้งด้านทรัพย์สินและความเชื่อมั่นในข้อมูลข่าวสาร (กองบังคับการปราบปรามการกระทำผิดเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเทคโนโลยี, ๒๕๖๘) การได้รับข้อมูลจำนวนมากจากแหล่งที่หลากหลายอาจทำให้ผู้รับสารเกิดความสับสนในการแยกแยะข้อเท็จจริงและความคิดเห็น หากขาดการตรวจสอบข้อมูลก่อนเชื่อหรือเผยแพร่ ย่อมเพิ่มโอกาส

ในการตกเป็นเหยื่อของข่าวปลอม การสร้างความเกลียดชังบนสื่อออนไลน์ และความขัดแย้งทางสังคม อันเนื่องมาจากการรับข้อมูลที่ไม่ถูกต้องหรือไม่ครบถ้วน (กองบรรณาธิการ, ๒๕๖๕)

ดังนั้น การรู้เท่าทันข่าวสารในยุคดิจิทัลจึงหมายถึงความสามารถในการเข้าถึง วิเคราะห์ ตรวจสอบ และประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลก่อนตัดสินใจเชื่อหรือส่งต่อข่าวสาร โดยอาศัยการคิดอย่างมีเหตุผลและการพิจารณาหลักฐานประกอบ การพัฒนาทักษะดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับวัยรุ่น Generation Z ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ใช้สื่อดิจิทัลหลักของสังคม และเมื่อบูรณาการร่วมกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักกาลามสูตรและโยนิโสมนสิการ จะช่วยเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด ทำให้สามารถใช้ข้อมูลข่าวสารอย่างมีสติ มีวิจารณญาณ และมีความรับผิดชอบต่อสังคม (พระไพศาล จนฺทธมฺโม และคณะ, ๒๕๖๙).

แนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดเพื่อส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z

การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดเพื่อส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถในการรับรู้ วิเคราะห์ ประเมิน และตัดสินใจเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารอย่างมีเหตุผล ควบคู่กับการกำกับอารมณ์และการประพฤติปฏิบัติในการใช้สื่อดิจิทัลอย่างเหมาะสม เนื่องจากสภาพแวดล้อมของสังคมดิจิทัลในปัจจุบันเปิดโอกาสให้ข้อมูล ข่าวสาร และความคิดเห็นถูกสร้างและเผยแพร่ได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะผ่านสื่อสังคมออนไลน์ที่ผู้ใช้สามารถเป็นทั้งผู้รับสารและผู้ผลิตสารในเวลาเดียวกัน ส่งผลให้ข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และข้อมูลที่มีเจตนาชักจูงแพร่กระจายอย่างกว้างขวาง หากผู้รับสารขาดทักษะในการคิดเชิงวิเคราะห์และการใช้วิจารณญาณ ย่อมมีโอกาสหลงเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อทั้งตนเองและสังคม (พระไพศาล จนฺทธมฺโม และคณะ, ๒๕๖๙)

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดจึงไม่ควรมุ่งเน้นเพียงการเพิ่มพูนความรู้ด้านเทคโนโลยีหรือการตรวจสอบข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่ควรพัฒนากระบวนการคิด การควบคุมอารมณ์ และการตัดสินใจอย่างเป็นระบบควบคู่กัน โดยสามารถประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกรอบในการพัฒนาผู้ใช้สื่อดิจิทัลให้มีความรู้เท่าทันข่าวสารและมีความรับผิดชอบต่อการใช้ข้อมูลได้อย่างเหมาะสม หลักธรรมที่มีความสอดคล้องกับการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และไตรสิกขา ซึ่งแต่ละหลักธรรมมีบทบาทในการพัฒนากระบวนการคิดและพฤติกรรมการใช้สื่อที่แตกต่างกัน แต่สามารถบูรณาการร่วมกันได้อย่างเป็นระบบ

การประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการ เป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการคิดเชิงวิเคราะห์ โดยส่งเสริมให้วัยรุ่นพิจารณาข้อมูลตามเหตุและผล ไม่ตัดสินจากอารมณ์หรือข้อมูลเพียงด้านเดียว แต่พิจารณาแหล่งที่มา วัตถุประสงค์ของผู้เผยแพร่ หลักฐานสนับสนุน และผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น ก่อนตัดสินใจเชื่อหรือเผยแพร่ข้อมูล การฝึกคิดตามหลักโยนิโสมนสิการจะช่วยให้ผู้รับสารตั้งคำถามต่อข้อมูลที่ได้รับ แยกแยะข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น เปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลอย่างเป็นระบบ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการคิดเชิงวิพากษ์ และช่วยลดการหลงเชื่อข่าวปลอม รวมทั้งลดการเผยแพร่ข้อมูลที่ไม่ได้ผ่านการตรวจสอบ (พระอธิการกิตติศักดิ์ สุธีโร และสยาม ราชวัตร ๒๕๖๒).

การประยุกต์ใช้หลักกาลามสูตร เป็นแนวทางในการสร้างวัฒนธรรมการตรวจสอบข้อมูลก่อนเชื่อ โดยส่งเสริมให้ผู้รับสารไม่เชื่อข้อมูลเพียงเพราะมีผู้แชร์จำนวนมาก เป็นกระแสในสังคม หรือเผยแพร่โดยบุคคลที่มีชื่อเสียง หากแต่ควรใช้เหตุผลและหลักฐานประกอบการพิจารณา ตรวจสอบข้อเท็จจริงจากหลายแหล่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ และประเมินผลกระทบของข้อมูลก่อนตัดสินใจเผยแพร่ แนวทางดังกล่าวช่วยพัฒนาทักษะการตรวจสอบข้อเท็จจริง (Fact Checking) และส่งเสริมการใช้วิจารณญาณในการประเมินข้อมูลข่าวสาร ทำให้วัยรุ่นสามารถลดอิทธิพลของข่าวลือ ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิดที่พบได้บ่อยบนแพลตฟอร์มดิจิทัล

การประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขา เป็นแนวทางในการพัฒนาพฤติกรรมและการตัดสินใจในการใช้สื่อดิจิทัลอย่างเป็นองค์รวม โดย ศีล ช่วยสร้างจิตสำนึกด้านจริยธรรมในการใช้สื่อ ส่งเสริมให้ไม่สร้างหรือเผยแพร่ข้อมูลอันเป็นเท็จ ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และตระหนักถึงผลกระทบของข้อมูลที่ส่งต่อ สมาธิ ช่วยให้ผู้รับสารมีความมั่นคงทางอารมณ์ ไม่ตอบสนองต่อข่าวสารด้วยความโกรธ ความกลัว หรือความตื่นตระหนก แต่สามารถหยุดคิดและพิจารณาข้อมูลอย่างรอบคอบก่อนตัดสินใจ ขณะที่ ปัญญา ช่วยให้สามารถวิเคราะห์ เปรียบเทียบ และประเมินข้อมูลอย่างมีเหตุผล จนสามารถเลือกเชื่อ เลือกใช้ และเลือกเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างเหมาะสม การพัฒนาองค์ประกอบทั้งสามร่วมกันจึงช่วยให้วัยรุ่นใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีความรับผิดชอบและมีวิจารณญาณมากยิ่งขึ้น (ปาริชาติ เปรมวิชัย, ๒๕๖๖)

นอกจากการประยุกต์ใช้หลักธรรมทั้งสามในระดับบุคคลแล้ว การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดควรได้รับการส่งเสริมผ่านความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ได้แก่ ครอบครัว ที่ควรปลูกฝังการตั้งคำถามและการตรวจสอบข้อมูลตั้งแต่วัยเด็ก สถานศึกษา ที่ควรบูรณาการการรู้เท่าทันข่าวสารและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ในกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์และจริยธรรมในการใช้สื่อ สถาบันศาสนา ที่สามารถเผยแพร่หลักธรรมให้สอดคล้องกับบริบทของสังคม

ดิจิทัล และ ภาครัฐ ที่ควรส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตร การรณรงค์ และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านการรู้เท่าทันข่าวสาร เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดให้กับเยาวชนอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น แนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดเพื่อส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z ควรเป็นการบูรณาการหลักโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และไตรสิกขาเข้ากับแนวคิดการรู้เท่าทันข่าวสารอย่างเป็นระบบ โดยโยนิโสมนสิการทำหน้าที่พัฒนากระบวนการคิดเชิงวิเคราะห์ กาลามสูตรส่งเสริมการตรวจสอบข้อเท็จจริงและการใช้วิจารณญาณ ส่วนไตรสิกขาพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาในการใช้สื่อดิจิทัล เมื่อหลักธรรมทั้งสามได้รับการประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม จะช่วยให้วัยรุ่น Generation Z มีความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล รู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร ควบคุมอารมณ์ในการรับสื่อ ตัดสินใจบนพื้นฐานของข้อเท็จจริง และใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีจริยธรรมและความรับผิดชอบ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการรู้เท่าทันข่าวสารของ UNESCO (๒๐๒๕) และนำไปสู่การพัฒนาพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณภาพ สามารถรับมือกับข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิดในสังคมดิจิทัลได้อย่างยั่งยืน

ตารางที่ ๑ แนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดเพื่อส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z

หลักธรรม	แนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิด	การประยุกต์ใช้กับการรู้เท่าทันข่าวสาร	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
โยนิโสมนสิการ	ส่งเสริมการคิดอย่างแยบคาย คิดตามเหตุและผล และพิจารณาข้อมูลอย่างรอบด้าน	วิเคราะห์ที่มาของข่าว แยกข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น ตรวจสอบแหล่งข้อมูล และเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่งก่อนเชื่อหรือเผยแพร่	มีทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ ลดการหลงเชื่อข่าวปลอม และตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผล
กาลามสูตร	ส่งเสริมการใช้ปัญญาในการตรวจสอบข้อมูล ไม่เชื่อตามกระแสหรืออำนาจของผู้เผยแพร่	ตรวจสอบข้อเท็จจริง ไม่เชื่อข่าวเพียงเพราะมีผู้แชร์จำนวนมาก หรือผู้เผยแพร่มีชื่อเสียง แต่พิจารณาจากหลักฐานที่ตรวจสอบได้	มีวิจารณญาณในการประเมินข้อมูล ลดการตกเป็นเหยื่อของข้อมูลบิดเบือน และใช้สื่ออย่างรอบคอบ
ไตรสิกขา	พัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาในการใช้สื่อดิจิทัลอย่างเหมาะสม	ใช้ศีลในการกำกับจริยธรรมการสื่อสาร ใช้สมาธิควบคุมอารมณ์ก่อนตอบสนองต่อข่าวสาร และใช้ปัญญาวิเคราะห์ข้อมูลก่อนตัดสินใจ	ใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีสติ มีความรับผิดชอบ และสามารถตัดสินใจเลือกใช้ข้อมูลได้อย่างเหมาะสม

ดังนั้น การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดมิได้เป็นเพียงการพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันข่าวสารเท่านั้น แต่ยังเป็นการพัฒนากระบวนการคิดและการตัดสินใจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การเป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณภาพและสามารถดำรงชีวิตในสังคมดิจิทัลได้อย่างเหมาะสม

อภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า การสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดเป็นแนวทางสำคัญในการส่งเสริมการรู้เท่าทันข่าวสารของวัยรุ่น Generation Z ซึ่งต้องเผชิญกับข้อมูลข่าวสารจำนวนมากผ่านสื่อดิจิทัล การมีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ ตรวจสอบข้อเท็จจริง และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล จะช่วยลดโอกาสในการหลงเชื่อข่าวปลอม ข้อมูลบิดเบือน และการชักจูงทางความคิด ทั้งยังส่งเสริมการใช้สื่อดิจิทัลอย่างสร้างสรรค์และมีความรับผิดชอบ

ผลการศึกษายังสะท้อนให้เห็นว่า หลักโยนิโสมนสิการ กาลามสูตร และไตรสิกขา สามารถประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวทางในการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดได้อย่างเหมาะสม โดยโยนิโสมนสิการช่วยพัฒนาการคิดอย่างเป็นระบบ กาลามสูตรส่งเสริมการตรวจสอบข้อมูลก่อนเชื่อหรือเผยแพร่ และไตรสิกขาช่วยพัฒนาสติ สมาธิ และปัญญา อันนำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการรู้เท่าทันข่าวสารที่มุ่งเน้นให้ผู้รับสารสามารถเข้าถึง วิเคราะห์ ประเมิน และใช้ข้อมูลอย่างถูกต้องและรับผิดชอบ (UNESCO, ๒๐๒๕)

นอกจากนี้ การบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับแนวคิดการรู้เท่าทันข่าวสารไม่ได้มุ่งเน้นเพียงการปลูกฝังคุณธรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นการพัฒนากระบวนการคิดที่สามารถประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมดิจิทัลได้จริง โดยเฉพาะการรู้จักไตร่ตรองข้อมูลก่อนเชื่อ การควบคุมอารมณ์เมื่อรับข่าวสาร และการใช้เหตุผลประกอบการตัดสินใจ ซึ่งเป็นทักษะสำคัญของพลเมืองดิจิทัลในศตวรรษที่ ๒๑ (พระมหาเทวินทร์ วรปญฺโญ, ๒๕๖๖)

ดังนั้น การส่งเสริมการสร้างภูมิคุ้มกันทางความคิดควรได้รับความร่วมมือจากครอบครัว สถานศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันข่าวสารควบคู่กับการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรม อันจะช่วยให้วัยรุ่น Generation Z สามารถใช้สื่อดิจิทัลได้อย่างมีสติ มีวิจารณญาณ และมีความรับผิดชอบต่อสังคม นำไปสู่การสร้างสังคมดิจิทัลที่มีคุณภาพ

บรรณานุกรม

กองบังคับการปราบปรามการกระทำผิดเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเทคโนโลยี, (๒๕๖๕) **เอกสารการประชาสัมพันธ์ สถิติคดีอาญาของการกระทำผิดเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเทคโนโลยีประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๔.** กรุงเทพมหานคร: กองบัญชาการตำรวจสอบสวนกลาง สำนักงานตำรวจแห่งชาติ.

จิรัชญา ต่างใจ, และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (๒๕๖๗). ปัญหาความขัดแย้งในองค์กรที่เกิดจากการสื่อสารในยุคสังคมออนไลน์. **วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์,** ๗ (๕), ๔๖๗–๔๘๑.

พระไพฑูรณ์ ฉนฺทกาโม,พระสุริยน นริสฺสโร,พระสุชาติ อาภสฺสโร (๒๕๖๘). ไตรสิกขา: พุทธปรัชญา เถรวาท เพื่อ การ พัฒนา คุณภาพ ชีวิต ใน สังคม เทคโนโลยี ปัญญา ประดิษฐ์. **Journal of Paramita,** ๗(๒), ๑-๑๐.

พระมหาไพฑูรย์ สิริธมฺโม (ชัยกุง). (๒๕๖๘). พลังของเครือข่ายสังคมออนไลน์ต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองในสังคมไทยร่วมสมัย. **วารสารกว๊านพะเยา,** ๒(๔), ๒๙–๔๗.

พระไพศาล จนฺทธมฺโม (วงศ์ภูงา), พระศรีสัจญาณมุนี, พระมหาวิทูรย์ สิทฺธิเมธี (บังสันเทียะ), วินัย ภูมิสุข, และชลธิดา รักยุทธ์. (๒๕๖๙). โยนิโสมนสิการในยุคอัลกอริทึม: พุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารบนแพลตฟอร์มออนไลน์. **วารสารวิชาการไอซีทีศิลปากร,** ๒(๑), ID-e๒๖๑AC๐๐๑.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๔๗). **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม(พิมพ์ครั้งที่ ๘).** สยาม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๔๘). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒).** โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงรกณราชวิทยาลัย.

พระมหาเทวินทร์ วรปญฺโญ (๒๕๖๖). **การรู้เท่าทันข่าวสารยุคดิจิทัลตามหลักกาลามสูตร.** Journal of Buddhist Innovation Review, ๓(๓), ๑-๑๔.

พระอธิการกิตติศักดิ์ สุธีโร และสยาม ราชวัตร. (๒๕๖๒). โยนิโสมนสิการ: หลักการคิดที่เหมาะสมกับคนไทยในยุค ๔.๐.**วารสารพุทธศิลปกรรม,** ๑(๒), ๘๗-๑๐๐

สุดใจ ภูกงลี และวิญญู กินะเสน. (๒๕๖๗). ผลการถ่ายทอดรูปแบบการสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตเชิงพุทธบูรณาการเพื่อป้องกันการตกเป็นเหยื่อทางความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับดิรัจฉานวิชาในสังคมไทย. **Journal of Dhamma for Life,** ๓๐(๑), ๑–๑๕.

สุณัฐชา เผ่าพงษ์ศิลป์, ศิริภัททรา จุฑามณี, และญาดา เรียมริมมะดัน. (๒๕๖๘). การรู้เท่าทันสื่อในยุคดิจิทัลกับสุขภาพจิตของวัยรุ่นไทย. **วารสารสาธารณสุขมหาวิทยาลัยบูรพา**, ๒๐ (๒), ๓๔-๔๕

ปาริชาติ เปรมวิชัย. (๒๕๖๖). หลักไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. **วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์,** ๖(๑), A๓๔–A๔๑.

Holly, L., Wong, B. L. H., van Kessel, R., Awah, I., Agrawal, A., & Ndili, N. (๒๐๒๓). **Optimising adolescent wellbeing in a digital age.** Bmj, ๓๘๐.

UNESCO. (๒๐๒๕). **Media and information literacy.** UNESCO.

กองบรรณาธิการ, (๒๕๖๕). **อาจารย์เกษียณหลงกลแก๊งคอลเซ็นเตอร์ สูญเงินไป ๑.๖ ล้าน.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://www.bangkokbiznews.com/news. [๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๘]

พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลง
Buddhist Approaches to Transformative Dialogue

พระจาตุรงค์ อาจารสุโภ, ผศ.ดร.
PhraJaturong Ajarasupho, Asst.Prof. Dr.
คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajvidyalaya University, Thailand.
พระมหาวีรเดช อธิปญฺโญ, ดร.
Phramaha Viradej Adhipaññ̄o, Dr.
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Education, Mahachulalongkornrajvidyalaya University, Thailand.
Email: rong2553@yahoo.com

* * * * *

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักการสนทนาตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด จิตใจ พฤติกรรม และปัญญา โดยเน้นว่าการสนทนาที่ดีต้องเริ่มต้นจากการฟังอย่างตั้งใจ การพิจารณาไตร่ตรอง และการเปิดใจรับฟังผู้อื่น การฟังจึงมิใช่เพียงการได้ยินเสียง แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงศรัทธาไปสู่ปัญญา ทั้งยังเป็นที่มาของสุตมยปัญญา ซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่การคิดพิจารณาและการปฏิบัติได้

ผลการศึกษาพบว่า พุทธวิธีการสนทนามีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ การใช้วาจาที่จริง มีประโยชน์ อ่อนโยน ถูกกาล และประกอบด้วยเมตตาจิต พร้อมทั้งละเว้นวจีทุจริต ได้แก่ การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังและสถานการณ์ในการสนทนา ดังปรากฏในกรณีปัญจวัคคีย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงใช้เหตุผล ความอดทน และพระเมตตา ทำให้ผู้มีความสงสัยเปิดใจรับฟังจนเกิดดวงตาเห็นธรรม ส่วนกรณีพระราหุลในจูฬราหุโลวาทสูตร แสดงให้เห็นการใช้วิธีถามตอบอย่างเป็นลำดับ เพื่อให้ผู้ฟังพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนด้วยตนเอง จนนำไปสู่การคลายความยึดมั่นและความหลุดพ้น การถามตอบในมิลินทปัญหายังสะท้อนหลัก “บัณฑิตวาทะ” ซึ่งเปิดโอกาสให้คู่สนทนาตั้งคำถาม โต้แย้ง และตรวจสอบเหตุผลกันได้โดยไม่ขุ่นเคือง ตรงข้ามกับ “ราชวาทะ” ที่ใช้อำนาจบังคับให้ผู้อื่นคล้อยตาม ดังนั้น พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นการสื่อสารที่ไม่มุ่งเอาชนะ แต่เน้น

การร่วมกันค้นหาความจริง สร้างความเข้าใจ และพัฒนาปัญญา หลักการดังกล่าวสามารถประยุกต์ใช้ได้ในระดับบุคคล ครอบครัว การศึกษา องค์กร สื่อสังคมออนไลน์ และการแก้ไขความขัดแย้งในสังคม เพื่อสร้างความไว้วางใจ ความร่วมมือ และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบและยั่งยืน

คำสำคัญ: พุทธวิธีการสนทนา; การสนทนา; การเปลี่ยนแปลง

Abstract

This article, entitled “Buddhist Approaches to Transformative Dialogue,” aims to examine Buddhist principles of dialogue that contribute to transformation in thought, mind, behavior, and wisdom. It emphasizes that effective dialogue must begin with attentive listening, careful reflection, and openness to the perspectives of others. In Buddhism, listening is not merely the physical act of hearing but a learning process that connects faith with wisdom. It is also the foundation of sutamayapaññā, or wisdom acquired through listening and learning, which may subsequently develop through reflection and practice.

The study finds that Buddhist approaches to dialogue comprise several essential elements: speaking truthfully, beneficially, gently, at the proper time, and with loving-kindness. They also require abstention from the four forms of verbal misconduct: false speech, divisive speech, harsh speech, and idle chatter. Furthermore, effective dialogue must take into account the readiness of the listener and the circumstances in which communication occurs. The Buddha’s dialogue with the five ascetics illustrates how reason, patience, and compassion can encourage those with doubts and prejudices to become receptive to the Dhamma, ultimately leading them to attain the vision of truth. Similarly, the dialogue with Venerable Rāhula in the Cūḷarāhulovāda Sutta demonstrates the use of a systematic question-and-answer method. Through this method, the listener is guided to contemplate impermanence, suffering, and non-self independently, leading to the abandonment of attachment and the liberation of the mind.

The dialogues in the Milindapañha also reflect the principle of "scholarly dialogue," in which participants are free to ask questions, raise objections, and examine arguments without anger or resentment. This approach stands in contrast to "royal dialogue," which relies on authority and compels others to agree. Buddhist transformative dialogue, therefore, does not aim at defeating an opponent but at jointly seeking truth, creating mutual understanding, and cultivating wisdom. These principles may be applied in personal life, families, educational institutions, organizations, social media, and social conflict resolution in order to promote trust, cooperation, peaceful coexistence, and sustainable social development.

Keywords: Buddhist approaches to dialogue; dialogue; transformation.

บทนำ

การอยู่ร่วมกันของมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความต้องการ และประสบการณ์ระหว่างกัน การสนทนาจึงเป็นกิจกรรมพื้นฐานที่เกิดขึ้นในครอบครัว ชุมชน องค์กรและสังคม อย่างไรก็ตาม การสนทนาอาจก่อให้เกิดได้ทั้งความเข้าใจและความขัดแย้ง หากผู้สนทนามุ่งกล่าวเฉพาะสิ่งที่ตนต้องการ โดยไม่เปิดใจฟังผู้อื่น การพูดคุยก็อาจกลายเป็นการโต้เถียง การกล่าวหา หรือการแข่งขันเพื่อเอาชนะกัน แต่หากผู้สนทนารู้จักรับฟัง พิจารณาเหตุผล และใช้ถ้อยคำที่เหมาะสม การสนทนาก็สามารถเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์ได้

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การฟังธรรมตามกาลและการสนทนาธรรมตามกาลนี้เป็นมงคลอันสูงสุด[๑] เพราะการฟังและการสนทนาที่ถูกต้องช่วยบรรเทาความฟุ้งซ่าน ขจัดความลังเลสงสัย และทำให้บุคคลเกิดความรู้ความเข้าใจ และสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ด้วย[๒] ดังนั้นการสนทนาในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล แต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์จากความไม่รู้ไปสู่ความรู้ จากความเห็นผิดไปสู่ความเห็นชอบ และจากความทุกข์ไปสู่การรู้เท่าทันและการหลุดพ้น

---

[๑] ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๙/๕๖๒.

[๒] องฺ.ฉกฺก(ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๔. วิมุตตายตนสูตร ว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ ที่ทำให้บุคคลบรรลุธรรมมีอยู่ ๕ ประการ คือ (๑) บรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรม (๒) บรรลุธรรมในขณะที่แสดงธรรมโดยพิสดาร (๓) บรรลุธรรมในขณะที่สาธยายธรรมโดยพิสดาร (๔) บรรลุธรรมในขณะที่พิจารณาตรึกตรองธรรม (๕) บรรลุธรรมด้วยการเจริญนิมิตที่ก่อให้เกิดสมาธิ

พุทธวิธีการสนทนามีลักษณะเด่นอยู่ที่การเริ่มต้นด้วยการฟัง การสร้างความไว้วางใจ การใช้วาจาที่จริงและเป็นประโยชน์ การรู้จักเลือกเวลา ตลอดจนการมุ่งให้คู่สนทนาเกิดปัญญาและเข้าใจด้วยตนเอง มิใช่การบังคับให้เชื่อตามหรือเปลี่ยนแปลงเพราะแรงกดดัน ด้วยเหตุนี้ พุทธวิธีการสนทนาจึงเป็นแนวทางที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคคล การแก้ไขความขัดแย้ง และการสร้างสังคมแห่งความเข้าใจได้อย่างเหมาะสม

ปัญญาเกิดจากการฟัง

การฟังเป็นพื้นฐานสำคัญของการสนทนาและการพัฒนาปัญญา เพราะบุคคลจะไม่สามารถเข้าใจความคิด ความรู้สึก หรือปัญหาของผู้อื่นได้อย่างถูกต้อง หากปราศจากการรับฟังอย่างจริงจัง ในทางพระพุทธศาสนา การฟังมิได้หมายถึงเพียงการได้ยินเสียงผ่านโสตประสาทเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่ประกอบด้วยการเงี่ยโสต ตั้งใจรับรู้ จดจำ และนำสิ่งที่ได้ฟังมาพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ จนสามารถเข้าใจสาระสำคัญและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ด้วยเหตุนี้ การฟังจึงมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของบุคคล

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงทางเกิดของปัญญามี ๓ ทาง คือ (๑) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด (๒) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง (๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการอบรม[๓] การฟังด้วยดีเป็นเหตุให้การศึกษาเจริญ การศึกษาเป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ บุคคลรู้ประโยชน์ได้ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้วนำความสุขมาให้[๔] ดังนั้น เมื่อพิจารณาตามลำดับดังกล่าวจะเห็นว่า การฟังเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้บุคคลได้รับข้อมูล ความรู้ และแนวทางสำหรับนำไปคิดพิจารณา ก่อนที่จะพัฒนาไปสู่การปฏิบัติและการเห็นผลด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม การฟังเพียงอย่างเดียวอาจยังไม่ก่อให้เกิดปัญญาที่สมบูรณ์ หากผู้ฟังไม่ได้นำเนื้อหามาไตร่ตรอง ตรวจสอบ และทดลองปฏิบัติ

การฟังยังทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างศรัทธากับปัญญา กล่าวคือ เมื่อบุคคลเกิดศรัทธาหรือความเชื่อมั่นในผู้พูด ย่อมมีความพร้อมที่จะเข้าไปหา นั่งใกล้ และเปิดใจรับฟัง ศรัทธาจึงเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ แต่หากหยุดอยู่เพียงความเชื่อโดยไม่พิจารณา ก็อาจกลายเป็นการเชื่อตามโดยปราศจากเหตุผล ดังนั้น สิ่งที่ได้ฟังจึงต้องผ่านการพิจารณาอย่างแยบคาย เพื่อแยกแยะว่าอะไรถูกต้อง อะไรเป็นประโยชน์ และอะไรสามารถนำไปใช้ได้จริง เมื่อความเชื่อผ่านการตรวจสอบด้วยเหตุผลและการปฏิบัติแล้ว จึงพัฒนาเป็นปัญญาที่มั่นคง ศรัทธาหรือความเชื่อนั้นไม่ได้เป็น

---

[๓] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

[๔] ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๔๑/๓๕๒.

เป้าหมายในตัวเอง(end-om-self) หากแต่มันเป็นไปเพื่อปัญญา[๕] กล่าวได้ว่า การฟังตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มิได้ทำให้ผู้ฟังเป็นเพียงผู้รับข้อมูล แต่ส่งเสริมให้เป็นผู้คิด วิเคราะห์ และตรวจสอบความจริงด้วยตนเอง การฟังอย่างตั้งใจจึงช่วยลดอคติ เปิดมุมมองใหม่ และทำให้บุคคลเข้าใจทั้งตนเองและผู้อื่นมากขึ้น เมื่อผู้ฟังสามารถเชื่อมโยงสิ่งที่ได้ยินเข้ากับการคิดและการปฏิบัติ การฟังย่อมนำไปสู่ปัญญาที่สามารถใช้แก้ไขปัญหา ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และพัฒนาการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง ดังนั้นการฟังยังทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างศรัทธากับปัญญา เมื่อบุคคลมีศรัทธาหรือความเชื่อมั่นในผู้พูด ย่อมพร้อมที่จะเข้าไปหา นั่งใกล้ และเปิดใจรับฟัง เมื่อฟังแล้วนำเนื้อหามาพิจารณาอย่างแยบคาย ก็ย่อมเกิดความรู้ความเข้าใจและพัฒนาเป็นปัญญา ศรัทธาจึงมิใช่ความเชื่อที่ปราศจากเหตุผล แต่เป็นแรงจูงใจให้เริ่มต้นเรียนรู้ ส่วนปัญญาเป็นผลที่เกิดจากการรับฟัง การไตร่ตรอง และการพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติ

การสนทนากับปัญจวัคคีย์: จากความไม่เชื่อสู่ดวงตาเห็นธรรม

เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสี เป็นตัวอย่างสำคัญของการสนทนาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ในเบื้องต้น ปัญจวัคคีย์เข้าใจว่าพระองค์ทรงละความเพียรและกลับไปสู่ความเป็นผู้มักมาก จึงตกลงกันว่าจะไม่กราบไหว้ ไม่ลุกรับ และไม่รับบาตรกับจีวรของพระองค์ แต่เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึง พวกเขากลับไม่สามารถปฏิบัติตามข้อตกลงเดิมได้ ต่างช่วยกันต้อนรับและจัดเตรียมสิ่งต่าง ๆ ถวาย อย่างไรก็ตาม ปัญจวัคคีย์ยังคงเรียกพระพุทธองค์ด้วยพระนามและใช้คำว่า “อาวุโส”[๖] พระพุทธเจ้าจึงตรัสห้ามและทรงยืนยันว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ และได้บรรลุอมตธรรมแล้ว พร้อมทั้งขอให้ปัญจวัคคีย์ตั้งใจฟังธรรมที่พระองค์จะแสดง ในที่สุดพระพุทธองค์ตรัสถามว่า ปัญจวัคคีย์เคยได้ยินพระองค์กล่าวถ้อยคำเช่นนี้มาก่อนหรือไม่ เมื่อพวกเขายอมรับว่าไม่เคยได้ยินมาก่อน จึงเริ่มคลายความสงสัย ยอมเปิดใจ และตั้งใจฟัง[๗] พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร[๘] ทำให้ปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ[๙] ดังนั้น เหตุการณ์นี้แสดง

---

[๕] ลักษณวัต ปาละรัตน์, **พุทธญาณวิทยา,** (กรุงเทพมหานคร: หจก.เม็ดทรายพริ้นติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๓๙.

[๖] ดูการให้คำนิยามของคำว่า “อาวุโส” สุวรรณา สถาอานันท์, **ศรัทธากับปัญญา,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: คบไฟ, ๒๕๖๗), หน้า ๔๔-๔๕.

[๗] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมบัณฑิต, **พระไตรปิฎกฉบับสากล วิถีธรรมจากพุทธปัญญา,** (พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

[๘] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๕.

[๙] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาดอ), พระคันธสาราภิวงศ์ (แปล), **อนัตตลักขณสูตร,** (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔-๕.

ให้เห็นว่า การสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงต้องอาศัยความอดทน ความหนักแน่น และความเมตตา พระพุทธองค์มิได้ทรงบังคับให้ปัญจวัคคีย์ยอมรับ แต่ทรงใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงเปิดโอกาสให้พวกเขาพิจารณาด้วยตนเอง การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นจากภายใน เมื่อผู้ฟังลดอคติ เปิดใจรับฟัง และไตร่ตรองสิ่งที่ได้ยินอย่างรอบคอบ สรุปเป็นตารางได้คือ

องค์ประกอบ	รายละเอียด
สภาพก่อนการสนทนา	ปัญจวัคคีย์เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงละความเพียร จึงมีอคติและไม่เชื่อมั่น
ปัญหาในการสื่อสาร	ยังเรียกพระองค์ด้วยพระนามและใช้คำว่า “อาวุโส”
วิธีการของพระพุทธเจ้า	ทรงยืนยันการตรัสรู้ด้วยความสงบ ใช้เหตุผล และขอให้ตั้งใจฟัง
คำถามสำคัญ	ปัญจวัคคีย์เคยได้ยินพระองค์กล่าวถ้อยคำเช่นนี้มาก่อนหรือไม่
จุดเปลี่ยน	ปัญจวัคคีย์ยอมรับว่าไม่เคยได้ยิน จึงคลายความสงสัยและเปิดใจฟัง
ธรรมที่ทรงแสดง	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
ผลของการสนทนา	ปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ
หลักที่ปรากฏ	ความอดทน ความหนักแน่น เมตตา เหตุผล และการไม่บังคับผู้ฟัง
ลักษณะการเปลี่ยนแปลง	จากความไม่เชื่อและอคติ ไปสู่การเปิดใจ พิจารณา และเห็นธรรม

เกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า

พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงสะท้อนให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้วาจาโดยพิจารณาอย่างรอบด้าน มิได้ทรงถือเพียงความจริงหรือความพอใจของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ แต่ทรงให้ความสำคัญกับประโยชน์และกาลอันเหมาะสมเป็นสำคัญ หากวาจานั้นแม้จริงแต่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ พระองค์ย่อมไม่ตรัส ไม่ว่าวาจานั้นจะเป็นที่ชอบใจหรือไม่ก็ตาม ส่วนวาจาที่จริงและมีประโยชน์ แม้ไม่เป็นที่พอใจของผู้ฟัง พระองค์ก็ทรงเลือกเวลาที่เหมาะสมในการกล่าว เพื่อให้ถ้อยคำนั้นนำไปสู่ความเข้าใจและการเปลี่ยนแปลงที่ดี โดยมีเกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้าคือ

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนั้น ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น[๑๐] และวาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นวาจาทุพภาษิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน คือ (๑) พูดถูกกาล (๒) พูดคำจริง (๓) พูดคำอ่อนหวาน (๔) พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ และ (๕) พูดด้วยเมตตาจิต[๑๑] หลักดังกล่าวสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง "วาจาสุภาษิต" ในสุภาสิตสูตร ซึ่งเน้นคำพูดที่ดี เป็นธรรม เป็นที่รัก และเป็นความจริง จึงแสดงให้เห็นว่า การสนทนาตามหลักพระพุทธศาสนาไม่ใช่การพูดเพื่อเอาชนะหรือเอาใจผู้ฟัง แต่เป็นการใช้วาจาด้วยสติ เมตตา และปัญญา โดยพิจารณาว่าการถามตอบนั้นตั้งอยู่บนความจริง มีประโยชน์ เหมาะแก่กาล และช่วยให้คู่สนทนาเกิดปัญญาเพียงใด[๑๒]

ขณะเดียวกันในมุมมองของพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงโทษของวจีทุจริต ๔ อย่าง[๑๓] คือ (๑) โทษของมุสาวาท (การพูดเท็จ) คือย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย โทษของมุสาวาทอย่างเบาที่สุด คือเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ย่อมทำให้ถูกกล่าวตู่ด้วยคำไม่จริง ถูกใส่ร้ายป้ายสีด้วยเรื่องที่ไม่จริง (๒) โทษของปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) คือย่อมอำนวยผลให้เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย โทษของปิสุณาวาจาอย่างเบาที่สุด คือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ย่อมทำให้แตกจากมิตร เข้ากับใครก็ไม่ได้ ไม่มีใครอยากคบหาด้วย ๓) โทษของผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) คือย่อมอำนวยผลให้เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย โทษของผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด คือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ย่อมทำให้ได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจ ไม่อยากฟังเรื่องเช่นไรก็มักจะได้ยินแต่เรื่องเช่นนั้น (๔) โทษของสัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) คือย่อมอำนวยให้เกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย โทษของสัมผัปปลาปะที่เบาที่สุด คือเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ย่อมทำให้มีวาจาไม่น่าเชื่อถือ พูดอะไรออกไปก็ไม่มีใครยอมรับ

หลักวาจาสุภาษิตในพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า การสนทนาที่ดีมิได้พิจารณาเฉพาะเนื้อหาที่พูดเท่านั้น แต่ต้องคำนึงถึงกาล ความจริง ความอ่อนโยน ประโยชน์ และเจตนาของผู้พูดร่วมกัน วาจาที่ถูกต้องจึงต้องพูดในเวลาที่เหมาะสม เป็นความจริง ใช้ถ้อยคำสุภาพ ก่อให้เกิดประโยชน์ และกล่าวด้วยเมตตาจิต เพราะการพูดจาสามารถพูดให้คนเป็นมิตรก็ได้เป็นศรัตรูก็ได้ พูดให้คนรักก็ได้ พูดให้คนชังก็ได้[๑๔]

---

[๑๐] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

[๑๑] องฺ.ปญฺจ. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

[๑๒] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระจาตุรงค์ ชูศรี, พระมหาสราวุธ โพธิ์ศรีขาม และ พระมหาดวงทิพย์ ปริยตฺติธารี, ประโยชน์จากการเผยแผ่ธรรมะออนไลน์ขององค์การธรรมเป็นทีมสากล, **วารสารสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕) : ๕-๖.

[๑๓] องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑-๓๐๒.

[๑๔] พระราชวัชรธรรมวาที, **มงคลกถา,** (นนทบุรี: ห้างหุ้นส่วน เชน ปริ้นติ้ง, ๒๕๖๘), หน้า ๖.

หลักดังกล่าวทำให้การสนทนาไม่กลายเป็นเครื่องมือเพื่อเอาชนะ โต้แย้ง หรือเอาใจผู้ฟัง แต่เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจและปัญญา สามารถนำไปใช้เป็นกรอบวิเคราะห์การถามตอบในมิลินทปัญหาได้ว่า คู่สนทนามุ่งค้นหาความจริงและสร้างความกระจ่างทางปัญญามากน้อยเพียงใด ขณะเดียวกันก็ต้องมีหลักการตอบปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบคือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว) (๒) วิภัชชพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ) (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) (๔) ฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ)[๑๕]

ในทางตรงกันข้าม วจีทุจริตทั้ง ๔ ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ ล้วนก่อให้เกิดโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น การพูดเท็จทำให้ขาดความน่าเชื่อถือและอาจถูกกล่าวหาอย่างไม่เป็นธรรม การพูดส่อเสียดทำลายมิตรภาพและสร้างความแตกแยก การพูดคำหยาบก่อให้เกิดความเจ็บปวดและความขัดแย้ง ส่วนการพูดเพ้อเจ้อทำให้ถ้อยคำไร้น้ำหนัก ไม่มีผู้เชื่อถือ ดังนั้น การละวจีทุจริตและปฏิบัติตามหลักวาจาสุภาษิตจึงเป็นการฝึกสติ ศีล และเมตตาในการสื่อสาร ช่วยเปลี่ยนความขัดแย้งให้เป็นความเข้าใจ สร้างความไว้วางใจ และนำการสนทนาไปสู่การพัฒนาปัญญาและความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม

การฟังธรรมและสนทนาที่ดี

การสนทนาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมิได้ขึ้นอยู่เพียงกับเนื้อหาที่ถูกต้องและมีประโยชน์เท่านั้น แต่ยังต้องคำนึงถึงกาลเวลาและความพร้อมของผู้ฟังด้วย พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการฟังธรรมและการสนทนาธรรมตามกาล โดยที่พระพุทธเจ้าได้แบ่งกาลออกเป็น ๔ ประการ คือ (๑) การฟังธรรมตามกาล (๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล[๑๖] และ “การฟังที่ดีจึงมิใช่เพียงการได้ยินเสียงเท่านั้น แต่ต้องเป็นการฟังอย่างตั้งใจ พิจารณาไตร่ตรองคำพูดที่ได้ยิน ทำให้เกิดปัญญาในการฟัง หรือฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา”[๑๗]

ดังนั้น พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงให้ความสำคัญทั้งเนื้อหา กาลเวลา และความพร้อมของผู้ฟัง แม้ถ้อยคำจะถูกต้องและมีประโยชน์ แต่หากกล่าวในเวลาที่ไม่เหมาะสมก็อาจไม่ก่อให้เกิดผล พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงลำดับแห่งกาล ๔ ประการ ได้แก่ การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล ความสงบใจตามกาล และความเห็นแจ้งตามกาล กระบวนการนี้เริ่มจาก

---

[๑๕] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐.

[๑๖] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔๖/๒๑๑.

[๑๗] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

การเปิดใจรับฟัง นำสิ่งที่ได้ยินมาพิจารณาและแลกเปลี่ยนอย่างมีเหตุผล จนจิตใจคลายความสงสัย เกิดความสงบ และนำไปสู่ปัญญา การฟังที่ดีจึงมิใช่เพียงการได้ยิน แต่ต้องฟังอย่างตั้งใจ จดจำไตร่ตรอง และเข้าใจอย่างถูกต้อง การรู้จักเลือกเวลาสนทนาและรับฟังอย่างลึกซึ้งย่อมช่วยลดความขัดแย้ง สร้างความเข้าใจ และทำให้สามารถใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาได้อย่างสร้างสรรค์ จึงกล่าวได้ว่า "ผู้ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา" สรุปเป็นตารางได้ดังนี้คือ

กระบวนการ	สาระสำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
การฟังธรรมตามกาล	เปิดใจรับฟังอย่างตั้งใจในเวลาที่เหมาะสม	ได้รับข้อมูลและความรู้ที่ถูกต้อง
การสนทนาธรรมตามกาล	นำสิ่งที่ฟังมาแลกเปลี่ยนและตรวจสอบด้วยเหตุผล	คลายข้อสงสัยและเกิดความเข้าใจ
ความสงบใจตามกาล	จิตลดความฟุ้งซ่าน อคติ และความขัดแย้ง	เกิดความสงบและพร้อมพิจารณาธรรม
ความเห็นแจ้งตามกาล	เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามเหตุและผลอย่างถูกต้อง	เกิดปัญญาและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง

ตารางแสดงให้เห็นว่า พุทธวิธีการสนทนามีกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นลำดับ เริ่มจากการเลือกเวลาที่เหมาะสมและเปิดใจรับฟัง จากนั้นจึงนำเนื้อหามาสนทนา ตรวจสอบ และพิจารณาด้วยเหตุผล เมื่อความสงสัยและอคติลดลง จิตย่อมสงบและพร้อมเข้าถึงความจริง การเปลี่ยนแปลงจึงมิได้เกิดจากถ้อยคำที่ถูกต้องเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความพร้อมของผู้ฟัง วิธีการสื่อสาร และกาลที่เหมาะสมด้วย การฟังอย่างลึกซึ้งจึงช่วยลดความขัดแย้ง สร้างความเข้าใจ และพัฒนาความรู้ให้กลายเป็นปัญญาที่สามารถนำไปใช้แก้ปัญหาและปรับเปลี่ยนชีวิตได้อย่างสร้างสรรค์

การสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลง: กรณีพระราหุล

ในจูฬราหุโลวาทสูตร[๑๘] กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติของพระราหุลแก่กล้าแล้ว จึงทรงประสงค์จะแนะนำธรรมเพื่อความสิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้น พระองค์จึงพาพระราหุลไปยังป่าอันธวัน และทรงใช้วิธีสนทนาแบบถามตอบเพื่อให้พระราหุลพิจารณาสภาวธรรมด้วยตนเอง

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระราหุลดังนี้ เช่น

"ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง"

ท่านพระราหุลกราบทูลว่า "ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า"

---

[๑๘] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ม.อุป. (ไทย) ๑๔/ ๔๑๖-๔๑๙/๔๗๐-๔๗๕.

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"

"ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า"

"ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือรูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง"

"ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"

"ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า"

"ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ จักขุวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง"

"ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"

"ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า"

"ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ จักขุสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง"

"ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"

"ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า"

"ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง"

"ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข"

"เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"

"ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า"

"ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียง ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชิวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะ ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโน ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมารมณ์ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า 'หลุดพ้นแล้ว' รู้ชัดว่า 'ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป"

จากเนื้อหา ในจูฬราหุโลวาทสูตร เห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่าพระราหุลมีธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติแก่กล้าแล้ว จึงทรงแนะนำธรรมเพื่อความสิ้นอาสวะ โดยใช้วิธีสนทนาแบบถามตอบให้พระราหุลพิจารณาสภาวธรรมด้วยตนเอง พระองค์ทรงถามถึงจักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส รวมทั้งเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดจากสัมผัสว่าเที่ยงหรือไม่ เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ และสมควรยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นอัตตาของเราหรือไม่ พระราหุลพิจารณาแล้วตอบว่า สิ่งเหล่านี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผัน และไม่ควรยึดถือ หลักการที่พระพุทธเจ้าให้พิจารณานี้ครอบคลุมอายตนะทั้งหก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ตลอดจนอารมณ์ วิญญาณ สัมผัส และธรรมที่เกิดขึ้นจากสัมผัส

ดังนั้นจากตัวที่ได้กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นได้ว่า วิธีการสนทนาที่พระพุทธเจ้าได้ใช้มิใช่การบอกคำตอบโดยตรง แต่เป็นการตั้งคำถามให้พระราหุลพิจารณาตามลำดับ เริ่มจากคำถามว่า จักขุ รูป

จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส ตลอดจนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดขึ้นจากสัมผัสนั้นเที่ยงหรือไม่ เมื่อพระราหุลตอบว่าไม่เที่ยง พระองค์จึงทรงถามต่อว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ และสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นเรา หรือเป็นอัตตาของเราหรือไม่ กระบวนการถามตอบเช่นนี้ทำให้พระราหุลมิได้เพียงจดจำคำสอน แต่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาและยอมรับข้อสรุปด้วยตนเอง

ลำดับคำถามยังแสดงถึงวิธีการให้เหตุผลอย่างเป็นระบบกล่าวได้ว่าอยู่บนพื้นฐานของปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปัจจยตา”[๑๙] “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท”[๒๐] กล่าวคือ เมื่อสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมไม่สามารถให้ความสุขที่มั่นคงได้ และเมื่อสิ่งนั้นเป็นทุกข์ มีความแปรผันอยู่เสมอ ก็ไม่สมควรยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน การสนทนาจึงนำผู้ฟังจากการพิจารณาความไม่เที่ยงไปสู่การเห็นทุกข์ และท้ายที่สุดไปสู่การละความยึดมั่นถือมั่นในอัตตา เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความเห็นจากการมองสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นของเที่ยงและเป็นตัวตน ไปสู่การเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง

การที่พระพุทธเจ้าทรงถามซ้ำในลักษณะเดียวกันกับอายตนะทั้งหก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ รวมทั้งอารมณ์ วิญญาณ สัมผัส และธรรมที่เกิดขึ้นจากสัมผัส มิใช่ความซ้ำซ้อนที่ไร้ความหมาย แต่เป็นวิธีฝึกให้พระราหุลพิจารณาสภาวธรรมอย่างครอบคลุมและต่อเนื่อง การย้ำซ้ำทำให้หลักไตรลักษณ์มิได้จำกัดอยู่เพียงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ครอบคลุมประสบการณ์ทั้งหมดที่มนุษย์รับรู้ผ่านกายและใจ จึงช่วยป้องกันมิให้ผู้ฟังเข้าใจเพียงบางส่วนหรือยังหลงเหลือความยึดมั่นในส่วนอื่น

ผลของการสนทนาเริ่มจากการ “เห็นตามความเป็นจริง” เมื่ออริยสาวกเห็นว่าตา รูป วิญญาณ สัมผัส และกระบวนการทางจิตทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายในที่นี้มิใช่ความรังเกียจหรือการปฏิเสธชีวิต แต่เป็นการคลายความหลงใหลและความยึดติด เมื่อไม่เข้าไปถือมั่น จึงคลายกำหนัด และเมื่อคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น กระบวนการดังกล่าวแสดงลำดับการเปลี่ยนแปลงจากการรับฟัง ไปสู่ความเข้าใจ การเปลี่ยนทัศนะ การคลายความยึดมั่น และการบรรลุอิสรภาพทางจิตใจ

กรณีพระราหุลจึงสะท้อนว่า พุทธวิธีการสนทนามุ่งให้ผู้ฟังเป็นผู้มีส่วนร่วมในการค้นพบความจริง พระพุทธองค์ทรงทำหน้าที่ชี้แนะแนวทาง ตั้งคำถาม และจัดลำดับความคิด โดยมิได้บังคับ

---

[๑๙] สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม),** พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทบพัน จำกัด, ๒๕๖๓), หน้า ๒๒.

[๒๐] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘.

ให้ผู้ฟังเชื่อโดยปราศจากการพิจารณา การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดจากปัญญาที่ผู้ฟังพัฒนาขึ้นภายในตนเอง มิใช่จากอำนาจหรือแรงกดดันภายนอก

ดังนั้นกล่าวโดยสรุป การสนทนาในจูฬราหุโลวาทสูตรประกอบด้วยการรู้ความพร้อมของผู้ฟัง การเลือกกาลและสถานที่ที่เหมาะสม การตั้งคำถามอย่างเป็นลำดับ การเปิดโอกาสให้ผู้ฟังตอบและพิจารณาด้วยตนเอง และการนำความเข้าใจไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในอย่างแท้จริง ผลสูงสุดมิใช่เพียงการได้รับความรู้ แต่คือการทำลายความยึดมั่น คลายกำหนัด และทำให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะ จึงเป็นแบบอย่างสำคัญของการสนทนาที่เปลี่ยนผู้ฟังจากความรู้เชิงความคิดไปสู่การรู้แจ้งและการหลุดพ้น

การถาม-ตอบในมิลินทปัญหา

มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่นำเสนอหลักธรรมผ่านการถามตอบระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน โดยมีโครงสร้างประกอบด้วยปณามคาถา พาหิรกถา และบทสนทนาเกี่ยวกับหลักธรรม การวิเคราะห์เหตุการณ์ในพระไตรปิฎก ตลอดจนการใช้อุปมาอุปไมยอธิบายเรื่องที่เข้าใจยากให้ชัดเจนขึ้น รูปแบบดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การสนทนาเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษา ตรวจสอบ และสร้างความเข้าใจในหลักธรรมอย่างเป็นระบบ

ในมิลินทปัญหาที่จัดเป็นรูปเล่ม มีเนื้อหาที่มีรูปแบบที่สมบูรณ์ แบ่งได้ ๓ ตอน[๒๑] คือ

๑. ปณามคาถา หมายถึง คำบูชาพระรัตนตรัย หรือบทประพันธ์นมัสการพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์

๒. พาหิรกถา หมายถึง เรื่องที่เล่านอกไปจากเนื้อหาจริง เป็นบทนำอย่างที่เรียกว่านิทาน

๓. การสนทนาโต้ตอบระหว่างพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน มี ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ เป็นการสนทนาโต้ตอบเกี่ยวกับปัญหาธรรมทั่วไป เช่น ลักษณะของศีล สมาธิ ปัญญา นิพพาน เป็นต้น ตอนที่ ๒ เน้นที่การวิเคราะห์ความหมาย และเหตุการณ์ในพระไตรปิฎก เช่น ปัญหาเรื่องการให้ทานของพระเวสสันดร ว่าเป็นการให้ที่เหมาะสมหรือไม่ ตอนที่ ๓ การตอบปัญหาของพระนาคเสนโดยใช้อุปมา-อุปไมย ทำให้เข้าใจเนื้อหาธรรมะอย่างง่ายในปัญหาต่าง ๆ

บทสนทนาใน “มิลินทปัญหา” มีลักษณะเฉพาะที่ทำให้การสื่อสารของพระนาคเสนมีประสิทธิภาพ ตัวอย่าง ในวีมังสนปัญหา ปัญหาว่าด้วยพิจารณาไตร่ตรอง

---

[๒๑] พระมหาวิสิษฐ์ ปญฺญาวฑฺฒโน, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมากถาในมิลินทปัญหา, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะสนทนากับโยมได้หรือไม่”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าพระองค์จะตรัส แต่คำพูดอย่างที่บัณฑิตใช้พูดสนทนากัน อาตมภาพก็จะสนทนาด้วย แต่ถ้าหากรับสั่งแต่คำพูดอย่างที่พระราชารับสั่ง อาตมภาพก็จะไม่ขอสนทนาด้วย”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เหล่าบัณฑิตสนทนากันอย่างไร ?”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า“ขอถวายพระพรมหาบพิตรเมื่อมีการสนทนากัน บัณฑิตทั้งหลายย่อมผูกปัญหาขึ้นบ้าง ย่อมแก้คำพูดเขาบ้าง ย่อมข่มเขาบ้าง ย่อมโต้ตอบบ้าง ย่อมทำทีว่าเป็นคำกล่าวชัดดีบ้าง ย่อมทำทีว่าเป็นคำกล่าวชัดดีกว่าบ้าง ก็บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ขุ่นเคืองกันเพราะ วาทะนั้น ขอถวายพระพร บัณฑิตทั้งหลายสนทนากันอย่างนี้”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกพระราชาสนทนากันอย่างไร ?”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีการพูดจากัน พระราชาทรงยืนยันเรื่องหนึ่ง ผู้ใดไม่คล้อยตามเรื่องที่ทรงยืนยันนั้น ก็จะรับสั่งให้ลงทัณฑ์ผู้นั้นว่า ‘จงลงโทษผู้นี้’ ขอถวายพระพร พระราชาทั้งหลายทรงสนทนากันอย่างนี้”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมจักสนทนาแต่คำที่เป็นบัณฑิตวาทะ ไม่ใช้ราชวาทะ ขอพระคุณเจ้าจงวางใจที่จะสนทนากับโยมเถิด เหมือนอย่างที่สนทนากับพระภิกษุสามเณร อุบาสก หรือกับคนวัดเถิด จงอย่ากลัวไปเลย”[๒๒] การสนทนาในมิลินทปัญหา สรุปได้ตามตารางดังต่อไปนี้คือ

ประเด็น	บัณฑิตวาทะ	ราชวาทะ
ลักษณะการสนทนา	ตั้งคำถาม แก้ข้อโต้แย้ง และตรวจสอบเหตุผลได้	ผู้มีอำนาจยืนยันความคิดเห็นของตน
ท่าทีต่อความเห็นต่าง	ไม่โกรธหรือขุ่นเคืองเมื่อถูกโต้แย้ง	อาจลงโทษผู้ที่ไม่คล้อยตาม
ความสัมพันธ์	เสมอภาคและเคารพกันทางปัญญา	อยู่ภายใต้อำนาจและความหวาดกลัว
เป้าหมาย	ค้นหาความจริงและคลายความสงสัย	ทำให้ผู้อื่นยอมรับความคิดเห็น
ผลของการสนทนา	เกิดความเข้าใจและพัฒนาปัญญา	ปิดกั้นเสรีภาพในการคิดและตั้งคำถาม
จุดเปลี่ยนสำคัญ	พระเจ้ามิลินท์ทรงยอมสนทนาแบบบัณฑิต	ทรงลดการใช้อำนาจแบบพระราชา

[๒๒] พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ(แปล), **มิลินทปัญหาปกรณ์แปล เล่ม ๑,** (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๓), หน้า ๖๐-๖๒.

ดังนั้น บทสนทนาในวีมังสนปัญหาแสดงหลักพื้นฐานของการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน พระนาคเสนทรงกำหนดเงื่อนไขว่าจะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ต่อเมื่อพระองค์ทรงใช้ "บัณฑิตวาทะ" มิใช่ "ราชวาทะ" บัณฑิตวาทะเปิดโอกาสให้คู่สนทนาตั้งปัญหา แก้ข้อโต้แย้ง วิพากษ์เหตุผล และตอบโต้กันได้อย่างอิสระ โดยไม่เกิดความโกรธหรือขุ่นเคืองเมื่อความคิดเห็นของตนถูกทักท้วง การสนทนาลักษณะนี้จึงไม่มุ่งรักษาหน้าหรือเอาชนะอีกฝ่าย แต่มีเป้าหมายเพื่อค้นหาความจริงและทำให้ประเด็นที่สงสัยกระจ่างขึ้น

ในทางตรงกันข้าม ราชวาทะเป็นการสนทนาที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ พระราชาทรงยืนยันความคิดเห็นของพระองค์ และอาจลงโทษผู้ที่ไม่คล้อยตาม รูปแบบดังกล่าวย่อมปิดกั้นเสรีภาพในการคิดและการตั้งคำถาม เพราะคู่สนทนาอาจตอบตามความพอพระทัยมากกว่าตอบตามความจริง เมื่อการสนทนาถูกควบคุมด้วยความกลัว ความรู้และปัญญาย่อมเกิดขึ้นได้ยาก การเปรียบเทียบบัณฑิตวาทะกับราชวาทะจึงชี้ให้เห็นว่า การสนทนาที่แท้จริงต้องลดอำนาจที่ครอบงำความคิด และสร้างความปลอดภัยให้ทุกฝ่ายสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างตรงไปตรงมา การที่พระเจ้ามิลินท์ทรงยอมรับว่าจะสนทนาด้วยบัณฑิตวาทะ แสดงถึงการลดพระราชอำนาจชั่วคราวเพื่อสร้างความเสมอภาคในการสนทนา พระองค์ทรงอนุญาตให้พระนาคเสนกล่าวตอบอย่างเปิดเผยเสมือนการสนทนากับพระภิกษุ สามเณร อุบาสก หรือบุคคลทั่วไป ท่าทีเช่นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง เพราะผู้มีอำนาจยอมเปิดใจรับฟัง ยอมให้ความคิดของตนถูกตรวจสอบ และพร้อมเรียนรู้จากผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมแตกต่างกัน การเปลี่ยนแปลงจึงเริ่มต้นจากการลดอัตตาและยอมรับว่า ความจริงมิได้ขึ้นอยู่กับอำนาจหรือตำแหน่งของผู้พูด

ประสิทธิภาพในการสื่อสารของพระนาคเสนยังปรากฏผ่านการเลือกวิธีอธิบายให้เหมาะกับปัญหา สำหรับหลักธรรมทั่วไป ท่านใช้การนิยามและจำแนกประเด็นอย่างเป็นขั้นตอน สำหรับข้อความหรือเหตุการณ์ที่ดูขัดแย้งในพระไตรปิฎก ท่านใช้การวิเคราะห์บริบทและความหมาย ส่วนปัญหาที่เป็นนามธรรมและเข้าใจยาก ท่านใช้อุปมาอุปไมยเชื่อมโยงกับสิ่งที่พระเจ้ามิลินท์ทรงคุ้นเคย วิธีการดังกล่าวมิได้ลดทอนความลึกซึ้งของธรรมะ แต่เป็นการปรับภาษาและกระบวนการอธิบายให้ผู้ฟังสามารถเข้าถึงสาระสำคัญได้ด้วยปัญญาของตนเอง

กล่าวโดยสรุป มิลินทปัญหาแสดงให้เห็นว่า พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงต้องประกอบด้วยการตั้งคำถามอย่างมีเหตุผล การเปิดใจรับฟัง การยอมรับการตรวจสอบ การไม่ขุ่นเคืองต่อคำโต้แย้ง และการอธิบายอย่างเหมาะสมกับพื้นฐานของผู้ฟัง การสนทนาเช่นนี้มิได้มุ่งให้ฝ่ายหนึ่งชนะและอีกฝ่ายหนึ่งแพ้ แต่ทำให้ทั้งสองฝ่ายร่วมกันค้นพบความจริง คลายความสงสัย และพัฒนา

ปัญญา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่ผลจากการบังคับด้วยอำนาจ แต่เกิดจากความเข้าใจที่ผู้ฟังพิจารณาและยอมรับด้วยตนเอง

บทสรุป

พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการสื่อสารที่มุ่งให้มนุษย์เกิดการพัฒนาทางความคิด จิตใจ พฤติกรรม และปัญญา มิใช่การพูดเพื่อโน้มน้าว บังคับ หรือเอาชนะคู่สนทนา แต่เป็นการสร้างพื้นที่ให้ผู้พูดและผู้ฟังได้ร่วมกันพิจารณาความจริง คลายความสงสัย และเกิดความเข้าใจด้วยตนเอง การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจึงเกิดจากปัญญาและการยอมรับภายใน มิใช่จากอำนาจหรือแรงกดดันภายนอก พื้นฐานสำคัญของการสนทนาคือการฟังอย่างตั้งใจ เพราะการฟังตามหลักพระพุทธศาสนามิใช่เพียงการได้ยินเสียง แต่ประกอบด้วยการรับรู้ จดจำ ไตร่ตรอง และเข้าใจอย่างถูกต้อง การฟังจึงเป็นทางเกิดแห่งสุตมยปัญญาและเป็นตัวเชื่อมระหว่างศรัทธากับปัญญา เมื่อบุคคลเปิดใจรับฟังโดยไม่รีบตัดสิน ย่อมสามารถลดอคติ พิจารณาเหตุผล และนำความรู้ไปใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้ กรณีการสนทนากับปัญจวัคคีย์แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ความอดทน ความหนักแน่น และพระเมตตาในการเปลี่ยนผู้ที่มีความสงสัยและอคติให้เปิดใจรับฟัง พระองค์มิได้ทรงใช้อำนาจบังคับ แต่ทรงอธิบายด้วยเหตุผลและเปิดโอกาสให้ปัญจวัคคีย์ตรวจสอบจากประสบการณ์เดิมของตน เมื่อพวกเขายอมฟังและไตร่ตรองพระธรรม จึงเกิดดวงตาเห็นธรรมและเปลี่ยนแปลงจากผู้สงสัยมาเป็นพระอริยสาวก

ในด้านการใช้ถ้อยคำ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับความจริง ประโยชน์ ความอ่อนโยน เมตตาจิต และกาลอันเหมาะสม วาจาที่จริงแต่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ย่อมไม่ควรกล่าว ส่วนวาจาที่จริงและมีประโยชน์ แม้ผู้ฟังอาจไม่พอใจ ก็ต้องเลือกกล่าวในเวลาที่เหมาะสม หลักวาจาสุภาษิตจึงประกอบด้วยการพูดถูกกาล พูดคำจริง พูดอ่อนหวาน พูดสิ่งที่มีประโยชน์ และพูดด้วยเมตตาจิต พร้อมทั้งละเว้นวจีทุจริต ได้แก่ การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ เพราะถ้อยคำเหล่านี้ทำลายความน่าเชื่อถือ ความสัมพันธ์ และความสงบในการอยู่ร่วมกัน

กรณีพระราหุลในจูฬราหุโลวาทสูตรสะท้อนวิธีการสนทนาแบบถามตอบที่เปิดโอกาสให้ผู้ฟังพิจารณาและค้นพบความจริงด้วยตนเอง พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามอย่างเป็นลำดับเกี่ยวกับความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนของอายตนะและกระบวนการรับรู้ทั้งหลาย วิธีการดังกล่าวช่วยให้พระราหุลมิได้เพียงจดจำคำสอน แต่ได้ใช้ปัญญาพิจารณาจนเกิดการเปลี่ยนแปลงจากความรู้เชิงความคิดไปสู่การคลายความยึดมั่นและความหลุดพ้นทางจิตใจ ขณะที่การถามตอบในมิลินทปัญหาแสดงหลักของ “บัณฑิตวาทะ” คือการสนทนาที่เปิดโอกาสให้ตั้งคำถาม โต้แย้ง

ตรวจสอบ และวิพากษ์เหตุผลกันได้โดยไม่ขุ่นเคือง ตรงข้ามกับ “ราชวาทะ” ที่ใช้อำนาจบังคับให้ผู้อื่นคล้อยตาม การที่พระเจ้ามิลินท์ทรงยอมลดพระราชอำนาจและเปิดโอกาสให้พระนาคเสนตอบอย่างอิสระ ทำให้การสนทนากลายเป็นพื้นที่แห่งความเสมอภาคและการร่วมกันค้นหาความจริง ส่วนการใช้อุปมาอุปไมยของพระนาคเสนก็ช่วยทำให้หลักธรรมที่ลึกซึ้งเข้าใจได้ง่ายและเหมาะสมกับพื้นฐานของผู้ฟัง

ดังนั้น พุทธวิธีการสนทนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงจึงประกอบด้วยการฟังอย่างลึกซึ้ง การใช้วาจาสุภาษิต การเลือกกาลที่เหมาะสม การตั้งคำถามอย่างมีเหตุผล การเคารพเสรีภาพทางความคิด และการมุ่งประโยชน์ของคู่สนทนา หลักการเหล่านี้สามารถประยุกต์ใช้ได้ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว สถานศึกษา องค์กร สื่อสังคมออนไลน์ และการแก้ไขความขัดแย้งในสังคม เมื่อมนุษย์รู้จักฟังโดยไม่รีบตัดสิน พูดด้วยความจริงและเมตตา ยอมรับการตรวจสอบ และไม่ใช้อำนาจครอบงำ การสนทนาย่อมเปลี่ยนจากการแข่งขันเพื่อเอาชนะเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เปลี่ยนความขัดแย้งให้เป็นความเข้าใจ และนำไปสู่การพัฒนาบุคคลและสังคมอย่างสร้างสรรค์ สงบและยั่งยืน

บรรณานุกรม

พระจาตุรงค์ ชูศรี, พระมหาสราวุธ โพธิ์ศรีขามและพระมหาดวงทิพย์ ปริยตฺติธารี. ประโยชน์จากการเผยแผ่ธรรมะออนไลน์ขององค์การธรรมเป็นทีมสากล. **วารสารสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๕) : ๕-๖.

พระพรหมบัณฑิต. **พระไตรปิฎกฉบับสากล วิถีธรรมจากพุทธปัญญา.** พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระมหาธิติพงศ์ อุตฺตมปญฺโญ (แปล). **มิลินทปัญหาปกรณ์แปล เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๓.

พระมหาวิสิษฐ์ ปญฺญาวฑฺฒโน. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอุปมากถาในมิลินทปัญหา. **วิทยานิพนธ์** พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระราชวัชรธรรมวาที. **มงคลกถา.** นนทบุรี: ห้างหุ้นส่วน เชน ปริ้นติ้ง, ๒๕๖๘.

พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาดอ). พระคันธสาราภิวงศ์ (แปล). **อนัตตลักขณสูตร.** กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๖.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ลักษณวัต ปาละรัตน์. **พุทธญาณวิทยา.** กรุงเทพมหานคร: หจก.เม็ดทรายพริ้นติ้ง, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม).** พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ทบพัน จำกัด, ๒๕๖๓.

สุวรรณา สถาอานันท์. **ศรัทธากับปัญญา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ, ๒๕๖๗.

คณะกรรมการฝ่ายจัดกิจกรรมวิชาการและนิทรรศการ

พระปัญญาวัชรบัณฑิต, รศ.ดร.	ประธานกรรมการ
พระเมธีวัชรบัณฑิต, ศ.ดร.	รองประธานกรรมการ
พระศรีวัชรสารบัณฑิต, ผศ.ดร.	รองประธานกรรมการ
พระสิทธิวัชรบัณฑิต, ผศ.ดร.	รองประธานกรรมการ
รศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม	รองประธานกรรมการ
รศ.ดร.ธิติวุฒิ หมั่นมี	รองประธานกรรมการ

กรรมการ

พระราชอุดมวัชรเมธี, ผศ.ดร	พระมหาภราดร ภูริสฺสโร, ผศ.ดร.
พระมหาดนัยพัชร์ คมภีรปญฺโญ, ผศ.ดร.	พระครูสมุห์วชิรวิชญ์ ฐิตวํโส, ดร.
พระมหานันทกรณ์ ปิยภาณี, ผศ.ดร.	พระมหาอานนท์ อานนฺโท, ผศ.ดร.
รศ.ดร.สานุ มหัทธนาดุล	นางสาวขันทอง วัฒนประดิษฐ์
นางสาวนาฏนภางค์ โพธิไพจิตร์	รศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร
ดร.แม่ชีนฤมล จิวัฒนาสุข	รศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม
บุคลากรบัณฑิตวิทยาลัยทุกรูป/คน	บุคลากรคณะพุทธศาสตร์ทุกรูป/คน
บุคลากรคณะครุศาสตร์ทุกรูป/คน	บุคลกรคณะมนุษยศาสตร์ทุกรูป/คน
บุคลากรวิทยาลัยพระธรรมทูตทุกรูป/คน	บุคลากรวิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติทุกรูป/คน
บุคลากรสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ทุกรูป/คน	บุคลากรสถาบันภาษาทุกรูป/คน
บุคลากรศูนย์อาเซียนศึกษาทุกรูป/คน	บุคลากรกองกิจการนิสิตทุกรูป/คน
บุคลากรกองวิชาการทุกรูป/คน	บุคลากรกองกลางทุกรูป/คน
บุคลากรกองวิเทศสัมพันธ์ทุกรูป/คน	บุคลากรสถาบันพระไตรปิฎกศึกษาทุกรูป/คน
พระมหาขวัญชัย ปุตฺตวิเสโส	กรรมการและเลขานุการ
พระมหาธนวุฒิ โชติธมฺโม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
พระมหาธิติ อนุภทฺโท	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นางสาวศิรินภา กองวัสกุลณี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายสุชญา ศิริธัญภร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นายสังวร อ่อนสนิท	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
นางสาวภัคนิจ พิมพา	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

รายนามเจ้าภาพ อาหารและเครื่องดื่ม
งานครบรอบวันสถาปนา ๑๓๙ ปี มหาจุฬาฯ
วันที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๙

* * * * *

ที่	รายนามเจ้าภาพ	รายการ	จำนวน
๑	ประธานกรรมการบริหาร วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด	ส้มตำ ตำถั่ว ตำแตง ตำกล้วย ตำมะม่วง ตำลูกยอ ตำมะยม ขนมตาล	
๒	บัณฑิตวิทยาลัย	ข้าวกล่อง	๕๐๐ กล่อง
๓	คณะพุทธศาสตร์	ขนมจีน - น้ำยาและแกงเขียวหวาน	๑,๐๐๐ ชุด
๔	คณะครุศาสตร์	๑. กาแฟดำไม่ใส่น้ำตาล ๒. โอเลี้ยง ๓. ชาไทย ๔. ชาพีช ๕. ชาเขียว ๖. ชาร้อน ๗. โกโก้ ๘. น้ำผึ้งมะนาว ๙. กระเจี๊ยบ/พุทราจีน ๑๐. ใบเตย ๑๑. เก๊กฮวย ๑๒. ลำไย ๑๓. มะตูม ๑๔. น้ำดื่มตรามหาสมบัติดื่มแล้วสุขใจ ๕๐๐ แพ็ค ๖,๐๐๐ ขวด ๑๕. ป๊อบคอร์นตลอดงานฟรี ๑๖. น้ำรางจืดล้างสารพิษ ๑๗. กาแฟสด เฉพาะผู้บริหารระดับสูง	
๕	คณะมนุษยศาสตร์	ก๋วยเตี๋ยว ๕๐๐ ชาม ผลไม้ตามฤดูกาล ๓ เข่ง	
๖	คณะสังคมศาสตร์	ก๋วยเตี๋ยว ๕๐๐ ชาม, ผัดไทย ๑,๐๐๐ ชาม, สาคูเปียกมะพร้าวอ่อน ๑๐๐๐ ถ้วย	
๗	โรงพิมพ์ มจร	ข้าวมันไก่ ๒๐๐ กล่อง	๒๐๐ กล่อง
๘	สมาคมศิษย์เก่า	- สมาคมศิษย์เก่ามจร และ และมูลนิธิศิษย์เก่ามจร (ดร.มนนเทพ พรประภา อุปนายกฯ) อเมซอน ๕๐๐ แก้ว	

		- สมาคมศิษย์เก่ามจร และ และมูลนิธิศิษย์เก่ามจร (คุณลินจง โอภากุล อุปนายกฯ) เครื่องดื่มคาราบาวแดง - สมาคมศิษย์เก่ามจร และ และมูลนิธิศิษย์เก่ามจร (คุณลินจง โอภากุล อุปนายกฯ) หอยทอด ๓๐๐ จาน ผัดไทย ๓๐๐ จาน - สมาคมศิษย์เก่ามจร และ และมูลนิธิศิษย์เก่ามจร (รศ.ดร.สุวรา นาคยศ นายกสมาคมศิษย์เก่า) เค้กกล้วยหอม และเค้กหน้าต่าง ๆ ๕๐๐ ชิ้น - สมาคมศิษย์เก่ามจร และ และมูลนิธิศิษย์เก่ามจร (รศ.ดร. ตวงเพชร สมศรี) นำข้าวเหนียวหมูทอด ๕๐๐ กล่อง	
๙	สำนักงานพระสอนศีลธรรม	ขนมจีนน้ำยาป่า	๕๐๐ ถ้วย
๑๐	กองกิจการนิสิต	ขนมจีบ	๕๐๐ ชาม
๑๑	สำนักหอสมุดและเทคโนโลยี	ผลไม้รวม	๓๐๐ กล่อง
๑๒	วิทยาลัยสงฆ์จันทบุรี	ข้าวเหนียวหน้ากุ้ง ๕๐๐ ถ้วย/ลำไย ๑๐๐ กิโล	
๑๓	กองแผนงาน และ กองกิจการวิทยาเขต	ขนมปัง	๑๐๐๐ ชิ้น
๑๔	สหกรณ์ออมทรัพย์ มจร	ขนมเบเกอรี่	
๑๕	มูลนิธิมหาจุฬาลงกรณ์-ราชวิทยาลัย	เจเล่	๑๕๐ ลัง
๑๖	อาคาร ๙๒ ปี ปัญญานันทะ	ข้าวราดแกง (คั่วกลิ้ง พะโล้)	๕๐๐ ชาม
๑๗	ภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์	Snack Box (ขนมและน้ำผลไม้)	๒๐๐ กล่อง
๑๘	สำนักทะเบียนและวัดผล	ขนมครก ๓๐๐ ถาด / น้ำส้มคั้น ๕๐๐ ขวด	๓๐๐ ถาด / ๕๐๐ ขวด

๑๙	กองคลัง และ สำนักงานตรวจสอบภายใน	ลูกชิ้นทอด	๕๐ โล
๒๐	วิทยาลัยพุทธศาสตร์นานาชาติ	Snack Box การบินไทย	๒๐๐ กล่อง
๒๑	กองอาคารสถานที่และยานพาหนะ	กล้วยทอด มันทอด	๓๐๐ ชุด
๒๒	หลักสูตร ป.โท วิปัสสนาภาวนาศึกษา ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์	ขนมปัง	๑,๐๐๐ ชุด
๒๓	หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา หลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษากับปัญญาประดิษฐ์ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา หลักสูตรประกาศนียบัตรการศึกษากับปัญญาประดิษฐ์	ขนมจีบหมู	๔๐๐ ชุด
๒๔	สถาบันภาษา	ขนมเค้ก	๔๐๐ ชิ้น
๒๕	หลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา	ขนมจีน ๑๐๐ โล น้ำยาป่า แกงเขียวหวาน	๑๐๐ โล

๒๖	สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์	ซาลาเปา	๕๐๐ ลูก
๒๗	วิทยาลัยสงฆ์เพชรบุรี	ขนมหม้อแกงเพชรบุรี	๓๐๐ ถาด
๒๘	วิทยาลัยสงฆ์ชลบุรี	ข้าวผัดทะเล	๕๐๐ กล่อง
๒๙	ฝ่ายสวัสดิการ	อาหารเช้า ข้าวต้ม ข้าวเหนียวหมูห่อ	
๓๐	วิทยาลัยพระธรรมทูต ศูนย์อินเดียศึกษาและ กองวิเทศสัมพันธ์	เบเกอรี่ bonjour จำนวน ๕๐๐ ชิ้น	๕๐๐ ชิ้น
๓๑	รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร	ผัดไทย	๕๐๐ กล่อง
๓๒	พระอาจารย์ระพิน สีลธโร,ดร. รายการเสียงธรรมสว่างใจ	ก๋วยเตี๋ยว ๓๐๐ ชาม เต้าทึงน้ำลำใย ๓๐๐ ถ้วย	๖๐๐ ชุด

MCU

139th Anniversary

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ในการนี้ มหาวิทยาลัยขอเชิญพระตั้งทุนในกองทุนพัฒนามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และสามารถร่วมทำบุญกับมหาวิทยาลัยได้ทาง ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด(มหาชน) เลขที่บัญชี ๘๐๑-๔-๖๔๑๕๖-๙ ชื่อบัญชี กองทุนพัฒนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อโอนแล้วกรุณาแจ้งหลักฐานการโอนไปที่อีเมล์ mcufund@mcu.ac.th

"จัดการศึกษาพระพุทธศาสนา
บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่
และสร้างพุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม"

www.mcu.ac.th